EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA

RIIKLIKU KIRJANDUSMUUSEUMI AASTARAAMAT

I

A-18021

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
АКАДЕМИЯ НАУК ЭСТОНСКОЙ ССР

RIIKLIKU KIRJANDUSMUUSEUMI AASTARAAMAT

ЕЖЕГОДНИК
ГОСУДАРСТВЕННОГО ЛИТЕРАТУРНОГО МУЗЕЯ

I

3 1/2

RK „TEADUSLIK KIRJANDUS“
TARTU, 1949

2.

Saateks.

Käesolevas koguteoses on avaldatud rida uurimusi ja ülevaateid Eesti NSV Teaduste Akadeemia Riikliku Kirjandusmuuseumi teaduslike töötajate kollektiivilt. Koguteos sisaldab kuus tööd eesti kirjandusloo, rahvaluule ja bibliograafia alalt, vastavalt muuseumis viljeldavaile erialadele. Neis on kriitika alla võetud mõningad kodanliku aja kontseptsioonid eesti kirjandusloost, on marksistliku dialektilise meetodi seisukohast läbi töötatud üks rahvaluuleline teema, on kriitiliselt valgustatud muuseumi tegevust minevikus ning antud ülevaade muuseumi kogudest ja tema praegusest tööst. Kõik tööd on koostatud muuseumi kogudes säilitatavate materjalide põhjal.

Koguteose väljaandmisega taotleb Eesti NSV Teaduste Akadeemia Riiklik Kirjandusmuuseum kahte eesmärki. Esiteks, tutvustada muuseumi tegevust ja tema kogusid laialdastele rahvahulkadele ja äratada huvi tema rikkalike käsikirjaliste ja raamatuliste varade tundmaõppimiseks ning uurimiseks. Teiseks, olla kaastegev eesti kirjandusliku pärandi ümberhindamisel marksistlikust lähtekohast ja anda oma panus sotsialistliku kultuuri arendamisel Nõukogude Eestis.

A. Haberman,
Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Riikliku Kirjandusmuuseumi direktor.

Riiklik Kirjandusmuuseum teadusliku uurimisbaasina.

A. Haberman.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia Riiklik Kirjandusmuuseum on võrsunud ühest eesti vanemast kultuuriasutisest — Eesti Rahva Muuseumist. Nõukogude võimu kehtestamisel Eestis 1940. aastal jaotati Eesti Rahva Muuseum kaheks iseseisvaks asutiseks: Riiklikuks Etnograafiliseks Muuseumiks ja Riiklikuks Kirjandusmuuseumiks. Esimese moodustasid Eesti Rahva Muuseumi Etnograafiline ja Kultuurilooline Osakond, teise — rida Eesti Rahva Muuseumi koosseisu kuulunud asutisi: Eesti Arhiivraamatukogu (asut. 1909. a.), Eesti Bibliograafia Asutis (asut. 1921. a.), Eesti Rahvaluule Arhiiv (asut. 1927. a.) ja Eesti Kultuurilooline Arhiiv (asut. 1929. a.). Eesti Rahva Muuseumi eraldamine kahte põhiossa oli kõigiti tervitatav nähtus: endise keeruka asutiste ühenduse jaotamine esemelise ja sõnalise vanavara kogumise ning uurimise keskusteks soodustas töö süvendamist erialadel. Jaotamist hõlbustas asjaolu, et asukohad jäid endisteks — Etnograafiline Muuseum oma esemeliste kogudega jäi Tartu lähedale Raadi mõisa, Riiklik Kirjandusmuuseum sõnavaraliste kogudega — oma endistesse ruumidesse Tartus, Aia tän. 42/44. Riiklik Kirjandusmuuseum koosnes nüüd 4 osakonnast, missugusteks olid: 1) Arhiivraamatukogu, 2) Bibliograafiaosakond, 3) Rahvaluuleosakond ja 4) Käsikirjade Osakond.

Pärast Riikliku Kirjandusmuuseumi struktuuri kindlaksmääramist nõukogude süsteemis algas 1941. aastal muuseumi senise töö sisuline ümberorganiseerimine ning suunamine nõukogulikele alustele. Selle hoogsa ettevalmistustöö katkestas fašistliku Saksamaa reetlik kallaletung ning sellele järgnev sünge okupatsiooniaeg. Saksa „Kulturträger'id" ja nende eestlastest kaasajooksikud hakkasid kohe esimesest võimuloleku päevast alates eesti kultuuriasutiste tegevust piirama ja neid fašiseerima. Üldisest saatusest ei pääsenud ka Riiklik Kirjandusmuuseum. 1942. a. likvideeriti ta iseseisva asutisena ja

liideti Tartu Ülikooliga — Rahvaluuleosakond ülikooli filosoofiateaduskonnaga, kolm ülejäänud osakonda ülikooli raamatukoguga. Muuseumi koosseis kui ka rahalised võimalused kärbiti allapoole miinimumi. Esialgu jäeti küll muuseumi kogud ja töötajad endistesse ruumidesse, kuid 1943. a. võeti kogu maja üle saksa välisandarmeeria käsutusse. Muuseumile anti käsk kiires korras ruumid vabastada. Muuseumi töötajad alustasid uute panipaikade otsimist, mis polnud sugugi kerge, arvestades kogude suurust ja sõjaolukorda. Seejuures tuli tegutseda omal initsiatiivil, sest eesti fašistlik „omavalitsus" ei soodustanud mingil määral uute ruumide leidmist, soovitades koguni vastupidist — eesti vanavara ärasaatmist Saksamaale „läheneva frondiohu" ettekäändel. Et Tartus ei õnnestunud muuseumi varadele ulualust leida ja nende säilitamine linnas muutus hädaohtlikuks, siis tuli neile varjupaika otsida maakondades.

Tänu muuseumi töötajate ennastsalgavale tegevusele suudeti asendamatu väärtusega kogud fašistide hävituskire eest õnnelikult päästa. Kõikide osakondade originaalmaterjalid transporditi kastidesse pakitult 8-sse varjendamispaika sisemaale: Lõuna-Tartumaale (Arule), Põhja-Viljandimaale (Pilistverre, Lustiverre, Lahmusele ning Tusti), Pärnumaale (Karksi) ja Läänemaale (Liivi). Kogude panipaikadeks said enamikus koolid ja endiste mõisade hooned, kus leidus suuremaid ruume. Kogude hooldajateks ja valvajateks jäid pidevalt kuni nende reevakueerimiseni muuseumi töötajad.

Pärast Nõukogude Armee võidukat pealetungi ja Eesti NSV vabastamist saksa fašistidest 1944. a. sügisel algas muuseumi hoogne taastamine. 1945. a. jaanuariks sai muuseum Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu otsusega oma endised ruumid Aia tän. 42/44 jälle tagasi ning asus nende remontimisele ja uue sisseseade muretsemisele, sest saksa barbarid olid vahepeal endise sisustuse ära põletanud. Pärast remondi lõpetamist alustati muuseumi laialiasuvate varade reevakueerimist, millega Nõukogude valitsuse toetusel ning muuseumi kollektiivi üksmeelsel koostööl 1945. a. sügiseks lõpule jõuti ja kõik kogud õnnelikult nende endisesse asukohta paigutati. Siitpeale on Riikliku Kirjandusmuuseumi tegevus kulgenud Nõukogude Eesti valitsuse ja EK(b)P Keskkomitee pideval hoolitsusel järjekindlalt tõusurada. Erilise tähelepanu osaliseks sai muuseum 1946. a., mil ta arvati Eesti NSV Teaduste Akadeemia süsteemi.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia Presiidiumi poolt kinnitatud Riikliku Kirjandusmuuseumi põhimäärus fikseerib muuseumi profiili järgmiselt:

Riiklik Kirjandusmuuseum on teaduslikuks uurimisasutiseks ning vabariiklikuks uurimisbaasiks eesti kirjanduse ja rahvaluule alal riikliku keskmuuseumi funktsioonidega. Ta kuulub Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ühiskonnateaduste Osakonna koosseisu ja tema põhilisteks ülesanneteks on:

1) eesti kirjandusliku ja rahvaluulelise materjali kogumine ja säilitamine;

2) kogutud materjali süstemaatiline korraldamine;

3) uurijate teenindamine oma kogude kaudu;

4) eesti kirjandusliku pärandi ja rahvaluule läbitöötamine marksistlikust seisukohast eesrindliku nõukogude kirjandusteaduse arendamise eesmärgil;

5) ekspositsioonide ja näituste korraldamine kirjanduse populariseerimiseks laialdastes hulkades, et süvendada nõukogude ideoloogia aluseid meie töötavas rahvas ja tugevdada nõukogude kultuuri meie maal.

Vastavalt neile ülesandeile toimubki Riikliku Kirjandusmuuseumi tegevus.

A. Kogude komplekteerimine ja süstematiseerimine.

Olles vabariiklikuks uurimisbaasiks eesti kirjanduse ja rahvaluule alal, on Riikliku Kirjandusmuuseumi peamiseks ülesandeks vastava teadusliku uurimismaterjali kogumine, säilitamine ja korraldamine. Muuseumi osakonnad sisaldavad suuri ja väärtuslikke materjalide kogusid, mis sinna on kogutud muuseumi asutamisest saadik. Need kogud moodustavadki teadusliku baasi paljudele uurimisasutistele. Vaadelgem neid kogusid, nende komplekteerimist ja süstematiseerimist osakondade kaupa.

1. Arhiivraamatukogu.

1909. a. asutati Eesti Rahva Muuseumi juurde Arhiivraamatukogu, ülesandega koguda eranditult kõik Eestis ilmuvad trükised ning kõik väljaspool Eestit ilmuvad eesti- ja võõrkeelsed trüki-

sed, mis puudutavad Eestit, Baltimaid või soome-ugri rahvaid. Aja jooksul kujunes raamatukogust Eesti Arhiivraamatukogu. Praegu on ta Eestis kõige täielikum raamatukogu eestikeelsete ja Eestit puudutavate vanemate (kuni 1917. a. ilmunud) trükiste osas, sisaldades ligi 400 aasta jooksul (1535—1917) ilmunud eesti vanemate raamatute üldarvust enam kui 90%. Siin on talletatud esimesed eestikeelsed grammatikad (H. Gösekeni 1660. a., Joh. Hornungi 1693. a.), esimene eestikeelne piibel (1739. a.), esimene juturaamat (F. G. Arveliuse „Üks Kaunis Jutto- ja Öppetusse-Ramat", 1782. a.), esimene lugemisraamat (O. W. Masingi „ABD ehk Luggemise-Ramat Lastele kes tahavad luggema öppida", 1795. a.). Uuemal ajal ilmunud raamatud (1917—1948) on esindatud peaaegu sajaprotsendiliselt. Samuti on kõrge väärtusega Baltimaid puudutav võõrkeelse kirjanduse kogu, olles kõige rikkalikum sellealane kogu Balti riikides ja sisaldades muuhulgas vanu Liivimaa kroonikaid (E. Russovi 1578. a., Chr. Kelchi 1695. a., Joh. Arndti 1747. a.), A. Oleariuse kuulsa reisikirjelduse (1696. a.) jt. Eriti tähtis ja suure väärtusega on aga eestikeelse ajakirjanduse kogu, mis sisaldab vanimaid eesti ajalehtede ja ajakirjade aastakäike, alates esimesest eesti ajakirjast „Lühhike õppetus" (ilmus 1766) ning esimesest ajalehest, nimelt O. W. Masingi „Marahva Näddala-Leht" (1821—1825), ja lõpetades tänapäeval ilmuvate väljaannetega. Täielike komplektidena leiduvad siin eesti ajalehtede „Perno Postimees" (hakkas ilmuma 1857. a.) ja „Eesti Postimees" (ilmus Tartus 1863. a. alates) aastakäigud, mis kusagil mujal tervikuna pole säilinud. Samuti leiame siit tsaariajal ja kodanliku Eesti päevil ilmunud eestikeelse töölisajakirjanduse, nagu „Kiir" (Narvas 1912—1913, Tallinnas 1917, 1927), „Rõhutute Hääl" (Tallinnas 1920—1921), „Tallinna Tööline" (1922) jne., Nõukogude Liidus ilmunud ajakirja „Klassivõitlus" (Leningradis 1919—1936) jt. Seega moodustab Riikliku Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu ainukese enam-vähem täieliku baasi eesti vanema kirjanduse ja ajakirjanduse uurimiseks. Uurijaile, kes käsitlevad ükskõik millist, Eestit puudutavat ajaloolist teemat, on Riikliku Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu möödapääsmatuks abiallikaks uurimistöös.

Arhiivraamatukogu komplekteerimine varemail aegadel, tsaari-Venemaa tagurlikes oludes, nõudis suurt vaeva. Tegutsedes tsaarivalitsuse ja saksa mõisnike poolt rõhutud väikerahva eraasutisena, olid raamatukogu rahalised võimalused äärmiselt napid, mis tundu-

val määral pidurdas raamatukogu täielikku komplekteerimist. Et sel alal siiski nimetamisväärseid tulemusi saavutati, tulenes rahva enese igakülgsest toetusest oma rahvuslikule raamatukogule. Nii annetasid paljud tolleaegsed eesti seltsid, organisatsioonid ja eraisikud oma raamatute kollektsioonid Arhiivraamatukogule ning trükikojad ja kirjastajad saatsid talle tasuta nende kirjastusel ilmuvaid trükiseid.

Kodanlikus Eestis hakkas Arhiivraamatukogu 1920. a. alates saama tasuta sundeksemplare (ühes eksemplaris). Kuid II eksemplari ostmiseks jäid võimalused kodanlike võimumeeste kultuurivaenulikkuse tõttu endiselt napiks, rääkimata III eksemplari muretsemisest. Seepärast oli Arhiivraamatukogu tol ajal sunnitud omandama juba tarvitatud raamatuid nende odavama hinna pärast, nagu näit. 9425-köitelise T. Mutsu laenuraamatukogu ostmine Tallinnast 1924. a., millised raamatud olid juba ostes tublisti kulunud. Tolleaegsete väikeste toetussummade tõttu, mida kodanlik valitsus ihnsal käel aeg-ajalt kultuuriasutistele jagas, jäid raamatukogul ostmata tema fondides puuduvad trükised. Nii jäi näiteks krediidi puudumise tõttu 1928. a. ostmata vanemate näidendite kogu ning sel alal on Arhiivraamatukogul puudujääke.

Nõukogude ajal on Arhiivraamatukogu täielik komplekteerimine jooksva kirjandusega igati kindlustatud. Komplekteerimine sünnib sundeksemplaride kaudu, mida saadakse Eesti NSV Raamatupalati ülesandeid täitvalt Riiklikult Avalikult Raamatukogult, nimelt üks eksemplar kõigist Eesti NSV-s ilmuvaist trükitoodetest. See I eksemplar läheb säilitamiseks arhiivfondi. Uurijaile laenutamiseks ostetakse juurde II ja III eksemplar igast Nõukogude Eestis väljaantavast trükisest. Samuti võimaldab nõukogudeaegne muuseumi eelarve täita tühikuid vanemate trükiste osas niipalju, kui neid veel ostmiseks leidub. Erilist rõhku pannakse Suure Isamaasõja ajal Nõukogude tagalas ilmunud eestikeelse kirjanduse muretsemisele. Et viimatimainitud kirjandust ei olnud sõja ajal Eestis saada, siis tuleb seda nüüd tagantjärele omandada, mis on küllaltki raske ülesanne, sest paljud tagalas ilmunud trükised on juba haruldusteks muutunud. Tähtsamad selle perioodi väljaanded on muuseumil juba olemas, nagu ajalehtede „Punaväelane" (1942—1944), „Tasuja" (1944—1945) ja „Rahva Hääl" (1943—1944) täielikud aastakäigud, kõik ajakirja „Sõjasarv" numbrid, samuti peaaegu kõik tollal ilmu-

nud ilukirjanduslikud ja ühiskondlik-poliitilised teosed. Puuduvad aga veel Tšeljabinskis 1942.—1944. a. ilmunud eestikeelse perioodilise väljaande „Nõukogude Informbüroo Teated" täielikud aastakäigud ja mõned muud vähemad trükised.

Lisaks nimetatule on muuseumi käsiraamatute kogu pidevalt täiendatud Nõukogude Liidus ilmuvate marksismi-leninismi klassikute venekeelsete väljaannetega. Samuti varustatakse käsikogu venekeelse erialase kirjandusega ajaloo, kirjandusloo, bibliograafia, raamatukogunduse ja rahvaluule alalt, et tutvustada eesti teaduslikele töötajaile vennasvabariikide teaduse saavutusi ja võimaldada neile väärtuslike kogemuste saamist vennasrahvaste kirjanduse kaudu.

Arhiivraamatukogu fondide seis oli 1. I 1949. a. järgmine:

1) Eestikeelsete raamatute fond:		
a) arhiiveksemplare	45 464	köidet
b) II ja III eksemplari	38 373	„
2) Võõrkeelsete raamatute fond: võõrkeelseid raamatuid Eesti ja teiste Baltimaade kohta	35 336	köidet
3) Ajakirjanduse fond:		
a) eestikeelse ajakirjanduse aastakäike	11 177	köidet
b) võõrkeelse ajakirjanduse aastakäike	2 948	„
4) Pisitrükiste fond	1 107	mappi
5) Kaartide ja plaanide fond	1 355	üksust
6) Reservfond	29 294	köidet
7) Vahetusfond	2 416	„
8) Nimelised kogud	3 736	„
9) Käsikogu	1 286	„
Kokku:	172 492	üksust

Aastail 1945—1948 on Arhiivraamatukogu kasvanud 12 655 köite võrra.

Nagu näeme, koosneb Arhiivraamatukogu ajalooliselt väljakujunenud kolmest suurest põhifondist: 1) eestikeelsete raamatute, 2) võõrkeelsete raamatute ja 3) ajakirjanduse fond. Eestikeelsed raamatud jagunevad omakorda arhiivfondiks ehk I eksemplariks ja dublettide fondiks ehk II ja III eksemplariks. Arhiivfond sisaldab igast raamatukogus leiduvast eestikeelsest raamatust ühe eksemplari.

Selle kogu eksemplare antakse uurimistööks kasutada ainult sel juhul, kui vastavast raamatust II eksemplari ei leidu. Arhiivfond säilitatakse tulekindlates ruumides, kus hoitakse ka vanema ajakirjanduse fond.

Peale kolme suure põhifondi on Arhiivraamatukogul veel neli vähemat fondi, nimelt pisitrükiste (lendlehed, kuulutused, kutsed jne.) fond, kaartide ja plaanide fond, reserv- ja vahetusfond. Loetletuile lisanduvad veel käsikogu (teatmeteosed, erialased teosed vene ja võõrkeeltes) ning nimelised kogud (Reimani, Eiseni jt. kogu).

Arhiivraamatukogu põhimõtteile vastavalt ei laenutata trükiseid raamatukogust väljapoole, vaid kasutamine toimub kohapeal ja ainult uurimise otstarbeks.

Sissetulevad raamatud kantakse põhinimestikku ja kohakataloogi raamatusse, mis võimaldab kogus olevaid raamatuid alati täpselt ja kiiresti kontrollida. Kataloogidest on Arhiivraamatukogus olemas 3 alfabeedilist kataloogi: 1) vanemate eestikeelsete raamatute raamatkataloog (kuni 1917. a.), 2) uuemate eestikeelsete raamatute kaartkataloog (1918—1948) ja 3) võõrkeelsete raamatute kataloog.

Raamatute kirjeldamisel kasutati kodanlikus Eestis inglise-ameerika kataloogimisreegleid, arvestamata seejuures Eesti olude spetsiifikat. Nõukogude ajal tõusis raamatukogul tungiv vajadus rakendada oma töös uusi ajakohaseid ja nõukogude spetsiifikale vastavaid kataloogimisreegleid, mis Nõukogude Liidus vastava raamatukogudevahelise komisjoni poolt 1947. aastaks välja töötati. Ühtsate kataloogimisreeglitega tutvumiseks toimus 1948/1949. õppeaastal Riikliku Avaliku Raamatukogu juures Tallinnas teaduslike raamatukogude töötajate seminar, millest ka Riikliku Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu esindaja järjekindlalt osa võttis. 1948. a. ilmunud raamatute kataloogimine toimub muuseumis juba uute ühtsate kataloogimisreeglite alusel. Samuti on Arhiivraamatukogu kollektiivi teadusliku töö „Eesti raamatute repertuaar 1911.—1917. a." koostamisel lähtutud nõukogude ühtsate kataloogimisreeglite põhimõtetest.

Peale alfabeedilise kataloogi on Arhiivraamatukogul veel märksõnakataloog umbes 3400 märksõnaga. Ka see kataloog on vananenud ja puudulik ning vajab ümberredigeerimist ja täiendamist nõukogude teaduse nõuete kohaselt, millele asuti käesoleval aastal.

Raamatukogu töö ümberkorraldamisel vastavalt nõukogude raamatukogunduse põhimõtteile töötab Arhiivraamatukogu käsikäes

Eesti NSV suuremate teaduslike raamatukogudega, esijoones Riikliku Avaliku Raamatukoguga Tallinnas ja Tartu Riikliku Ülikooli Raamatukoguga Tartus.

2. Bibliograafiaosakond.

Riikliku Kirjandusmuuseumi Bibliograafiaosakond on välja kasvanud Eesti Bibliograafia Asutisest, mis rajati 1921. a. Eesti Rahva Muuseumi, Eesti Kirjanduse Seltsi ja Tartu Ülikooli ühisettevõttena. Tema ülesandeks sai üksikasjalise bibliograafia koostamine eestikeelses ajakirjanduses ilmunud artiklite kohta, et teha eesti ajalehtede ja ajakirjade sisu uurijaile teatavaks ja hõlbustada orienteerumist ajakirjandusliku materjali tohutus hulgas. See omaaegne eesti teaduslike asutiste progressiivne algatus ei leidnud aga otstarbekat rakendamist kodanlike võimumeeste kitsarinnalise kultuuripoliitika tõttu.

Kodanlikus Eestis ei omistatud bibliograafilisele tööle kuigi suurt tähtsust. Kodanlik teadus käsitles bibliograafiat ainult kui raamatute formaalset loetelu. Tagurlikud kultuurielu juhid ei tunnistanud bibliograafia määratu suurt osa tänapäeva teaduses ja ühiskonnas. Seda tõendab juba seegi, et Tartu Ülikoolis ei peetud vajalikuks asutada bibliograafia õppetooli ja kasvatada Eesti jaoks bibliograafe. Bibliograafiat loeti ülikoolis ainult vabatahtliku ainena ja bibliograafilist tööd peeti eraasjaks. Säärane alavääristav suhtumine andis end tunda töö tulemustes: kogu kodanliku klikivõimu kehtimisel ei andnud Tartu Ülikool ühtegi bibliograafi. Sel alal puudus järelkasv täielikult.

Ka omaaegses Eesti Bibliograafia Asutises toimus töö stiihiliselt, ilma kindla plaanita, mille tõttu töö tulemused on lünklikud. Eriti ilmneb see ajalehtede sisu bibliografeerimises — 20 aasta kestel ei viidud lõpuni ühegi kodanliku ajalehe artiklite bibliografeerimist! Olgu näitena toodud järgmiste kodanlike häälekandjate bibliografeerimine: „Perno Postimehe" aastakäikudest on bibliografeeritud 1863—1867, 1870—1878, 1880—1884; „Eesti Postimehest" 1864—1872, 1879—1885, 1901, 1904—1905; „Postimehest" 1888—1895, 1901—1918. Vahepealsed aastakäigud on osalt bibliografeeritud, kuid süstematiseerimata, nii et materjali põhjal ei saa täielikku ülevaadet

uuritava küsimuse kohta kogu ajajärgu ulatuses; selle saamiseks tuleb ka veel bibliografeerimata aastakäigud läbi töötada.

Sama nähtus ilmneb ka kodanliku ajalehe „Päevaleht" juures. Eriti suureks puuduseks on aga asjaolu, et bibliografeerimisel on välja jäetud selliste põhiliste küsimuste bibliografeerimine, nagu töölisliikumine, marksism-leninism jne.

Lünklikkuse bibliografeerimistöös põhjustas ühelt poolt eesti kodanluse tendentslik suhtumine bibliografeeritava temaatika valikusse ja teiselt poolt kodanliku Eesti „Kultuurkapitali" äärmiselt väikesed toetussummad Eesti Bibliograafia Asutisele, arvestamata tema töö tegelikke vajadusi. Asutisele määrati iga poolaasta kaupa kõikuva suurusega toetusi. Töötajad ei teadnud kunagi ette, kui kaua nad veel töötasu saavad. Et needki väikesed summad ähvardasid veelgi väheneda, siis pidi asutise juhataja kulutama palju vaeva, et neid toetusi välja kaubelda ja põhjendada. Selleks tuli näidata võimalikult suurt tööhulka. Seepärast ei bibliografeeritud aastakäike mitte järjest, nii nagu see oleks otstarbekas olnud, vaid valiti selleks tööks kõige õhemad köited. Nii saadi näidata suuremat bibliografeeritud aastakäikude arvu. See on iseloomustav näide sellest, kuhu eesti kodanliku kliki kultuuripidurdav poliitika viis eesti teaduse. Eriti hukkamõistetav on aga see, et bibliografeeritud kaarte ei süstematiseeritud, vaid jäeti nad korraldamata seisma. Sellise surnud materjalina päris Kirjandusmuuseumi Bibliograafia-osakond kodanlikult Eesti Bibliograafia Asutiselt umb. 230 000 kaarti! See hulk kujutab endast tollal vaid aastaaruande täitmiseks väljakirjutatud, kuid süsteemi paigutamata jäänud bibliograafiliste kaartide kogu (ajalehtede ja ajakirjade 217 aastakäigu kohta), mis säärases korraldamata olukorras ei ole uurimistööks kasutatavad. Süstematiseeritud materjali osa ulatub 575 000 bibliograafilisele kaardile, mis seega moodustavad eesti ajalehtede ja ajakirjade osalise sisuregistri. Oma positiivse väärtuse kõrval sisaldab ka see osa suuri puudusi. Kodanlikul ajal võeti kaartide süstematiseerimise aluseks rahvusvaheline kümnendliigituse süsteem, kuid ebaratsionaalsete lühendustega ja kohandamata seda eesti olude ja iseärasustega. Ebakohane süsteem raskendas nii materjali liigitamist kui ka hiljem tema ülesleidmist kartoteegist. Samal ajal on bibliograa-

filised kartoteegid koormatud korduva materjaliga, mille tekkimist soodustas osalt mitme paralleelse kartoteegi olemasolu [1].

Neist faktidest nähtub, et kodanlikul ajal oli töö Eesti Bibliograafia Asutises ummikusse jooksnud.

Nõukogude korra kehtestamine Eestis tõi täieliku pöörde bibliograafiaalasesse töösse. Nõukogude teaduses omab bibliograafia tähtsat kohta kui teadusharu, mis aitab printsipiaalselt õigesti orienteeruda üha kasvavas kirjanduse hulgas. Seepärast on bibliografeerimistöö Nõukogude Eestis viidud eespoolkirjeldatust hoopis kõrgemale tasemele. Kohe pärast vabanemist saksa okupatsioonist asutati 1945. a. Tartu Riiklikus Ülikoolis bibliograafiakateeder ja loodi eesti bibliograafia keskus Eesti Raamatupalati näol Riikliku Avaliku Raamatukogu juures Tallinnas. Ka Riikliku Kirjandusmuuseumi Bibliograafiaosakonnale loodi nõukogude korra ajal kindlad tööalused. Vastavalt tööjaotusele eesti bibliograafia-asutiste vahel on Riikliku Avaliku Raamatukogu ülesandeks jooksva ajakirjanduse artiklite bibliograafia koostamine, kuna Riikliku Kirjandusmuuseumi ülesandeks jäi eesti ajakirjanduse artiklite retrospektiivse bibliograafia (1821—1940) jätkamine ja lõpuleviimine. Mainitud tööjaotuse põhjustas esijoones see, et Riikliku Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu fondid ajakirjanduse osas, eriti vanemate ajalehtede osas, on kõige täielikumad kogu vabariigis, pealegi on ajakirjanduse artiklite retrospektiivsest bibliograafiast osa siin juba tehtud. Eesti Bibliograafia Asutise loomise algusest kuni tänapäevani on siin bibliografeeritud ajakirjanduse artikleid 415 aastakäigu ulatuses, neist

---

[1] Osakonnal on neli kartoteeki:

a. Süstemaatiline kartoteek, mis on korraldatud rahvusvahelise kümnendliigituse alusel ja juhatab kätte kõik teatava teema kohta käivad artiklid.

b. Autorikartoteek, mille kaardid on korraldatud autorinimede alfabeedi järgi ja mis juhatab kätte kõik nõutava autori kirjutised.

c. Isikute ja asutiste kartoteek juhatab artiklite juurde, mis on kirjutatud teatavate isikute või asutiste kohta. Isikute ja asutiste nimed on järjestatud alfabeediliselt, kirjutised nende kohta — kronoloogiliselt.

d. Topograafiline kartoteek juhatab artiklite juurde, mis on ilmunud eesti maakohtade üle. Kaardid on järjestatud kohanimede järgi alfabeediliselt.

Nõukogude ajal on asutud liigsete kartoteekide koondamisele, nimelt likvideeritakse isikute ja asutiste kartoteek, mille funktsioonid lähevad üle osalt süstemaatilisele ja osalt autorikartoteegile. Jääksid süstemaatiline, autori- ja topograafiline kartoteek.

147 aastakäiku (peamiselt ajalehti) läinud sajandist, 142 aastakäiku ajalehti ja ajakirju käesoleva sajandi algusest kuni 1917. aastani, 126 aastakäiku (peamiselt ajakirju) aastatest 1918—1940.

Riikliku Kirjandusmuuseumi Bibliograafiaosakonna esimeseks ülesandeks ajakirjanduse artiklite retrospektiivse bibliograafia koostamise alal on kodanlikust ajast jäänud lünkade täitmine ja pideva bibliograafia andmine minevikus ilmunud eesti ajalehtede ja ajakirjade artiklitest. Osakonna käesoleva viisaastaku plaanis on kodanliku ajalehe „Päevaleht" artiklite bibliografeerimine, et võimaldada teadlastel selle materjali kasutamist abivahendina eesti kultuuripärandi ümberhindamisel, eesti ajaloo kirjutamisel jne. Järgneva viisaastaku plaanis on eesti töölisajakirjanduses 1900.—1940. a. ilmunud artiklite bibliografeerimine. Kodanlusaegset lünka töölisliikumist puudutava materjali bibliografeerimise osas täidetakse ajalehtede uuesti läbitöötamisega töölisliikumist käsitlevate artiklite alal. Suureks tööks, mis kandub edasi ka järgmisesse viisaastakusse, on kodanliku pärandi, 230 000 korraldamata kaardi süstematiseerimine ja uurijaile kasutamiskõlblikuks tegemine.

Loetletud ulatuslike tööde lõpuleviimine ja laialdase ning lünkadeta bibliograafilise baasi loomine kõigi eesti ajakirjanduses kuni 1940. aastani ilmunud artiklite kohta on Bibliograafiaosakonna esmajärguliseks ülesandeks. Selle kõrval täidab osakond juba praegu bibliograafilisi nõudmisi. Suuremaist töödest, mida osakond on täitnud keskasutiste tellimiste peale, võiks nimetada: „Marksismi tulek Eestisse", „Eestikeelne filosoofiline kirjandus", „Töölisliikumine Eestis kuni 1917. a.", „Zooloogia, botaanika ja bioloogia eesti kirjanduses", „Vene kirjandus eesti keeles", „Üldlaulupeod eesti kirjanduses", „Saaremaa ülestõus 1919. aastal" jne.

Puuduste kõrvaldamiseks bibliograafilises töös ning selle viimiseks nõukogude bibliograafia kõrgele tasemele on Riikliku Kirjandusmuuseumi Bibliograafiaosakond töötanud tihedas kontaktis teiste bibliograafia-asutistega, eriti Riikliku Avaliku Raamatukoguga. Osakonna töötajad on võtnud osa vabariiklikest bibliograafide konverentsidest ja bibliograafia-asutiste tegevust koordineeriva komisjoni tööst.

Osakonna bibliograafilise kartoteegi seis oli 1. I 1949. a.: 805 000 kaarti, neist 575 000 süstematiseeritud ja umb. 230 000 süstematiseerimata bibliograafilist kaarti. Peale selle on osakonnal uuri-

jate teenindamiseks 17 500 kirjanduslikku ajalehelõigendit nõukogude ajast.

1948. aastal täienesid osakonna fondid EK(b)P Keskkomitee sekretäri sm. N. Karotamme poolt annetatud rikkalike materjalidega Eesti NSV külade, asulate ja talude nimede kohta. See materjal omab suurt väärtust, sest ta sisaldab ammendavalt kõik nõukogudeaegsed kohanimed, mis osakonnas seni puudusid; mõne aja pärast kasvab üleantud kogu väärtus veelgi, kuna seoses kolhooside asutamisega muutuvad endiste talude ja külade nimetused ajalooliseks vanavaraks.

3. Rahvaluuleosakond.

Muuseumi Rahvaluuleosakond, endise nimega Eesti Rahvaluule Arhiiv (asut. 1927. a.), moodustab eesti rahvaluule kogumise keskuse. Siia on koondatud kõik Eestis kogutud käsikirjalised ülestähendused rahvaluule alalt, moodustades asendamatu väärtusega materjalide kogud, mis on rikkalikuks uurimisallikaks eesti rahvaluuleteadlastele, aga ka eesti ajaloo, kultuuri ja majanduselu uurijaile.

Folkloori laialdasele kogumisele pani aluse läinud sajandi 60-ndail aastail eesti kodanlik-rahvusliku liikumise aja tuntud tegelane Jakob Hurt (1839—1907). Eriti vaimustatud vastukaja leidis laialdastes rahvahulkades tema üleskutse rahvaluule kogumiseks, mille ta avaldas tähtsamais eesti ajalehtedes 1888. aastal, tsaarivõimu ja saksa mõisnike vägivallavalitsuse süngel surveajastul. Rahvaluule kogumistöösse lülitusid kõige laiemad rahvakihid: rahvakooliõpetajad, maakäsitöölised, kehviktalupojad. Ülemaalise rahvaluule kogujate-korrespondentide võrgu kaudu voolas kokku väärtuslikku rahvaluulelist materjali, mille kogusumma ulatus 115 000-le leheküljele. Nii päästeti tulevastele põlvedele suur hulk vana eesti rahvaluulet ja rajati eesti rahvaluule kogumise traditsioon, mida on jätkanud paljud eesti kirjanikud ja teadlased. Pärast Eesti Rahvaluule Arhiivi asutamist 1927. aastal asuti korrespondentide ja üliõpilaste kaudu rahvaluulelise materjali süstemaatilisele kogumisele. Arhiivi koondati peale Hurda kogu ka teised era- ja asutiste kogud rahvaluule alalt.

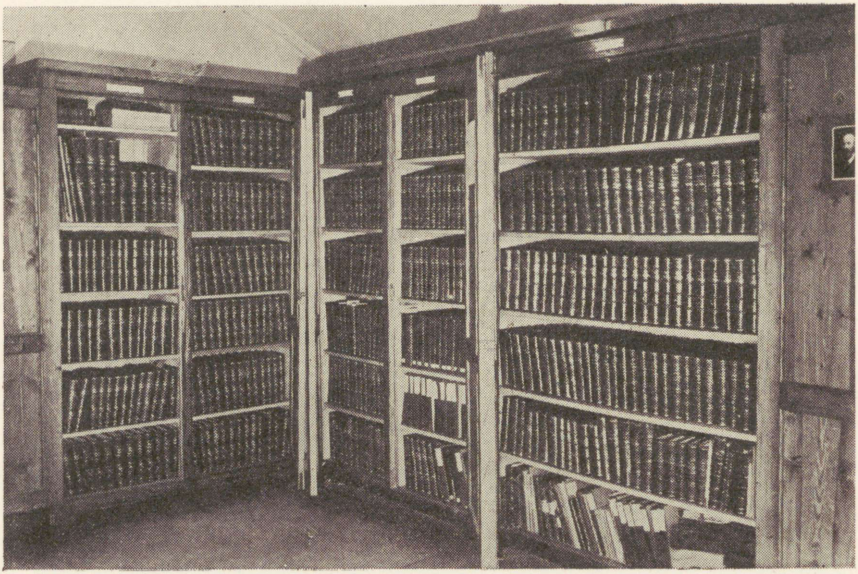
Peale eesti materjali leidub Rahvaluuleosakonnas ka Eestist kogu-

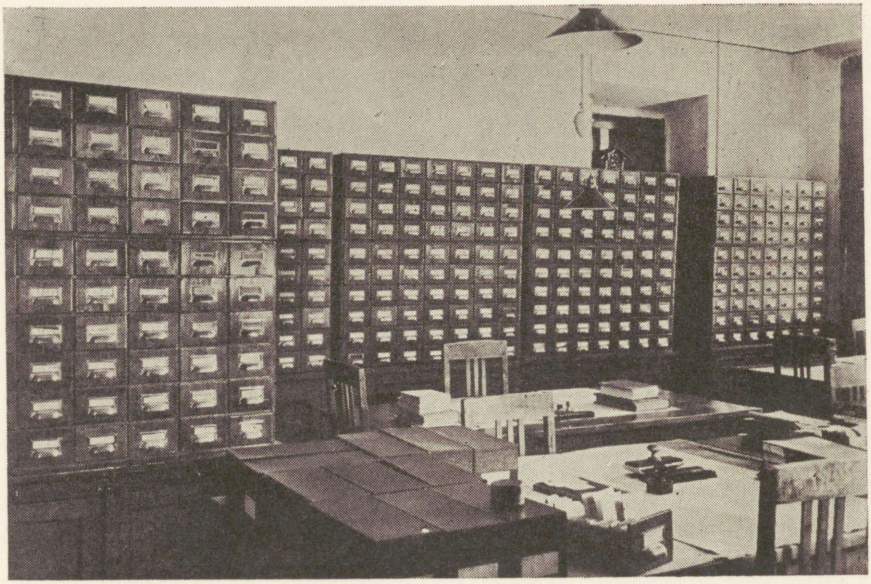
1. ENSV TA Riiklik Kirjandusmuuseum.

2. RKM-i Arhiivraamatukogu hoidla.

1. Osa RKM-i Rahvaluuleosakonna originaalmaterjalidest tulekindlas hoidlas.

2. RKM-i Rahvaluuleosakonna töö- ja uurimisruum.

tud vene, saksa, rootsi, juudi, läti ja ingeri rahvaluulelist materjali ning vähemal määral ka leedu oma.

Sisuliselt jaguneb kogu materjal järgmiselt:

Rahvalaule	197 193	ühikut
Lastelaule	139 947	„
Loodushääli	8 150	„
Rahvamänge ja -tantse	36 184	„
Vanasõnu ja kõnekäände	157 506	„
Mõistatusi	95 105	„
Rahvajutte	89 134	„
Uskumusi ja kombeid	283 018	„
Rahvaviise	20 410	„
Kokku:	1 026 647	ühikut

Asudes aga marksistliku uurimismeetodi alusel seda materjali läbi töötama, avastasid nõukogude teadlased selles rea olulisi puudusi ja lünki, mis on põhjustatud kodanliku uurimisviisi tendentslikkusest ja selle formalistlikest lähtekohtadest. Eesti kodanlus kasutas teadust ja kunsti oma klassi huvides, oma kurnamispoliitika maskeerimiseks; samuti ka folkloori ja folkloristikat. Rahvaluulet käsitleti kodanlikus Eestis „ühtsa rahvakultuuri" peegeldusena, väljaspool klasse ja klassivõitlust. Rahvaluule pidi peegeldama kodanliku ühiskonna „monoliitsust". Teda vaadeldi eraldatuna majanduslikust ja poliitilisest elust. Selline ebateaduslikkus uurimistöös tingis samasuguse meetodi ka kogumistöös. Rahvatraditsiooni märgiti üles formaalselt, pärimata andmeid tema sotsiaalse päritolu ja keskkonna kohta, katsumata määrata tema tekkimise aega, uurimata tema muutumise materiaalseid tingimusi ja ajaloolisi põhjusi. Kogu kodanlikku perioodi rahvaluule uurimise alal iseloomustab nokitsemine pisiküsimuste kallal ja tegelemine peamiselt rahvaloomingu vormilise küljega; see ongi kodanlikule teadusele tüüpiline — mitte tungida asja tuumani, mitte välja tuua tema olemust, sest selline meetod paljastaks paratamatult kodanliku ühiskonnakorra reaktsioonilise olemuse. Sellest ongi tingitud asjaolu, et kodanlik-rahvusliku liikumise ajal algatatud progressiivne ettevõte — rahvaluule kogumine ja uurimine — muutus kodanliku ühiskonna mandudes üha ebateaduslikumaks ja formaalsemaks.

Kodanlikust ühiskonnast pärineva kogumistöö puudused rahva-

luule alal annavad end tunda praegugi: sageli ei võimalda lüngad materjalis käsitleda probleeme igakülgselt, dialektilise uurimismeetodi kohaselt. Nii näiteks valgustab kodanlikul ajal talgute kohta kogutud materjal küll talguid kui üht rahva kollektiivse töö vormi, s. t. talgute progressiivset külge, pakub aga väga vähe andmeid talgute reaktsioonilise külje kohta, s. t. nende ärakasutamise kohta mõisnike ja kulakute poolt. Ometi ei ole kellelegi teadmata, et külakodanlus talgute abil ekspluateeris laialdaselt külakehvikuid, saades talgute kaudu odavat tööjõudu ainult söögi-joogi eest. Teaduslik objektiivsus nõuab talgute mõlema külje käsitlemist, kogutud materjali puudulikkus ei võimalda aga seda. Seepärast vajab seni kogutud materjal täiendamist hulgalise järelkogumise näol.

Eespooltoodust kerkivad uued ülesanded meie rahvaluule kogujaile. Peamiseks nõudeks on nüüd: koguda rahvaluulet mitte „üldiselt", vaid kui teatava kindla ühiskonnaklassi ideoloogia peegeldust. Rahvaluulekoguja küsimused rahvaluule kandjaile peavad olema koostatud nii, et nad aitaksid selgitada rahvaluule klassilist kuuluvust, et nad tooksid esile rahvatraditsiooni kui pealisehitise seose rahva majandusliku eluga kui baasiga ja rahvaluule muutumise tingituse rahva materiaalsete tingimuste arengust. Dialektilise meetodi põhjal kogutud rahvaluuleline materjal on heaks vahendiks ajaloo uurimisel, on väärtuslikuks allikaks ühiskondliku arenemise tundmaõppimisel, selles seisneb rahvaluule suur ajalooline väärtus tema kunstilise väärtuse kõrval.

Rahvaluule kogumistöös tuleb silmas pidada veel mõningaid põhimõttelisi lähtekohti, nimelt töölisfolkloori ja vene rahvatraditsiooni kogumist.

Kodanlikus Eestis jäeti kogumistöös sihilikult kõrvale kõik, mis puudutas töölisliikumist. Kui muuseumi kogudes leidubki sellesisulist materjali, siis on see sinna sattunud juhuslikult, olenevalt üksikute kogujate tõekspidamistest, mitte aga muuseumi ettekavatsetud töö tulemusena. Nõukogude rahvaluuleteadlastel tuleb seda minevikuviga kindlasti parandada. Rahvaluule kogumisel peab senise talupojafolkloori kõrval koguma ka töölisfolkloori kui töölisklassi võitluse peegeldust rõhujate vastu. Tuleb kiiresti täita sel alal muuseumi kogudes valitsevad lüngad ja anda eesti töölisliikumise uurijaile väärtuslikku lisamaterjali. Tuleb tähelepanu suunata meie töösstuskeskustele Tallinnas, Narvas, Pärnus, Sindis jne. Samuti on

õige aeg korrespondentide võrgu loomiseks meie rajatavais suurtööstuskeskustes, eelkõige Kiviõlis ja Kohtla-Järvel, et panna alus sotsialistliku rahvaluule kogumisele Eesti NSV-s. Teatavasti peab nõukogude folkloristika, vastupidiselt kodanlikule, kaasaegset rahvaluulet mitte vähem väärtuslikuks kui vana rahvaluuletki ja seda tema revolutsioonilisuse ning ülesehitustööle mobiliseeriva jõu tõttu. Eriti tuleb rõhutada kaasaegse folkloori kogumisel Suure Isamaasõja aegse rahvaluule kogumist. See töö pälvib oma tähtsuse tõttu kõigi vastavate teaduslike uurimisasutiste koostööd, et säilitada tulevikupõlvedele mälestust nõukogude rahvaste sangarlikust võitlusest fašistliku Saksamaaga ja võidust tema üle.

Erilist tähelepanu väärib vene rahvatraditsiooni ainestiku kogumine, et selle kaudu selgitada eesti ja vene rahva kokkupuuteid mitmekesistel aladel Eestis. Kodanlik teadus käsitles seda küsimust ilmse tendentslikkusega, eitades vene rahva kultuuri sajanditepikkust viljastavat mõju eesti rahva kultuurile. See vene kultuuri viljastava mõju eitamine ja vägisi-sidemete otsimine Lääne-Euroopa kultuuriga on seletatav kodanliku Eesti huvide ühtivusega Lääne-Euroopa kapitalistide huvidega ning tema vaenuga Nõukogude Vene kui töörahva riigi vastu. Tõe jaluleseadmiseks selles olulises küsimuses tuleb senisest hoopis suuremal määral koguda vene folkloori Eestis, nii Peipsi-äärsetes kui ka Narva ümbruse rajoonides, aga ka mujal, näiteks Saaremaal, kus folkloori alalhoidumise tõttu on leitud mõningaid üllatavaid sugemeid vene rahvatraditsioonist. Pole kahtlust, et selle eesmärgiga korraldatud rahvaluule kogumine annaks küllaldast materjali kodanlusaegsete ebateaduslikkude väidete ümberlükkamiseks ja aitaks tuua selgust vene ja eesti rahva ajaloolistesse suhetesse.

Loetletud alade reorganiseerimisel on muuseumi teaduslike töötajate pere ajanud juba esimesi vagusid. Rahvaluule kogusid on täiendatud nõukogudeaegsete materjalidega. Rahvaluuleosakonna töötajad käisid 1946. a. kogumas Suure Isamaasõja folkloori Eesti Kaardiväe Laskurkorpuses; samal otstarbel on küsitletud Tartus elunevaid demobiliseerituid, kelle käest on saadud huvitavat materjali. Töölisfolkloori kogumise organiseerimiseks käis muuseumi esindaja 1947. a. Kiviõlis ja Kohtla-Järvel korrespondentide võrku loomas.

Nõukogulike meetodite rakendamiseks kogumistöös aitas palju kaasa muuseumialane konverents 1948. a. kevadel, mis korraldati

Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ühiskonnateaduste Osakonna muuseumide ja instituutide ühise üritusena teemal „Teaduslike uurimismaterjalide kogumistöö probleeme". Konverents võttis vastu resolutsiooni, mis jääb Teaduste Akadeemia muuseumide edaspidise kogumistöö aluseks. Vastavalt sellele resolutsioonile korraldasid Ühiskonnateaduste Osakonna asutised 1948. a. suvel ühise ekspeditsiooni uurimismaterjali kogumiseks Kihnu saarele, millest ka Rahvaluuleosakonna teaduslik töötaja osa võttis. Osa töötajaid käis rahvaluulet kogumas Maarja-Magdaleenas, Sindis ja Pärnumaal; Tartu Riikliku Ülikooli rahvaluulekateedri üliõpilasi saadeti koguma vene folkloori Peipsi-äärsetesse küladesse ja Petseri rajooni. 1948. a. vältel koguti üldse 5350 lk. rahvaluulet.

Rahvaluule korrespondentide võrgu laiendamiseks avaldati 1948. aastal peaaegu kõigis Eesti NSV ajalehtedes üleskutse, milles paluti kohalikke nõukogude asutisi igati kaasa aidata rahvaluule kogumisele. Korrespondentide tutvustamiseks uute nõukogulike kogumistöö meetoditega anti välja 1948. a. lõpul instrueeriv brošüür „Kogumistöö juhendaja rahvaluule alal" nr. 1, mis saadeti laiali kõigile koolidele, rahvamajadele, kultuuri-inspektoreile ja kommunistlike noorte organisatsioonide esindajaile uute aktiivsete korrespondentide leidmiseks. Praegu on osakonnal 127 aktiivset korrespondenti. Muuseumi ülesandeks on viia korrespondentide arv lühema aja jooksul vähemalt 200-le, et päästa hävimise ja ununemise ohust meie rahvaloomingut ja säilitada seda tulevastele põlvedele. Nõukogude ajal on Rahvaluuleosakonna kogud kasvanud 17 500 lk. võrra. Osakonna kogude seis 1. jaan. 1949. a. oli 730 633 lk. rahvaluulelisi üleskirjutusi.

Mis puutub materjali süstematiseerimisse, siis kuulub osakond oma süsteemikindla korraldatuse poolest parimate rahvaluulekeskuste hulka Nõukogude Liidus. Kõik kogutud materjal on korraldatud uurijaile hõlpsasti kasutatavaks. Eelkõige registreeritakse sissetulev rahvaluulematerjal juurdekasvu päevikusse, kusjuures antakse iga saadetise kohta iseloomustus ja hinnang. Siis komplekteeritakse kokkutulnud materjalist köited geograafilisel alusel, s. t. ühest kihelkonnast kogutud aines köidetakse ühte, umbes 500—700 lk. suurusesse köitesse. Iga köite kohta valmistatakse üksikasjaline üldregister. Seega on enamik kogutud originaalmaterjalist säilitatud köidetult, mis teeb tema alalhoidmise hõlpsaks.

Peale üldregistri on olemas veel eriregistrid laulude, mängude, kommete jne. kohta.

Originaalmaterjali säästmiseks ei kasutata seda otseselt, vaid antakse kasutada koopiad. Enamik sissetulnud rahvaluulet on kopeeritud. Pole huvituseta märkida, et suurem osa kopeerimistööd sooritati kodanlikul ajal nn. „hädaabitöölistega", mis võimaldas tööta haritlaste tööjõu ärakasutamist äärmiselt odava tasu eest. Rahvaluuleline väikelooming, nagu mõistatused, vanasõnad, kõnekäänud, on käsitsi kopeeritud üksikutele sedelitele ja korraldatud temaatilistesse kartoteekidesse. See sedelkartoteek sisaldab umbes 800 000 sedelkoopiat. Sõnastuselt pikem rahvaluuleline looming, nagu rahvalaulud, rahvajutud, mängud ja kombed, on kopeeritud masinakirjas ja korraldatud tüüpide järgi mappidesse, mida on arvult umb. 500. Rahvajutud on peale selle veel sedelitele konspekteeritud ja süstematiseeritud temaatika alusel vastavasse kartoteeki.

Rahvaviisid säilitatakse kas nootides või fonograafirullidel.

Nõnda korraldatud sadadesse tuhandetesse ühikutesse ulatuv rahvaluulematerjal moodustab ainulaadse uurimisbaasi teadlastele ja on leidnud rohket kasutamist ka rahvaluuleteadlaste poolt väljaspool Eesti NSV-d. Kuid senises korraldustöös on ka puudusi, nii nagu seda märkis oma resolutsioonis vastav muuseumialane konverents, mis oli korraldatud 1948. a. sügisel, teaduslike uurimismaterjalide süstematiseerimise probleemide arutamiseks. Suur osa minevikus kogutud käsikirjalist materjali on jäänud kodanlikul ajal registreerimata, eriti rahvajutud, mis takistab nende kasutamist. Selle töö lõpuleviimine nõuab osakonna töötajailt veel palju aega. Peale selle vajab täiendamist kartoteekide temaatika vastavalt nõukogude folkloristika nõuetele, sest kodanlikul ajal jäeti sihilikult kõrvale kõik sotsiaalseid vastuolusid käsitlevad teemad; selletaoline materjal on laiali paisatud mitmesuguste teemade alla ja vastava materjali ülesleidmine sotsiaalseid vahekordi peegeldavaks uurimistööks (nagu „Mõisamiljöö eesti rahvatraditsioonis", „Peremees ja kehvik rahvalaulus", „Mõisnik ja kirikupapp eesti rahvaluules" jne.) on praeguses olukorras raskendatud. Selle olulise, seni tagaplaanile tõrjutud materjali esiletõstmine muudab osakonna kogud veelgi väärtuslikumaks uurimisallikaks nõukogude teadlastele.

4. Käsikirjade Osakond.

Riikliku Kirjandusmuuseumi Käsikirjade Osakond, endise nimega Eesti Kultuurilooline Arhiiv, asutati 1929. a. Selle ülesandeks oli kultuuriloolist tähtsust omavate dokumentaalmaterjalide kogumine nii asutistelt kui ka eraisikuilt, nende säilitamine ja uurijaile kättesaadavaks tegemine. Arhiivi olid juba 1928. a. alates koondatud Eesti Kirjanduse Seltsi, Eesti Rahva Muuseumi ja hiljem ka Akadeemilise Ajaloo Seltsi ja Akadeemilise Kirjandusühingu kogutud käsikirjalised materjalid. Ta kujunes eesti kirjanike, kunstnike ja ühiskonnategelaste kirjade, päevikute, käsikirjade ja muude dokumentide säilitamiskeskuseks, kust kultuuriloolist uurimismaterjali on ammutanud paljud eesti teadlased ja kirjanikud.

Kõige ulatuslikumalt on Käsikirjade Osakonnas esindatud eesti kodanlik-rahvusliku liikumise aja tegelaste käsikirjaline materjal: siit leiame eesti rahva eepose looja F. R. Kreutzwaldi, eesti ajakirjanduse põhjendaja J. W. Jannseni, isamaalauliku L. Koidula, poliitilise võitleja C. R. Jakobsoni, keeleteadlase ja kirjaniku M. Veske, kuulsa maalikunstniku akadeemik J. Köleri jt. käsikirju, fotosid, kirju ja dokumente. Eriti väärtuslikud on eesrindlike tegelaste originaalkirjad. Nende kirjade põhjal võime üksikasjaliselt jälgida läinud sajandi eesti progressiivsete ühiskonnategelaste võitlust omaaegse tagurlusega, neis leiame tsaarivalitsuse ja saksa mõisnike kurnamispoliitika teravat hukkamõistmist ja rahvusliku iseteadvuse propageerimist rõhutud eestlaste hulgas. Neist piitsutavad kõige ägedamini oma aja pahesid F. R. Kreutzwald ja C. R. Jakobson. Viimase kirjad ongi juba korraldamisel ja avaldatakse järgmise viisaastaku kestel. F. R. Kreutzwaldi materjalid olid aluseks Kreutzwaldi Muuseumi rajamisel Võrus. Kreutzwaldilt on Käsikirjade Osakonnas ka „Kalevipoja" algkäsikiri aastast 1853. Koidula materjalidest väärivad esiletõstmist tema kirjad Kreutzwaldile, omakseile ja paljudele kaasaegsetele.

Läinud sajandi organisatsioonidest on tähtsamad Eesti Kirjameeste Seltsi, Eesti Aleksandri Kooli ja laulupidude materjalid, mis annavad kujuka pildi eestlaste üritustest kodanlik-rahvusliku liikumise ajal.

Hilisemast ajast võib esile tõsta eesti suurima kriitilise realisti E. Vilde kogukat kirjavahetust ja teoste algkäsikirju. Siin on tema maapaos kirjutatud näidendite kui ka paljude lühemate kirjutiste käsi-

kirjad. Vildesse puutuv materjal on muuseumis peaaegu ammendav, olulist on siia vaevalt juurde tulemas.

Käesolevast sajandist on osakonnale üle antud kirjanduslike organisatsioonide — Eesti Kirjanduse Seltsi, „Noor-Eesti" jt. arhiivid.

Viimasel ajal on kirjastuste poolt Kirjandusmuuseumile üle antud nii ilmunud kui ka ilmumata jäänud teoste käsikirjad. Saksa okupatsiooni ajal päästeti saksa politsei käest ja koondati muuseumi Nõukogude tagalasse siirdunud eesti kirjanike ja teadlaste H. Kruusi, A. Jakobsoni, J. Semperi, H. Johani, A. Kaalu, M. Raua jt. käsikirjalised materjalid.

Väärtusliku lisa Käsikirjade Osakonna materjalidele moodustab umbes 20 000-line fotokogu, mis oma vanemas osas on asendamatu, sisaldades fotosid paljudest eesti kultuuritegelastest ja -sündmustest.

Nõukogude ajal täiendatakse osakonna fonde pidevalt nii asutiste poolt üleantavate, eraisikute poolt annetatavate kui ka ostetavate käsikirjaliste materjalidega. Viimasel paaril aastal osakonnale üleantud suurematest fondidest võiks mainida Eesti Kirjanduse Seltsi arhiivi ning mitmete kirjanike ja kultuuritegelaste fonde. Eriti suure väärtusega on Nõukogude Eesti silmapaistva riigimehe ja luuletaja Joh. Vares-Barbaruse rikkalik käsikirjaline materjal, mis muuseumile üle anti pärast tema surma. Ostu teel on osakond omandanud eesti vanemate kirjanike — A. Haava, E. Vilde, A. Kitzbergi, F. Tuglase, A. Alle ja A. H. Tammsaare kirju. Fašistide süü läbi varalahkunud Nõukogude Eesti kirjanike E. Kippeli, J. Sütiste ja A. Antsoni kirju, käsikirju ja fotosid on annetanud nende omaksed.

Nagu Rahvaluuleosakond, nii ka Käsikirjade Osakond taotleb kogumistöö intensiivsemaks muutmist ja tihedama kontakti loomist meie kirjanike, kunstnike ja kultuuritegelastega nendelt käsikirjaliste materjalide saamise eesmärgil. Selleks avaldas Käsikirjade Osakond „Kogumistöö juhendajas" vastavasisulise üleskutse. Samuti on osakond võtnud oma lähemaks ülesandeks suuliste andmete ja mälestuste hankimise ja ülesmärkimise nii eesti proletaarsete kui ka eesti nõukogude kirjanike kohta, et jäädvustada nende elu ja tegevuse üksikasju tulevastele põlvedele.

Pärast sõda on osakonna kogud kasvanud 10 750 säilitusühiku võrra. Fondide seis 1. jaan. 1949. a. oli 54 450 korraldatud säilitusühikut ja umb. 130 jooksvat meetrit korraldamata materjali. Kogu-

summas on osakonnas umbes 2 miljonit lehekülge käsikirjalist materjali.

Kogu see kultuurilooline materjal on süstematiseeritud vastavateks fondideks või kollektsioonideks. Käsikirjade Osakonna korraldatud fondide ja kollektsioonide arv 1. jaan. 1949 oli 224.

Käsikirjaline materjal fondis või kollektsioonis süstematiseeritakse vastavate liikide alusel (kirjad, käsikirjad, dokumendid, trükitooted jne.), järjestatakse liikide piirides kronoloogiliselt või alfabeediliselt, moodustatakse säilitusühikud ja asetatakse vastavatesse mappidesse. Kõik sissetulev arhiivimaterjal säilitatakse samas koostises, nagu ta oli tema omanikul. See põhjustab küll ühe ja sama asja kohta käiva ainestiku laialioleku mitmes kohas, eriti kui omanik on harrastanud teiste arhiivimaterjalide kogumist, kuid annab teiselt poolt põhjaliku ülevaate teatava isiku või asutise elust ja tegevusest. Materjalides orienteerumiseks on loodud vastavad alfabeedilised kaartkataloogid. Samade põhimõtete alusel on korraldatud ka fotokogu. Paremate eeskujude saamiseks materjalide korraldamise töös käis osakonna juhataja 1948. a. suvel tutvumas Moskva ja Leningradi teaduslike asutiste kirjanduslike arhiividega. Teaduste Akadeemia Ühiskonnateaduste Osakonna II muuseumialasel konverentsil 1948. a. sügisel, kus olid arutusel teaduslike uurimismaterjalide korraldamise probleemid, otsustati juurdetuleva materjali osas üle minna ühtsatele Nõukogude Liidu arhiivides tarvitusel olevate arhiivimaterjalide korraldamise põhimõtetele.

Nagu eespooltoodust nähtub, sisaldavad Riikliku Kirjandusmuuseumi osakonnad suure hulga eesti kirjandusloolist, rahvaluulelist ja bibliograafilist materjali raamatute, käsikirjade ja kirjalike ülestähenduste näol, mis on suure ajaloolise väärtusega, aidates meil tundma õppida eesti maa ja rahva ajalugu. Muuseumi üleviimine Eesti NSV Teaduste Akadeemia süsteemi seab muuseumi töötajaile suured nõuded materjalide kogumise ja süstematiseerimise alal vastavalt nõukogude teadusliku uurimisbaasi kõrgeile ülesandeile. Nagu öeldud, on siin esimeseks sammuks seniste kogumis- ja süstematiseerimisaluste põhjalik revideerimine ja nende ümberkorraldamine marksismi-leninismi aluste ja marksistlik-dialektilise meetodi kohaselt. Seda teeb Riiklik Kirjandusmuuseum käsikäes Nõukogude Eesti samalaadsete teaduslike asutistega, nagu Teaduste Akadeemia Keele- ja Kirjandusinstituut, Tartu Riikliku Ülikooli vas-

tavad kateedrid, Teaduste Akadeemia muuseumid jt. 1948. a. toimus Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ühiskonnateaduste Osakonnas kaks muuseumialast nõupidamist teadusliku ainese kogumis- ja korraldamistöö põhiküsimuste arutamiseks. Konverentsid fikseerisid marksistliku meetodi konkreetsed vormid ajaloolise, kultuuriloolise, rahvaluulelise ja etnograafilise ainese kogumise ja süstematiseerimise alal Eesti NSV-s. Niisugused ühised konverentsid tähtsate metoodiliste küsimuste kollektiivseks läbiarutamiseks on hädavajalikud ning aitavad tõhusalt kaasa marksistliku meetodi õigeks rakendamiseks neis muuseumitöö põhilistes probleemides.

Lõpuks väärib märkimist, et korraldustööde alal on kõik muuseumi osakonnad likvideerinud fondide segipaisatud oleku, millesse nad sattusid mitmekordsete ümberkolimiste tõttu sõja ajal. Kui arvesse võtta, et korraldustöö haaras sadu tuhandeid ühikuid, siis tuleb konstateerida sel alal muuseumi töötajate suurt hoolt ja tööindu.

B. Uurijate teenindamine.

Ajaloolise väärtusega kultuurivaradest, mis on talletatud Riiklikus Kirjandusmuuseumis raamatute, ajakirjanduse, rahvaluule ja käsikirjade näol, tuleneb muuseumi peamine ülesanne: olla teaduslikuks uurimisbaasiks nii meie teadlastele kui ka uurimuslike küsimustega tegelevale laialdasele nõukogude aktiivile. Muuseumi kollektiivi pidevaks tööks on uurijate teenindamine oma kogude kaudu. Iga päev töötab muuseumis kümmekond teaduslikku uurijat, kusjuures muuseumi kogude kasutajate arv näitab pidevat tõusu. 1947. a. jooksul kasutasid kogusid 519 inimest 2882 korral, kusjuures laenutati 12 144 ühikut. 1948. a. aga kasutasid kogusid juba 688 isikut 4463 korral, kusjuures laenutati 18 041 ühikut. Arvestades Riikliku Kirjandusmuuseumi kogude ajaloolist väärtust, laenutatakse nende materjale ainult teaduslikuks otstarbeks ja ainult kohapeal kasutamiseks. Muuseumide kogude kõige sagedamaiks kasutajaiks on Eesti NSV Teaduste Akadeemia Tartus asuvate instituutide teaduslikud töötajad ja Tartu Riikliku Ülikooli õppejõud ning üliõpilased. Aga ka teistes linnades asuvad teadlased, kultuuriloolased, kirjanikud, ajakirjanikud, muusikamehed, teatritegelased ja muud ühiskonnategelased sõidavad sageli Tartusse, et kasutada muuseumi kogusid oma tööde

allikatena. Kasutajate hulgas on olnud teadlasi ka väljastpoolt Eesti NSV-d: Leningradist, Moskvast, Kiievist, Odessast, Lätist, Karjala-Soomest ja mujalt. Kõige enam leiavad kasutamist Arhiiv-raamatukogu ja Rahvaluuleosakonna fondid, mis on ainulaadsed mitte ainult Eesti NSV-s, vaid ka väljaspool meie vabariigi piire.

Peale otsese materjali laenutamise teenindatakse suulise ja kirjaliku konsultatsiooni näol nii üksikisikuid kui ka asutisi, nagu näiteks teisi muuseume, raamatukogusid jne. Samuti täidetakse teaduslikke tellimusi, eriti koopiate saatmise näol Rahvaluuleosakonna ja Bibliograafiaosakonna materjalidest.

Eelolevail aastail, mil teaduslike asutiste töö veelgi intensiivistub, on ette näha muuseumi kogude kasutajate arvu tunduvat tõusu. Ka tahab muuseum asuda oma fondide laiemale tutvustamisele ajakirjanduse kaudu, et teha nõukogude avalikkusele teatavaks muuseumi kogude koostis ja innustada uurijaid nende laialdasemale kasutamisele.

C. Kirjanduse populariseerimine.

Peale juba loetletu on muuseumi ülesandeks tutvustada eesti kirjandust meie töötava rahva laialdastele hulkadele. Selleks korraldab muuseum kirjanduslikke näitusi ja loenguid. Kirjanduse populariseerimise ülesande sai muuseum alles nõukogude korra ajal. Nõukogudemaal ei ole kunst ja kirjandus ainult eelistatud vähemiku jaoks, vaid nõukogude kunst kuulub rahvale. Sotsialistliku süsteemi eesmärgiks on rahvamasside kultuurilise taseme tõstmine enneolematule kõrgusele. Üheks vahendiks on siin kirjanduse tutvustamine rahvale marksistlikest seisukohtadest valgustatuna näituste, ekspositsioonide ja loengute kaudu. Kodanlikus Eestis korraldati raamatunäitusi väga harva, ainult erakorralistel puhkudel, nagu näiteks eesti raamatu 400-aastase juubeli puhul 1935. a., või jälle selleks, et kirjastustesse seisma jäänud raamatutest lahti saada. Temaatilisi kirjanduslikke ekspositsioone aga ei korraldatud tollal üldse.

Nõukogude ühiskonnas on kirjanduslikud ekspositsioonid oma näitlikkuse tõttu tõhusaks vahendiks kirjanduse tutvustamisel rahvale, eriti õppivale noorsoole. Riiklik Kirjandusmuuseum on korraldanud 16 lühemaajalist temaatilist kirjanduslikku ekspositsiooni. Neist olid suuremad: „L. Koidula elu ja looming" (Tallinnas ja Tartus).

„Joh. Vares-Barbarus kirjanikuna", „Eestlaste saksavastase võitluse peegeldus eesti ilukirjanduses" ja „Eesti vanem kirjandus"; ning väiksemad: „Fr. Tuglas 60-aastane", „O. Luts 60-aastane" ja „K. E. Sööt 85-aastane". Suure Oktoobrirevolutsiooni 30. aastapäevaks korraldas muuseum raamatunäituse „Nõukogude Eesti raamat 1940—1947", „Kommunistliku Partei Manifesti" 100-aastase juubeli puhul näituse „100 aastat teaduslikku sotsialismi" ja esimese nõukogude raamatu vabariikliku dekaadi ajal näituse „Kaunis nõukogude raamat". 1948. a. lõpul avas muuseum näituse „Progressiivseid jooni eesti kirjanduses aastail 1920—1940".

Et ekspositsioonide korraldamine on muuseumile uudne ülesanne, mis kerkis esile alles nõukogude korra ajal, siis ei oma praegune muuseumi hoone spetsiaalseid näituse ruume. Seni on näitusi korraldatud muuseumi suures lugemissaalis ja selle kõrvalruumis, mis on tinginud näituse piiratuse. Alatist ekspositsiooni muuseumil ei ole. Kokku on näitusi külastanud 22 000 inimest.

Ekspositsioonilise töö alal teeb Kirjandusmuuseum esimesi samme. Üheks tööd edasiviivaks teguriks on siin olnud arutelud. Need on juhtinud muuseumi töötajate tähelepanu olulistele joontele ekspositsioonilises töös. Tähtsaimaks näpunäiteks on olnud kirjaniku loomingu sidumine selle aja ja ühiskondliku olustikuga, milles kirjanik töötas. Vastavalt sellele on muuseum püüdnud anda näitustel ajaloolist tausta kirjaniku loomingule ja näidanud teda kui teatava ühiskondliku klassi esindajat (C. R. Jakobson, L. Koidula, E. Vilde, J. Vares-Barbarus). Ekspositsioonilise töö alal on kirja teel kogemusi vahetatud Nõukogude Liidu teiste kirjanduslike muuseumidega Moskvas, Leningradis ja Riias; samuti on muuseumi töötajad käinud mainitud linnades tutvumas muuseumide tööga.

Kirjanduse tutvustamiseks laialdastele rahvahulkadele on muuseumi töötajad avaldanud kirjutisi ajakirjanduses ning pidanud rea loenguid muuseumis, ringhäälingus ja mujal.

D. Teaduslik uurimistöö.

Riikliku Kirjandusmuuseumi ülesanded ei piirdu ainult uurimistöö baasi ülesannetega. Muuseum on ühtlasi ka teaduslik uurimisasutis, mille eesmärgiks on eesti kirjandusliku pärandi ja rahvaluule läbitöötamine marksistlikust seisukohast, eesrindliku nõu-

kogude kirjandusteaduse arendamiseks. Muuseumi viisaastakuplaanis on ette nähtud 5 teaduslikku tööd, mis koostatakse muuseumis säilitatavate materjalide põhjal. Kirjanduse alal tulevad väljaandmisele „E. Vilde kirjad" Liis Raua toimetusel; rikkalike kommentaaridega varustatult võimaldab E. Vilde kirjavahetus lähemalt tundma õppida eesti kriitilise realismi tähtsaima esindaja tõekspidamisi ja avab meile selgemalt tema loomingu. Samuti tuleb väljaandmisele „C. R. Jakobsoni kirjavahetus" prof. Hans Kruusi toimetusel. See kirjavahetus on tähtis mitte üksnes C. R. Jakobsoni kui eesti kodanlik-rahvusliku ärkamisliikumise keskse tegelase paljukülgse progressiivse töö ja tema isiku põhjalikumaks tundmaõppimiseks, vaid esitab palju uut, seni vähetuntud ja koguni tundmatut andmestikku kogu ajajärgu paljude küsimuste selgitamiseks.

Rahvaluule alal ilmub tekstide kogu „Eesti vanasõnad", mille koostab Erna Normann muuseumi Rahvaluuleosakonnas säilitatavate vanasõnade materjali põhjal, et vanasõnades avalduvat rahvatarkust kättesaadavaks teha meie propagandistidele, kirjanikele, pedagoogidele ja laialdasemaile rahvahulkadele.

Bibliograafia alal koostatakse töö „Eesti raamatute repertuaar 1901—1917" (kataloogi kujul), mida teostab muuseumi Arhiivraamatukogu kollektiiv raamatukogu juhataja E. Annuse juhendamisel. Teatavasti on meil olemas varematel aegadel koostatud „Eesti raamatute üldnimestik" aastate 1918—1938 kohta. Et saada ülevaadet kogu eesti raamatute repertuaarist, on nõukogude ajal asutud kataloogi moodustamisele ülejäänud perioodi kohta (1535—1917). Käesoleval viisaastakul koostatakse kataloog aastate 1901—1917 kohta. Töö tehakse arvestav-registreeriva bibliograafia põhimõtteil ning see kujuneb eesti vanemate raamatute koondkataloogiks, mis peab näitama, missuguses raamatukogus vastav teos leidub. Esimene osa kataloogist, mis haarab aastaid 1911—1917, on juba valmis. Tema koostamisel on aluseks võetud Nõukogude Liidu raamatukogudes värskelt rakendamisele tulnud ühtsad kataloogimisreeglid.

Üldpublikatsioonide alal antakse välja kaks koguteost, „Riikliku Kirjandusmuuseumi Aastaraamat" I ja II, mis on muuseumi töötajate kollektiivse töö vili, sisaldades uurimusi ja ülevaateid eesti kirjandusloo, rahvaluule, bibliograafia ja ekspositsioonilise töö alalt. Koguteos on mõeldud Riikliku Kirjandusmuuseumi kogude ja töö tutvustamiseks laialdasemaile hulkadele Eesti NSV-s ning vahekordade loomiseks ja

kogemuste vahetamiseks teiste samalaadsete asutistega vennasvabariikides.

Peale mainitud käsilolevate uurimiste on Riikliku Kirjandusmuuseumi töötajad võtnud osa Eesti NSV Teaduste Akadeemia teaduslike sessioonide ja konverentside tööst mitmete ettekannetega. Nii esines 1947. aastal Teaduste Akadeemia Ühiskonnateaduste Osakonna sessioonil Rahvaluuleosakonna juhataja Erna Normann ettekandega „Kalevipoja uue venekeelse tõlke analüüs vanasõnade põhjal". 1948. aasta aprillis toimunud Teaduste Akadeemia üldsessioonil esines muuseumi direktor Alice Haberman ettekandega „Vene kirjandus kodanlikus Eestis", mis valgustas eesti kodanluse tendentslikku suhtumist vene kirjandusse. Ühiskonnateaduste Osakonna sessioonil 1948. a. detsembris esines Rahvaluuleosakonna teaduslik töötaja Hilda Nõu ettekandega „Rehepapp eesti rahvatraditsioonis", mis käsitles sotsiaalsete vahekordade peegeldust eesti rahvaluules rehepapi kuju kaudu. I muuseumialasest konverentsist 1948. a. veebruaris võttis muuseum osa E. Normanni ettekandega „Korrespondentide võrk, selle koosseis ja lähemad tööülesanded rahvaluule alal". II muuseumialasel konverentsil esines Selma Lätt referaadiga „Folkloristliku materjali korraldamise põhimõtteid" ja Liis Raud teemaga „Kirjanduslike arhiivimaterjalide korraldamisprobleeme".

Peale selle on kõik muuseumi osakonnad pidanud tihedat teaduslikku kontakti samalaadsete Teaduste Akadeemia asutistega, nagu Keele- ja Kirjandusinstituudiga, Ajalooinstituudiga, Eesti Rahva Muuseumiga, Ajaloomuuseumiga ja Teaduste Akadeemia Keskraamatukoguga. Samuti on olnud lähedane kontakt Tartu Riikliku Ülikooli eesti kirjanduse ja rahvaluulekateedriga, Riikliku Avaliku Raamatukoguga, Riikliku Konservatooriumiga, Riikliku Ajaloo Keskarhiiviga jne. On loodud suhted ka vennasvabariikide teaduslike asutistega, millest võiks nimetada Saltõkov-Štšedrini-nimelist Riiklikku Raamatukogu ja NSV Liidu Teaduste Akadeemia Kirjandusinstituuti Leningradis, Maailmakirjanduse Instituuti ja Riiklikku Kirjandusmuuseumi Moskvas ning rida muuseume, raamatukogusid ja teaduslikke asutisi Karjala-Soomes, Lätis ja mujal.

Antud ülevaatest nähtub, et Riikliku Kirjandusmuuseumi tegevus on väga mitmekesine ja nõuab muuseumi töötajailt pingelist tööd, eriti seetõttu, et nõukogude teadusliku uurimistöö alused on põhiliselt erinevad kodanlikest uurimistöö põhialustest. Kodanlikus

Eestis seisis teadus kurnajate klassi teenistuses, Nõukogude Eesti teadus aga on töötava rahva hulkade teenistuses. Teenides kodanluse huvisid, ei võinud kodanlik teadus lähtuda materialistlikust maailmavaatest ja rakendada uurimistöös dialektilist meetodit, sest see meetod viib paratamatult kapitalistliku ühiskonna olemuse paljastamisele, näidates teda klassiühiskonnana, kus valitseb lepitamatu võitlus kahe klassi, ekspluateerijate ja ekspluateeritavate vahel. Kapitalistliku ühiskonna tõelise olemuse maskeerimiseks ja töötava rahva klassiteadvuse summutamiseks oli kodanlik teadus sunnitud tõsiolusid võltsima. Sellest oli tingitud ka eesti kodanliku ühiskonnateaduse silmakirjalik käsitlus kapitalistlikust ühiskonnast kui „ühtlasest, monoliitsest" tervikust, kui klassivõitlusest vabast ühiskonnast. See võlts ja ebateaduslik käsitlus on omane kõigile kodanliku ühiskonnateaduse harudele, nii ka folkloristikale ja kirjandusteadusele. Muuseumi kollektiivil kui kodanlikust ühiskonnast võrsunud kollektiivil on tulnud oma endine uurimismeetod revideerimisele võtta ja ta ümber hinnata marksistliku maailmavaate seisukohast lähtudes. Kõik muuseumis viljeldavad erialad — kirjandus, rahvaluule, bibliograafia — on tihedasti seotud ideoloogiliste küsimustega ja edukas töö neil aladel eeldab marksismi-leninismi aluste head tundmist ning dialektilise meetodi rakendamise oskust. Olles teadlik oma suurtest ülesannetest ja kohustustest, on muuseumi teaduslik kollektiiv, kes koosneb 19 töötajast, täie teadvuse ja sihikindlusega asunud oma poliitiliste teadmiste täiendamisele, võttes sajaprotsendiliselt osa õpinguist Tartu Marksismi-Leninismi Õhtuülikoolis. 1948. a. lõpetasid Õhtuülikooli 10 teaduslikku töötajat ja Partei Õhtukooli 4 töötajat. Selle kõrval täiendatakse oma erialast kvalifikatsiooni, sest enamik muuseumi teaduslikke töötajaid on tulnud oma praegustele kohtadele alles hiljuti, pärast sõda, kuna fašistliku okupatsiooni ja sõja hävitustöö tagajärjel on muuseumi vana kaader kas hävinud või teistele aladele siirdunud. Erialaseid teadmisi täiendatakse nõukogude erialase kirjanduse kaudu ja saadakse töökogemusi tihedast läbikäimisest teaduslike asutistega vennasvabariikides. Selleks otstarbeks korraldas muuseum 1948. a. viis õppereisi — ühe Moskvasse, kolm Leningradi ja ühe Riiga. Muuseumi kollektiiv on veendunud, et omandades marksistliku teooria põhialused ja dialektilise meetodi rakendamise oskuse teaduslikus töös, ületab ta ideoloogiliste

küsimuste raskused ja annab oma osa eesti kultuuripärandi ümberhindamisel ning nõukogude kultuuri õitsengule viimisel.

Seega võib öelda, et Eesti NSV Teaduste Akadeemia Riiklik Kirjandusmuuseum täidab kaht tähtsat funktsiooni Nõukogude Eesti kirjanduslikus elus. Sõnalise kultuuripärandi kogujana ja säilitajana on ta eesti kirjandusliku kultuuri hooldajaks. Selle pärandi populariseerijana ja ümberhindajana on ta aga kirjandusliku kultuuri viljelejaks, aidates kaasa Nõukogude Eesti kirjandusliku kultuuri arendamisel.

Eesti vanim ilmlik kirjandus balti mõisnike teenistuses.

J. Käosaar,
filoloogiliste teaduste kandidaat.

I. Eesti ilmliku kirjanduse tekkimise ajalooline taust.

Eesti ilmliku kirjanduse tekkimine langeb XVIII sajandi 80-ndate aastate algusse. Aastal 1782 ilmusid Fr. G. Arveliuse „Üks Kaunis Jutto- ja Õppetusse-Ramat" I ja Fr. W. Willmanni „Juttud ja Moistatussed". Järgneva 35 aasta kestel ilmusid nii mainitud autorite teised kui ka J. W. L. Luce ja O. R. Holtzi tööd. Käesolevas uurimuses võtamegi vaatluse alla mainitud nelja kui ajajärgu tooniandvamate autorite tööd, püüdes selgitada nende tekkimise põhjusi, eesmärke ja ideoloogilist olemust.

Kodanlikud kirjandusloolased on oma käsitlustes, millede juures peatume üksikasjalisemalt käesoleva uurimuse IV osas, eesti ilmliku kirjanduse tekkimise põhjusteks eranditult pidanud Lääne-Euroopa valgustusajastu mõjusid Baltikumis. Kuivõrd need seisukohad on põhjendamatud, selgub juba pealiskaudselgi tutvumisel vaatluse alla võetud töödega, milledel, hoolimata sellest, et nad sisaldavad juba Eestisse tungiva kapitalistliku elukäsituse mõningaid nõrku elemente, pole õieti midagi ühist teravalt feodalismi vastu suunatud Lääne-Euroopa valgustusajastu taotluste ja ideoloogiaga.

Eesti ilmliku kirjanduse tekkimise põhjusi ja selle ideoloogilist palet kujundavaid põhitegureid tuleb otsida teisalt ja nimelt neist ajaloolistest konkreetsetest olukordadest, mis valitsesid Eestis nn. feodalismi kriisi perioodil XVIII sajandi lõpu- ja XIX sajandi algkümnendeil.

XVIII sajand, mis Lääne-Euroopas oli tõusva kodanluse revolutsiooniliste võitude sajand, oli Baltimail sünge feodalismi ja viimasele iseloomuliku reaktsioonilise ideoloogia võimutsemise aeg. Milles see seisnes, selgub, kui tutvume ühe mainitud perioodist pärineva markantseima dokumendiga, nn. „Roseni deklaratsiooniga". See Liivimaa rüütelkonna maanõuniku Otto Fabian von Roseni deklaratsioon

aastast 1739, saadetud kõrgemale tsaarikohtule mõisnike piiramatu omandiõiguse põhjendamiseks talupoja varanduse ning elu üle, väljendab selgesti mõisnike majanduslik-poliitilisi ja neist tulenevaid ideoloogilisi seisukohti: talupojad on ilma igasuguse varanduseta pärisorjad, keda võib ühelt pärishärralt teisele pärandada, müüa või lepingu teel edasi anda. Talupoja toodang ei kuulu mitte talle endale, vaid härrale. Oma õiguse talupoja elu ja surma üle on härra ise vabatahtlikult riigivõimule loovutanud, kuid jätnud endale kodukari- ja nuhtlusõiguse [1].

Need seisukohad, mis tähendasid pärisorjuse samastamist orjusega [2], olid balti mõisnikele omased täie rangusega kogu XVIII sajandi vältel ning osaliselt isegi veel XIX sajandi algul [3].

Kuigi Baltimaade koloniaalseis tingimustes püsis feodalism oma karmil kujul palju kauemini kui Lääne-Euroopa maades, toimus siingi juba XVIII sajandil tunduvaid muutusi kapitalistliku tootmisviisi suunas. Arengut kapitalistliku majandussüsteemi poole soodustas Läänemere-äärne asend, mis võimaldas Eesti- ja Liivimaa mõisamajandusel luua tihedaid sidemeid Vene ja maailmakaubandusega, mille mõjul senine naturaalmajandus hakkas asenduma rahamajandusega. Suuremate rahaliste sissetulekute saamiseks olid mõisnikud huvitatud põllumajandussaaduste hulga suurendamisest. Seda taotlesid mõisnikud senise ränga orjastamispoliitika kõvendamise teel — mõisastati hulgaliselt talumaid, suurendati töökoormust ja püüti tõsta pärisorjade tööjõudlust karmide kehaliste karistustega. See tähendas „feodaalse sunni rangemaile vormidele" siirdumist [4]. Sajandi teisel poolel tõusis talurahva ekspluateerimine äärmuseni. Kuid mõisamajanduse üha halvenevat olukorda see ei parandanud, sest talupoja tööjõudlus aina langes tema pideva vaesumisega. Lootusetuseni viidud olukorra tõttu kaotas ta senise vähesegi huvi töö vastu. Siit sugenes mõisnike ja pastorite hulgas üldiseks saanud kurtmine talupoja „loomupäraste pahede", kõigepealt laiskuse, hooletuse ja sõnakuulmatuse üle.

[1] J. Vigrabs, Die Rosensche Deklaration von Jahre 1739, Tartu, 1937, lk. 17 jj.

[2] Я. Зутис, Остзейский вопрос в XVIII веке, Рига, 1946, lk. 169.

[3] J. Vigrabs, Poleemika „Roseni deklaratsiooni" puhul, „Ajalooline Ajakiri", Tartu, 1932, lk. 191, 200.

[4] G. Naan, Eesti kodanlike natsionalistide ideoloogia reaktsiooniline olemus, Tallinn, 1947, lk. 11.

Talupoja elu oli kohutavalt vilets, nälg oli tavaline, eriti kevadtalvel. Viljalaenamine mõisnikult oli harilik nähtus. Kuid laen nõuti tagasi kahe vaka eest kolm vakka. Talurahva laostumisele aitasid kaasa mõisnike kukru huvides hoogsalt arenenud viinapõletamine ning viina suurenenud turustamine kõrtside kaudu talupoegade hulgas. See põhjustas omakorda laialt levinud alkoholismi.

Kuid kõigist raskustest ja pidevast mõisamajanduse laostumisest hoolimata uskus valitsev klass ikka edasi, et Baltikumis väljakujunenud pärisorjusel põhinev kord on parim maailmas, ja püüdis seda igati kindlustada ning „igaveseks" kuulutada. Enamik mõisnikest taotles seda feodaalse sunni ja ekspluateerimise suurendamisega. Ettenägelikumad aga asusid selleks otsima ajakohasemaid teid. Siit kerkisidki üles agraarsuhete reguleerimise püüded alates 1780-ndaist aastaist. Väike osa mõisnikke, pastoreid ja ametnikke propageeris talupoja tööhuvi tõstmiseks koormiste reguleerimist ja temale mõnesuguse omandiõiguse andmist. Need mõtted ja katsed leidsid käsitlemist saksakeelses kirjanduses (J. G. Eisen, H. J. Jannau) ning praktilisi lahendamiskatseid üksikute mõisnike poolt (Schultz, Uexküll, Toll jt.). Kuigi nende kõigi eesmärgiks oli ikkagi ainult pärisorjusliku korra kindlustamine, leidsid sellisedki tagasihoidlikud üritused ometi ägedat vastuseisu mõisnikkonna enamikult.

Sellest peale võib konstateerida balti mõisnikkonna lõhenemist kaheks leeriks. Siit tulenevad intriigid, ulatunud tsaarivalitsuse kõrvu, olid ka üheks põhjuseks, miks valitsuse poolt hakati huvi tundma Baltimaade agraarsuhete reguleerimise vastu.

Teiseks oluliseks ja peamiseks põhjuseks, miks mõisnikud olid sunnitud otsima teid senise kurnamissüsteemi ümberkorraldamiseks, olid nimelt üha kasvavad talupoegade rahutused ning kaebuste esitamised riigivõimule. Lõuna-Eestis hoogustusid rahutused eriti 1770-ndail aastail ja saavutasid oma haripunkti 1784. a., Põhja-Eestis 1788—1790-ndail aastail. Need rahutused sundisid ka tsaarivalitsust astuma samme talupoegade olukorra parandamiseks. Sellele lisaks oli Vene valitsus ka riigitulude pärast huvitatud talupoegade elust ja nende maksu- ning töövõimest, sest olid ju talupojad tegelikud riigi kulude kandjad. Siit tulenes kolmas ajend — valitsusvõim, kes sundis mõisnikke astuma samme talupoegade olukorra parandamiseks.

Talupoegade üha aktiviseeruv võitlus oma majandusliku olukorra

parandamiseks on oluline tegur XVIII ja XIX sajandi mõisnike poliitika mõistmiseks, eriti on see oluline käesoleva teema seisukohalt eestikeelse kirjanduse tekkimise põhjuste avastamiseks.

Mõisnikkond koos teiste sakslastega teadis väga hästi, et nende võim vaenulikult häälestatud eestlaste ja lätlaste üle oli võimalik ainult Vene tsaarivalitsuse tääkide abil [5]. Linnakodanlus ja maaintelligents, kes moodustasid koos mõisnikega ühise kurnajate klassi, tundsid tõsist hirmu talupoegade rahutuste ees. G. Merkel jutustab ühe iseloomustava loo, mis valgustab hästi nn. vabameelsete baltlaste mõtteviisi ning hirmu, mis ajendas neid otsima reforme ja vahendeid endi kõikuma löönud positsiooni kindlustamiseks:

„Ma ise kuulasin kord oma reisil hirmuga, kuidas keegi Laitseni talupoeg kõneles ühes kõrtsis rahvahulgale, kes reageeris tema jutule suure kiitusega, järgmist: „Kes on härrad? Too, kes on taevas, ja need, kes on Peterburis, on õiged härrad! Teised aga on pälvinud seda, et neid tuleb lüüa kaikaga maha ja visata tee äärde koertele kiskumiseks" " [6].

Nõnda oli Baltimail XVIII sajandi lõpuks tootmissuhete arengu tõttu tekkinud olukord, kus Lenini teeside järgi „ „a l a m k i h i d" e i t a h a vana viisi ja... „ülemkihid" e i s u u d a v a n a v i i s i..." [7]. Enda võimu säilitamiseks oli valitsev klass sunnitud tegema mõningaid järeleandmisi. Nii muutuski mõisnikkonnas akuutseks pärisorjusliku korra reformimine regulatiivide näol. Kuid samuti hakati tegelema uue põllumajandusliku tehnika probleemidega, et ka sel teel leida lahendust majanduslikule kriisile.

Riigivalitsus oli talupoegade ülestõusu kartusel koormiste tõstmise vastu. Revolutsiooni vältimiseks hakkas Aleksander I teostama mõningaid tagasihoidlikke uuendusi. Eriti vajalik oli üldpoliitiliste tingimuste tõttu sisemist olukorda kindlustada Baltimail kui riigi läänepiiril. Kuid kohalikud mõisnikud olid igasuguste uuenduste vastu, mis kuidagi riivasid nende piiramatuid õigusi talupoegade suhtes. Ainult väike osa ettenägelikumaid mõisnikke töötas aktiivselt kaasa valitsuse poliitikale.

---

[5] Я. З у т и с, Остзейский вопрос в XVIII веке, Рига, 1946, lk. 616.

[6] Sealsamas, lk. 565.

[7] V. I. L e n i n, „Pahempoolsuse" lastehaigus kommunismis, Valitud teosed II, Tallinn, 1946, lk. 507.

Tolleaegsed nn. „talurahva kaitseseadused" olid tegelikult antud feodaalse kurnamiskorra kindlustamiseks. Nad pidid kindlustama majanduskriisi ja üha süveneva klassivõitluse survel kõikuma löönud feodaalide võimu ja pärisorjuslikku korda. Järelikult polnud need seadused siis mitte talurahva, vaid mõisnike huvide kaitsmise seadused. Nii määrasid 1804. aasta seadused küll kindlaks talupoegade koormised, kuid need olid liiga kõrged. Ometi tõid nad vähemalt mõningat seaduspärasust mõisniku ja talupoja suhetesse.

Ent peatselt selgus, et need regulatiivid ei täitnud neile pandud ülesandeid — ei leevendanud feodalismi kriisi ega lahendanud üha süvenevaid ühiskondlikke vastuolusid. Nad ei rahuldanud kedagi, ei kergendanud talupoegade olukorda ega vähendanud nende hulgas ülestõusuvaimu, nagu valitsus oli lootnud. Samal ajal polnud nad vastuvõetavad ka mõisnikele, sest nad ikkagi piirasid nende ekspluateerimisvabadust.

XVIII sajandi lõpul pääses Lääne-Euroopa poliitökonoomias valitsema kapitalistlik vaba võistluse ja vaba kokkuleppe printsiip. Nii vabastati mitmeis riikides talupojad pärisorjusest. Selle positiivsed tulemused avaldusid peatselt. Baltimailgi nähti seda kasu, mida andis talurahva „vabastamine" pärisorjusest, mistõttu see vaade leidis siingi aja jooksul pooldamist. Konservatiivsed mõisnikud aga pidasid pärisorjust ikkagi parimaks põllumajanduslike suhete korraldamise ja talupoegade kurnamise mooduseks.

Valitsuse survel ja edumeelsemate mõisnike kaasatöötamisel anti 1810. aastal Eestimaal pärisorjuse kaotamisele käik. Oldi jõutud veendumusele, et mõisnikul on majanduslikult kasulikum üle minna talupoegade „vabale" tööle. Eestimaa 1816. ja Liivimaa 1819. aasta pärisorjuse kaotamise seadus põhinebki „vabadusel" mõisnike ja talupoegade vahekordi korraldada „vaba võistluse ja vaba lepingu" põhimõtte alusel. Tegelikult sai mõisnik sellega täieliku voli talude maa ning varanduse üle ja lõpuks samuti talupoja enda üle. Et mitte nälga surra selle sõna kõige otsesemas mõttes, ei jäänud viimasel muud üle, kui seaduse kohaselt „vabal kokkuleppel" nõustuda mõisnike poolt esitatud julmade renditingimustega talumaade kasutamise õiguse eest.

Kõige radikaalsemalt on neid kapitalistliku majanduselu põhimõtteid ja pärisorjuse kaotamise probleeme balti-saksa kirjanduses käsitlenud esiteks Lätimaalt pärinev G. Merkel, kes on tugevasti

mõjustatud Lääne-Euroopa kodanliku valgustusajastu, eriti Voltaire'i ning Rousseau' mõtteist, ja teiseks Eestimaal kodukooliõpetajana viibinud J. Chr. Petri. G. Merkel esindas oma saksakeelseis töis juba kodanlikke seisukohti, propageerides talurahva hoolimatut kapitalistlikku ekspluateerimist. Merkel ja Petri paljastasid küll pärisorjusliku korra pahesid ja nõudsid pärisorjuse kaotamist, kuid ainult ülalt tulevate reformide teel.

Nii Merkeli kui ka Petri saksakeelsete tööde mõju piirdus aga ainult valitsevate klassidega, eestlasteni ja lätlasteni need ei jõudnud.

II. Eesti ilmliku kirjanduse tekkimine, tema loojad ja põhiteemad.

Sellesse feodalismi kriisi ajastusse, klassivõitluse teravasse olukorda, kus on juba kõikuma löönud ning järk-järgult varisevad balti mõisnike sajandeid kestnud positsioonid ning kus mõisnikud teevad suuri pingutusi, et kindlustada enestele talupoegade edasise piiramatu ekspluateerimise võimalust, langebki eesti ilmliku kirjanduse tekkimine. Iseloomulik ning juba iseenesest paljuütlev fakt on see, et eesti ilmliku kirjanduse loojateks osutuvad ainuüksi mõisnike käsilased — kirikuõpetajad (Fr. W. v. Willmann, O. R. v. Holtz), nende kooliõpetajad (Fr. G. Arvelius) või mõisnikud ise (J. W. L. v. Luce).

Eesti ilmliku kirjanduse tekkimise kui ka talurahvale lugemisoskuse õpetamise peaajendit tuleb niisiis otsida klassivõitluse teravnemisest ja kasvavaist talupoegade rahutustest XVIII sajandi teisel poolel. Seoses sellega hakkas valitsev klass rohkem tähelepanu pühendama talupoegade ideoloogilisele mõjustamisele eestikeelse „õpetliku" kirjandusega. Sellest talupoja vastupanu nõrgendamise püüdest tulebki otsida esimese eesti ilmliku kirjanduse loomise ajendit. Muuseas tehti ka kool vahendiks, mille kaudu püüti sõnakuulelikkuse ja orjameelsuse propagandat rahva sekka levitada. Nii tulebki eesti ilmliku kirjanduse üheks, kuigi juba teisejärguliseks tekkimise tõukejõuks pidada ka algelisi vallakoole, millede jaoks peale piibli ja katekismuse hakati soetama „ilmlikku" kirjandust. Arveliuse „Üks Kaunis Jutto- ja Õppetusse-Ramat" oli määratud lastele, nagu selle originaalgi, Willmanni „Ellamisse-Juhhataja" oli kirjutatud koolilugemikuks, milleks sobis samuti tema „Juttud ja Moistatussed". Samal ajal olid need raamatud mõeldud ka täiskasvanuile.

Siinkohal on põhjust tähelepanu juhtida veel ühele momendile, mis on jätnud tunduvaid jälgi eesti esimesse ilmlikku kirjandusse, — see on talurahva katastroofiline tervislik olukord. Kohutav, igasuguseid piire ületav ekspluateerimine mõisniku poolt põhjustas alatist nälga talupoegade keskel. Talurahva elu üldine armetus, lootusetu olukord, millel ei näinud lõppu tulevat, ruineeris tema tervise, tegi rahva kesk mustust ja hoolimatust vastuvõtlikuks igasugustele haigustele, eriti nakkus- ja nahahaigustele. Kõik see viis rahva väljasuremisele. Arusaadavalt ähvardas selline olukord kogu feodaalset mõisamajandust katastroofiga. Ei ole siis sugugi juhuslik, et nii esimene eesti perioodika Wilde-Hupeli ajakirjaga „Lühhikesse õppetusse mis sees monned head rohhud ning nouud teäda antakse" (1766) kui ka XVIII sajandi lõpu „Eesti-Ma Rahva Kalendri" lisad ja üsna tunduval määral ka tekkiv ilukirjandus olid pühendatud rahva tervisliku seisundi eest hoolitsemisele. Märkimisväärne on, et alates juba Hupeli „Lühhikesse õppetusse..." lehekülgedest käib arstlike õpetustega pidevalt kaasas järjekindel tingimatu sõnakuulelikkuse ja alandliku orjameelsuse jutlustamine [8].

Nagu eelmiste sajandite vaimulik kirjandus oli loodud saksa pastorite poolt orjastamis- ja kurnamispoliitika hõlbustamiseks ning õigustamiseks, nii võrsub samalt pinnalt ja samuti kurnajate klassi kuuluvate balti-saksa autorite sulest ka esimene eesti ilmlik kirjandus. Selles mõisnike ja pastorite vaimses sepikojas, selles „rosenliku" ühiskonna ülaklassi miljöös küpseski eesti ilmliku kirjanduse algatajate Arveliuse, Willmanni, Luce, Holtzi jt. maailmavaade.

Et mainitud kirjameeste maailmavaateliste kontseptsioonide mõistmiseks ja analüüsiks on küllaltki oluline teada nende elukäiku ja ühiskondlikku positsiooni, siis peatume sellel lühidalt alljärgnevas.

Friedrich Gustav Arvelius (1753—1806) sündis Tallinnas, õppis Leipzigi ülikoolis teoloogiat ja keeleteadust, mille järel tuli 1766. a. tagasi Eestimaale ja töötas 14 aastat Põhja-Eestis, peamiselt Alutaguses Kiikla mõisas, aadliperekondades koduõpetajana. Selles töös õppis ta ära eesti keele ning tutvus siinse talurahva eluga. Alates 1790. aastast töötas usuõpetuse ja ladina keele professorina Tallinna gümnaasiumis.

---

[8] Vt. Lühhikesse õppetusse mis sees monned head rohhud ning nouud teäda antakse, Põltsamaa, 1766, eriti nr-d 26—28.

Oma eestikeelsed teosed kirjutas Arvelius majanduslikus viletsuses ning vaimupimeduses vaevlevaile eesti talupoegadele „õpetuseks ja juhatamiseks", nagu ta ise väidab. Need „õpetlikud" lood ilmusid pealkirja all „Üks Kaunis Jutto- ja Öppetusse-Ramat. Söbbra polest, meie maa-laste heaks, ja nendele rõõmsaks ajaviiteks koggutud ja kokko pandud, kes aegsaste öppivad luggema" I—II [9] (Tallinnas 1782, 1787, I osa teine trükk 1791). See on suures osas tõlgitud E. v. Rochow'i teose „Der Kinderfreund. Ein Lesebuch zum Gebrauche in Landschulen" (esitrükk Nürnberg, 1773) järgi. „Üks Kaunis Jutto- ja Öppetusse-Ramat" leidis rahva keskel vähest poolehoidu, nii et autoril oli põhjust imeks panna, et „sedda ramato surema himmoga ei otsita egga osteta" [10]. Teose teise osa lõppsõnas kurdab autor, et tema juturaamatut ei leidu paljudes majades ja ei ole seda vana ega noor lugenud „ja kui ka kegi siin ehk seäl sedda olli luggenud; siis olli ta sedda otse naljaks pannud" [11]. Ta tahaks teada, kust see tuleb, et rahvas ei taipa seda „head" vastu võtta, mis mõisavanemad talle pakuvad ja mida Arveliuse juturaamat neile annaks.

Arveliuse järgmise raamatu — „Ramma Josepi Hädda- ja Abbi-Ramat ehk maggusad ja tullusad jutud ja öppetussed, kuida marahvas voib röömsaste ellada, ausal visil rikkaks sada ja isse ennesele ja mu rahvale monnesugguses häddas ja villetsusses abbi tehha" [12] (Tallinnas 1790) — saadavad Tallinna sakslased, eesotsas literaat A. v. Kotzebue'ga, hinnata rahva sekka. Faktid, et see teos trükiti mõisnike või nende käsilaste kulul [13] ja tolleaegseis olu-

---

[9] Tsiteerimisel: Arvelius, I; Arvelius, II.

[10] Ramma Josep, lk. 3.

[11] Arvelius, II, lk. 153.

[12] Tsiteerimisel: Ramma Josep.

[13] Et väljaandjaiks olid just kurnajate klassi kuuluvad kõrgemad isikud, mitte aga mingid „teatriharrastajad valgustusaja humanistid", nagu oli saanud kodanliku teaduse üldiselt käibivaks väiteks, selle tõestamiseks toome tsitaadi „Ramma Josepi" eessõnast, kusjuures mainigem, et „vanema" all mõtleb Arvelius mõisnikke või teisi valitsevasse klassi kuuluvaid ülemaid: „Monned head Vannemad Tallinnas ... on seda ramato lasknud trükkida, ja jaggavad sedda teile heast süddamest, ilma hinnata" (lk. 4). Siin ei saa juttugi olla mingist rahvasõbralikkusest või armastusest lihtrahva vastu, vaid see on Eestimaa feodaalhärrade sihiteadlik samm propaganda abil taotleda talupoegade hulkades poolehoidu kehtivale korrale.

des ääretult suures tiraažis (10 000 eks.) ning levitati just mõisnike endi ja pastorite poolt rahva sekka, paljastavad küllaldaselt sellelaadilise kirjanduse põhiolemust.

„Ramma Josepi Hädda- ja Abbi-Ramat" on R. Z. v. Becker'i „Noth- und Hülfsbüchlein für Bauersleute" (Gotha-Leipzig, 1788) järgi sihiteadlikult ja vabalt ümber töötatud ja kohandatud siinsete oludega ning mõisnike nõuetega. Kuid Ramma Joosepi nimi ja teose kompositsiooniline raamjutustus ning ideoloogiliselt põhilisem osa pärinevad juba eelmisel aastal ilmunud raamatu „Üks Kaunis Jutto- ja Õppetusse-Ramat" teisest osast, kus see ilmus pealkirja all „Ramma Josepi Ello, Õppetussed ja Könned", võttes enda alla teose 157-st leheküljest 105[14]. See enam kui 100-leheküljeline jutt on, kui mitte kogu ulatuses, siis igatahes suures ja sisuliselt olulisemas osas, Arveliuse algupärand.

Friedrich Wilhelm von Willmann (1746—1819) sündis Kuramaal kroonuarhitekti pojana. Õppis Göttingenis ja Königsbergis teoloogiat. Ta aadeldati Joosep II poolt 1790. aastal. Töötas Saaremaal Karja kihelkonnas pastorina (1772—1805), millisest ametist loobus pärast 33-aastast töötamist[15]. Reisis siis Lääne-Euroopas ja oma vanusepäevad veetis Kuressaares ja Karjas.

Willmanni tähtsaim töö „Juttud ja Moistatussed kui ka monned õppetussed maja pidamisse pärrast mis Eestima Rahva heaks on üles pannud, Redik Willem Willmann, Oppetaja Karja-Kirrko peal, Saremal"[16] (Tallinn, 1782) koosneb suures enamikus tõlkeist, mis on tehtud G. T. Stenderi samalaadse lätikeelse teose „Pasakkas un Stahsti..." (1766) järgi. Viimane on Stenderi poolt omakorda mitmeist saksa kirjanduslikest allikaist vabalt ümber töötatud ja läti feodaalsete oludega, s. o. mõisnike huvidega, kohandatud[17]. Raamat

[14] Sama ilmus veel Lindforsi „Eesti-Ma Rahva Kalendris" 1789—1792 pealkirja all „Voisiko Josepi Ello, Õppetussed ja Könned".

[15] Willmanni kodanlikud biograafid armastavad väita, et ta loobus pastoriametist usuliste kahtluste tõttu. Kuid seda väidet tuleb pidada ebakriitiliseks ja põhjendamatuks — juba sellegipärast, et kui ta tegutses pastorina tervelt 33 aastat, siis vaevalt saab enam kõnelda usulistest kahtlustest, mille algus viiakse Willmanni ratsionalistlikule maailmavaatelisele murrangule ülikooliõpingute ajal.

[16] Tsiteerimisel: Willmann. Tsiteerimisel kasutatud kättesaadavat 3. trükki, Tallinn, 1804.

[17] V. Anderson, Läti mõjust eesti vanemas kirjanduses, „Eesti Kirjandus", Tartu, 1925, lk. 389.

sisaldab rahvusvahelise sisuga valme, anekdoote, mõistukõnesid ja lühijutte, viimaste hulgas on ka novellilaadilisi sentimentaalseid seikluslugusid. Karakteersed on aga raamatule iga valmi või jutu lõpus leiduvad õpetused, mis oma laadilt on kaugel valgustusajastu mõttelaadist. Teose lõppu on paigutatud Anton Thor Helle eesti keele grammatikast võetud 125 eesti mõistatust.

„Juttud ja Moistatussed" leidis oma mitmeti huvitavate, teravmeelsete valmide, põnevavõitu ning südantliigutavate juttudega, hoolimata nendega liidetud naiivseist ja tagurlikult vagatsevaist õpetustest, rahva keskel laialdast levikut. Paljud Willmanni valmid ja jutud muutusid rahva loetavamaks lektüüriks ning tervelt $^2/_7$ kogu raamatu lugudest kandus rahva suulisse traditsiooni. Hiljem on neist 39 lugu rahvaluulekogujate poolt uuesti üles kirjutatud [18]. Seda levikut soodustas veel asjaolu, et paljud neist lugudest ilmusid kalendrilisades. Teosest endast ilmus neli trükki (1782, 1787, 1804, 1838).

Willmanni teine raamat „Ellamisse-Juhhataja, Ma-rahvale heaks üllespantud Sest Oppetaiast" [19] (Tallinn, 1793, teine trükk 1804), saksakeelse pealkirjaga „Christliches Sitten-Büchlein, als Lesebuch in den Schulen, dem Ehstnischen Landvolke gewidmet", pidi autori järgi olema puhtdidaktilise sisuga ja kristliku moraaliga õpik maakoolidele. Tegelikult on see klassikaliseks näiteks ristiusu õpetuse rakendamisest feodaalse kurnamissüsteemi ülistamiseks ja õigustamiseks. See teos ei leidnud rahva hulgas poolehoidu.

Willmanni kirjandusliku tegevuse iseloomustamiseks nimetagem veel tema mesindust käsitlevat artiklit „Õppetus kuida keik ma rahvas voib, ilma sure vaevata, linnopuud piddada, ja se läbbi rikkaks sada" [20].

---

[18] V. Anderson, Läti mõjust eesti vanemas ilukirjanduses, „Eesti Kirjandus", Tartu, 1925, nr. 9 ja 10.

[19] Tsiteerimisel: Ellamisse-Juhhataja.

[20] Ilmus tõenäoliselt esmakordselt teose „Juttud ja Moistatussed" lõpus, teist ja kolmandat korda Lindforsi „Eesti-Ma Rahva Kalendri" lisas, Tallinnas 1787 ja 1799—1800.

Seni ekslikult Willmannile omistatud teine mesindust käsitlev jutt „Neist messilastest" (ilmus Minuth'i „Eesti-Ma Rahva Kalendris", Tallinnas 1801) on pärit Anton Thor Helle eesti keele grammatika („Kurtzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache", Halle, 1732) lõppu paigutatud lisast „Colloqia esthonica", mis arvatavasti kuulub Eberhard Gutsleff'ile.

Johann Wilhelm Ludwig von Luce (1750—1842) sündis Saksamaal postmeistri pojana, õppis Göttingenis ja Holmstädtis teoloogiat, oli Saaremaal koduõpetajaks, siis Pühal kirikuõpetajaks, kuid loobus kahe aasta pärast sellest ametist ning ostis Saaremaal mõisa. Õppis hiljem Göttingenis arstiks ja omandas seejärel veel teise suurema mõisa. 1795. a. ülendati Luce aadliseisusse ja võeti aadlimatriklisse. Olgu mainitud, et kodanliku päritoluga nn. uusmõisnikke immatrikuleeriti väga piiratult. Pidas veel mitmesuguseid halduslikke ameteid, olles muuseas Kuressaare koolide inspektoriks (1794—1820). Ta kirjanduslik looming on üsna suur, kuid peamiselt saksakeelne, käsitledes Saaremaa ajalugu, etnograafiat, keeleküsimusi, arstiteadust jm. Esiletõstmist väärib Luce tegelemine eesti keelega — nii oli ta agar Rosenplänteri „Beiträge'de" kaastööline ning asutas ja juhtis eesti keele uurimise otstarbel Kuressaare seltsi „Arensburgische Ehstnische Gesellschaft" (1817). Ilukirjanduslikul alal avaldas ta eesti keeles teose „Sarema Jutto ramat, mis ma rahva lustiks ja kassuks on ülles pannud Johann Villem Luddi Ludse, Kolide üllevataja" I ja II [21] (I Miitavi, 1807, II Pärnu, 1812, teine trükk Tallinn, 1843) ning siinkohal veel mainimist vääriva raamatu „Nou ja abbi, kui vaesus ja nälg käe on" (Tallinn, 1818).

Otto Reinhold von Holtz (1757—1828) sündis Keilas pastori pojana, õppis Greifswaldis ja Tübingenis teoloogiat ning töötas kogu eluaja oma sünnikohas kirikuõpetajana, olles ühtlasi Lääne-Harjumaa praostiks. Ta on oma aja kohta põhjalikult tundnud eesti keelt ja õpetanud seda Tallinna seminaris, muu seas ka Fr. R. Kreutzwaldile. Holtzi keelemehevõimeid ja tema maailmavaatelisi kontseptsioone iseloomustab see, et ta töötas aktiivselt 1816. aasta talurahvaseaduse eelnõu komisjonis ning tõlkis terve rea seadusi eesti keelde, nagu „Iggaüks..." (1802), „Eestima Tallorahva Seädus" (1805), „Eestima Tallorahva Seädmissed" (1816) jt. Eelmistega on tihedalt seotud 1817. aastal ilmunud ning käesoleva uurimuse seisukohalt huvipakkuv „Jutlus Eestima Tallorahva ue seädusse Pühhitsemisse jures Tallinnas Tompä-Kirrikus" [22]. Kirjaniku nime saavutas ta raamatuga „Luggemissed Eestima Tallorahva Moistusse ja Süddame Juhhatamisseks" (Tallinn, 1817) [23]. Holtzi

[21] Tsiteerimisel: Luce, I; Luce, II.
[22] Tsiteerimisel: Holtz, Jutlus.
[23] Tsiteerimisel: Holtz.

autasustati valitsuse poolt tema eduka töötamise eest „Uue talurahva seaduse elluviimise" komisjonis. Arusaadav, et sellega hinnati tema teeneid balti mõisnike, aga mitte talurahva huvide kaitsmisel.

Et kõik need autorid olid ühel või teisel viisil seotud tol ajal Saksamaal kultiveeritava õpetlik-moraliseeriva kirjandusega ja et Arvelius oli otsese tõlkijana selle vaimse suuna Baltimaile importijaid ja siinsete oludega kohandajaid, siis lühidalt mõni sõna ka nn. saksa valgustusajastust.

Prantsuse valgustusajastu jõuline filosoofia ja ideoloogia oli Saksamaal, vastavalt saksa mahajäänumale ühiskondlikule korrale, muutunud jõuetuks provintslik-väikekodanlikuks ning kitsarinnaliseks filosofeerimiseks. Kui Inglismaal leidis valgustusajastu progressiivne liikumine väljendust majanduslikes ja Prantsusmaal poliitilistes sündmustes, siis, kasutades Marxi ja Engelsi väljendust, jõudsid saksa bürgerid välja ainult „hea tahteni", mis oli „täiesti vastav nende jõuetusele, surutusele ning arenematusele" [24]. Feodalismi pärandina või, õigemini, Saksa pisivürstiriikides, aga samuti hansalinnades kehtiva feodaalse maailmavaate väljendusvormina valitses seal veel üle XVIII sajandi keskpaiga luulesuund, mis juhtis inimesi eemale ühiskondlik-poliitilistest probleemidest ning kus tegeldi vaid inimese isikliku elu naudingutega ja takerduti mõttetuisse pisiasjadesse. Selle luulesuuna esindajate, „moralistide" arvates oli kõige kurja ja eluraskuste allikaks inimese rikutus. Sel käsitlusel olid omad sügavad poliitilised põhjused, nimelt oli selle peaülesandeks allasurutud rahvamasside kriitikavõime nüristamine ja tähelepanu eemalejuhtimine viletsuse tegelikest põhjustest. Selle käsitluse juured viivad tagasi usundile kui feodalismi peamisele kaitserelvale. On ju usundigi peaülesandeks inimese eemalejuhtimine eluprobleemidest. Nii pöörati ka kirjanduses peatähelepanu inimese mõjustamisele religioossete ja moraalsete õpetustega.

See kõik oli nagu loodud Baltimaade tagurlikumas ja veel kitsarinnalisemas õhkkonnas maotuid ja viljatuid epigoone-tõlkijaid kasvatama. Sest nagu teada, toimus Baltimaade side Lääne-Euroopa poliitiliste ja kultuuriliste liikumistega peamiselt Saksamaa kaudu. Tuleb aga konstateerida, et siinsed kirjamehed, eesotsas Arveliusega, otsisid sealt välja just feodaalse korra tagurlikumad ideoloogid ja tõlkisid või mugandasid nende töid. Nad importisid sealt tolleaeg-

[24] К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, том XV, lk. 509.

sele saksa feodalismile omase pärisorjusliku korra idealiseerimise, jättes kõrvale isegi saksa lahjendatud valgustusajastu mõtted. Nii pole Arveliuse peateose originaali autoriks mitte valgustusajastu ratsionalist, vaid saksa evangeelse külakooli rajaja ja selletüübilise kooli õpikute autor E. v. Rochow, kelle pedagoogika ülesandeks oli kristliku vooruse kasvatamine. Feodaalkorra lagunemise tingimustes tekkinud saksa kirjandus sobis teatavate mugandustega (näit. Arveliuse ja läti kirjamehe Stenderi, samuti viimase tõlkija Willmanni sulest) väga hästi balti mõisnike vajadustele.

Et mainitud autorite töödel, hoolimata nende ilmumisaja kaunis suurtest vaheaegadest, 1782—1817, seega 35 aastat, on väga palju ühist, eriti mõisnike ja talupoegade vahekordi puudutavais seisukohtades, siis on otstarbekohane vaadelda neid temaatilise tervikuna. Sellise ühise käsitluse puhul tuleb sissejuhatavalt märkida, et osa neist on tõlked (enamik Arveliuse ja Willmanni lugusid), kuna teine osa on algupärandid (Luce, Holtz). Võib tekkida soov panna tõlketööde põhimõttelised seisukohavõtud originaali autori arvele ning tõlkijale jätta tõlkija teened. Et sellest hoolimata on mainitud töid käsitletud ühiselt, ilma nimetamisväärset vahet tegemata, siis seepärast, et see on sisuliselt küllaltki õigustatud. Arvelius ja Willmann on teadlikult valinud just sellised lood. Ja arvestades nende ühiskondlik-poliitilisi veendumusi (teoste sissejuhatused Arveliusel, tema Ramma Joosepi reaktsioonilised kõned ja teod ja teised vastavad väljendused), võime õigeks pidada, et nad jagavad täiesti originaali autori seisukohti. Kui see oleks teisiti, poleks midagi lihtsamat olnud, kui jätta tõlkimata mõisnike ideoloogiat eriti teravalt iseloomustavad lood, mõtteavaldused või seisukohavõtud (näit. Willmanni „Oinas ning Koer", „Kaks Hired", Arveliuse paljud lood), sest need üksikute juttude valimikud ei moodusta sisuliselt mingit ühtlast tervikut, kust ei võiks midagi kõrvaldada. Samuti pole ühe jutu piirides mainitud meelsusavaldused sellisel kujul sisuliselt kaugeltki vajalikud, kui ei taotleta just spetsiaalselt nende avaldamist.

Kõigi vaadeldavate teoste, nii tõlgete kui ka originaalide keskse kuju moodustab idealiseeritud mõisavanem. Teda on kujutatud siinse maailma kõikvõimsa käskijana, juhina ja talurahva eest hoolitsejana. Teiseks kõiki autoreid ühendavaks ülesandeks on feodaalse korra jumalast seatuks ja igaveseks kuulutamine. Kolmandaks jutlus-

tatakse erilise kiindumusega tingimatut sõnakuulmist ja ülistatakse kehtiva korraga rahulolemist. Edasi sarjatakse mitterahulolijaid ja vastuhakkajaid ning manatakse lugeja silmade ette nende möödapääsmatu hukkumine. Sõnakuulmine on tõstetud omaette eetiliseks väärtuseks, see on absoluutne. Sõnakuulelikke pärisorje kirjeldatakse õnnelikena. Siit jõutakse orjapõlve kui patriarhaalse ja õndsa korra ainuõigustamiseni isaliku mõisniku juhtimise all. Aga kõigest sellest „eeskujulikust" ühiskondlikust korrast ja „ülemate suuremeelsusest" hoolimata peavad vaadeldavad autorid talurahva hulgas nälga, viletsust, vargust, ulakust, joomist ning kõige tipuks koguni mõisa orjusest põgenemist konstateerima.

Juba ainuüksi ülalesitatud eesti ilmliku kirjanduse temaatika näitab selgesti, et see kirjandus oli rakendatud jäägitult mõisnike päevahuvide teenistusse, ning teeb samas naeruväärseks kodanlike kirjandusloolaste väited selle väljakasvamisest Lääne-Euroopa valgustusajastu ratsionalistlikust vaimust. Eestikeelse ilmliku kirjanduse kaudu püüdis balti mõisnikkond kindlustada teravas feodalismi kriisis ning üha teravnevas klassivõitluses oma alusteni kõikuma löönud positsioone ja jalule seada talupoegade kuulekust.

Talurahva valgustamise ja orjameelsuse kasvatamise eest hoolitses muidugi kirik väga truult, jutlustades sõnakuulelikkust ja alandlikku meelt oma „jumalast seatud" isandate vastu. Kuid teatavasti oli talurahva suhtumine kirikusse vaenulik. Seda tunnistab ka pastor Holtz ise oma raamatu „Luggemissed ..." eessõnas:

„Needsinnatsed Luggemissed on sepärrast üllespandud ja kokko korjatud, et nad meie Marahva moistust ja süddant selletaksid. Sest monni vihkab õppetust, agga armastab jutto. Kirriko Sanna ei maksa temma melest, agga kül mu könneleminne. Ehk nisugguste Luggemiste katte al tungib Õppetus nende süddamette sisse."

Nii osutuski balti mõisnikel tekkinud olukorras hädavajalikuks täiendada oma kurnamispoliitikat kindlustavate võitlusvahendite arsenali. Ja sellesse soetataksegi vastavalt muutunud olukorrale uus võitlusrelv — eestikeelne ilmlik kirjandus.

III. Eesti vanima ilmliku kirjanduse põhiteemade analüüs ja autorite karakteristika.

1. Idealiseeritud mõisavanem.

Kõigi vaadeldavate autorite töid iseloomustab kõige järjekindlam mõisniku ülistamine ning idealiseerimine. Selle järgi on talupoja jaoks kaks kõigutamatut autoriteeti: igapäevaseks maapealseks eluks mõisavanem, pühapäevaseks ja hauataguseks — jumal taevas. Viimane on loomulikult kõrgeim võim, kuid praktilises elus on suurimaks autoriteediks ikkagi mõisavanem. Teda on kujutatud kõigiti eeskujuliku perekonnaisana, kes on eksimatu, absoluutselt aus, õiglane ja erapooletu kohtunik, tark, samas ka helde, südamlik ja oma alamate huvide kaitsja, kelle ülimaks sooviks on, et ta talupojad elaksid õnnelikult. Mõisahärra-väärse abilisena esitatakse tema prouat emalikuna ja armastusväärsena.

Mõisnike kaitseadvokaadina iseloomustab Ramma Joosep oma mõisavanemat:

„Temma on valli, see on tössi, agga üksipäinis kangekaelse ja nurjatuma rahva vasto: agga temma on ka helde omma allamatte vasto, kui nemmad sannakulelikkud on, ja temma ei ihhalda ühtegi nenda keigest süddamest, kui et temma allamatte kässi hästi käiks, ja et nemmad hölpsa pölve voiksid ellada" [25].

Ja teisal väidab ta, et „Moisavannem on meie keikide issa ja heateggia" [26]. Luce jutus „Veider Herra, üks kõrtsi jut" lõpetab kõrtsmik pika kahekõne, milles talupoeg Roomelt püüab kahtlust äratada, kas mõisnik oma uuendustega ikka taotleb talupoegade huve: „Herra nääb keik vaeva, et ta agga omma valla rahvale tahhab hölpsamad pölve sata, ning neile head tehha" [27].

Talupojad ei taha aga heaga aru saada, et härra ainult nende huvides teostab vitsahirmu ähvardusel oma „veidraid" uuendusi [28]. Teisal kirjutab Luce, et Kiisu mõisa rahval oli kombeks kõigis asjus härra poole pöörduda, sest et see neile kõige paremat nõu andis „otse kui üks sobber ja issa" [29]. Arveliuse lookeses „Häbbematta" kingib mõisavanem talupojale kõik vanad võlad, samuti annab maa,

[25] Arvelius, II, lk. 99; vt. ka lk. 68 jj.
[26] Sealsamas, lk. 149.
[27] Luce, II, lk. 218 jj.
[28] Sealsamas, lk. 193.
[29] Luce, II, Hea nõu, lk. 115 jj.

loomad, seemne ja põllutööriistad, et ta võiks hästi elada. Ainult talupoeg on hooletu, laisk ja joodik, mispärast tal peatselt „kitsas kätte tulli", ning oma häbematuses läks uuesti mõisavanemalt abi paluma, kuid seda enam saamata, sest viimase heldusel on ka oma piir [30]. Holtzi loos „Neto ja Jürri" [31] on mõisahärra ja -proua kujutatud sellistena, et nende tahtele ja korraldustele alistumine oleks ainult õnnistuseks talurahvale. Ühes teises jutus väidab Holtz, et „herra olli vägga õiglane mees, kedda keik armastasid" [32].

On selge, et eesti vanimas ilmlikus kirjanduses esitatud mõisahärrade ja -prouade kujud on igasuguseid piire ületades idealiseeritud. Patriarhaalsete, oma talupoegade heaolu eest hoolitsevate mõisahärrade ja -prouade asemel esinevad ajaloolises tegelikkuses tõelised kiskjad, kes tallasid jalgade alla oma talupoegade vähimadki õigused, kes vääramatult järgisid ainult omi kauka- ning muid huve, kes talupojalt võtsid halastamatult viimase võimaliku, kes külmavereliselt karistasid talupoega kõige rängemalt pisimagi „süüteo" puhul ja kes talupoegades nägid ainult vallasvara, mida nad müüsid oksjoneil, vahetasid jahikoerte vastu ja kinkisid, lahutades mehe naisest ja lapsed vanematest.

Lehitsegem ajaloolehekülgi kõnesolevast ajajärgust:

Üks talutüdruk sai 128 vitsalööki ainult selle eest, et ta oli mõisapreili vastu olnud sõnakuulmatu ning käitunud „haavavalt". Ühte talupoega laskis mõisnik karistada 20 hoobiga ainult sellepärast, et see, peale 150 löögi saamist, hirmust järgmise karistuse ees, lubas end pigem tappa. Väga sageli lõppesid säärased peksmised peksetava surmaga. Ei keegi muu kui Harjumaalt Tuhala mõisast päritolev krahv L. A. Mellin ise on mõisnike poolt kodukariõiguse ebainimliku kasutamise kohta lausunud, et kui alatiseks nii jääb, nagu praegu, siis tuleb küll kahelda jumala õigluses [33].

1803. a. maapäeva materjalidest nähtub, et keegi talunaine oli end karistusest pääsemiseks uputanud koos alaealise pojaga; keegi kogukonnakohtunik anti selle eest, et ta oli julgenud toetada ühe talupoja kaebust mõisnike vastu, nekrutiks; keegi teine eelistas end

[30] Arvelius, II, lk. 4 jj.

[31] Holtz, lk. 30—37.

[32] Holtz, Murre on rõmu Eel-käia, lk. 61.

[33] E. Loening, Die Befreiung des Bauernstandes in Deutschland und in Livland, Baltische Monatsschrift, Bd. XXVII, Riga, 1880, lk. 113—115.

sel puhul ise tappa; keegi mõisateenija oli jalahoopidega ja kumminuudiga pekstud surnuks; keegi viinapõletaja, kes 9 aastat oli laituseta oma ülesandeid täitnud, sai järjest kolm korda peksta, ta omand konfiskeeriti mõisniku poolt ning ta aeti talust välja. Üht naist, kes end oma teadvuse kaotuseni pekstud mehele heitis, et oma kehaga sellele antavaid hoope vastu võtta, peksti mõisniku käsul, kuni ta oli sunnitud sööma omaenese väljaheidet [34]. J. Samarin räägib juhtumeist, kus keegi Liivimaa mõisnik laskis ühel poisikesel mähkida sõrmed tõrvaga immutatud takkudesse ja süütas siis need takud põlema; keegi teine mõisnik laskis oma talupoegi aheldada kettidesse ja sundis neid aheldatuina käsikivil jahvatama [35].

Ülalesitatud on ainult üksikud näited arvukaist ja igapäevastest mõrtsukalikest aktidest, mida mõisnikud sooritasid kogu aja oma talupoegade kallal. Just seda laadi jubedad faktid on iseloomulikud balti mõisnikele nii kõnesoleval kui ka sellele eelnenud, samuti nagu järgnenud ajastulgi, mitte aga eesti vanimas ilmlikus kirjanduses idealiseeritud mõisniku kujud.

Mõisahärrade ja -prouade idealiseerimisega eesti ilmlikus kirjanduses taotlesid selle loojad — mõisnikud, kirikuõpetajad ja nende käsikud kodukoolmeistrid — kindlat eesmärki. Sellega taheti talupoegi veenda mõisnike headuses ja õigluses. Sellega öeldi, et ükspuha mida mõisnik ka teeb, kuipalju ta talupoegadelt ka nõuab ja kui rangelt ta talupoegi ka kui sõnakuulmatuid ja vastuhakkajaid karistab, teeb ta seda ainuüksi „korralike" talupoegade eneste huvides. Kõigest sellest pidi talupoegadele tulenema ainult üks järeldus — neil tuleb olla kuulekad ja alistuvad oma mõisahärradele ja -prouadele ning kõik läheb elus, „ses maises hädaorus", nii hästi kui aina võimalik. Kõik raskused nende elus olid selle järgi tingitud ainult nende vastuhakkamisest, kangekaelsusest, laiskusest, mõistmatusest jne. Nõnda taotleti mõisahärrade ja -prouade idealiseerimisega eesti vanimas ilmlikus kirjanduses talupoegadele vaenulikke eesmärke, nende desorienteerimist, nende ja mõisnike vahel olemasolevate ja üha teravnevate klassivastuolude kinnimätsimist, mõisnikele talupoegade ekspluateerimist võimaldava korra kindlustamist.

Kui Arvelius laseb mõisnikul Ramma Joosepiga võidu asuda hoolitsema talurahva moraali ja vaimuhariduse eest ning anda luba-

[34] Landstags Acta pro Ao 1803, lk. 256—257.

[35] Ю. Самарин, Сочинения, том X, Москва, 1896, lk. 58 ja 84.

duse panna omal kulul külasse koolmeister ametisse[36], siis mis siin imestada! Mõisnikud olid juba asunud seisukohale, et talupoegade vaoshoidmiseks ning tugevasti kõikuma löönud kurnamiskorra kindlustamiseks ei piisa enam seniseist survevahendeist ega ka kiriku poolt kogu pingega selleks tehtavast pimestustööst. Oli kujunenud pakiline vajadus uue võitlusrelva leidmiseks ja säärasena tuligi rakendamisele talupoegadele määratud ilmlik kirjandus. On mõistetav, et neid eesmärke teeniv eestikeelne ilmlik kirjandus võis hakata taotlema soovitud tulemusi ainult siis, kui talurahvas omas teatud, minimaalsetki lugemisoskust. Siit tuleneski väheste mõisnike huvi mõningane tõus kooliküsimuste vastu, kuna enamik mõisnikkonnast püsis endiselt vaenulikuna isegi usulise kooliharidusе andmise suhtes talupoegadele. Siit tulenes nende teemade esinemine eestikeelses ilmlikus kirjanduseski. Eks selleaegsed koolidki, kus õpetati ainult lugemisoskust ja usuõpetust, olid mõisnike käes ideoloogiliseks võitlusrelvaks talupoegade vastu. Ja eks sellegagi, et mõisnikke näidati eestikeelses ilmlikus kirjanduses „hoolitsejatena" talupoegade vaimuharimise ning koolide eest, taotlenud käsitletavad autorid talupoegades lugupidamise äratamist nendesamade mõisnike vastu.

Kuid eesti vanimas ilmlikus kirjanduses esitatud mõisnike juures leiame juba ka kapitalistlikule mõtlemisviisile omaseid jooni. Luce esitab jutus „Veider Herra" tegelikust elust võetud mõisniku tüübi[37], kes kavatseb oma suhteid talupoegadega viia rahalistele vahekordadele, asendada viljalaenud rahaliste ostudega ning õhutab oma alamaid hankima lisasissetulekuid humalakasvatamisest ja õuna-

[36] Arvelius, II, lk. 151.

[37] Luce, II, lk. 192 joonealune märkus.

Mainigem siin, et Lucel seda tõsielust võetud lugu jutustades on olnud põhjust eriliselt rõhutada talupoegade üldist umbusku kõigi, ka „heade" uuenduste vastu (sealsamas, lk. 215), kui need aga saavad alguse mõisnikult. Järelikult talupoegadel oli selge pilt mõisahärrade üritustest, mis taotlesid muudatusi seniseis eluviisides, — nende taga seisid kõigepealt mõisniku huvid.

Talupoeg Roomelt esindabki seda pärisorjusliku korra tingimustes üldiseks saanud umbusku valitseva klassi vastu. See on Luce realistlikumaid ja usutavamaid talupojatüüpe, kes jääb lõpuni umbusklikuks mõisniku nn. helduse ja isalike hoolitsuste suhtes. Sellisena on ta aga erandkuju Lucele tüüpiliste alandlike, selgrootute, mõisavanemat kummardavate talupoegade hulgas.

aiandusest ning püüab ühel või teisel viisil nende eest „hoolitseda" [38]. Säärase mõisniku teguviisi paljastabki Luce samas ise, lastes mõisnikul selle põhjusi imestades pärivale talupojale vastata, et „sinna saad se läbbi rikkaks, ja kui keik mo valla rahvas seks saaksid, siis olleksin minna ka rikas" [39]. Samasuguseid mõtteid avaldab Arveliuse mõisnik, „et minna isse veel saan rikkaks mehheks, kui minno tallopoiad heaks innimessiks, ja nou mehhiks kossuvad" [40].

Sama „Veider Herra" lausub oma talupoegadele: „Kui sa omma teopävad olled selletanud, ja moisa kohtud olled maksnud, siis te ommaga minno pärrast mis sa tahhad" [41].

Neis sõnades peitub katse sisendada talupoegadesse veendumust, et kohustuste täitmisest ülejääva võib ta enesele jätta, mis võimaldab tal muutuda jõukamaks, tõusta paremale elujärjele. See oli mõeldud tööinnu kaotanud talupoegade töölevirgutamiseks. Selle tulemused kasutati tegelikkuses mõisnike poolt ära kõige omakasupüüdlikumalt: tõstis talupoeg pingsa tööga põllu viljakust, suurendas mõisnik otsekohe talurenti, koormust; haris talupoeg üles söötijäänud maad, toimiti samuti; suurendas talupoeg suurte pingutustega karja, jälle tõsteti renti, jne.

Rahalistele vahekordadele üleminekuga taheti ainult välja pääseda senisest raskeks kujunenud kriisiolukorrast, kindlustada suuremat sissetulekut mõisale, leida uusi ja tulusamaid teid talupoegade ekspluateerimiseks.

Säärane oli balti mõisnike tõeline pale ja sääraseid eesmärke teenis nende ja nende käsikute poolt mõisahärra ja -proua idealiseerimine eesti vanimas ilmlikus kirjanduses.

Kui käsitletavad autorid mõnel puhul möödaminnes esitavadki ka negatiivsete iseloomujoontega ning ülekohtusi mõisnikke [42], siis kuuluvad need pahad mõisavanemad kõik minevikku. Kaasaegsed härrad olid siiski ainult „head"!

Teisal kaitseb Luce vana „mõistliku" talupoja Hermi suu kaudu

---

[38] Luce, II, lk. 199 jj. ja 215—218.

[39] Sealsamas, lk. 208 jj. Vt. samuti lk. 203 ja Luce, I, lk. 55.

[40] Arvelius, II, lk. 151.

[41] Luce, II, lk. 207.

[42] Luce, I, Rikkad tallomehhed, lk. 54 ja 56. Vt. ka Willmanni hurjutamist pahade mõisnike üle allpool, lk. 72.

ka seisukohta, et uutel härradel, kes mõisa on omandanud ostu teel ja maksnud selle eest palju raha, on moraalne õigus sealt ka midagi saada [43]. See seisukoht ei vaja enam mingeid kommentaare. See on avameelne kurnamiskorra õigustamine.

Kuigi rahavahekordade propageerimine ja hiljem nende ulatuslik teostaminegi tähendas üleminekut kapitalismile ning siitkaudu talupoegade lõplikule vabanemisele feodaalsest kurnamisest, olles seega oma olemuselt progressiivne, siis ei seisnud see rahaliste vahekordade propaganda ja teostamise kaugemad tagajärjed küll vähimalgi määral selleaegsete mõisnike ja eesti esimese ilmliku kirjanduse loojate arvestuses. Nende eesmärgiks oli ainult kurnamisvõimaluste kindlustamine, talupoegade turjal väljarabelemine sügava majandusliku kriisi raskustest.

Ex bibl. univ. Tart.

2. Feodaalse kurnamiskorra igaveseks kuulutamine.

Klassiühiskonnas on võimuletulnud klass kõikidel aegadel viivitamatult asunud igasuguste argumentidega igaveseks kuulutama seda ühiskondlikku korda, mille ta on kehtestanud.

Baltikumis kehtiva feodaalse kurnamiskorra igaveseks kuulutamine sellele ajale sobivate põhjendustega omab silmapaistvat osa ka eesti esimeses ilmlikus kirjanduses. Kõik käsitletavad autorid, jagades mõisnik- ja pastorkonna veendumusi, püüavad suurimas üksmeeles tõestada, et kehtiv feodaalkord mõisnike ja kirikuõpetajate juhtimisel olevat jumalast seatud, järelikult igavene, parim ja ainuõige kord maailmas. Seepärast olevat meeletus ja rumalus nuriseda selle üle või koguni taotleda kehtiva korra muutust. Markantseimaid näiteid, mis ideoloogiliselt on ülimal määral tüüpiline kogu vaadeldava ajajärgu eestikeelse kirjanduse kohta, on Willmanni valm „Oinas ning Koer" [44], mispärast toome selle täielikult:

„Oinas hakkas teisega räkima ja ütles Vennike! mis eest peame meie selle koera sanna kuulma ja temma hambad kartma? Mis eest peame meie sedda kannatama, et temma meid ja meie seltsi kissub? Lähheme ja puskame tedda surnuks. Siis läksid ka mollemad senna ning puskasid sallaja tedda surnuks. Kui teised koerad sest märki said, jäid nemmad vihhaseks ja kiskusid need tapjad mahha,

[43] Luce, I, lk. 55.
[44] Willmann, lk. 32 jj.

ning nenda olli se kättemaksmine käes. Nüid tulli suur hirm keikide lammaste peäle. Mis abbi said siis need kaks oinad ja keik lambad sest tüllist? Ei ühtegit. — Üks teine koer sai jälle hoidjaks pandud, kes lambo nenda sammoti kiskus, kui se endine, ja vannad visid ülles piddas. Need lambad piddid nüüd kartusega sanna kuulma, mis nemmad enne julge süddamega ollid teinud.

Õppetus.

Mis aitab, armas tallomees, kui sa selle oina kombel selle vasto panned, kelle kässo al pead olema. Sinna ometi ei päse, ja teed agga teistele veel suremat vaeva, sest pirits[45] kohhe valmis sind neile märgiks pannema. Kule enniminne, kui aus mees, omma issanda sanna, siis ka orja pölli ei olla raske ollemas. Sest ei voinud keik tallopoiaks, egga voinud ka keik issandadeks sada; agga ommeti mollemad peavad ollema. Jumal üksi teab mis igga ühhel hea."

Väga lähedane eelmisele valmile on Willmanni teine lugu „Köht ja teised Liikmed", kus jutustatakse, kuidas üksikud jäsemed ja kehaosad tõrguvad täitmast oma funktsioone kõhu suhtes. Selle tagajärjel jääb kogu organism nälga. Nüüd alles mõistetakse, et kõhu toitmine on tarvilik ja lisatakse: „Se samma luggu on se ka peaga, sest se on teiste ülle vallitseja, et nemmad keik arro järrel tevad." Kuid peaasi järgneb alles „õpetuses":

„Ikka teeb kange kaelne issiennesele keige suremat tulli, sest ikka ommiti tedda tallitakse, ja peab siis peälegi hirmoga sedda teggema, mis sanna-kuulja paljo kergem heaga teeb ... Ei voi igga Liikme pea, ega köht olla, sest igga kehhal üks pea ja üks köht. Ei voi nenda ka iggamees üllem olla, vaid agga sedda, mis Jummal tedda panni ollema; ... Ja eks nüüd ei ella se Vagga, kui emma tiva al — keddagit ollemast, kes temmale nuhtlematta tohhiks liga tehha?"[46]

Eelmistega sobib suurepäraselt Arveliuse jutt „Hea Vallitsus on tullus", eriti selle õpetus:

„Jummal vallitseb innimeste ülle kohto — ehk muu Vannemadte läbbi: ja Vannemad on Jummalast seätud. Nemad nuhtlevad sedda kes kurri, aga nemmad kaitsevad ka neid, ja teevad abbi neile, kes head on. Vannemad on siis üks suur ande Jummalast; sest ilma nendeta ei voiks ükski, ja keigevähhemaste maa rahvas, rahholist ello ajada."

---

[45] Pirits = korravalvur.

[46] W. Willmann, lk. 118—120. Samasugust võrdlust kehaliikmetega kasutab Willmann hiljem „Ellamisse-Juhhatajas": ei saa kõik isandad olla, nii nagu ei saa inimese keha olla ainult silm või käsi, pea vajab nii käsi kui ka jalgu ja käed ning jalad jälle pead (lk. 98). Vrd. ka Holtzi, kes samuti võrdleb talupoja ja mõisniku suhet üksikute kehaliikmete erinevate funktsioonidega (Holtz, lk. 84).

Ja lugu lõpetatakse, nagu Arveliusele tüüpiline, jumalasõnaga, tsitaadiga piiblist. Olgu mainitud, et Rochowi saksakeelses tekstis mainitakse ainult signatuuridega vastav piibli koht [47]. Arvelius on aga selle täielikult ära toonud:

„„Igga hing heitko ennast üllemadte alla, kellel keigeüllem meelevald on: sest üllemaid ep olle muido, kui Jummalast; agga kus üllemad on, need on Jummalast seätud. Kes nüüd üllemadte vasto panneb; se panneb Jummala seädmiste vasto"" [48].

Oma juturaamatu esimese osa lõpetab Arvelius surija vanamehe („Vanna Mees") viimsete sõnadega oma pojale: „auostage ommad Moisavannemad ja kuulge nende sanna; sest nende hoole läbbi annab Jummal teile rahholist ello" [49]. Ka Arveliuse mustertalupoeg Ramma Joosep oli „ilmalaitmatta mees, kes omma vannema sanna kulis ilma vastopannematta" [50] ja alandlikult kaapis mõisahärra kintse [51].

Täpselt nagu Arveliuski, lõpetab Luce 30 aastat hiljem oma kaheköitelise juturaamatu looga vagaduse ja sõnakuulelikkuse üle, mis on hümn orjalikkusele ning alandlikkusele („Vanna Mats"). Nurisemata alistumine ülemaile ja rahulolemine kehtiva korraga, see on Luce käsitluses 80-aastase talupoja suurim elutarkus, mille ta pärandab surivoodil oma lastele ja lastelastele:

„Votke omma üllematte sanna ilma nurrisematta kuulda, olge nende vasto ilma isseennese kasso püüdmatta truid, sest se on Jummala käsk ja seädus, et üks kässib, ja teine peab sanna kuulma.

Olge ikka omma pölve lugguga rahhule, sest rahhota meel teeb teid önnetusseks, ja sega pilkate Jummalat" [52].

Esitatud tekstid ei vaja õieti enam mingeid kommentaare. Nende taotlused on selged. See on kehtiva feodaalse kurnamiskorra igaveseks kuulutamine, kiidulaul ülematele alistumisele ja sõnakuulmisele. Kehtiva korra jumalast seatuks ja igaveseks kuulutamisega püüti näidata talupoegade rahulolematuse mõttetust — kui kõik on

[47] Fr. R. v. Rochow, Der Kinderfreund, Nürnberg, 1798, 4. tr., lk. 73. Varasemad trükid pole kättesaadavad.

[48] Arvelius, I, lk. 96 jj.

[49] Sealsamas, lk. 126.

[50] Arvelius, II, lk. 51.

[51] Vt. näiteks sealsamas, lk. 54.

[52] Luce, II, lk. 225.

seatud jumalast, kui kehtiv kord on igavene, siis on asjata vastu hakata, uut paremat korda taotleda. Märkigem, et samu mõtteid oli talupoegadesse sajandite kestel püüdnud sisendada seni kirik üksinda. Nüüd on kirikule eesti ilmliku kirjanduse näol tulnud abimees, sest kiriku saavutused ei olnud andnud soovitud tulemusi. Talupojad olid jäänud võõraks kirikule ja vaenulisteks mõisnikele. Nüüd tehti katset talupoegi veenda ilmliku trükisõna kaudu, kus talupoegadele serveeriti ainult teises kastmes sama „vaimutoitu", mida kirik nii ebaedukalt oli serveerinud varem ning püüdis nüüdki serveerida.

Kuivõrd järjekindel on kirik olnud orjavaimu ja eestlaste kui orirahva kasvatamises, tõestab see, et esitatud piibliainelised näited pole mitte juhuslikud ega omased vaadeldavale ajajärgule, vaid just tüüpilised, milledele võib tuua lisa ükskõik millisest ajajärgust. Meenutagem siin kas või Juuru pastori Bergi jutlust aastast 1858 Mahtra väljal sõja kangelaste jäleda peksmise eel. Oma jutluse aluseks võttis see jumalasulane sama piiblisalmi, kus manitsetakse inimesi heitma end jumalast seatud ülemate meelevalla alla ning jätkab: „Selle samma pühha Jummala kässo vasto ollete eksinud, et kül lapse põlvest sadik pühha kässosanna ollete õppinud, sepärrast tulleb nüüd ka temma vits ja nuhtlus teie pääle" ... seepärast „kuulge eddespiddi ikka vannematte sanna" ...[53].

Eelnevad näited, mis pole kirjanduses kaugeltki mitte ainukesed, tõendavad vankumatult eesti vanima ilmliku kirjanduse ideoloogiliste kontseptsioonide ühtekuuluvust kiriku poolt jutlustatud reaktsioonilisusega. R. Holtzi vaga soov, ilmlike juttude katte all paremini kui jumalasõnaga istutada talurahva südametesse orjameelsust ja sõnakuulelikkust, leidis juba ammu enne teda agarat teostamist Hupeli, Arveliuse, Willmanni, Luce jt. poolt. Kuid tulemused polnud sugugi kadestamisväärsed, sest talupojad jäid endiselt umbusklikuks nii pappide jutluste kui ka nende või nendetaoliste ilmlike juttude suhtes ega võtnud omaks seal serveeritavat alandlikkuse mürki, vaid jätkasid oma võitlust orjastajate vastu[54].

---

[53] Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv RKvA 529-a, Acta wegen d. in Estland stattgehabt Bauernunruhen 1858, V-b.

[54] Vt. allpool, lk. 104 jj., O. W. Masingi teateid ja seisukohti selles küsimuses.

3. „Eeskujulikud pärisorjad".

Mõisnikest ja pastoreist kirjamehed kujutavad küll feodaalkorda kui parimat mõeldavat maailmas, ometi on neilegi selge, et ääretus viletsuses elavad talupojad on teisel arvamusel, et nemad ei pea kehtivat korda kaugeltki igaveseks ega parimaks. Igapäevane elu pakub neile hoopis vastupidist pilti, kui seda kõneldakse kirikukantslist või kirjutatakse raamatuis või kalendrilisades. Nad näevad külluses ja jõude elavaid mõisnikke ning hakkavad igatsema paremat elu, vähemalt sellist, kus ei tarvitseks tunda piinavat nälga ja kus elu poleks lõpmatu orjus ning peksmine.

Kuid sellist „himustamist" kurnajate klassi seisukohalt ei tohi olla, see tekitab rahulolematust kehtiva korraga. Seepärast püüavad nii pastorid oma jutlustes kui ka kõnesolevad autorid talupoegi veenda, et mõisnik polegi õnnelik, vaid muredest rängasti koormatud inimene. Seda illustreerib Willmanni jutt „Kaks Hired", kus lihtsuses elav põldhiir veendub, et mõisahiire elu toidutagavarade külluses mõisa sahvris on ohtlik ja vastik kassi hirmu tõttu, ning läheb südamerahuga tagasi põllule. Eriti selge on aga õpetus:

„Üks rikkas innimenne ei ollegi ikka nenda õnnelik, kui meie arvame. Temmal sured murret, ja paljo kaddedaid, kes peäle käivad ... Olle sepärrast ka sinna rahholine omma leiva ja sola jures, sest paljo neist kes pratid sövad ei sa silma, murre pärrast, kinni, ja sinna maggad kui kot" [55].

Samasugust oma pärisorja eluga, „heade päevadega" rahulolemist ning mitte parema igatsemist jutlustab Willmann ka valmides „Konnad" ning „Sälg" [56]. Isegi siis, kui inimest maises elus on jälginud ebaõnn, tuleb tal oma saatusega leppida, sest kui „Jummal on sind pissokesse önnega lonud", siis pead „pissokesse önnega ellama", nagu kõneleb mõisnik valmis „Vanna sullane". „Ja aega kül veel teises ellus parramat põlve kätte sada, kui ma siin agga moistsin öige olla" [57]. Muidugi mõisniku ja pastori seisukohalt mõistetav loogika — nende arvates on sulasel või pärisorjal aega küllalt oodata surmajärgset taevariiki. Mõisnikul ja pastoril on aga parema põlvega kiire, nemad peavad selle saama juba siin maa peal — pärisorjade arvel.

---

[55] Willmann, lk. 31 jj.
[56] Sealsamas, lk. 24 ja 36.
[57] Sealsamas, lk. 82.

Et pärisorjuslik kord olevat hea mitte üksnes mõisnikele ning pastoreile, vaid samuti talurahvale, seda püütakse tõestada vastavate näidetega. Kuid selleks olevat vaja siiski kaks väikest, aga tingimatut eeldust: jumalakartlikkust ja sõnakuulmist. Viimane seisneb kõigepealt töökorralduste ja käskude täitmises, ühe sõnaga, mõisahärrale hoolsas ja kohusetruus töötamises ning igati mõisa varade eest hoolitsemises.

Selliseks näiteks on Arveliuse talupoeg Madi Rein [58], kes on jumalakartlik ning elab seepärast hästi. Truu mõisateenija kuju on Luce loonud vaeslapse Ruudo näol [59] ning omamoodi klassikalise kuju karjatüdrukus Inglis [60]. Ingli ausus ja hoolitsus mõisniku vara eest on autori poolt arendatud niikaugele, et ta seab oma elukaaslase Reediku valikul esimeseks tingimuseks, et seegi suhtuks samasuguse hoolsuse ja aususega mõisa varandusse: teeks mõisatöid nagu oma tööd ega varastaks mõisavanema omandit. Reedik aga on õppinud oma isalt ja vendadelt, et saksa varastada pole patt, vaid auasi, tähtis on, et seda tehtaks nii osavalt, et sisse ei kukuta. Luce laseb Ingli tööl vilja kanda ja kujutab nende kui mõisniku käsikute edasist elu õnnelikuna.

Luce Ingli kuju on esmakordne näide eesti kirjanduses, kus naine võtab aktiivselt osa ühiskondlikust võitlusest. Ja vastavalt kogu käsitletava perioodi kirjanduse laadile on nainegi pandud oma armastusega kaitsma mõisnike huve ja kasvatama viimasele ustavaid orje.

Luce vana Mats, 80-aastane rauk, kes surma eelgi ei unusta oma järglasi noomimast olema mõisnikule alandlikud ja kuulekad tööloomad, on ise kogu oma elu olnud eeskujulik ja oma eluga rahulolev pärisori. Vana Mats on üks Luce ideaalseist talupoegadest, kes „ni kaua, kui ta vois tööd tehha, ... olli omma tö kallal ikka löbbus mees. Temma ei nurrisenud egga kaebbanud ial mitte,... aga kui temmal kitsas käe olli, siis vottis temma sedda ennam holelik olla ja sedda ennam tööd tehha" — ja tänas kõige hea eest jumalat [61].

Mõisniku seisukohast eeskujuliku rehepapi kuju on loonud Arvelius

---

[58] Ramma Josep, lk. 128—143.

[59] Luce, II, Lambrine, lk. 97—103.

[60] Luce, I, Hea Ingel, lk. 40—45.

[61] Luce, II, lk. 221.

oma algupärases loos „Rehhe Pappid" [62]. Rehepapp Herm hoolitseb mõisarehtede nagu omade eest ning tabab vargad, kes saavad rängalt karistada. Herm ise vabastatakse kõigist muist kohustustest mõisa vastu ning tema talu on kõige rikkam külas.

Piiritut ustavust ülemaile ja pärispõlve eelistamist priipõlvele leiame Arveliuse Ramma Joosepis. Joosep tõrgub oma ustava teenistuse eest (ta päästis muuseas oma eluga riskides härra röövlite käest, ise jäädes sellest sandiks, rammaks) mõisavanemalt vastu võtmast suurt rahalist tasu ja priiraamatut, sest oma alandlikus meeles ja orjatruuduses leiab ta, et „mis ma teggin, se olli mo kohhus tehha, ja minno keigesurem palk on, kui teie minno tenistusega rahhul ollete. Peälegi, mis minnosuggune mees pri-ramatoga peab teggema?" Sellele järgneb priiuse saanud meeste manamine: „Küllap näikse Jummal parrago, missuggust ello pri-ramato mehhed saggedaste aiavad, ja missuggust otsa nemmad vimaks nävad" [63]. Siin on antud idus need mõtted, mille veendunud propageerijaks sai 30 aastat hiljem Luce [64].

Eeskujuliku, ausa ja truu talupoja kuju on Luce loonud Lepiku Jaani Juhanist [65] samanimelises pikemas jutustuses, milles on palju reisiseiklusi ja õpetusi maailma elust. Kuigi Juhanil on pärast leivaisa, mõisa noorhärra surma ja pärast pikki seiklusi mööda maailma meresid ja maid priius käes, pass ja rahad taskus, ei luba teda südametunnistus siiski jääda välismaale Hollandisse ilma oma endise pärishärra loata ja teadmiseta, vaid ta sõidab kodukohta [66]. Kui härra pakub talle priiraamatut, tõrgub Juhan seda vastu võtmast, sest ta eelistab vabapõlvele pärisorjaelu oma vanemate juures [67]. Mõisnik teeb temast tänutäheks ühe mõisa valitsejahärra. Ka Juhani vana isa keeldub priiust vastu võtmast, kui härra tahab teda kui valitseja isa

---

[62] Arvelius, I, lk. 56 jj.

[63] Arvelius, II, lk. 53.

[64] Vt. allpool, lk. 87.

[65] Luce, II, Leppiko Jani Juhhan, lk. 42—95. On võimalik, et Lucele „Leppiko Jani Juhhani" kirjutamisel on eeskuju andvalt mõjunud Arveliuse Joosepi tüüp. Palju sarnasust on kompositsioonis, kummaski töös peategelane reisib välismaal, kus omandab oma tarkuse. Naasnud koju, annavad nad kohalikule rahvale õpetusi vestluse kujul.

[66] Sealsamas, lk. 51 jj.

[67] Sealsamas, lk. 56.

mõisa tööst vabastada, sest tema arvates on mõisniku heaks töötamine auasi [68].

Luce loos „Tännalik kasvatik" mõisa noorhärraga koos kasvanud ja kodukooliõpetajalt hariduse saanud Ludi loobub samuti pakutud priiraamatust, eelistades pärisorjana jääda mõisa kärneriks [69].

Pärisorjade absoluutset sõnakuulelikkust ning ausust ja mõisahärra ning -proua suurt õiglust jutlustab ka Holtz jutus „Neto ja Jürri". Vana pärisori kannatab südametunnistuspiinu juba palja mõtte pärast, et ta on teisiti toiminud, kui mõisahärra soovis, „sest selle innimesse kässi ei voi hästi käia, kes omma Üllema sanna möda ei te" [70] (kuigi küsimuses pole mingi sõnakuulmatus, vaid vanemate pahameele avaldamine saksastunud ja oma vanemaid häbenevale tütrele).

Beckeri-Arveliuse Juhan Kaspar Rutakas on rikas priiperemees, kellel on orjad — palgasulased. Kaspar on väga nõudlik orjade suhtes, samas suur korraarmastaja, kuid „õiglane ja aus". Niisiis samasugused omadused nagu mõisavanemal, mida ta ka tegelikult ongi poolkapitalistlikes tingimustes. Selle kaudu püüab autor näidata, et sundus ja usin töötamine oma isanda kasuks on ühesugune igasugustes olukordades. Kuigi Kaspari ja tema orjade vahekord on „vabakokkuleppeline", jääb nõue töö suhtes endiseks. Kaspar õeldakse elavat põhimõtte järgi, et iga inimene (nii peremees kui ka sulane, tegelikult muidugi ainult viimane) peab maailmas tegema head, s. t. tööd, niipalju kui jaksab. Et aga sulastel oma majapidamist ei ole, siis tuleb neil töötada kogu jõuga ja usinusega peremehe juures [71]. Kaspar juhinduvat põhimõttest, et kui tahad häid alamaid, siis pead hoolitsema selle eest, et nende käsi hästi käiks [72]. Kaspari „kuulsad" õpetused lõpevad üldist alandlikkust esiletõstva sententsiga „uhkus ja ülbus orja jures on kui kuld saddul sea seljas" [73].

Täpselt samuti kõneleb Willmann: kristliku moraali järgi peab igaüks oma võimete kohaselt head tegema. Talupojad on jumalast määratud põlluharijaiks või teenijaiks, oma ameti poolest saavad nad maa-

[68] Luce, II, lk. 67.
[69] Sealsamas, lk. 163.
[70] Holtz, lk. 35.
[71] Ramma Josep, lk. 151.
[72] Sealsamas, lk. 156.
[73] Sealsamas, lk. 154.

pealses elus head teha sellega, et on mõisavanemaile truud, nii et viimased kui talupoegade kaasinimesed oleksid nendega rahul [74]. Ka Willmann manitseb alamaid hoiduma uhkusest, sest neil ei ole suurt tarkust, kõrget ametit, varandust ega peenemaid eluviise, millele oleks põhjust uhke olla [75].

Eeskujuliku vaga talupoja kuju on Holtz loonud Ardo Jaani näol, jutus „Murre on rõmo Eel-käia" [76], kus on maalitud võlts-idülliline pilt eesti talupoja ja mõisniku patriarhaalsest elust. Et ajad olid rasked ja läksid veelgi raskemaks, seda tunnistab Holtz, kuid see ei johtuvat mitte mõisnikupoolsest kurnamisest, vaid „innimeste pattude pärrast olli sedda kehva aega, mis aastast aastani raskemaks jäi — agga Vaggade pärrast hakkab parrem aeg tullema" [77].

Kuid nagu mõisnik ja pärisori on õiguslikult teineteisest järsult lahutatud, nii on seda ka peremees ja sulane. Kui sulased tahavad Ramma Joosepi poolt loodava külakohtu tegevusest osa võtta, siis nimetab Arvelius neid ninatarkadeks, kui nad ütlevad: „eks siis meie sanna olle nisamma hea kui perremeestegi sanna?" Ja Joosep vastab, et ainult peremeestel on õigus küla asju ajada. Teised aga peavad heaks võtma, mis peremehed otsustavad, ning sõna kuulama. See olevat nõnda kõikjal maailmas, seepärast pidavat sellega rahul oldama [78].

Arvelius püüab talupoegi veenda, et põllumehe elu maal on mitmeti parem linlase omast. Eriti seepärast, et talupoeg ei tarvitsevat tunda mingit muret ega hirmu ülekohtu ees, sest mõisavanemad kaitsvat neid. Ega olevat neil vaja muretseda oma laste koolitamise pärast, sest ka koolide eest hoolitsevat mõisnikud. See Eesti tõsioludes täiesti väär väide on Arveliuse lisand, mis puudub Rochowi originaalis [79]. Rochowi kahekõne linlase ja maamehe vahel, kus võrreldakse vaid linna- ja maaelu erinevusi, on Arveliuse redaktsioonis kujunenud mõisa pärispõlve ülistamiseks Baltimail.

---

[74] Ellamisse-Juhhataja, lk. 31 jj.

[75] Sealsamas, lk. 57.

[76] Holtz, lk. 44—64, ja jätkud „Ardo Jani Hinge-heitminne", lk. 90—93, ning „Ardo Jani ja Maddis Pent", lk. 97—98.

[77] Sealsamas, lk. 64.

[78] Arvelius, II, lk. 102 jj.

[79] Arvelius, I, Maa rahval on ka hea põlv siin ilmas ellada, lk. 106. Vt. Rochow, Der Kinderfreund, Nürnberg, 1798, 4. tr., lk. 80 jj.

Samasugust pärisorjuses vaevleva talupoja elu ülistamist leiame kirikuõpetaja J. G. Schwabe lauludes, kus idealiseeritakse lihtsat idüllilist maaelu, näit. luuletuses „Laul", millest esitagem iseloomustavaimad salmid:

„Et ma kül üks tallomees,
Siiski mul hea põlli käes;
Leival jätko Jummal annab,
Põld mul omma vilja kannab.

Tööd ma teen hea melega,
Naese- laste- perrega;
Palle-higgis toidust same,
teine teist ka armastame.

Keik meil hästi korda lääb,
Südda ikka römo nääb;
— — — — — — —
Mis mul vigga ellada? —
Rikkusest ei holi ma.

Sure Herra varrandus,
Tühhi au, ja surustus,
Süddant agga vaevavad,
Patto töle kiusavad.

Ei siis rikkust noua ma,
Egga suurt au ihhalda.
Tervist agga Jummal andko!
Ja meid vimaks taeva kandko" [80].

Sama autori luuletus „Kevvade laulda", mis on esimesi loodusluurika näiteid, lõpeb tüüpilise mõisnike propagandaga:

„Vannad, nored, mingem töle,
Harrigem maad keigest väest;
Siis ei tulle vaesus peäle,
Siis saab leiba ommast käest!" [81]

Need kalendrilisa jaoks loodud luuletused tõestavad veenvalt, kuidas ka pastori sulest tärkav eestikeelne lüürika rakendati täie selguse ja teadlikkusega mõisnike teenistusse.

Tehes käesolevas alajaotuses eesti vanimast ilmlikust kirjandusest toodud seisukohtade kokkuvõtte, tuleb konstateerida, et see kirjandus on jäägitult mõisnike huvide ja kurnamiskorra kindlustamise teenistuses. Esitatud autorid näevad tõsist vaeva, püüdes ebainimlikes elutingimustes vaevlevaid ning rahulolematuid talupoegi veenda, et mõisnikegi elu pole kadestamisväärne, et neilgi on „omad suured mured ja raskused", seepärast olgu igaüks rahul sellega, milleks „armas jumal" ise ta on määranud, sest nii olevat see kõige parem. Eks tulevases taevases elus tasutakse siin maises maailmas nähtud vaevade eest vagadele ja kuulekaile! Talupoegadele maalitakse silmade ette kuulekusest tulenevaid mõisnike armulikkuse ja hüvitamise

[80] Lindforsi „Eesti-Ma Rahva Kalender", Tallinn, 1796.
[81] Lindforsi „Eesti-Ma Rahva Kalender", Tallinn, 1797.

näiteid: kuulekas ja „hoolas" talupoeg lastakse saada mõisavalitsejaks, mõisnike käsikuks kurnamise teostamisel, kes mõisniku armust võis siis oma endiste kaasorjade arvel maitsta mõnevõrra kergemat põlve. Sellega püüdsid käsitletavad autorid tabada n.-ö. kahte kärbest korraga: rahustada rahutuid talupoegi, meelitada neid lubadustega karjäärile kuulekaiks mõisnikele ja samal ajal värvata talupoegade hulgast mõisnikele käsikuid — Sujja Pärte, väiksemakaliibrilisi mõisasundijaid, mõisnikel talupoegi ohjeldada aitajaid.

Valitsevat korda kiites ja „mustertalupoegade" kujusid luues on kõnesolevad autorid läinud niikaugele, et „priipõlv" ei oma nende käsitluses, võrreldes pärisorjapõlvega, mingit väärtust. Talupoegadel, kel on võimalus saada „priiraamatut", lastakse sellest loobuda. Seega siis — ei ole paremat maailmakorda kui see, mis on olemas, ei ole paremat põlve talupoegadele kui pärisorjus! Milleks siis hakata mõisnikule vastu, milleks mässata?! Ja kuigi elu on raske ning vaevaline, siis kuulekuse läbi mõisniku vastu on viimase heldusest seda võimalik kergendada mõisasundija seisusse saamisega. Ülejäänuid aga ootab kuuleka orjamise ja vagaduse puhul parem põlv ja tasu siinsete vaevade eest teises, hauataguses maailmas.

Need käsitletavate autorite seisukohad on tüüpilised kurnamiskorda kaitsvaile kõne- ja sulemeestele igas klassiühiskonnas.

4. Mõisaorjusest põgenejate hukkamõistmine.

Kuigi kõik käsitletavad autorid kujutavad feodaalset korda igavesena ja parima korrana maailmas, ometi ei saa nad vaikida viletsusest, mis valitseb talurahva hulgas, ning meelepahast, mida „sõnakuulmatud, laisad ja hooletud" alamad mõisavanemaile valmistavad. Ja nõnda asuvad nad selgitama põhjusi, miks elu ei kulge nende retsepti kohaselt. Arusaadav, et nende järgi viga tuleb otsida ainult talupojas, mitte aga kehtivas korras, ei mõisnikus ega pastoris.

Talupoegade viletsa elu peamisteks põhjusteks peetakse laiskust, hooletust ja sõnakuulmatust, viimase üheks kõige äärmisemaks astmeks aga põgenemist mõisaorjusest.

Mõisaorjusest vabanemise eesmärgil võõrsile põgenemine oli tüüpiline nähtus pärisorjuslikus korras, samuti oli see mõisnikevastane võitlusvorm laialt levinud Baltimailgi. Pärisorjusliku kurnamise jul-

menemisega XVIII sajandi lõpul muutus põgenemine massiliseks. Kaasaegsed ajalehed, näiteks Tallinna ja Riia omad, otse kubisesid parunite ja pastorite teadaandeist ärajooksnud pärisorjade kinnipüüdmiseks ja tagasisaatmiseks. Eriti haaras põgenemine mereäärseid rajoone — Põhja-Eestit ja Saaremaad. Põhja-Eestist põgeneti üle lahe Soome, ida-aladelt Venemaale.

On täiesti eeldustekohane, et eesti vanim ilmlik kirjandus, mille põhimisiks inspireerijaiks olid mõisnik- ja pastorkonna huvid, asus innukalt võitlema selle feodaalisandatele äärmiselt kahjuliku nähtuse vastu. See „jooksikute" küsimus ei ole huvitanud mitte ainult kõnesolevaid „rahvavalgustajaid", vaid ka paljusid teisi, kes kirjutasid tollal eesti keeles. Nii ilmus 1795. aastal Lindforsi „Eesti-Ma Rahva Kalendri" lisas neli Soome ja Venemaale põgenemist käsitlevat juttu, mis iseloomustavad väga hästi autori maailmavaadet, — kõik pealkirja all „Ühhe vagga Õppetaja Kirri on pärrast temma surma, temma Pabberite seast leitud, ja temma on pallunud et se piddi trükkitud sama". Sissejuhatavas osas, mis surnud pastori poolt on pealkirjastatud „Armas Eesti Ma Rahvas!", kõneleb autor, et oma üle 30-aastase pastoriameti ajal olevat talle kõige suuremat muret valmistanud see, et paljud pärisorised talupojad olevat siit maalt ära jooksnud võõrsile paremat põlve otsima, enamik olevat põgenenud Soome, Alutaguselt ja Järvamaalt ka Venemaale. Mõned aga olevat tulnud tagasi, kui nad näinud, et elu võõrsil on halvem, leib kasinam ja maksud suuremad. Kirjutaja — pastor olevat rahvast „jooksmise" pärast sageli noominud nii kirikus kui ka jutuajamistel. Kuid nüüd kurdab ta südamest, et ta töö ei olevat vilja kandnud, sest talle olevat vastatud: „egga ükski jookse mu asja kui hädda pärrast ja hädda pärrast peab kül jooksma!" Aga pastor jätkab ehtsa mõisnikuna kirjasõnas kangekaelselt senist viljatut propagandat, võltsides kõige jultunumalt tõsiolusid. Ta väidab nimelt, et talupoegadel ei olevat mingit põhjust ärajooksmiseks, sest praegu olevat „Vannemad paljo heldemad kui ennemuiste, ei lase rahvast ennam kangeste nuhtleda, ja peälegi hea meelega abbi teevad neile kennel pudo on". Kui talupojad väitvat, et „kui nälg käes on, peab kül jooksma, vannemad ei anna toidust", siis ei olevat see õige, sest mõisnik andvat talupoegadele nii vilja kui ka lojuseid. Samuti olevat vale kaevata ränga töö üle, sest kelleltki ei nõutavat rohkem, kui ta suudab, ja „üksipäinis laisad võtvad sedda vabbandamisseks". Lugejate veenmi-

seks põgenemise mõttetusest jutustavat ta siis järgnevad lood, mida on kõnelnud võõrsilt kas ise tagasitulnud või tagasitoodud. Proloogi lõpul toob pastor välja erakordse ja otse jultunud propagandatriki, väites, et kõike seda kirjutavat ta ainult talupoegade huvides, sest temal endal ei olevat sellest mingit kasu, kuna ta magavat juba mullas sel ajal, kui need tema jutud ilmuvad trükis, ning ta kõnelevat kui surnu [82]. Eelnevast selgub, kuivõrd tähtis oli oma klassi huvide kaitsmine, et vaga pastor seda teeb oma „hingeõndsuse" arvel veel peale surmagi.

Järgnevalt esitatakse põgenemislood, kus põgenikud ise on pandud jutustama oma kannatuste teed. Esimeses kõneldakse Põhja-Virumaa pärisorjast, kes oli noorelt põgenenud Peipsi poole, kannatanud hirmu ja nälga, kuni müüdi vene väepealikule. Nõnda jäi ta kümneks aastaks kaugele Venemaale. Hiljem satub ta uue ülemaga kodukihelkonda, kus pihib oma eksimusi pastorile ja kahetseb oma tegu. Läheb siis Türgi sõtta, kuhu kaob. Teine jutt kõneleb alkoholi tõttu laostunud talupojast, kes prassib maha mõisniku antud hobuse ja härjad ning põgeneb siis kogu perega Soome. Seal saab ta tüki kaljust maad, millel vili ei kasva, kuid kümnist peab ta ikkagi maksma. Naine ja lapsed surevad ebasoodsa kliima ja nälja tõttu. Mees tuleb tagasi koju, kus helde mõisnik isegi ei karista teda, ainult ta peab nüüd oma endises talus sulasena tööle hakkama. Kolmandas loos jutustab endine Läänemaa uskliku mõisaproua toapoiss, kuidas ta ulakuse pärast põgeneb koos kahe teise mõisateenijaga Virumaa kaudu Soome. Seal tahetakse neid aga nekrutiks müüa, mispärast nad on sunnitud põgenema tagasi. Hooletuse tõttu jäävad nad aga nälgima tühjale saarele Virumaa ranna lähedal. Kaaslased surevad nälga, jutustaja laseb end kalurite hüti uksel tuulest randa ajada, kus ta pihib oma loo pastorile ja sureb. Viimases loos kõneleb linnas elava mõisniku endine toapoiss oma õnnelikust elust härra juures. Joomise tõttu on ta kord härralt peksa saanud ning põgenenud üheskoos teistega Soome, kus kannatanud viletsust ja nälga. Läinud siis vabatahtlikult sõjaväkke, saanud haavata ja vabastatud ühejalgse sandina. Tulnud kerjusena kodukohta, kaebab ta pastorist autorile oma õnnetust, lausudes lõpuks: „Kerjamissega nüüd ma vaene pean ennast toitma, agga keige ennam teeb se mind kurvaks, et ma oma

[82] Lindforsi „Eesti-Ma Rahva Kalender", Tallinn, 1795.

ennese vallatusse ja koerusse läbbi, sesugguse õnnetusse sisse ollen sanud." Sellega lõpetab kirjutaja ühtlasi kogu oma juttude sarja.

Kalendrilisas avaldatuna olid need jutud mõeldud hoiatuseks laiadele talupojahulkadele, et nad ei põgeneks oma mõisniku juurest, sest võõrsil ootavat neid vaid häda ja viletsus.

Teadagi, et Eestimaa mõisnike põrgust põgenejaid ei oodanud võõrsil mingi õnnemaa, sest seal kehtis samuti feodaalne kurnamine. Kuid balti parunite loomalikust julmusest ei võinud enam halvemat olla. Nagu mujalgi tolleaegses eestikeelses kirjanduses, on siingi mõisnikukujud äärmiselt idealiseeritud, talupoegade esindajad aga kujutatud pahelistena.

Sisu ja keele järgi otsustades on „Ühhe vagga Õppetaja kirja . . ." autor ühe Virumaa põhjaranniku kihelkonna pastor. Selleks võib suure tõenäolikkusega oletada F. G. Arveliuse isa F. I. Arveliust, kes oli aastatel 1741—1780 Viru-Nigula pastoriks. Nähtavasti poeg, täites isa poolt enne surma kirja pandud soove, avaldaski selle „kirja" kalendrilisas, kus neil aastail ilmus pidevalt F. G. Arveliuse töid (näit. Ramma Joosepi originaalsed lood jt.).

Kas isa käsikirjaliste materjalide või enda tähelepanekute põhjal Alutaguses on F. G. Arvelius loonud oma algupärase jutu „Hulkoja" [83], mille laad ja propagandaline ülesanne langeb täiesti ühte eespoolkäsitletud kalendrilisa pagulaslugudega.

Juba lapsepõlvest oli Tõnu täis koerust ja sõnakuulmatust [84]. Kui ta suureks sai, ei viitsinud ta tööd teha ega lasknud end peksta, vaid „siis läks temma paggo, nenda kui se nurjato viis saggedaste meie maa rahva hulkas leitakse". Nii hulkus ta ühest kohast teise, kartes kinnivõtmist, kuni leidis mõneks nädalaks peavarju ühe rikka „nurjato" talumehe juures. Kuid teine sama küla jumalakartlik mees, „kes ei voinud sedda üllekohhud sallida, et üks innimenne töise orja ennesalle peaks", teatas sellest mõisa. Nüüd viidi Tõnu, „pakk jallas", oma mõisa, kus teda „armotummalt nuhheldi". Talupoeg, kes põgenikku enda juures pidas, pidi iga päeva eest 25 kopikat maksma.

---

[83] Arvelius, I, lk. 110—114. Senised kirjanduslood ei maini seda juttu algupäraste hulgas. Rochowil ei leidu sellele vastet, temal on selle numbri all õpetaja ja õpilase asjalik kahekõne Maa liikumisest Päikese ümber.

[84] Selles ja teistes ümberjutustustes on püütud säilitada originaali sõnastust ja stiili, et sellega paremini edasi anda juttude autorite mõtteid ja suhtumist talupoegadesse.

Nüüd põgenes Tõnu Soome. Seal polnud tal küll mõisniku poolt tagakiusamist karta, kuid elu oli muidu väga raske. Seepärast tuli ta kahe aasta pärast kodumaale tagasi. Siin sai ta veel hullemini nuhelda, põgenes uuesti — nüüd juba Venemaale, kus elas mitu aastat, kuni mõisahärra sai talle jälile ja müüs ta soldatiks [85]. Ka soldatist põgenes Tõnu, tabati ja lasti maha. Lõpuks hurjutab Arvelius veel:

„Vaatke! sesuggone luggo tulleb viimaks innimesselle, kes jooksmisse ammeti võttab. Sepärrast ... ella ommal maal ja ... ärra mõtle, kui sa middaki kurja olled tehnud, et sa põggenemisse läbbi tahhad varjole saada: sest kui innimenne sind ka ei leiaks, siis ommetiggi Jummal sind leiab, ja ommal ajal nuhtleb."

Samasugune põgenemismotiiv esineb Stenderi-Willmanni valmis „Koer lihha tükkiga". See on tuntud lugu koerast, kes oma ahnuses tahab vees peegelduvalt koeralt napsata lihapala, kuid kaotab enda omagi. Sellele on liidetud kaasaegne õpetus:

„Sega innimenne peab rahhul ollema, mis Jummal annab ... Monni tallo poeg jookseb omma Moisa Vannema jurest ärra, jättab ellomaja, naese ja lapsi mahha, ikka arvades, parremaid jälle savad. Saab ta aga voera male, siis ta nääb, et ilma töta ei anta ühtegit" [86].

Mõisaorjusest põgenemise vastu võitlemiseks on Luce kirjutanud oma kõige pikema jutu „Vanna targa mehhe kirjotud papperi lehhed", kus põgenemisprobleemile on pühendatud esimene osa [87]. Selles jutustab Martin Rige, isa poolt „saksa värdias" [88], oma kasupojale Simmole pärandatud memuaarides enda eluloo õpetuseks ja hoiatuseks kõigile, kui mõttetu ja ainult suurt õnnetust ja kannatust toov on mõisniku isaliku hoole alt võõrsile pagemine. Martin oli olnud sõnakuulmatu ja üleannetu noormees, kes selle eest sai mõisas sageli peksa. Seepärast põgenes ta kodunt viie teise mehega. Tollal olid paljud talunikud põgenenud Kuramaale. Et ükski sealt tagasi ei tulnud, siis arvati seal paradiis olevat. Et Kuramaal ka junkrud ja kupjad on, et võõraste põgenike eest ei hooli keegi ja „et siin koddo pärris Herra, omma ennese kasso pärrast meid mitte es lasseks nälga

[85] See nekrutiks müümise motiiv on pärit ajaloolisest tõsiolust. Seda juhtus väga sageli, et balti mõisnikud müüsid rahahädas oma pärisorje Venemaale nekrutiks.

[86] Willmann, lk. 22.

[87] Luce, I, lk. 117—189.

[88] Sealsamas, lk. 120.

surra" [89] ning et jooksik rahu ei saa ning peab eluaeg kartma kinnivõtmist ja endisesse mõisa tagasiviimist, „mis ... se keige öälem luggu selle asja jures on", — selle peale ei mõelnud keegi põgenemisele asudes. Luce laseb põgenikel kogeda mitmesuguseid hädasid ja raskusi nii tormisel merel kui ka Lätimaal, kus neid ei võeta kuhugi mõisa tööle, sest esiteks on see seadusega keelatud ja teiseks ei usaldata neid kui jooksikuid.

Kogu jutt on täis kibedat kahetsust ning igatsust pääseda tagasi kodunurka. Martin oma seltsiliste poolt petetuna ja jäänud üksi võõra nälgiva rahva hulka kerjama, saab küll ajutiselt kuskil mõisas tööd, kuid muidu lahke valitseja vangutab pead, kuuldes, kui hästi Saaremaal elatakse, ja lausub, et „teie innimessed ep olle sedda mitte väärt, et kegile hallemeelt teist on kui teie ärajooksete!" [90].

Luce lasebki siin mõisavalitsejal ja Martinil võrrelda Kura- ja Saaremaa olusid. Kuramaa talupoegadel on selle järgi palju raskem põli. Neil on hoopis suuremad koormised lõivude ja tööpäevade näol, need on normimata, „vaid mis pärris Herra tahhab sedda peavad nemmad teggema". Ja kodunt mõisa sunduse alt põgenenu kirjutab ülistusi Saaremaa olude ning mõisnike kohta. Vakuraamat, mida Kuramaal ei tunta, olevat saarlastele suureks kaitseks, sest ilma selleta võivat mõisnik nõuda koormisi oma soovi järgi. Seepärast nõutavat Saaremaal ainult ettenähtud hulk päevi, ei aga mingisugust lõivu vilja, liha, kanamunade jne. näol. Ja kui üks paha härra olevat tõstnud omavoliliselt makse, nagu väljendab seda Luce, siis järgmine hea härra taastanud endise olukorra (järelikult vakuraamat ei takistanud „pahal härral" tõstmast koormisi, ja „hea härra" toimis ka ainult enda heast tahtest!). Luce „vanna tark mees" leiab oma paberilehtedel põhjust õigustada isegi peksu. Sest Saaremaal olevat nuheldud, pekstud ainult siis, kui talupojad tõesti süüdi olevat olnud. Kuid Kuramaal peksvat iga mõisaametnik oma soovi järgi. Nii sattunud Martin endisest hullemasse orjusse [91].

---

[89] Luce, I, lk. 121.

[90] Sealsamas, lk. 138.

[91] Luce kasutab siin oma jutustusele suurema veenvuse andmiseks hästi ära mõningaid rahvale üldiselt teadaolevaid fakte. Nimelt teostati Saaremaal Vene valitsusvõimude poolt 1765. a. riigimõisades rentnike ja talupoegade suhete reguleerimine, seati sisse vakuraamatud, piirati kodukariõigust ja talupoegade müümist. See avaldas teatavat mõju ka Saaremaa eramõisadele.

Pärast raskusi ja viletsusi saabus Martin Saksamaale, kus temast kui hulkurist tehti vägivaldselt soldat, kellena sai armetult peksa, nii et tal lastakse jällegi ülistada kodumõisa „õnnelikke" peksuaegu, millal ta üleannetuste pärast ühe aasta jooksul poleks nii palju peksa saanud kui Luce järgi vabal Saksamaal kaheksa päeva jooksul, „ja veel peälegi ilma süta" [92].

Lugu lõpeb siiski õnnelikult ja Martin tuleb rikkana ja vana targa mehena tagasi oma kodukohta. Siin jutustab ta rahvale õpetusi ja tarkusi ja räägib nii mõistlikult, et kõik arvasid „tedda targem ollevad, kui Moisa Junkur, et se kül Saks olli" [93]. Kuid hiljem selgub, et Martingi on poolsaks. Näeme siis, et Luce toonitab siin rahvuslikku momenti, et saks (= sakslane) on nagu endastmõistetavalt eesti talurahvast targem. See seisukoht sobib hästi mõisnike feodaalse rassiteooriaga.

Eelnevast näeme, et Luce püüab ühes ja samas töös mitmel korral talupoegi veenda selles, et Saaremaa mõisnike poolt harrastatud ihunuhtlus on õiglane ja tarvilik, mujal aga ülekohtune, järelikult Saaremaa mõisnikud on humaansemad kui mujal. Igatahes on väljaspool igasugust kahtlust, et Luce oli suur ihunuhtluse pooldaja. See on siis see „kuulus" Luce eesti talurahva sõbralikkus, millele on ohtrasti kiidulaule lauldud üle saja aasta!

See, et vaadeldavad autorid on erilist tähelepanu pühendanud mõisaorjusest põgenemisele ja mõistavad seda üksmeelselt hukka, näitab nende teadlikku suhtumist XVIII sajandil ja XIX sajandi algul massiliseks muutunud nähtusele, kus pärisorjad otsisid talumatust olukorrast väljapääsu põgenemisega. Luce käsitlus on propagandaliselt kõige läbimõeldum ja kavalam, sest siin pagulane ise jutustab ja taunib oma tegu — näiliselt mitte mõisniku, vaid otsekui talupoja seisukohast lähtudes.

5. „Laiskade ja mõistmatute" talupoegade hurjutamine.

Nagu juba sissejuhatuses selgus, muutus XVIII sajandi teisest poolest alates mõisnike hulgas üldiseks talupoegade sõimamine laiskadeks, rumalaiks ja sõnakuulmatuiks. Seda suhtumist eesti talurah-

[92] Luce, I, lk. 152.
[93] Sealsamas, lk. 117 jj.

vasse jagavad jäägitult kõik tollal eesti keeles kirjutavad balti-saksa sulemehed. Propaganda huvides ei kõnele nad muidugi asja tuumast, et mõisnik vajas pärisorjadelt suuremat tootlikkust, et selle kaudu leida väljapääsu ohtlikuks muutunud majanduslikust kriisist, vaid nad asuvad suure agarusega talupoegi hurjutama laiskuses, hooletuses, rumaluses — ja seda just nagu talupoegade endi huvides. Balti-saksa kirjameeste kontseptsioonide järgi võisid talupoegade elu viletsuse ja armetuse põhjusteks olla ainult nende endi eluviisid, mitte aga kehtiv kord eesotsas mõisnikuga. Sellise propaganda eesmärk oli arusaadavalt talupoegade virgutamine usinamale tööle kurnajate kasuks.

Nii ongi eriti Arvelius ja Luce oma juttudes sellele küsimusele suuremat tähelepanu pühendanud. Nende järgi on talupoegade halva ja viletsa elu põhjusteks peale sõnakuulmatuse ja jumalakartmatuse just laiskus, hooletus, pillavad, mõistmatud eluviisid (eriti leiva ja liha tarvitamise suhtes). Ka Willmann väidab üldistavalt eestlaste kohta „et surem innimeste hulk vaesed kül, ja veel surem hulk laisad on" [94].

Luce laseb rikkal talumehel Hansul põhjani laostuda ainult tema hooletuse ja rumaluse tõttu, et ta kasutas päevilisi, ostis vilja eest räimi, sõi palju leiba jne. [95].

Eriti agar on aga Arvelius sarjama kerjuseid, hulkujaid, näljas ja viletsuses vaevlejaid (ja neid autori järgi on); säärasesse olukorda sattumine olevat nende endi süü, et nad pole õigel kombel kasvanud, pole võtnud kuulda mõistlikke vanemaid („Kahhesuggosed Vennad" [96]), mõisahärrat või kirikuõpetajat („Hulkoja" [97], „Silma-Teener" [98]), häid tuttavaid („Jomakoer" [99]), ei kuula targemate arstlikke nõuandeid, vaid usuvad posijaid („Tuskane" [100], „Rummalus ja moistus" [101]), või on üldse petised, vargad, nagu talumehed loos „Kurjad

---

[94] Ellamisse-Juhhataja, lk. 72.

[95] Luce, II, Vabbanik, lk. 105—112.

[96] Arvelius, I, lk. 17 jj.

[97] Sealsamas, lk. 110—114.

[98] Sealsamas, lk. 64.

[99] Sealsamas, lk. 25—29. Selles Arveliuse algupärases töös näidatakse liigjoomisest johtuvaid õnnetusi.

[100] Sealsamas, lk. 72 jj.

[101] Sealsamas, lk. 78 jj.

Tallopojad" [102], kus nad petavad oma naabreid, on laisad, hooletud, ei hoolitse laste eest, ei saada neid kooli jne. [103]. Jutukeses „Päivilissed" [104] kujutab Arvelius laisa ja hooletu vabadiku viletsat elu. Ka siin lisab tõlkija omalt poolt: „ja kes ka tõed temmast tahtis; se piddi ka kubjast temma tahha pannema", et õigustada kupja vajalikkust. Võrdluseks esitatakse hoolas ja usin päeviline, kel on tööd küllalt ning kel pole seepärast millestki puudu. Lõppu kirjutab tõlkija originaali piiblisalmi viite põhjal õpetuse: „Minne siipelka jure, sa laisk; vata temma viisid, ja saa tarkaks."

Oma algupärases loos „Tillokenne Rahvas" esitab Arvelius Alutaguse rahva arvamise, et nende kehaline kängumine

„jo se vist sest raskest töest ja sundimissest tulleb, miska jo meie lapsed piinatakse, kui nemmad peavad vaimuks käima: nenda kui meie naesed laulavad:

pissokessi piinatakse!
rammotummi raisatakse!

se ei anna neile maad kasvada."

Selle rahvasuust saadud väite laseb autor, et asi oleks veenvam, külla sõitnud mõistlikul põltsamaalasel ümber lükata: „ei ilmas se voi tössi olla! Töe kinnitab innimesse tervist", ning leiab lõpuks, et alutaguslased on kängunud suurest viinajoomisest.

Arvelius peab tarvilikuks õigustada ja soovitavaks pidada isegi laste tööd, sest siis kasvavat nad „ülles kui havapuud, ja on pärrast mehhed kui herjad" [105].

Niisiis — kõik hädad ja viletsused, mida talupoegadel igapäevases elus tohutul määral tuleb kanda, tulenevat ainuüksi talupoegade eneste laiskusest, sõnakuulmatusest, mõistmatusest, alkoholitarvitamisest jne. Kehtival ühiskondlikul korral ei olevat sellega midagi tegemist. Seega siis nurisemine üle jõu käivate koormiste, raske töö, karjuvate puuduste jne. puhul, rahulolematus kehtiva ühiskondliku korraga, selle muutmise taotlused jne. polevat millegagi põhjendatud.

Nõnda tõsiolude ees silmi kinni pigistada, tõsiasju vassida ning

---

[102] Arvelius, I, lk. 74 jj.

[103] Arvelius lisab omalt poolt algupärandile, kus ei kõnelda sõnagi mõisast. veel juurde: „kui nemmad moisa, ehk Kirriko Issandalle omma kohhud piddid maksma; siis püüdsid nemmad ikka petta."

[104] Arvelius, I, lk. 54 jj.

[105] Sealsamas, lk. 101—103.

raskuste ja rahulolematuse tõelistelt põhjustelt talupoegade tähelepanu mujale juhtida võisid ainult need sulemehed, kes jäägitult olid kehtiva kurnamiskorra teenistuses.

6. Praktilisi õpetusi talupoegadele igapäevaseks eluks.

Kuid talupoegade elu on siiski vilets, kehv toit tema igapäevane osa, lausa nälg sagedane külaline. Seepärast pühendavadki käsitletavad autorid, eriti Arvelius ja Luce, suurt tähelepanu igapäevase praktilise elu korraldamise küsimustele. Moraalijutlustamise kõrval peetakse selliste juhtnööride andmist väga oluliseks, sest talurahva elu viletsuse peamiseks põhjuseks peale sõnakuulmatuse ja hooletuse olevat just oskamatus ja rumalus tegeliku elu korraldamises. Selle põhilise probleemi tõstab Arvelius üles oma teose „Üks Kaunis Jutto- ja Õppetusse-Ramat" sissejuhatuses.

Ei olevat mitte maa ega looduse süü — ebaõiglasest ühiskondlikust kurnamiskorrast kui viletsuse põhjusest autor vaikib —, et siin nii „saggedaste kehva rahvast leiame, kel toidusse polest kitsas käes on ... Agga se on innimeste enneste süü, kes ei moista öiete majapiddada, ... vaid pillavad ja raiskavad heal ajal sedda varra ärra, mis neid tühjal ajal hölpsaste voiks toita. Sest tulleb vaesus ja villetsus rahva seas".

Samaga põhjendab ka Luce oma praktiliste õpetuste kirjutamist. Temagi arvates on talupoegade elu viletsuse peamiseks põhjuseks nende mõistmatud ja iganenud elu- ning teoviisid, milledest nad ei tahtvat loobuda [106].

Seepärast asutakse jagama „rumalaile" talupoegadele igasuguseid näpunäiteid, millede hulgas leidub ka asjalikke, kuid suuremalt osalt on need hoopis naiivsed ja kõlbmatud. Neis õpetustes peegeldub ilmekalt majandusliku elu isoleeritud käsitlusviis ühiskondlik-poliitilistest tingimustest.

Nii pakutakse Beckeri-Arveliuse jutu peategelase Hinriki Villemi kaudu juba kodanlikule miljööle omaseid õpetusi. Noormees Hinriki Willem [107] on tähelepanelik, uuendusmeelne, praktilise ärimehe vaimuga. Soovides tutvuda välismaa põllumajanduse oludega

[106] Luce, II, lk. VIII.
[107] Ramma Josep, lk. 178—200.

läheb ta mõisa noorhärra truu ja ustava teenrina reisima ning seal tutvuvad nad praktilise meele ja arukuse poolest kuulsaks saanud taluniku Jakob Guier'iga, kes „üksipäinis tarkusse ja kerme töö läbbi" on jõukaks saanud.

Kuid Arvelius on isegi sunnitud lisama kriitilise märkuse, „et seal maal keik tallopojad primehhed on, ja et nende maad nende pärris on" [108].

Jakob on ettevõtlik ja uuendusi praktiseeriv talunik ja seepärast on ta ületanud kõik raskused iseseisva majapidamise loomisel ning kiiresti rikastunud. Villemgi taotleb sama:

„Kui mul on maja ja põllumaad käes;
kül ma siis ollen üks õige mees!
Priski naest kossin: teen ussinast tööd:
rahho sees ellan siis päväd ja ööd" [109].

Villem saab mõisahärralt hea maa ühes hoonete ja inventariga ning hakkab eeskujulikult elama. Kuid Arvelius ei unusta esile tõstmast, et Villem pidas esimeseks kohustuseks tasuda mõisa maksud [110].

Ta seab sisse „majapiddamisse ramato", kuhu kirjutab võõralt maalt saadud tarkused, kus ta soovitab pigem vähe maad hästi kui palju maad halvasti harida (nagu oleks talupojal endal võimalik olnud määrata oma põllumaa suurust!). Ja edasi soovitatakse põlde hästi väetada, eriti laudasõnnikuga, viimase saamiseks pidada palju lojuseid ja neile anda niisugust toitu, mida need palju söövad [111].

Nii jõuab Arvelius lõpuks selleni välja, et talupoja viljasaak oleneb peamiselt tema hoolsusest, töökusest ja arukusest. Iseseisva, vaba talupoja puhul oleks selles mõndagi tõtt, kuid mitte siinseis jõuledais pärisorjusliku korra tingimustes, kus mõisnikul oli meelevald nii talupoja-pärisorja kui ka tema vara üle ja kus mõisnik seda meelevalda väga järjekindlalt oma huvides kasutas.

Kui talumees ütleb, et jumal ei ole õnnistanud sel aastal viljasaaki, siis on see vale, sest ta peab ütlema:

---

[108] Ramma Josep, lk. 186.

[109] Sealsamas, lk. 191. (See on peaaegu täpne tõlge, vt. R. Z. v. Beckeri Noth- und Hülfsbüchlein für Bauersleute, Gotha-Leipzig, 1788, lk. 278.)

[110] Sealsamas, lk. 196.

[111] Vt. sealsamas, lk. 192, samuti A r v e l i u s, I, Taimede kasvatamissest, lk. 107—110.

„meie olleme laisad ja moistmattummad olnud: meie ei olle põldo öiete harrinud: meie olleme santi seemne maha tehnud: meie veddasimme olgi sitta assemelle välja peäle: meie ei murdnud kessa öigel ajal: meie ei viitsind kevvadel kaevandude läbbi vett omma orraste peält mahha lasta. — Ja nenda on ennamiste ikka tallomehhe ennesa süü, kui temmal sant viljavoos on" [112].

Et kõigeks selleks talupoeg vajas tööjõudu ja tööaega, mille temalt võttis aga mõisnik, sellest ei lausu Arvelius sõnagi ja seda ta ei arvesta.

Kui Arvelius talurahva nälja ja äärmise viletsuse ajal jutlustab liigsöömise ja pillamise vastu [113], siis läheneb Luce toitlusküsimusele realistlikumalt, huvitudes peamiselt probleemist, kuidas talurahvas tuleks toime, nälga suremata ja töövõimet säilitades, vähema leiva ja liha tarvitamisega. Luce püüab anda talupojale mõningaid kasulikke näpunäiteid, eelkõige juur- ja aedvilja kasvatamiseks, et sel viisil asendada leiba. Ta propageerib energiliselt talupoegi kasvatama kapsaid, herneid, läätsi, naereid, kartuleid jms. kas oma söögiks või müügiks [114]. Selle asemel et laenata mõisast vilja, mille peab protsentidega tagasi maksma, mis aga laostab majapidamist, soovitab ta leiva nappuse puhul kasutada aseaineid. Selles innus muutub Luce sageli väga naiivseks, tõestades, nagu oleks selline menetlus ainult uuendusliku soovi ja julge pealehakkamise küsimus. Nii näitab ta jutus „Rikkad tallomehhed", kuidas talunik jõukaks saab, toimides vastavalt autori retsepti järgi:

„Temma nabrid piddid leiba vilja lainama agga Mihkel söi omma perrega kahhe päva näddalas tuhvlid, kahhe päva hernid, ühhe päva läädsad, ühhe päva happo kaapsud ja ühhe päva puttro, sest temma es olnud keigest sest ühtegi ärramünud ja essimessel aastal katsunud piskoga läbbi sada" [115].

Luce püüab näidete varal tõendada, et talupoegade nälg oleneb kõigepealt just nende mõistmatuist elamisviisidest. Nad kulutavad rumalusest oma raha kalade ja nende jaoks soola ostmiseks, soolane kala põhjustavat omakorda rohket leiva tarvitamist (miks, seda ei

---

[112] Arvelius, I, lk. 110.

[113] Vt. eriti Ramma Josep, Liig söminne ja jominne viib innimest hauda, lk. 112—119. Vrd. R. Z. v. Becker, Von der Unmässigkeit, Noth- und Hülfsbüchlein für Bauersleute, Gotha-Leipzig, 1788, lk. 166—170.

[114] Luce propaganda aed- ja puuvilja kasvatamiseks, selleks et seda linnas turustada, on seotud kasvavate linnaturu vajadustega põllumajanduslike saaduste järele.

[115] Luce, I, lk. 63.

põhjendata), mis aga ei andvat rammu, vaid nõrgestavat koguni; ja üldse söödavat lubamatult palju leiba [116].

Aga hoopis süngema pildi saame talupoegade toitlusküsimusest Luce raamatukese „Nou ja abbi, kui vaesus ja nälg käe on" põhjal. Kuigi selle töö ülesandeks oli kõigepealt olla nõuandjaks näljaaastail, on sel olnud kahtlemata laiemgi eesmärk — aidata ka tavalistel aegadel alatoitluses vaevleval talupojal leevendada oma näljahäda. Siin pole enam juttu leiva kokkuhoiust ega selle asendamisest kartulite, kapsaste ja hernestega, vaid nõgeste ja samblaga toitumisest. Selle sissejuhatuses püüab Luce esiteks talupoegi veenda, et „innimenne ei ella mitte ükspäinis leivast" [117] ja et tänapäevalgi talurahvas uskuvat ainult leivaga toime tulla, kuigi jumal „ni mitto teised rohhud lasseb kasvada, mis sömisseks innimessele kolbavad" [118]. Järelikult pole talupoegadel põhjust nii väga kurta leivapuudust, vaid nad võivad leiba asendada loodusest saadavate taimtoitudega. Edasi järgnebki asjalik õpetus, kuidas kasutada toiduks mitmesuguseid taimi (nõgeseid, köömneid, naate, merekapsaid, oblikaid, nõmmesamblaid). Autoril jätkub isegi jõhkrust väita seaõitsede kohta, et „saksad sövad nende lehhed, kui sallatid" [119], miks siis talupojad ei võiks neid süüa. Pealegi kui näiteks ettekirjutatud viisi järgi samblaist valmistatud putru kõht täis süüa, siis on see niisama hea, „kui olleks ta keike parremat leiba sönud" [120].

Luce praktilised õpetused majapidamise alal seisnevad puuviljaaedade (peamiselt õunapuude), juur- ja aedvilja (peamiselt kartulite, läätsede, herneste, ubade) [121] ning mesilaste pidamise propageerimises ja selleks vastavate juhtnööride andmises.

Luce kui tegeliku mõisniku huvi põllumajanduslike küsimuste vastu on olnud pidevalt elav ja konkreetne. Nii töötas ta kaua aega juhatajana tema enda asutatud Kuressaare ökonoomilises seltsis ja

[116] Vt. Luce, I, lk. 61, samuti Luce, II, Vabbanik, lk. 105—112.

[117] Nou ja abbi, kui vaesus ja nälg käe on, Tallinn, 1818. Tiitellehe piiblisalmilisest motost.

[118] Luce, I, lk. 3.

[119] Sealsamas, lk. 7.

[120] Sealsamas, lk. 10.

[121] Vt. sealsamas, Ouna pu, lk. 21—24; Pissoke Kärner, lk. 45—50, samuti lk. 57 jj., 61 jj., 66; Saksa õun, lk. 7—11, Noukas perremees, lk. 100 jj., 107. Mainimist väärivad ka Luce õpetused tulekahju vältimisest ja lastekasvatamisest, Luce, I, Holelik meel, lk. 109—117.

korrespondeeriva liikmena samalaadses kogu Baltimaad hõlmavas Riia organisatsioonis. Need seltsid tegelesid XIX sajandi algul Baltimail akuutsete põllumajanduslike probleemidega, eriti, kuidas senine ekstensiivne põllundus asendada moodsamaga, et põllumaa harimise ja uute kultuuride viljelemisega kõrgemat saaki saada. Luce majandusmehe edasipüüdev iseloom avaldub selles, et ta püüab kirjanduse vahendusel teed valmistada uutele viljakultuuridele ka talupoja põldudel.

Neid Luce püüdeid talupoegi juhtida tootlikumale maakasutamisele tuleb hinnata praktiliselt positiivseiks, kuigi nende taga tuleb näha autori veendumust, mida ta on mitmel puhul avaldanud, et mõisniku jõukus sõltub talupoja jõukusest. Pärisorjusaegne talupoeg kuulus ühes maaga mõisnikule, kes XIX sajandi algul kehtestatud agraarmääruste põhjal ei võinud teda täiesti omavoliliselt maast lahutada, seetõttu võis talupoeg tunda end oma maalapil suhteliselt kindlamana ja selle eest ka rohkem hoolitseda [122].

Kuid Luce ei apelleeri isegi mitte neile uutele poolkohustuslikele määrustele (1802. ja 1804. aasta regulatiivid), tema ei tunnusta mingeid väljastpoolt tulevaid seadusi, vaid ainult mõisniku vankumatut „ausust". Veel isegi poole sajandi võrra hiljem näitab Jakob Pärn jutustuses „Oma tuba, oma luba", kuivõrd mõttetu oli renditalupojal korrastada talu või soetada puuviljaaed. Sest niipea, kui renditalunik tõstis põldude viljakust, asutas puuviljaaia, ehitas uue elumaja vms., ütles mõisnik rendilepingu üles, nõudes kõrgemat renti, või kõige tavalisemalt kihutas rentniku halvemale kohale. Kuid Luce talupojad (üksikjuhtumeil ka Arveliusel Beckeri laenudena) elavad hoopis teises ühiskonnas — nad ehitavad, asutavad õunapuuaedu, puhastavad heinamaid jne., nii nagu omal päriskohal. Kord laseb Luce just mõisnikul endal kahekõnes „nõuka talumehega", kes hoolsa töö ja vaevaga on laostunud talust teinud eeskujuliku majapidamise, üles tõsta selle probleemi: „agga mis sind kül siis keik se aitaks, kui so Moisa Herra nüüd sedda perret so käest ärravottaks, ja sulle teist perret annaks?" Sellele laseb Luce salakavalalt talumehel endal vastata: „Sedda minna ei kardage!... sest meie Moisa Herra on kül ni tark ja moistlik, et ta ühte noua-

[122] Selle kohta leidub Lucel tõendeid, nagu „Rikkad tallomehhed", Luce, I, lk. 51—67.

kast, head ja rikka tallomeest mitte ei votta omma ma peält ärra heita, se olleks temmale isse kahjuks[123]. Järelikult polnud Lucelgi selline probleem võõras. Kuid ta laseb just talupojal lugejaid veenda säärase võimaluse absurdsuses mõistliku härra puhul. Pärisorjuslik kord võimaldas Luce järgi talupojale suurepäraselt head elu. Tegelik elu, nagu teame, esitas massiliselt vastupidiseid näiteid. Mõisnikud ei jätnud võimalusi kasutamata, et võtta talupoegadelt niipalju, kui vähegi võtta andis. Seega oleks ekslik näha nende praktiliste nõuannete taga mingeid talupoegi tõsiselt aidata tahtvaid nõuandeid, vaid vahendit talupoegades lootusi äratada, tähelepanu nende hädade tõelistelt põhjustelt kõrvale juhtida ja mõisnikele kindlustada suuremaid saamavõimalusi.

7. Arvelius feodaalse kurnamise õigustajana.

Arvelius esitab mõnikord huvitavaid kaasaegsete talupoegade elu iseloomustavaid pilte ja koguni kriitikat kehtiva korra ja mõisniku omavoli kohta. Ta laseb seda teha talunikel oma suu läbi, nagu jutus „Tillokenne Rahvas" ja eriti pikemas loos „Ramma Josepi Ello, Õppetussed ja Könned". Kuid see pole autori enda poolt mõeldud kriitikana, vaid selleks, et näidata, kuivõrd vääral arusaamisel on talupojad oma viletsuse põhjendamises ning mõisnike süüdistamises. Et need talunike suu läbi esitatud faktid on aga väga tõepärased, siis mõjuvad nad lugejasse positiivselt, sellele vaatamata et Joosepil lastakse väga põhjalikult kummutada neid „väärvaateid ja -arusaamasid".

Vastavat materjali pakub Joosepi kahekõne külakupja kui küla vanima mehega. Jutuajamine toimub Joosepi poolt organiseeritud järjekordsel pühapäevasel külameeste kogunemisel kaskede all, kus käiakse kuulamas Joosepi õpetusi ja tegemas otsuseid. Käesoleval juhul on Joosep huvitatud sellest, kuidas rahvas siin varem elas. Külakubjas jutustab siis:

„Kül olli siis teine luggu rahvokessel, ja teine põlv ellada: ei olnud sedda hädda ja risti mis nüüd nähtakse: ei olnud sedda vaeva ja villetsust, misga meid nüüd pinatakse: ei olnud rahvokessel ialge leivast egga ühhestki asjast pudo... Agga nüüd Jummal parrago! vaesus ja nälg iggas paigas." Kui Joosep imestab, et kust see ometi peaks tulema, „et nüüd se ello hopis vaeseks on läinud siin

[123] Luce, I, Nouakas perremees, lk. 108.

maal?", vastab külakubjas, et „Jummala nuhtlus ja kange moisa tö ja sundiminne: need raiskavad rahvokest ... kui Jummal ei önnista, ja Moisa vannemad ikka risuvad, ja teo-päivi lissavad, küllap siis tallopoeg peagi peab löpma" [124].

Küsitluse teel teeb Joosep selgeks, kuipalju külakupja isal oli maad ja kuipalju oli tal teolisi ja vaime mõisas. Külakubjas jutustab, kuidas laste sirgudes võeti seni söötis olnud maast lisa adra alla,

„agga sest meile abbi ei sanud; nüüd hakketi ka vähhe havalt meie teopävad lissama" [125] ... Ja kui vennad läksid lahku, jagati talu kaheks, et paremini ära elada, aga siis „lissati jälle moisa teggo, nenda et meie vimaks igga kahhe päva peält ni paljo teggo piddime teggema, kui meie issa kaddunt, terve addra peält teggi. Vimaks piddime meie igga päva peält allatist vaimo väljas piddama. Kuhho selle sundimissega vimaks peab minnema! Kuida voib üks innimenne sel visil omma pead toita ja perret söta ja lapsed kasvatada! Ennemuina tehti addra peält kuus päva hobbosega, ja kuus päva jalla; ja nüüd peame meie sellesamma addra ma peält kahheksateistkümmend päva hobbosega, kolmkümmend kuus päva jalla näddales teggema. Kus on nüüd oigus mailmas? Kui moisa vannemile nisuggune volli antakse, ommad allamad pinada!" [126]

Arvelius laseb talupojal viha- ja ägedushoos need kahtlemata üldised ja õiglased süüdistused mõisnike julmade teguviiside vastu esitada selleks, et luua võimalust neid ümber lükata ja veenda talupoegi oma ekslikes seisukohtades. Ning järgnevalt autor, pannes Joosepi suhu mõisnikele omased mõtted ja argumendid, selgitabki, kuidas varem oli palju maad ja vähe rahvast, nüüd aga on töötegijaid samas peres palju rohkem kui varem, järelikult:

„siis voib ka igga laps ärraarvada, et tallo üllespiddaminne nüüd paljo holpsam assi on, kui meie essivannematte aial: ja et moisa tö ja sundiminne nüüd ammogi ni raske ei olle, kui ta meie vannematte aial olli" [127].

Lihtne ja selge, kuid mõisnikke põhjalikult paljastav seisukoht: talu maahulk on jäänud samaks, pere on kasvanud, lisame aga koormust juurde niipalju kui vähegi võimalik! Samuti lastakse Joosepil „ümber lükata" talumeeste väide, et praegu vähe maad on, sest varem oli osa maad söötis. Lõpuks väidab Joosep, „et üks tallomees moisa vannemale üllekohhut teeb, kui ta omma vaesusse

---

[124] Arvelius, II, lk. 76 jj. Vt. ka lk. 82. Ka siin laseb Arvelius talupojal väita: „Kange moisa tö ja piin teeb meile otsa peäle."

[125] Sealsamas, lk. 83.

[126] Sealsamas, lk. 84 jj.

[127] Sealsamas, lk. 87. (Algtekstis sõrendatud.) Et tegelik olukord oli hoopis vastupidine, on ajalooline tõsiasi. Vt. eespool, lk. 33.

süüd temma peäle, ja sure moisa sundimisse peäle lükkab". Ja Joosepi suu kaudu tehakse järeldus:

„Ma tean nüüd, et iggaüks meie seast meie tännusest juttust sedda öppetust on võtnud, et kehvad tallopoiad ei tohhi omma vaesusse süüd, egga Jummala peäle, egga Moisa vannema peäle lükkada: ja ma tean ka et ükski meie seast eddespiddi nisuggust kaebdust ei lähhä tõstma" [128].

Vana talupoeg esitab siin üldist arvamust ja rahulolematust aina tõstetava teokoormise üle. Sellega on Arvelius andnud, seda küll kavatsemata, kaasaja mõisnike ja talurahva elu väga hea ja tõetruu iseloomustuse. XVIII saj. lõpuks oli talupoegade olukord niivõrd raskeks tehtud, et varasem pärisorjus, mis polnud kaugeltki kerge, tundus selle kõrval parema põlvena.

Arveliuse asjatundlikkust kehtivais agraarmäärustes tõendavad külakupja andmed teo suurendamisest vastavalt pere kasvamisele ja uue põllumaa kasutamisele võtmisele. Vastavais korraldustes oligi lubatud seniseid kõrgeid koormisi tõsta ainult talude suurenemisel inimeste või põllumaa poolest ja neid mõisnike huvides kehtestatud korraldusi kasutasidki viimased järjekindlalt.

Järgnevatel kogunemistel püüab Joosep selgitada neid põhjusi, miks tema arvates (s. t. Arveliuse propaganda huvide seisukohast) talupoja elu nii vilets on ja miks nad elavad kehvemini kui nende esivanemad. Ta korrutab selleks kõigi käsitletavate autorite poolt tüütuseni tarvitatud väiteid, et mitte jumal ega mõisavanem pole selles süüdi, vaid süü on liigses joomises, hooletus majapidamises ja vääras lastekasvatamises.

Kui pillavalt talupojad üldiselt elavat ning seetõttu kogu majapidamise laostavat, sellest maalib Ramma Joosep järgmise pildi: esiteks lõikavad talupojad rukki poolküpselt, mistõttu see kahaneb; teiseks sööb igaüks peale lõikust selget rukkileiba, „ni paljo kui ta agga jõuab ennesa sisse mahhutada", ja leib seisab hommikust õhtuni laual ning lastel on „keige pitkase päva leivapalloke louade vahhel"; kolmandaks pole jõulude ajal söömisel mingit piiri. Nii pole ime, et juba pärast jõule salvepõhjad paistavad ning küünlapäevaks vili otsas ja nälg käes on. „Ja nenda siis tallomees aastast aastani kehvamaks lähhäb" [129]. Samasugune pillamine ja vale toitmisviis

[128] Arvelius, II, lk. 88. (Algtekstis osa sõrendatud.)
[129] Sealsamas, lk. 138.

valitsevat ka loomade suhtes[130]. Et koormav mõisaorjus talupoegadel võimaluse võttis oma vilja õigeaegselt koristada, et kroonilise alatoitluse all kannatavad inimesed vähemalt sügisetigi püüdsid oma isu rahuldada, sellest kõigest vaikib Arvelius. Tõenäoliselt oli ta sellest teadlik, kuid ei taha sellest rääkida. Mõisnike huve kaitstes on tal ainult üks eesmärk: näidata, et talupoegade hädad on nende endi süü, pillamise ja rumaluse tulemus. Kehtival feodaalsel kurnamissüsteemil ei ole autori arvates selle kõigega midagi tegemist. Ometi tuleb talupoegade viletsus ja harimatus panna just kurnamissüsteemi arvele.

Isegi niisuguses küsimuses, nagu on liigjoomine, oskab Arvelius läbimõeldult ja kavalalt kogu süü ja põhjuse veeretada talupoegade endi peale. Arvelius jutlustab korduvalt Rochowi ja Beckeri eeskujul ja endaalgatuslikult liigjoomise, kuid mitte joomise vastu üldse, ega kunagi kõrtside vastu. Sest kõrtsid, eriti aga külakõrtsid, on tema arvates tingimata vajalikud ja kasulikud. Asja selgitamiseks laseb ta vanal talumehel jutuajamise puhul Ramma Joosepiga väita, et mõisnikud asutavad kõrtsid selleks, et neist kasu saada, ning nurisevad seepärast kõrtsmike üle, kui need hästi äri ei aja. Arvelius, kel pidi kõrtside tõeline otstarve kindlasti selge olema, laseb Joosepil põhjendada, et ka külakõrtsid on mõisniku poolt asutatud puhtast ligimesearmastusest ja rahva huvides: esiteks on kõrtsid selle järgi teekäijaile puhkepaigaks ja teiseks talupoegadele apteegiks, kust viimane saaks enda või looma haiguse puhul tilgakese viina, tarvitsemata minna kaugele mõisa. Külakõrtside sulgemise vastu, mida soovitab üks talunik, on Joosep kategooriliselt, sest liigjoomine ei johtuvat mitte kõrtsist, vaid halvast või nõrgast iseloomust[131].

Ja kuigi talupojad esitavad kriitilisi märkusi ja ilmutavad umbusku mõisavanema truu käsiku seisukohtade vastu, ometi lastakse lõpuks kõiki veenduda, et neil on olnud täiesti väär arusaamine elust, et kogu nende viletsa elu põhjused peituvad neis endis, aga mitte kehtivas korras.

Arveliuse hoiakut mõisnike ja talupoegade suhtes iseloomustab ka tema poolt propageeritud nn. vaestemaa küsimus. Ramma Joosep organiseerib nimelt omavahelise külakohtu ja määrab söötis maid

---

[130] Arvelius, II, lk. 141 jj.

[131] Sealsamas, lk. 132 jj.

ühiseks vaestemaaks, mida haritakse ühisel jõul. Kohtu üks karistusviise ongi määrata vastavalt eksimusele teatav arv päevi töötada vaestepõllul. Kui aga trahvipäevist ei piisa vaestepõllu harimiseks, siis tuleb organiseerida vabatahtlikkuse põhimõttel tööd nn. „aupäeval" (teised päevad on „häbipäevad"), millal siis ainult ausad inimesed töötavad vaestepõllul. Seeme vaestepõllu jaoks saadakse ka vabatahtliku annetuse teel. Ja kui vaestepõllu saagist tekib ülejääki, siis ostetagu selle eest vaesemate lastele raamatuid (mõeldakse muidugi Arveliuse enda teoseid või muud sellelaadilist kirjandust) või aidatagu muidu vaesemaid [132]. See hoolitsus küla vaeste eest ei põhine aga sugugi Arveliuse humaansusel, vaid siingi lähtub ta ainult mõisniku huvidest. Sest vaeste eest hoolitsemine kuulus vastavate seaduste põhjal mõisnikele. Viimased aga püüdsid sellest tülikast kulutusest vabaneda. Ja XIX saj. algul kehtestatud regulatiivide põhjal pandigi vaeste eest hoolitsemine kogukonna peale. See, et Arvelius propageeris seda juba 1787. a. ilmunud teoses, näitab tema tihedat seost mõisnikkonnas liikuvate mõtetega.

Arvelius on oma vaateid talupoegade majandusliku, poliitilise ja haridusliku olukorra kohta avaldanud kokkuvõtlikult oma juturaamatu esimese osa sissejuhatuses „Maenitsus Luggialle". Aadlike koduõpetaja silm näeb kõikjal talurahva seas pahu kombeid ja sõgedat rumalust. Vähe leiduvat mõistlikke, kes oskaksid oma elu korraldada. Seepärast elavatki maarahvas viletsuses ja „suuremal hulkal ikka kitsas käes on toidusse ja keige maja-asjade polest" ning olevat muutunud „hopis halvaks, ja kehvaks, ja tuimaks, ja nurjatummaks". Kui aga rahvas muutuks vagaks ja alandlikuks, s. o. kuulekaks mõisnikele, „kül siis vaesus ja villetsus pea lahkuksid meie maalt, ja iggal poolel leiaksime meie kaunid nouakad majamehhed, kelle aitades viljokessest ial pute ei olleks, ja kelle lojuksed rammusad olleksid lautas".

Autor püüab tekkinud viletsat elu selgitada ajalooliselt, väites, et „ennemuina" on rahvas hästi elanud, aga „omma tolvaste viiside läbbi, isseennast villetsusse sisse on saatnud".

Arveliuse arusaamine talupoegkonna olukorrast oli niisiis täiesti balti mõisnike, s. o. ekspluateeriva klassi ideoloogiast kujundatud. Ta ei tunnustanud selle viletsuse tõelikke põhjusi, vaid väitis tõe

[132] Arvelius, II, lk. 112 jj., 118—124.

maskeerimiseks, et see on tingitud rahva madalast haridusest ja kõlblusest. Seepärast tulevat parandustööd alustada laste lugemaõpetamisega kodus või koolis. Kui mõnes kohas kooli ei ole, siis olevat seegi Arveliuse järgi vaid talurahva lohakus, et nad ei mõista oma mõisavanemaid härdasti paluda, sest niisugust nurjatut mõisavanemat ei olevatki, kes ei halastaks oma alamate peale, vaid mõistlike inimestena teadvat nad, et sellest neile ainult kasu tuleb. Kuid teatavasti ei tundnudki mõisnikud huvi talupoegade hariduse vastu.

8. Willmann alandlikkuse ja kuulekuse jutlustajana.

On põhjust lühidalt peatuda ka Willmanni teosel „Ellamisse-Juhhataja". Autor mainib kohe eessõna algul, et ta on selle kirjutanud õpikuks koolidele, noortele, mitte selle vihatud Lääne valgustuse, vaid õige, s. t. kristliku vaimuvalgustuse kasvatamiseks, ja loodab, et see õpetus vilja kannab.

Kuid sisuliselt võttes tuleb seda teost iseloomustada kui kristliku kiriku tarbekirjandust, kui ortodoksliku pastori ehtsat kirikliku moraali jutlustamist Baltimaade feodaalseis tingimustes. Autori poolt eessõnas püstitatud nõue maarahva hingeõndsuse saavutamiseks on siin kõige selgemal ja kõige konkreetsemal kujul seotud kehtiva feodaalse kurnamise süsteemiga.

Kaks esimest peatükki sisaldavad jumalakartlikkuse jutlustamist alamatele, kes olevat jumalast selleks määratud, et teenida mõisavanemaid [133], ja kes saavutavat oma suurima kristliku inimese õndsuse sellega, et pruugivad jumalast antud mõistust ja jõudu selleks, et need, kellega nad koos elavad (s. t. mõisnikud), võiksid nendega rahul olla ja „ennast teite pärrast rõmustada" [134].

Sellele järgneb rida igapäevaseid moraali- ja mitmesuguseid kõige tühisemaid viisakus- ja kirikukommete õpetusi [135].

Kolmanda peatüki põhiosa on aga pühendatud praktilistele õpetustele, kuidas talupoeg mõisniku alamana peab käituma [136]. Üksi-

[133] Ellamisse-Juhhataja, lk. 13.
[134] Sealsamas, lk. 32.
[135] Sealsamas, vt. eriti lk. 58 jj.
[136] Sealsamas, lk. 34—57.

kute punktide kaupa esitatakse siin eespool meile juba tuttavaks saanud feodaalhärrade põhinõudeid pärisorja sõnakuulelikkuse, töökuse, usinuse jne. suhtes. Sama moraal on kehtiv Willmanni järgi ka sulaste kohta oma peremehe suhtes, niisiis kurnajate moraal kurnatavate suhtes laiemalt võttes. Alamad talupojad ja sulased pidavat värisedes ja kartuses sõna kuulama, nagu Kristus olevat õpetanud. Käske tulevat täita nurisemata, heameelega ja „kõigest südamest".

Kolmanda peatüki lõpus on ühel leheküljel pöördutud leiva- ja perevanemate poole, et need oleksid õiglased ja helded oma pere vastu. Seal esitab Willmann ühe üsna terava süüdistuse vanemate vastu: „Se on parrago ... saggedaste kül leida, et moisa ja perrevannemad vägga kanged on omma perre vasto; et nemmad neid kül sunnivad lia töle, agga neile mitte andvad, mis õigus ja kohhus on, vaid neid vahhest veel risuvad. Sedda ei tahha Jummal koggone mitte." Edasi manitsetakse piibli lausega perevanemaid oma teenijaid kohtlema, nagu see on nende kohus, sest „Nisuggused leivavannemad, kes omma perrele mitte õiget tenistusse palka ei anna, ... on üllekohtused vargad". Õiged perevanemad kohtlevat Willmanni järgi teenijaid, nagu see olevat nende kohus, — nimelt ei vaevavat neid liigse tööga ja pidavat neid ristiinimesteks, kes jumala ees olevat nendega, s. t. perevanematega ühesugused, „sest Jummal ei pea mitte luggu, missuggusest suggust innimenne on", vaid sellest, kes õigust tegevat [137]. Edasi kõneldakse perevanemate ja teenijate vastastikusest üksteise mõistmisest ja toetamisest.

Fakt, et siin mainitakse hukkamõistvalt ülekohtusi mõisnikke, ei muuda kuigi palju Willmanni ühiskondlik-poliitiliste vaadete üldhinnangut. Sest seda hukkamõistmist on avaldatud muuseas, mõnerealiselt sajaleheküljelise ulatusega töös, ja siingi mõeldakse rohkem talupoegi, kelledel on teenijad, kui mõisnikke. Ja opereerimine samaväärsusega jumala ees ei tõota teenijale oma peremehe ega pärisorjale mõisniku kurnamise suhtes mingeid kergendusi, sest jumal ise on kurnamise pooldaja maapealses elus, ainult „taevariigis" ootab alamaidki küllus ja rahu, seepärast ei ole siis mingit põhjust nurisemiseks vanemate suhtes [138].

[137] Ellamisse-Juhhataja, lk. 92.

[138] Vrd. Willmanni valmi „Vanna sullane" eespool, lk. 55.

Ning Willmann lõpetab oma „kristliku moraali" kõige tüüpilisema feodaalse ideoloogia propagandaga: jumalast on seatud, et mitte kõik ei saa isandad olla, seepärast oldagu „sannavõtlikkud ja truid nende vasto, kenne al teie ollete" [139], oldagu kõigega rahul, küll siis vanemad hoolitsevat kõigi eest hästi.

9. Luce pärisorjuse apologeedina.

Luce ideaalne talupoeg.

„Sarema Jutto ramatu" teise osa eessõnas kirjutab Luce, kuidas ta esiteks kui koguduse õpetaja, hiljem kui „pärris moisa vanem" ja kirjutamise ajal kui arst on õppinud maarahva viletsat elu tundma, nii et tal on põhjust kurta, et „mulle olli hallemeel teie pärrast, ja ma mõtlesin järrele, kuida teie põlve luggu voiks parrandud sada" [140]. Ainukese väljapääsuna leiab ta siis hea nõu andmise, mispärast ta kirjutabki oma juturaamatu. Luce soovitab lugejaile toimida tema juttudes esinevate tegelaste eeskujul ja õpetada oma lapsi samuti elama [141]. Juba siin antakse nende õpetuste tuum, nimelt, kuidas peremehed, perenaised, sulased ja ümmardajad „üllelüldse kui allamad" peavad elama [142].

Näiteid samasuguse ellusuhtumise kohta võime leida Willmanni juures üsna sageli. Nii näidatakse valmis „Hunt ning tal" (Willmann, lk. 20 jj.), kuidas hunt murrab süütu talle, teda enne süüdlaseks tembeldades. Õpetuses öeldakse: „Se on juba ma ilma viis, et ikka se vagga paljo peab kannatama, sest ... kel väggi, sel voimus, kel kukkur sel õigus. Agge se suur kättemaksja nääb keik." Siin avaldatakse küll rahulolematust võimu kuritarvitamise vastu, kuid lõpuks jõuab Willmann ikka välja paratamatule alistumisele ning kristlikule lohutusele, „et meie risti ja vaeva läbbi õige te peäle same" (Willmann, lk. 46).

Ka tuntud rahvusvahelise ainestikuga pikem jutt „Inkel ja Jariko" lõpetatakse Stenderile-Willmannile tüüpilise alandlikkuse jutlustamisega. Mainitud jutus müüb kristlasest noormees Inkel oma elupäästja neegritari Jariko türklastele orjaks, tundes sealjuures heameelt, et viimane on temast rase, sest nii saab ta kõrgemat hinda. Willmann aga lohutab, et õnnetul neegritaril polevat põhjust kurta halastamatu saatuse üle, sest jumal taevas ei unustavat vagasid ega ausaid (Willmann, lk. 127). Järelikult — ärgu keegi nurisegu maailmas kehtiva jõleda ülekohtu pärast, vaid oldagu kõigega rahul.

[139] Ellamisse-Juhhataja, lk. 99.

[140] Luce, II, lk. VIII. Vrd. Holtzi samasugust iseloomustust „heade" mõisnike kohta — allpool, lk. 95.

[141] Sealsamas, lk. IX.

[142] Sealsamas, lk. XI.

Luce ideoloogilise kontseptsiooni lahtimõtestamiseks omavad erilist tähtsust tema kaks juttu, nimelt „Hinso Jago viimsed ello pävad" ja „Leppiko Jani Juhhan". Hinso Jaak ja Lepiku Jaani Juhan on kaks keskset kuju Saaremaa juttude seerias. Erilise sümpaatia ja härdusega kõneleb Luce just Hinso Jaagust nii jutus endas kui ka teose saksakeelses eessõnas, kus ta kirjutab: „ „Hinso Jago viimsed ello pävad" on täiesti sündinud lugu, mispärast ta on nii katkendlik, kahju ainult, et ma niipaljude aastate järel tema viimast ilusat kõnet mitte sõnasõnaliselt ei mäleta; see pälvib, et seda temalt endalt kuulda, nagu see pälvib, et ma pühendan temale selle mälestuse" [143].

Nii on Hinso Jaak autori poolt mõeldud keskseks kujuks oma juturaamatu esimeses osas. Hinso Jaak on mustertalunik, selline nagu Luce kujutab endale laitmatut, eeskujulikku pärisorja.

Hinso Jaak on olnud aus mõisakubjas mõisnike suhtes „ja siiski ei vihkanud tedda ükski tallomees". Ta on mõistlik ega ole oma ametist suureliseks muutunud. Vanaduse tõttu loobub ta kupjaametist, loovutades selle pojale, ja läheb elama teise poja juurde sauna. Seal elatub ta sepa- ja lukksepatööst. Aastal 1785 tuleb mõisasse uus omanik [144], kelle poolehoiu Jaak peatselt võidab oma orjameelsuse, vääramatu kohusetunde ja truudusega mõisniku suhtes. Oma suhtumist mõisavanemasse väljendab ta järgmiselt: „Armas Herra! ma ollen teie pärris tallopoeg, ma ei küssi mitte, mis teie mulle annate, sega ollen ma rahhul" [145].

Jaagul on oma põllulapp, mis on varem naabrite vahel „riomaaks" olnud. Kuid Jaagu leitud tunnistajate tõttu oli see maa kohtu poolt mõisale mõistetud. Tänuks selle eest oli mõisnik maa eluajaks Jaagule kinkinud. Luce esitab selle fakti kui tõendi Jaagu suurest kohusetruudusest ja ausameelsusest — mõisniku vaatevinklist küllalt hästi iseloomustatud. Ent kaastalupoegade seisukohalt sama tegu hinnates näeme Jaagus kõige närusemat mõisniku käsilast, kelle käitumise eesmärgiks on mõisnike huvide

[143] Luce, I, lk. XI jj. (Tõlge saksa keelest.) Jutus endas on veelkordselt kinnitatud, et Hinso Jaak on elust võetud kuju, kes oli elanud Lahetaguse vallas ja surnud 1787. aastal (sealsamas, lk. 72). Jutt ise on trükitud eraldi tiitellehega.

[144] Samal aastal omandas Luce Lahetaguse vallas mõisa ja asus sinna elama, kust läks a. 1787 Saksamaale arstiks õppima.

[145] Luce, I, lk. 74 jj.

kaitsmine talupoegade arvel, et sel viisil osutada teenuseid mõisnikule ning saada vastutasu. Ei ole liialdus nimetada Jaaku oma rahva alatuks reeturiks.

Luce kõneleb erilise lugupidamisega Jaagu aususest mõisniku vastu ja illustreerib seda järgmise näitega. Ikalduse tõttu ei saa Jaak mõisast võetud laenu, 4 vakka vilja, tasuda muidu, kui läheb suvel Riiga ühte sepikotta töötama. Vanuse tõttu on ta aga oma töös saamatu, mistõttu ta saab peksa ja poole vähem palka kui teised. Kuid seda oli tal kergem kannatada kui südametunnistuspiina, „sest et ta mitte, kui omma Herra völla mees ei tahtnud siit ma ilmast lahkuda" [146].

Härra sõidu puhul pikemaks ajaks Saksamaale peab Jaak Luce poolt ülistatud lahkumiskõne, milles aga pole midagi huvitavat peale Jaagu alandlikkuse ja austuse oma ülema vastu. Kui härra viie kuu pärast tagasi tuleb, on Jaak surnud, ning autor, kes ise ongi too härra, lõpetab tänu ja ülistusega Hinso Jaagu loo:

„Ükspäinis agga Jummal voib nisuggust meest palkada, kes nenda mõtles ja teggi kui Jaak ... Mis on keik üllemad, mis on keik suurt suggu innimessed, mis keik ja targad ... mis nemmad on Jago vasto, kes alvas pölves, ja vaesusses parrem olli kui nemmad keik? ... Ta armastas mind, ja minna ei voi tedda mitte ärraunnustada, sest minna ep olle ial mitte nisuggust head vanna Jako jälle leidnud" [147].

Milles siis seisavad autori poolt ülistatud pärisorja Hinso Jaagu voorused? Ta on mõisniku suhtes tõelikult aus mõisakubjas, kes vanul päevilgi tahab täita kõik oma kohustused härra vastu. Ta pigem kannatab peksu ja viletsust, kui et jääda surres mõisnikule võlgu. Kui on küsimuses talupoegade ja mõisa huvid, siis on ta muidugi mõisa poolt. Selle teene eest saab ta tasu.

Hinso Jaak ja mõisahärra, alias Luce, need on kaks autori poolt idealiseeritud feodaalse korra tugisammast. Väärib märkimist, et Hinso Jaak on isegi Luce meelest haruldane, s. t. erakordne talupoja kuju, millist ta pole kohanud enam kogu oma pika elu jooksul.

---

[146] Luce, I, lk. 80.

[147] Sealsamas, lk. 82. Samalaadset alandlikkuse vaimu jutlustab Luce ka loos „Nekrut". Siin kõneldakse, kuidas mõisnike teenistuses olnud Oolo on õppinud lugema ja kirjutama ning selle oskuse, oma töökuse ja alandliku meelega tõuseb sõjaväes kõrgele kohale (sealsamas, lk. 82—90).

Luce propaganda pärisorjuse kaotamise vastu.

Kui võtta Luce sotsiaalpoliitiliste veendumuste selgitamisel aluseks tema eestikeelsed jutud, siis saab siit jõuda ainult ühele kindlale järeldusele, nimelt, et ta idealiseerib pärisorjuslikku korda ja peab XIX sajandi algul väljakujunenud feodaalhärrade ja talupoegade suhteid paremaks sellest, mida võis loota päevakorras olevast pärisorjuse kaotamisest. Eriti ilmekaid tõendeid selle kohta leidub juba osaliselt eespoolkäsitletud pikemas jutus „Leppiko Jani Juhhan".

Mõisnik pole Luce järgi ekspluateerija, talupoja vaenlane, vaid nad on võrdsed partnerid, kes teineteist toetavad ja sõbralikku koostööd harrastavad: nad peavad „ikka üks teise eest tööd teggema, moisa vannem tallopoja eest, ja tallopoeg jälle moisa vannema eest, igga üks omma visi järrele, se on keikis ma ilmas nenda" [148]. Selline kord ei kehtivat Luce järgi mitte üksnes Eestimaal, vaid kõikjal. Kuidas aga mõisnik talupoja kasuks tegelikult töötab, sellest käesolevas jutus ei kõnelda. Teisal on siiski mõningaid viiteid selle kohta. Vana talunik Herm kõneleb loos „Rikkad tallomehhed":

„Meie Herrale on ka ommad tenistussed, ja peab kohto vannematte ja Keisri, sanna kuulma, ja ommad maksud ni sammo hästi ka maksma, kui teiegi. Temma peab keige valla eest hoolt kandma, ja kül temmale sepärrast ka paljo murred ja vaeva on."

Kuivõrd raske mõisnikul see valla eest hoolitsemine on, tõestab Herm sellega, et sageli jäävad paljud talupoegade hulgast sulaseks sellepärast, „et ta need murred kardab, mis ta kui perremees omma perre eest peaks piddama?" [149]

Et veenda saarlasi oma põlve headuses, jutustab Juhan, kui ärarääkimata vilets on elu inimestel Türgimaa ja lõunamaade orjaperemeeste juures, keda Luce iseloomustab kõigi mõeldavate vastikute iseloomuomadustega [150]. Võitja pool olevat orjastanud seal halastamatult võidetud rahvad (nagu oleks Baltimail teisiti olnud!).

Lucel jätkub koguni jõhkrust süüdistada eestlasi metsikuses, sest ka nemad on olnud tuhande aasta eest samasugused. Seda tõestab nimelt Juhan oma isale järgmiselt:

„Jah! armas issa! meie ennese endised vannemad, meie ma rahva seast, on sedda sammat ka teinud, kui ma sedda ühhe vanna ramato sees ollen luggenud:

[148] Luce, II, lk. 68, jj.
[149] Luce, I, lk. 55. Vrd. samuti Willmanni seisukohti — eespool, lk. 55.
[150] Luce, II, lk. 45, 48 jj., 74 jj.

Need ollid tuhhad aastade ees, enne kui saksad seia male tullid, merre- ehk laeva risujad. Nemmad läksid omma padide ja lodjadega Tani male ja Rootsimale, risusid ja tapsid seäl keiki, keddas nemmad agga leidsid ja näggid. Keddas nemmad vangi votsid, teggid nemmad orjaks, keigeennamiste naesed, ja tüddrukud, sest mehhed löid nemmad piggem surnuks. Naesed ja tüddrukud agga müsid nemmad siin maal ära, kui nad taggasi tullid. Sepärrast tulli ka Tani rahvas keige esmalt meie sare male, sedda kurja kätte tassudes, mis meie endised vannemad neile ilma süta ollid teinud." Ja vana Jaan pannakse autori poolt täis meelepaha oma esivanemate kohta hüüdma:

„Oi! Oi! ollid meie ma rahva endised vannemad ni kurjad innimessed, siis olli se öige, et neile se kurjus sai kätte makstud" [151].

Luce järgi oli muinaseestlaste vabaduse hävitamine õigustatud ja kristlik töö. Kuid selle „misjonitöö" algatajaiks olid taanlased. Et sakslased selle peateostajaiks said, selle jätab ta mainimata.

See on üldse esimene kord, kus eestlasi tutvustatakse oma ajalooga emakeeles. Siin kõneldakse eestlastest kui metsalistest, keda kultuursete naabrite huvides tuli taltsutada ja ristile ning mõõgale alistada.

Võrreldes seda Luce eesti ajaloo käsitlust G. Merkeli omaga, mis oli küll saksakeelsena mõeldud sakslastele, näeme siin kardinaalset vahet. Oma pärisorjusevastases võitluses kasutas Merkel ära ka Baltimaade ajalugu. Nimelt ülistas ta muinaseestlaste ühiskondlikku elu, kultuuri ja sangarlikku võitlust oma vabaduse eest barbaarsete röövvallutajate, saksa raudrüütlite vastu, kes hävitasid eestlaste vabaduse ja kultuuri [152]. Sellel Merkeli käsitlusel on omajagu minevikuromantikat. Kuid selle kaudu püüdis Merkel tõestada, et eestlased ja lätlased pole orjadeks sündinud, vaid et nad on olnud kunagi vabad ja vaprad, kes võimaluse tulles võivad saada uuesti ohtlikuks orjastajatele — mõisnikele. Seepärast on tarvilik teostada mõningaid reforme ja järeleandmisi talupoegade viletsa pärispõlve parandamiseks [153].

---

[151] Luce, II, lk. 76.

[152] G. Merkel, Vannem Ymanta, eine Lettische Sage, Leipzig, 1802. Vorbericht.

[153] Ka enne Merkelit on püütud muinaseestlaste ajalugu esitada ajaloolises tõepärasuses. Nii kirjutab A. L. Schlözer juba 1771. aastal Baltimaade rahvaste — eestlaste, lätlaste, liivlaste — alistamisest ja orjastamisest saksa ristirüütlite poolt ning juhib ühtlasi tähelepanu vastavaile kroonikaile, nende hulgas ka Läti Henriku omale. (Allgemeine Nordische Geschichte, Halle, 1771, lk. 245, 498 jj.)

Juhani jutustuse mõjul hakkavat Saaremaa talupojad alles mõistma, kui kuldne põli neil on ja et on tuhandeid neist viletsamaid maailmas.

Kuid mitte ainult lõunamaade orjastatud rahvaste elu pole kole vilets, vaid Juhan (alias Luce) toob meie heade elutingimuste selgitamisel võrdluseks põhjamaade vabade talupoegade raske elu. Kuigi näiteks „paljo saksama tallopojad ep olle ennam mitte pärris, agga neile on siiski paljo santem luggu, kui teile" [154], nende maksud on suured, meie omad sellega võrreldes hoopis väiksemad. Milline on nende vabade Saksamaa ja Rootsi talupoegade elu, selgub Juhani jutustusest. „Prunsvigis" on olukord. selline, et kui talupoeg „ommad maksud mitte ennam ei voi maksta, siis voetakse kodda ja maja ning hopis temma pumaad [155] temmast ärra, ja ta peab siis kerjama minnema, nälgas ollema, ehk nälga surrema, kus ta tahab, ükski ei holi sest ühtegid" [156]. Ja „Rootsi maal ep olle ükski pärris Herra, kes omma aita lahti teeks, ja vilja omma valla rahvale paigale panneks vaid tallo rahvas on Rootsi maal keik priid, ja voivad sellepärrast nälga surra, kus nad isse tahtvad" [157].

Need väited vabade sakslaste ja rootslaste kohta, kes võivad nälga surra, kus tahavad, meenutavad Luce poolteist aastakümmet hiljem kirjutatud kirja, mida tsiteerib M. Lepik järgmise kontekstiga: „Oli tarvis peaaegu täiesti silmanägemise kaotanud 81-aastase rauga elukogemustes teritatud pilku, et kaasaegse Lääne-Euroopa rahutuste ja revolutsioonide kuma valgusel jällegi kord tabavalt karakteriseerida ka siin maal valitsevat olukorda. Rauk Luce oli see, kes kirjutas 30. apr. 1831. a. Rosenplänterile: „Ja talupojale maksab see sõnavabadus! — nii palju uusi andameid, et ta raamatute ostmisele ei või üldse mõelda. Oh, neid vaeseid petetuid! Ainult et neil samuti pead pööritama ei hakkaks, nagu kogu Euroopal pööritab. Või kas poleks neil selleks põhjust? — Maa päriselanikult võeti kõik ja

[154] Luce, II, lk. 70 jj.

[155] Puumaad = ühele talule kuuluvad maad, talukoht.

[156] Luce, II, lk. 72.

[157] Sealsamas, lk. 61.

Võrdluseks olgu siin meenutatud Arveliuse Hinriki Willemi kogemusi ja õpetusi oma välismaareisult, kus esitatakse positiivse kujuna vaba talupoeg, ja autor lisab rõhutamiseks isegi sulgudes märkuse, et talumehed on seal priid (eespool, lk. 42). Arveliuse seisukoht on ses küsimuses hoopis vabameelsem Luce omaga võrreldes.

öeldi, selle eest oled sa vaba, see tähendab, sa võid nüüd iga aia taga kärvata, kus aga soovid; või võta paratamatuse orjaahelad enda kanda, hakka teoorjaks ja tee, mis härra soovib" " [158].

M. Lepik tsiteerib seda kui näidet mõisnike poliitika ja halastamatu talurahva ekspluateerimise hukkamõistmise kohta Luce poolt ja kui näidet Luce rahvasõbralikkusest ja humaansusest. Aga kui me vaatleme seda Luce mõttekäiku käesolevas töös selgunud kontseptsioonide valgustusel, ei saa olla enam kahtlust, mida 81-aastane raukmõisnik selle all on mõelnud. Ta igatseb tagasi tema poolt idealiseeritud feodaalhärrade ja pärisorjade mõnel määral normeeritud või tavaks kujunenud vahekordi. Ta võitleb suure järjekindlusega vanade feodaalsuhete püsimajäämise eest. Selles kajastub võitlus XVIII saj. lõpu ja XIX saj. alguse talurahvareformide poolt ja vastu, kus Luce asub veendunult igasuguste reformide vastu, mis taotlevad talupoegade pärisorjuse kaotamist. Teatavasti „vabastati" XIX saj. esimesel kümnendil Lääne-Euroopas mitmel pool talurahvas pärisorjusest (Rootsi-Pommeris 1806, Preisis 1807 jm.). Seda feodalistlikelt agraarseilt tootmissuhteilt ülemineku etappi kapitalistlikele tootmissuhteile kritiseeribki Luce kodanliku maailmavaate vastasena teravalt, mõistes selle hukka kui äärmiselt kahjuliku talupoegadele. Sellelaadilise propaganda abil püüab ta ka vaigistada rahutuid talupoegi, kes eriti Napoleoni sõdade jõudmisega Baltimaade piirile olid senisest julgemalt hakanud lootma pärisorjuse kaotamist ja mõisnikult maa omakssaamist [159].

„Sarema Jutto ramatu" II osa kirjutamise ajal (teos ilmus küll 1812. a., kuid eessõna ja tsensori luba on pärit 1808. aastast) olid Eestimaa rüütelkonnas aktuaalsed pärisorjuse kaotamise probleemid — 1810. aastal võttis Eestimaa maapäev vastu talurahva „vabasta-

[158] M. Lepik, Õpetatud Eesti Seltsi eelajaloost ja asutamisest, „Eesti Kirjandus", Tartu, 1938, lk. 53 jj.

[159] Vene tsaarivalitsus oli teadlik kasvavaist rahutustest talurahva hulgas ja asus omalt poolt peale poliitiliste survevahendite tarvitusele võtmist propagandaga talurahva masse vaigistama, kasutades selleks nii kirikut kui ka trükisõna. Vastavasisulistest üleskutsetest väärib eestikeelseist tähelepanu Riia kindralsuperintendendi C. G. Sonntagi allkirjaga varustatud talurahvavaenulik ja purutagurlik brošüür „Neil Ehsti-Ma-rahvadele Ria Gubernementi sees" (Tartus, 1807), kus talupoegi kutsutakse üles alistuma oma ülemaile ning mitte uskuma Napoleon Bonaparte'i lubadusi ega laskma endid meelitada ässitajaist vastuhakkamisele (lk. 6, 14 jt.).

mise" põhimõtted. Neile mõisnikkonnas põnevaile ja kahe partei vahelistele tüliküsimustele reageeribki siis Luce Lepiku Juhani suu kaudu. Sellisena — vana feodaalse korra säilitamise eestvõitlejana ja ideoloogina ning igasuguste uuenduste ägeda vastasena — kuulub ta kahtlemata mõisnike-reaktsionääride, aga mitte nn. vabameelsete hulka. Kui veendunud feodaalkorra ideoloog jäi Luce 1804. a. seaduse juurde peatuma, pidades pärisorjuse kaotamist vääraks uuenduseks. Ta nägi talupoegade pärisorjusest „vabastamises" nende õnnetust, nende lindpriiks kuulutamist ilma igasuguse elatusvahendita. Kuid oma reaktsioonilise ideoloogia tõttu ei tunnustanud ta küsimuse tuumviga, nimelt mitte pärisorjuse kaotamine ise polnud loomulikult õnnetuseks talupoegadele, vaid viis, kuidas seda tehti, — et talupojad rööviti ühtlasi maast paljaks ning jäeti igasuguse seadusliku kaitseta ja õigusteta mõisniku majanduslikult piiramata meelevalla alla.

Tõeliselt oli pärisorjuse kaotamine ikkagi samm edasi, see oli edasise arengu paratamatuks eelduseks. Pärisorjusliku korra säilitamine võttis aga selleks kõik eeldused.

Et Luce ei mõelnud oma eespool tsiteeritud kirjas vabadele talupoegadele, selgub juba ka sellest, et ta tunneb hirmu Euroopa „pea pööritamise", s. o. revolutsiooniliste kodanlike ideede ees Prantsuse juulirevolutsiooni lainetuse ajal. Ja just see põhjustab teda kurtma ning tundma mitte ainult oma raukust, vaid aimama feodalismi raugaea kättejõudmist ning peatset haudavarisemist. Rahvamassid ei ärganud mitte ainult Läänes, vaid ärkasid ka Baltikumi keskaegseis kolgastes, „valgustatud" pärisorjapidajate paradiisis, hoolimata Arveliuse, Willmanni, Luce ja teiste nendetaoliste härdaist kiidulauludest surevale feodalismile.

10. Holtz pärisorjust „likvideeriva" mõisnikkonna advokaadina.

Kõige selgem ja varjamatum oma vaadetes on Holtz. Tema on ajajärgu kirjameestest kapitalistlikuks muutuva mõisnikkonna osa hääletoru. Oma vaadetelt on ta lähedal G. Merkelile, propageerides talupoegade paljaksröövimist tootmisvahendeist, kõigepealt maast, ning tema halastamatut kapitalistlikku ekspluateerimist.

Nagu eespool juba mainitud, töötas Holtz aktiivselt kaasa 1816. aasta talurahva pärisorjuse kaotamise seaduse koostamise

komisjonis ning tõlkis eesti keelde peale sama komisjoni poolt väljatöötatud „Eestima Tallorahva Seädmissed" veel terve rea talurahvaseadusi. Need eelteadmised on olulised, et mõista Holtzi ideoloogilisi programmkirjutisi Siilonimaa ja Uurimaa mõisnike „võitlustest" oma pärisorjade elutingimuste „parandamise" eest ja viimaste mõistmatust käitumisest. Neid probleeme käsitletakse kahes pikemas jutus — „Veikest ivvast touseb suur Pu" ja „Ka hea Villi annab vaest leikust, kui se sandi Ma sisse langeb" [160].

Esimene neist algab äärmiselt naiivse ja tühise looga, milles Siilonimaa mõisnik Eerwald lavastab oma kahe truu pärisorja-mõisateenija müümise nende pulmade puhul. Seda tehakse nimelt selleks, et tõestada kokkukutsutud mõisnikele, milline ülekohus võib sündida, kui mõisnikud kasutavad oma piiramatut õigust pärisorjade müümiseks. Eerwald teatab, et tema on ammugi kavatsenud pärisorjade müügiõigusest loobuda. Sellega ühinevad kõik Siilonimaa mõisnikud maapäeval, nn. Lanstoa peal, ning maad valitsevale vürstile saadetakse vastav ettepanek „et ta sedda kinnitaks ja neid sest õigussest, omma pärrisallamat müa, lahti moistaks, nenda et eddespiddi ühhelgi Moisavannemal ennam sedda lubba ei piddanud ollema" [161]. Samuti esitavad nad talupoegade esindajaist koosneva vallakohtu projekti talupoegade omavaheliste tüliasjade lahendamiseks.

Mõistlik vürst kinnitabki vastavad seadused. See annab Siilonimaa mõisnikele julgust esitada uusi ettepanekuid. Nii määratakse kindlaks talupoegade maks mõisale, samuti koostatakse uus nuhtlusseadus. Nende uute seadustega luuakse maal kindel õigus. Ja mõisnikud kõnelevad omavahel, et kui asi nii edasi areneb, tahavad nad ette võtta veel kaugeleminevamaid samme talupoegade elujärje tõstmiseks. Seejuures juhinduvad nad põhimõttest, et „kui omma tallopoia põlve tõstame, siis tõstame omma ennese au" [162].

Kuid mõisnike kavatsuste teostamine ei lähe nii kergelt, nagu loodetakse, sest „keik, mis hea on, peab siin kiusamist kannatama ... Sest needsammad tallopoiad, kes olleksid piddand tännoga vastovõtma, mis nende põlve tõstmisseks nouti, loid umbis arvama, nago ei olleks se kogguniste Moisavannematest nõutud, vaid nemmad

[160] Holtz, lk. 65—80 ja 81—90.
[161] Sealsamas, lk. 72 jj.
[162] Sealsamas, lk. 73 jj.

agga sedda õiget asja, mis Vürst seädnud, ärraseganud, nenda kui monni Põrane ees lobbises" [163].

Selle asemel, et „omma sanna kuliko elloga sedda veel parremat asja ennesel olleksid piddanud sisse tenima, hakkasid kaks, kolm valda kohhe väggise, ja ülle arro takkaaiama, mis Moisnikkutte paljas hea meel neile eddespiddi sovis nouda, ja ütlesid ennast möisa kässust koggone lahti" [164].

See talupoegade poolt algatatud vabaduse teostamine hirmutab mõisnikud ära. Holtz kõneleb edasi nende pettumusest, nii et nad ei julge teha enam järjekordseid uuenduste ettepanekuid valitsejale kinnitamiseks. Kuid talupoegade „seadusvastane" tegevus ei saa kaua kesta, sest vastuhakkajad „sunniti väe läbbi, jälle sanna kuulma, ja nou-andjat ja keigetiggedamad vastopanniad aeti tühja male raudjallaks" [165]. Teised kohad riigis jäävad aga rahulikuks, kuigi „kül neid kelle-kandjad olli, kes, kui põrgust läkkitatud, keik rahva meelt püüdsid eksitada, ning siin ja seäl monni ka nende jutto himmusdas" [166], kuid „õigede seltsis" ei julgenud nad esineda, eriti kui kuulsid, millise karistuse sõnakuulmatud vallad said.

Ja nii paluvad mõisavanemad oma endise kavatsuse kohaselt pärispõlve kaotamist. Kuid vürst on juba ettevaatlikum ja saadab oma esindaja kohapeale meeleoludega tutvuma ja korda pidama „ning kulutas valjo käsko nende vasto, kes jälle ehk piddid hakkama rahho rikkuma, ehk hulkumist katsuma. Sest igga Ma-valitseja kohhus on, et ta neid panneb sanna kuulma, kes vastased on [167].

„Need Maad, kus meie asset olleme, on nenda kui muul maal, Moisavannema omma; sepärrast on se ka ülleültse nenda, et kui ka Perremeest ennast keik omma so-uga pärris-allama põlvest lahti tehhakse, ikka se Ma, mis peäl ta ellas, Moisale

[163] Selle motiivi on Holtz saanud tegelikust elust, nimelt Põhja-Eesti Kose-Uuemõisa, Karinu ja Orina 1805. a. talurahvarahutustest, mis tekkisid 1804. a. regulatiivide kehtestamise tulemusena. Antud seadusi võrreldi Liivimaa omaga, mis oli tunduvalt soodsam talupoegadele, ja seda peeti keisri poolt antuks ja õigeks, mille aga Eestimaa mõisnikud endi huvides olevat võltsinud (vt. L. Mark, Talurahva rahutused Karinus ja Orinas 1805, „Ajaloo Ajakiri", 1941, nr. 3).

[164] Holtz, lk. 74.

[165] Sealsamas, lk. 75.

[166] Ka need „põrgust läkitatud" keelekandjad vastavad ajaloolistele sündmustele. Nii vangistati Kose-Uuemõisas keegi mujalt tulnud võõras teoline, keda peeti vastuhakkamise ässitajaks.

[167] Holtz, lk. 76.

jäi, kes sedda jälle sellele annab, kes teggo ja makso se eest tassub. Kui siis pärris-allama põlvest lahti sanud Tallopoeg omma kohha peäle sovib jäda, peab temma sedda teggo ja makso ennese peäle votma, mis Moisavannem küssib, ehk maiale minnema.

Agga kui tallopoeg veel pärris on, siis ei tohhi ta maiale minna, ja sepärrast ei tohhi siis ka ükski Moisavannem teistvisi teggo ja makso votta kui seätud on... Agga kui tallopoiad pärris-allama põlvest lahti on, siis peab Moisavannem ennesele tallopoega, ja tallopoeg enneselle kohta otsima, ja sepärrast on siis Mollemattel lubba vastastikko leppimist tehha.

Sest, igga Moisavannem on omma Moisa keik Madega omma Vannemattest pärrind, kes sedda ka pärrinud, ehk ostnud on; ehk Ta on isse sedda Moisa ostnud, ja peab siis neist madest sisse sama, mis temma Vannemad, ehk temma Isse se eest on maksnud. Muide völglased votvad sedda, Madega tükkis, ärra.

Teine luggu on, kui Moisavannem ühhe Ma-tükki ehk Perrekohta tallopoiale müüb, siis on nisuggune Ma ühhe nisugguse tallopoia pärris, ja temma lapsed pärrivad sedda temma käest, ning temma isse ja temma päriad tohhivad sedda ka müa, ehk ärranumata.

Agga keik nisuggused kaubad peavad Kohtust sama kinnitud. Ja teist visi ei voi tallopoeg mitte ihhaldada, et Maad temma on"[168].

Nüüd hoolitsevad talupojad ise, et enam ei juhtuks sellist vürsti meele pahandamist vastuhakkamisega. Siin leiab Holtz sobiva koha avaldada oma sügavat veendumust omandiõigusest, veendumusest, milles ta jagab täielikult balti mõisnike seisukohti XIX sajandi esimesel veerandil. See on Willmanni jutu „Oinas ning Koer" kõrval tüüpilisemaid palu eesti vanema ilmliku kirjanduse rakendamisest mõisnike kurnamissüsteemi teenistusse. Et need mõisnike ühiskonna ideaalid tunduksid talurahvale suupärasemad ja usutavamad, selleks laseb Holtz neil kui talupoegade endi veendumustel avalduda.

Nii veenduvad kõik tõsised Siilonimaa talupojad, et maa peab jääma tingimata mõisniku päralt, ja „igga Moisavannem jättab hea melega omma maad, tö ja makso vasto, meie kätte, lapsest lapseni, ja meie ellame priskesti, keik Silonimaa tallopoiad, kui ühhe valla Mehhed, igga Moisavannemat austades, nago ellaksime temma al[169]. Ja kui oodatud seadus pärisorjuse kaotamise kohta vürsti poolt kinnitatakse, vannuvad kõik talupojad omavahel truudust oma ülemaile ning peavad ka oma vannet kui mehed „ning ellasid sest aiast nende käskude järrel mis nende ja Moisavannematte vahhele vastas-

[168] Holtz, lk. 77—79.

tikko juhhatamisseks ollid seädtud, nisugguses ühhemeelses nouus, et keik Silonimaa Rahva ellamisse viis parremas jäi" [169].

Siilonimaa „mõistlikke" talupoegi kõrvutab Holtz järgmises loos „Ka hea Villi annab vaest leikust, kui se sandi Ma sisse langeb" Uurimaa mõistmatute ja sõnakuulmatute talupoegadega, kes on enamikus sellised, nagu Siilonimaal vähesed. Väheste vagade hulgast astub jumala, valitsuse ja mõisnike kaitseks välja üks vana talumees, kes on härra teenrina peaaegu kogu maailma läbi käinud ning palju näinud ja õppinud [170]. Lopsakas piiblilises kõnes noomib ta vastuhakkajaid ning pikemas monoloogis analüüsib maailma eri ametite ja elukohtade funktsioone, kuid minnes sihilikult mööda pärisorjuse ja vabaduse probleemist ja käsitledes talupoega kui vaba põlluharijat, leivavilja tootjat ning sellisena võrreldes teda teiste elukutsetega kui vaba tootjat, mitte kui pärisorja. Ning teiselt poolt paigutab ta erapoolikult mõisnikud produktiivsete elukutsete hulka ja hindab mõisniku tegevust kui halduslikku [171].

Ja Holtzi Ramma Joosep lõpetab, et „keigevaesemast palgalissest, keigesuremast Keisrist sadik" on jumalast seatud, „sest sega sünnib Jummala tahtminne Ma peäl kui taevas" [172].

Kuid mässavad Uurimaa talupojad naeravad vanakese tarkuse välja ning „kuritarvitavad" „Ue Seädusse" soodustusi. See on võimalik ainult seetõttu, et mõisnikud, kes olid eksiteele viidud talupoegade endisest, hirmust tingitud sõnakuulelikkusest, uskusid neid seda väärt olevat, et nende põlve parandada.

Valitsus likvideerib vastuhakkamised ja süüdlasi karistatakse rängalt. Enamik pannakse linna vangidena tööle, et tasa teha nende vastuhakkamisest johtunud kahjud mõisnikele ja riigile. Nende ehitatud suurest majast saab vangla tulevastelegi mässajatele. Ninamehed ja nõuandjad aga pannakse eluotsani raudu.

Seevastu elas aga Siilonimaa rahvas õnnelikult, tema tänulik meel sai kuulsaks ning eeskujuks teiste maade elanikele. Aga uuri-

[169] Holtz, lk. 79 jj.

[170] Seega siis sama tüüpi tegelane nagu Arveliuse Ramma Joosep ja Luce Lepiku Juhan.

[171] Holtz, lk. 83. „Teised jälle peavad Moisavannemad, Kohtomoistjad, Kubbernerid, Vürstid, Kunningad ja Keisrid ollema; sest innimessed tevad kohhe teine teisele liga kui neid Vallitsejaid ei olle, kes iggaühte juhhatavad ja tallitsevad".

[172] Sealsamas, lk. 84.

maalased pidid kahetsema rängalt oma eksimusi, isegi väikesed lapsed said sellest aru ja manasid mässajaid, ning meie vanake lõpetas oma meeleparandusjutluse sellega, „kuida rahvas touseb, kui rahvas sanna kuleb. Sepärrast parrandage veel meelt, et meie lapse lapsed sedda saaksid, mis meie ärralükkasime!" [173]

Oma kahest osast koosneva programmilise jutustuse lõpetab Holtz Siilonimaa isade, emade, poegade ja tütarde leinaavaldusega mõisnike juhi ja uuenduste algataja parun Eerwaldi surma puhul ning temale hauakivi panemisega ja kiidulauluga isalikele-õilsaile mõisnikele, kes elavad ja töötavad ainult oma sõnakuulelikele tänumeelseile alamaile.

Need Holtzi „õpetlikud jutud" ei vaja enam lähemaid kommentaare: kui asetame Siilonimaa asemele Eestimaa, siis on ilma pikemata selge see otstarve ja suur propagandaline ülesanne, mis neil juttudel oli eesti ülestõusvate talupoegade vaigistamisel ning Eestimaa 1816. aasta pärisorjust kaotava seaduse valgustamisel, kujutades seda seadust kui talupoegade huvide eest võitlevate balti mõisnike õilsat sammu eesti rahva ajaloos.

Siilonimaa paari valla talupoegade vastuhaku ja selle valitsuse ja sõjaväevõimude poolt likvideerimise eeskujuks on olnud tõenäoliselt 1805. a. Kose-Uuemõisa ning Karinu ja Orina talupoegade käärimised, mis Holtzile kui Põhja-Eesti pastorile ning neid rahutusi põhjustanud seaduste tõlkijale ja pooldajale pidid olema eriti huviäratavad. Talupoegade liialdatud lootused uue talurahvaseaduse puhul kajastuvad Uurimaa talupoegade lootustes ja sellest johtuvais vastuhakkudes.

Tervikliku pildi saamiseks Holtzi mainitud tööde ideoloogia algupärast meenutame siin veel järgmist. Juba Liivimaa rüütelkonna 1765. a. avalduses on rõhutatud, et talupoegade olukorra parandamise otsused on teostatud ainuüksi mõisnike vabatahtlikust ja isalikust hoolitsusest. „Iggaüks . . ." regulatiiv, mis teostati Aleksander I nõudel, oli vormistatud eraõigusena, mille iga üksik mõisnik nagu isiklikult kinkis oma vallarahvale isikliku hoolitsemise märgina. 1804. a. „Eestima Tallorahva Seädusse" pealkirjas on juba kirjutatud „Moisavannemattest noutud". Ja Siilonimaa mõisnike seadustekstide põhimõtted ja ümberjutustamise stiililised väljendused

[173] Holtz, lk. 88.

sarnanevad täiesti 1816. aasta „Eestima Tallorahva Seädmiste" tekstiga Holtzi tõlkes [174].

Samu seisukohti ja veendumusi, mida Holtz propageerib Siiloni- ja Uurimaa lugudes mõisnike ja talupoegade suhete kujunemise kohta muutuvais olukordades, on ta kinnitanud oma jutluses vallakohtumeestele „Eestima Tallorahva Seädmiste" pühitsemisel Tallinna Toompea kirikus 8. jaanuaril 1817. Ajaliseks võrdluseks mainime, et „Luggemissed..." eessõna on dateeritud 6 päeva enne seda jutlust, nimelt 2. jaanuaril.

Talurahva esindajad olid kutsutud Tallinna selleks, et neile kätte anda uue seaduse eestikeelsed tõlked koos ametivõimude vastavate selgitustega. Viimaste hulgas oli peamine tähtsus just Holtzi jutlusel, see oli mõeldud pärisorjuse kaotamise seaduse ühiskondlik-ideoloogiliste aluste ulatuslikumaks lahtimõtestamiseks.

Holtzi jutluse ja tema jutu „Veikest ivvast touseb suur Pu" põhimõttelised seisukohad on ühed ja samad, neist esimene on asja ametlik, teine ilukirjanduslik tõlgendus. Ka oma jutluses paneb Holtz pearõhu sellele, et tõendada pärisorjuse kaotamist kui mõisnike südame heldusest ja isalikust armastusest tulenevat heategu. Eriti toonitatakse üksikute mõisnike teeneid, mõisnike, kes juba varem on astunud samme oma talurahva elu parandamiseks, „sest neil [= mõisnikel] olli halle meel sest, et innimenne teise innimesse pärris-omma on" [175]. Holtz näitab, milline „meelevald" mõisnikel varem oli talupoegade üle, omades õigust oma äranägemise järgi neid „müa ja vahhetada ja ärrakinkida; ega olnud siis ei teo-päväde egga makso egga nuhtlusse mära" [176]. Ja kui mõisavanemad olevat nüüd sellest „meelevallast" loobunud, jättes ainult maa endale, siis talupojad ja nende lapsed peavad näitama oma alandliku ja sõnakuuleliku käitumisega, et nad seda väärt on ning et nad ei häbistaks oma heategijaid ega seaduse väljaandjat — keisrit. Iseloomustav on aga Holtzile see, et ta tunneb tõsist hirmu ja muret mitte talu-

[174] Vt. ka „Eestima Kubbermango-ma Üllemavallitseja-Kubberneri Herra Parron P. J. Ükskülla Õppetusse Sannad Eestima Valdade Kohtomeestele kulutud, kui Tallorahva ue seädusse Ramatud nende kätte anti, Tallinnas Lossi peäl Neäri ku 8-mal päval, aastal 1817" (Tallinn, 1817), milles on kokkuvõtlikult avaldatud neidsamu mõisnikkonna seisukohti.

[175] Holtz, Jutlus, lk. 22.

[176] Sealsamas, lk. 21.

poegade, vaid mõisnike ja endataoliste kiskjalike kurnajate tuleviku pärast, seepärast palub ta härdasti: „Armas Eestima rahvas! ärra rikku sedda önne, mis se tännane pääv Sulle pakkub, vaid katsu nonda, kui üks tassane ja vagga ja sannakulik rahvas ellada" [177]. Püsigu sõbralikud sidemed ülemate ja alamate vahel, sest see on jumala tahtmine, et ühed elavad käsku andes ja teised sõna kuuldes. Holtz lõpetab oma jutluse sisulise osa sooviga, et jätkugu mõisavanemail heldust oma alamate vastu ja talupoegadel sõnakuulelikku alistumist maaomanikele, nii et nad kui sõbrad teineteist „otsivad ja leidvad" [178].

Käsitletud Holtzi jutlus ühes tema vastavasisuliste „ilukirjanduslike" töödega tõendab suurepäraselt, kuivõrd detailideni oli mõisnik- ja praostkond informeeritud talurahva rahulolematuse tõusus ja kui valvel ning hirmul nad olid võimalike stiihiliste väljapursete ees [179]. Holtzi seisukohad on tüüpilised tolle aja kurnavale klassile just seetõttu, et ta pastorina-sulemehena ei olnud mitte ainult väga teadlik kõigist rüütelkonnas liikuvaist mõtteist ja algatustest, milledega ta oli pidevas kontaktis, eriti pärisorjuse kaotamise seaduse komisjoni töö ajal, vaid jagas ka ise täiel määral neid seisukohti.

Mainitud jutlus koos lugudega Siiloni- ja Uurimaa talupoegadest tõendab veel rohkemat, nimelt, et Holtz oli täiesti teadlik XIX sajandil toimunud nn. „talupoegade kaitseseaduste" ja lõpuks pärisorjuse kaotamise seaduse iseloomust, oli teadlik, et need olid valmistatud mõisnike-kurnajate ega kaugeltki talupoegade-kurnatavate huve silmas pidades. Kui see seadus oleks kaitsnud talurahva huve, milleks siis oleks vaja olnud nii härdasti jutlustada sõnakuulmist ja tingimusteta alistumist. Kuid seda oli vaja selleks, et halvata talupoegade uusi vastuhakke ja kasvavaid nõudmisi nende olukorra tõeliseks parandamiseks. Tegelikult tekkiski ühenduses Eestimaa 1816. a. ja Liivimaa 1819. a. pärisorjuse kaotamise seaduse kehtestamisega rida rahutusi, mis karmilt maha suruti [180].

Peale nende lugudega tutvumist ei vaja erilist lisaseletust, kes

[177] Holtz, Jutlus, lk. 29.

[178] Sealsamas, lk. 36 jj.

[179] Vrd. ka Merkeli vastavat kirjutist eespool, lk. 135.

[180] Vt. L. Loone, Lõuna-Eesti talupoegade suhtumisest 1819. aasta talurahvaseadusse. Eesti NSV Teaduste Akadeemia teaduslik sessioon 23.—29. aprillini 1947. Ühiskonnateaduste Osakonna istungid, Tartu, 1948.

oli Holtz, nagu ka Arvelius, Willmann ja Luce, oma poliitilis-ideoloogiliste veendumuste poolest. Siin ei ole meil tegemist mitte tärkava kodanluse progressiivsete ideede kandjatega, vaid kapitalistlikuks kujuneva mõisnikkonna ideoloogidega, kes võitlevad oma feodaalsete eeliste säilitamise eest muutunud majanduslik-ühiskondlikes tingimustes. Nad pole mitte rahva sõbrad, vaid tõelised rahva vaenlased.

II. Arvelius, Willmann, Luce feodaalse ja Holtz kapitalistliku kurnamise ideoloogidena.

Juba XVIII sajandi teisest poolest alates hakkavad ka üksikud Baltimaade mõisnikud taipama feodalismi kriisi paratamatust uue kapitalistliku tootmisviisi pealetungi tõttu. Selliste radikaalsete mõisnike arv kasvab pidevalt, kuni XIX sajandi algul moodustavad nad juba võitlusvõimelise partei, kes töötab aktiivselt kaasa pärisorjusliku korra likvideerimisel ning valmistab teed üleminekuks kapitalistlikule ekspluateerimissüsteemile. Need muutused majandusliku elu alal leiavad vastukaja ka kohalikus saksakeelses kirjanduses, kus XVIII sajandi teisest poolest alates hakkab esinema suuremal määral kodanlikke vaateid ja mõningaid siinsete oludega kohandatud või moonutatud valgustusajastu mõtteavaldusi, eriti Merkeli ja Petri töödes.

Mis puutub käsitletud eestikeelse kirjanduse autorite ideoloogilistesse kontseptsioonidesse, siis tuleb veelkordselt meenutada selle kirjanduse võrsumist eelkõige kohalikest tingimustest, aga mitte Lääne-Euroopa valgustusajastu ratsionalistlikest ideedest.

Asjaolu, et saksakeelne kirjandus erineb tunduvalt eestikeelsest, on väga lihtsalt seletatav. Esimene kajastab mõisnikkonna radikaalsema tiiva mõtteid, olles ainult klassisiseseks võitlusvahendiks mõisnike kõige reaktsioonilisema osaga, teine aga oli mõeldud pärisorjuses olevaile talupoegadele, kes, olles küll selle võitluse objektiks, ei tohtinud ise võitlusest osa võtta, vaid pidid igal juhul, ka radikaalide kontseptsioonide järgi, jääma sõnakuulelikeks tööloomadeks. Igatahes jääb vääramatuks tõsiasjaks, et eestikeelses kirjanduses Arvelius, Willmann ja Luce seisavad oma põhiseisukohtade poolest vana manduva feodalismi baasil. Ka oma saksakeelseis kirjutistes pole nad kõnelnud pärisorjuse vastu. Kuid järgmine märkus pole siin ülearune. Õige pildi saamiseks balti-saksa kirjameeste mõttekäikudest ja maailmavaate-

listest seisukohtadest tuleb arvestada kolme momenti: esiteks, mida nad kirjutasid rahva keeles talupoegadele, teiseks, mida nad kirjutasid saksa keeles valitseva klassi jaoks, ja kolmandaks, mida nad avaldasid omavahelises kirjavahetuses. Kahe esimese suhtes kehtisid tsensuuri ranged nõuded, esimese suhtes sellele lisaks veel balti mõisnikkonna eriti reaktsiooniline ja halvustav suhtumine pärisoristesse talupoegadesse nende kuuluvuse tõttu teise rahva hulka. Seepärast võidakse väita, et ka kõnesolevad kirjamehed ei saanud avaldada trükisõnas oma tõelisi seisukohti eesti talupoegade suhtes. Ent on väljaspool kahtlust, et kui me tahame hinnata mainitud autoreid kui eestikeelse kirjanduse loojaid, siis lähtume loomulikult esmajoones sellest kirjandusest, mille nad lõid eesti rahvale, ning arvestame lisaks muukeelseist neid, milles nad käsitlesid eestlasi eluliselt puudutavaid probleeme. Kui me väärtustame teatava perioodi kirjandust ja selle loojaid, siis osutubki oluliseks kriteeriumiks just see, mida seal on julgetud kirjutada, missugusest lähtekohast käsitletakse seal rahva elu ja võitlust. Teadagi, et tuleb arvestada tsensuuri rangust, kuid samuti on tõsiasi, et keegi ei sundinud Arveliust, Willmanni, Lucet või Holtzi selliseid ääretult rahvavaenulikke ja reaktsioonilisi mõtteid avaldama eestikeelses trükisõnas. Nad olid iseseisvad, autoriteetsed isikud valitsevas klassis (eriti Luce ja Holtz), kes kirjutasid eesti rahvale täiesti vabatahtlikult, lähtudes oma huvidest. Neil oleks olnud küllalt võimalusi kirjutada rahvasõbralikult, kasvatavalt ja tõeliselt positiivselt, õpetavalt, ilma et ükski tsensor oleks seda keelanud. Kuidas võis selsamal ajal O. W. Masing kirjutada hoopis vabameelsemalt, rääkimata F. R. Faehlmanni hilisematest kalendrijuttudest (näit. „Tühi jutt, tühi lori") või F. R. Kreutzwaldi trükis avaldatud seisukohtadest, ja seda ajal, millal tsensuuri just kõvendati eelmise perioodiga võrreldes!

Kõik vaadeldavad kirjamehed on hästi orienteeritud majanduslik-poliitilistes probleemides, nad kõik on väga teadlikud vastuoludest ja võitlusest mõisnike ja talupoegade vahel.

See teadlikkus ilmneb näiteks Arveliuse „Ramma Josepi Hädda- ja Abbi-Ramatu" alguses väga selgesti:

„Teisel korral könnelesid nemmad sest: eks ei peaks mailmas monned innimessed ollema, kes otse ilma asjata siin ellavad, ja eks ei voiks sedda leiba, mis nemmad sövad, nendele anda, kes mailmale ennam kasso saatvad? Sest saggedaste ellavad monned nurjatumad

laisad suresuggused innimessed rikkusses, ja monni kaunis töteggia tallomeess peab tühja ja nälga omma tö jures näggema." Ja samas antakse sellele selge ja kindel vastus, et see on „üks kallis seädus Jummalast, et ni mitme suggused innimessed Ma peäl ellavad. Tarvis lähhäb, et vallitsejad, kohto vannemad, soldatid, kirriko-õppetajad, koddo-õppetajad, arstid, kaupmehhed, handverki-mehhed, ja tallopojad, ka rikkad ja vaesed, seggaminne ellavad . . ." [181].

Arveliuse puhul, tema tööde põhjal otsustades, on raske uskuda, et ta on õppinud valgustussajandil Lääne-Euroopa ülikoolis. Ta jääb lõpuni paadunud feodaalkorda ülistavaks reaktsionääriks, kes ei pea vajalikuks mingisuguseid parandusi kehtivais agraarsuhteis. Arvelius on käsitletud autoreist kõige kitsarinnalisem ja lühinägelikum.

Oma vaadetelt kaunis lähedane Arveliusele on Luce. Tema töid lahutab Arveliuse omadest ajaliselt küll pikem vahemaa, kuid sellest hoolimata ei erine nad oma seisukohtadelt kuigi palju teineteisest. Luce rõhutab rohkem talupoegade initsiatiivi oma majapidamise parandamiseks kehtivates tingimustes, annab teisigi iseenesest tulusaid ja õigeid õpetusi ja apelleerib oma misjonitöös mõisniku suuremeelsusele, mõisniku arusaamisele, et tema edu ja jõukus on lahutamatult seotud päristalupoja majandusliku jõukusega. Oma põhimõtete poolest on Luce aga samasugune kui Arvelius, ainult selle erinevusega, et ta XIX sajandi muutunud olukorras teadlikult võitleb Baltimaade agraarsuhete muutmise, s. t. pärisorjuse kaotamise vastu. Et Luce oli lõpuni feodaalkorra kaitsja ja balti feodaalhärradele omase reaktsioonilise ideoloogia veendunud jutlustaja, selles ei saa enam kahelda, kui tunda tema töid „Hinso Jago viimsed ello pävad", „Leppiko Jani Juhhan" ja „Vanna targa mehhe kirjotud papperi lehhed".

Willmanni seisukohtadest võime leida vähesel määral valgustusajastu elemente sel juhul, kui need on vaid teoreetilised ja ilukõnelised mõtteavaldused, mis on mõeldud sakslastele.

Willmanni kõige progressiivsemaks jooneks on kahtlemata tema eitav suhtumine balti mõisnike feodaalsesse rassiteooriasse. Viimane oli välja kasvanud Baltimaade koloniaalsest olukorrast. Nimelt langesid siin klasside vahed kokku rahvaste vahega: ülakihiks-eksplua-

[181] Ramma Josep, lk. 19.
Vrd. samuti Holtzi peaaegu samalaadset argumentatsiooni — Holtz, lk. 82—84.

teerijaiks olid riigivõimu poolt igasuguste privileegidega kaitstud mõisnikud-sakslased ja ekspluateeritavaiks seaduse ees peaaegu kaitsetud pärisorjad-eestlased ja -lätlased. Et kõik eestlased olid mõisnike silmis pärisorjadena ühtemoodi harimatud, kõige lihtsamad tööloomad, siis oli neil siit väga kerge luua teisitimõtlejate vastu oma teooria, et eesti (resp. läti) rahvas oma primitiivsete eluviiside ja algelise materiaalse ning vaimse kultuuri tõttu väärib ainult pärisorja olukorda. Nende kõrval on aga sakslased kõrgemat tõugu rahvas. Selle teooria võtsid omaks ka kohalik intelligents ja vähene kodanlik kiht nii maal kui ka linnas, sest seegi koosnes peamiselt vaid feodaalsest korrast kasusaavaist sakslastest.

Selle balti sakslaste feodaalse rassiteooria vastu julgeski Willmann saksakeelses kirjasõnas väita, et talurahva harimatuse ja ebausu põhjusteks on just pärisorjus. Ta ei uskuvat, nagu seda paljud tegevat, et talupoeg ei tohi targaks saada. Sest sellist arvamust olevat võimatu põhjendada Baltimaa kohta, kus valitsevat vaim ja valgus [182]. Ta arvab, et head vanemad (mõisnikud) peavad alamaid samuti ristiinimesteks, „kes Jummala ees nendega ühhesuggused on. Sest Jummal ei pea mitte luggu, missuggusest suggust innimenne on, vaid, kes õigust teeb, se on armas temma melest" [183]. Aga milles siis seisneb see „õiguse tegemine"? Talupoegade suhtes küll ainult oma orjuse nurisematus täitmises mõisniku vastu. Järelikult on jumala meelest armsad ainult kuulekad talupojad. Edasi söandab ta, tõsi küll, väga tagasihoidlikult ja ainult teose „Juttud ja Moistatussed" saksakeelses eessõnas väljendada, et talupoeg on samast ainest ja samaks otstarbeks maailma loodud nagu sakslasedki ja et nad on sakslaste kaasinimesed ning nende toitjad [184]. Kuid viimasest väitest lähtudes asus Willmann tüüpilisele mõisnikeklassi ekspluataatorliku ideoloogia lähtekohale: et talupoeg on mõisniku

[182] Juttud ja Moistatussed, saksakeelne eessõna.

[183] Ellamisse-Juhhataja, lk. 92 jj.

[184] Seesama tagasihoidlik, umbes üheleheküljeline osa eessõnast oma paari väheütleva väitega on saanudki selleks allikaks, mille põhjal Willmanni on hakatud pidama tõeliseks lääne-euroopalikuks ratsionalistiks ning tuliseks pärisorjusevastaseks võitlejaks. Kuid need paar väidet, et talupoeg on samast ainest ja samaks eesmärgiks loodud (von gleichem Stoff und zu gleichem Endzwecke) kui mõisnik, et ta on tema kaasinimene ja toitja ning et talupoeg on haridusvõimeline, ei ütle kuigi palju, igatahes vähe selleks, et sealt lugeda välja mingit valgustusajastu feodalismi vastast meelsust.

ja teiste baltlaste toitja, siis on viimaste huvides tarvilik hoolitseda talupoegade tervise ja hariduse eest, et sellega tõsta nende tööjõudlust ning luua sõbralikumad suhted kurnajate ja kurnatavate vahel.

Willmann väidab edasi, et rahva õnn peab olema valitsejate ja ülemate esimene kohustus. Seepärast pöördub ta härduses maa peremeeste, eestlaste pärishärrade poole, et nad ei vaataks selle alama soo peale põlgusega ega ükskõiksusega, vaid peaksid meeles, et ainult nende inimeste õnnele tugineb riik[185]. Siin kohtame mõtteid, mis, muide, olid samaaegselt ja juba varemgi omased Vene tsaarivalitsusele, nimelt et talupoegkond on riigimaksude tegelik kandja ja et seepärast tuleb tema majandusliku olukorra eest hoolitseda.

Kuigi Willmanni mõtteavaldustes võime leida väheseid kahvatuid valgustusajastu ideede kajastusi, jäi ta oma põhiolemuselt feodaalkorra veendunud kaitsjaks ja talurahva alandliku sõnakuulelikkuse jutlustajaks.

Willmanni „Juttud ja Moistatussed" on siiski erinev nähtus teiste vaadeldavate autorite tööde hulgas. Kuigi see on tõlge, kõneleb selliste valmide ja juttude valik ikkagi mõnevõrra avaramast silmaringist. Samuti pole see teos maotute õpetustega niivõrd küllastatud kui Arveliuse või Luce omad, vaid seal on rohkem süžeelist kujundust ja sisult mõnikord hinnatavaidki moraalijuhendeid, mitte ainult alandlikkuse ja orjalikkuse jutlustamist.

Paljude Stenderi-Willmanni juttude ja valmide sisuline põnevus ja huumor ühes parema vormilise esitusviisiga põhjustaski nende elavamat vastuvõttu rahva poolt ja nende kandumist suulisse traditsiooni. Nii on eesti vanemast kirjandusest „Juttud ja Moistatussed" ainuke teos, mis sai rahvale loetavaks lektüüriks ja mis seetõttu pälvib ka praegu teatavat tähelepanu. Kuid siin tuleb märkida, et samas teoses leiduvad mõisnike kurnamispoliitikat õigustavad jutud ja reaktsioonilised õpetused pole leidnud rahva poolt vähimatki poolehoidu ega ole jätnud suulisse traditsiooni mingeid jälgi.

Kõige kaugemale jõuab oma poliitilises arengus Holtz. Holtz erineb teistest selle poolest, et ta avaldab ka oma eestikeelseis töis agarat kaasaminekut muutuvate üldpoliitiliste tingimustega ning rüütelkonna truu ideoloogina kiidab heaks kapitalistlikeks muutuvate mõisnike huve kaitsvad seadused. Holtzi poliitiliste seisukohtade

185 Ellamisse-Juhhataja, saksakeelne eessõna, lk. 11.

puhul tuleb arvestada seda, et tema pärisorjusest vabastamise õigustamine ja selgitamine toimus õieti tagantjärele, nimelt ilmus tema „Luggemissed . . .“ pärast 1816. a. seaduse väljakuulutamist.

Holtzi ja Arveliust ei lahuta mitte ainult ajaliselt, vaid muutunud olukordadest tingituna ka sisuliselt kõige suurem vahemaa. Holtzi „Luggemissed . . .“ sisaldab muuseas ka vormi seisukohalt tunduvaid edusamme. Varjamatult propagandalisi palu on seal küll vaid mõned, kuid lehekülgede arvult võtavad need enda alla tunduva osa raamatust. Sisult on need palad välja kasvanud mõisnikkonna võitlusest säilitada senised privileegid muutunud olukorras ja võitlusest talupoegade ülestõusudega XIX sajandi esimesel kahel kümnendil. Holtz tunnustab siin edumeelsemate mõisnike eraõiguste olulist tähtsust [186] ning on veendunud pärisorjuse kaotamise pooldaja. Kuid mitte talurahva huvides, selleks ei leidu ainustki tõendit tema mõtteavaldustes, vaid ta võitleb täielikult mõisnike eesõiguste säilitamise eest, nagu seda on eespool küllaldaselt tõestatud. Pole mingit põhjust oletada, et Holtz ei taibanud, milleni viib „vabadus“ ilma maata ja peavarjuta, et see tühistab kõik senised nn. „talurahva kaitseseadused“ ning annab ta mõisnike kõige julmema meelevalla alla. Järelikult, Holtzi kaasalöömine pärisorjusliku korra kaotamisel on ehtne balti mõisnikkonna radikaalsele tiivale omane võitlus seniste feodaalmõisnike piiramatute majanduslike ja poliitiliste privileegide ülekandmiseks kapitalistlikku majandussüsteemi.

Holtzi peaülesandeks on olnud rahustada talupoegi ja veenda neid pärisorjuse kaotamise seaduse kehtestamisel, et see on mõisnike helduse vili ja mõeldud vaid talupoegade kasuks.

Holtzi vaated ühtuvad Merkeli vaadetega ses suhtes, et nad mõlemad nägid 1816. ja 1819. aasta seaduses mõisnike ja talupoegade suhete reguleerimise õiget ja lõplikku lahendust.

Nii ajaliselt kui ka sisuliselt kuuluvad Arvelius ja Willmann varasemasse, Luce ja Holtz hilisemasse ajajärku. Arveliuse ja Willmanni ajal oli Baltimaade mõisnike ja talupoegade agraarsuhete ümberkorraldamine vaid möödaminevalt rüütelkonna maapäevade päevakorras, saamata valitsevas klassis veel laiemalt akuutseks. Sel põhjusel ei leia me Arveliuse ega Willmanni juures sellelaadilisi probleeme. Ent XIX sajandi esimestel aastakümnetel kujunes võit-

[186] Holtz, Jutlus, lk. 21 jj.

lus agraarsuhete ümber vägagi teravaks. See võitlus toimus esiteks talupoegade ja mõisnike klassivõitlusena, teiseks aga klassisisese võitlusena riigivõimu ja mõisnike vahel ning edumeelsemate ja tagurlike mõisnike parteide vahel. Kõik need momendid peegelduvad ka tolleaegses eestikeelses ilmlikus kirjanduses — Luce ja Holtzi töödes, kusjuures Luce kajastab sajandi alguse, s. o. varasemaid mõtteid, kuid juba siis ette kartes pärisorjuse kaotamist ja selle vastu ägedalt töötades (niisiis jäädes üldisest arengust tunduvalt maha). Holtzi aga iseloomustab juba ainuüksi see fakt, et ta oma juturaamatu „Luggemissed . . ." eessõna dateeris 6 päeva enne oma programmjutluse pidamist „Eestima Tallorahva Seädmiste" väljakuulutamisel.

Kõigile XVIII sajandi teise poole ja XIX sajandi alguse pärisorjusliku korra probleemidega tegelevaile autoreile — nii saksakeelses kui ka eestikeelses kirjanduses — on omane, et nad (eriti Jannau, Arvelius, Willmann, Luce ja Holtz) püüavad selgituste ja veenmise teel lepitada talupoegi kurnajatega ja tõmmata neid niiviisi mõisnikega käsikäes töötama.

Eesti vanema ilmliku kirjanduse sisuline analüüs on suure selgusega tõestanud selle väljakasvamist Baltimaade feodalismi kriisi konkreetseist tingimustest. Vaadeldavate autorite kuulumine erandituIt kurnavasse feodaalsesse klassi põhjustas esimese eesti ilmliku kirjanduse ootuspärase mõisnike huvide eest võitleva ning talurahvavaenuliku laadi.

IV. Vanima eesti ilukirjanduse käsitlus kodanlike kirjandusloolaste poolt.

Analüüsinud XVIII ja XIX sajandi vahetuse eesti kirjandust ideoloogilisest küljest, võtame vaatluse alla selle perioodi käsitluse ja hinnangu kirjanduslugudes, teatmeteoseis ja koolilugemikes. On pikemata selge, et senised seisukohad, mis on avaldatud kodanlike kirjandusloolaste poolt selles küsimuses, vajavad radikaalset revideerimist.

Et käesoleva töö ülesandeks on ideoloogiliste seisukohtade vaatlus, siis peatume ka selliste tööde, nagu J. Roosi, K. Mihkla, H. Jänese jt. kooliõpikute juures, mis ei oma kirjandusteaduse seisukohalt küll mingit väärtust, kuid milledes avaldub ilmekalt üha tugev-

neva reaktsioonilise ideoloogia esiletõus eesti kodanlusaegseis kirjandusloo-käsitlustes.

1. „Baltimaade valgustusajastu" eesti kirjandusloolaste vanema põlve käsitluses.

Sissejuhatavalt alustame kirjanduslugude kriitilist käsitlust kõnesolevate balti-saksa kirjameeste kaasaeglase O. W. Masingi hinnanguga vaadeldava kirjanduse kohta. O. W. Masingi kirjanduslik looming, mis langeb peamiselt ajavahemikku 1815—1825, kannab juba tugevasti kodanliku maailmavaate elemente, olles suhteliselt rahvalähedasem ja talupoegade-sõbralikum. Oma ajalehes „Marahva Näddala-Leht" on Masing avaldanud ka seisukohti kaasaegse eesti kirjanduse, eriti aga kalendrilisade kohta. Ta peab tolleaegsete kalendrite kirjanduslikku osa rahvale täiesti kõlbmatuks või koguni kahjulikuks.

Kuid kalendrilisad koosnesidki sageli Arveliuse, Willmanni, Holtzi või teiste autorite sisult samalaadseist töist. Eriti selgeid seisukohti on Masing avaldanud kaasaegse kirjanduse kohta oma kirjavahetuses. Nii toob ta kirjas J. H. Rosenplänterile 1816. aastal tabava näite selle kohta, kuidas maarahvas hindas balti-saksa kirjameeste poolt eestlastele kirjutatud raamatuid. Ta kirjutab, et talurahva hulgas seda kirjandust, mida seni maarahva heaks kirja on pandud, „paljo ei loeta egga prugita, muud kui monnikord nalja ehk pilkamisse pärrast kätte voetakse, et omma pahha, terrava ja veidra kelega sedda tahtvat killuks tehha: vimaks viskavad tedda nurka ehk tulleahju". Ta olevat kord Alutaguses ühte tallu läinud ja näinud seal väikest last põrandal mängimas ning kirjutab edasi: „Olli vätumal üks punnase kanega veel kaunis kullumata õhhuke ramat käes, misga põrrandat nühkis." Masing oli öelnud siis lapsehoidjale, et laps rikub raamatut, kuid viimane vastanud: „Mis sest räbbalast on! las mängib! emma andis kätte; ütles tühjad luggemissed ollevad." See raamat osutunudki Willmanni „Ellamisse-Juhhatajaks". Samas kirjutab Masing, et üks Kunda rätsep Vatsako ehk Parri Tomas oli selle teose hoopis ahju visanud. Ja kirjutaja lisab omalt poolt, et talurahvas tahtvat lugeda, ostvat kalli raha eest saadaolevaid teoseid, kuid kirjamehed tootvat kõlbmatuid raamatuid[187]. Eelnev puudutab faktiliselt Willmanni teost „Ellamisse-Juhhataja", kuid sisuliselt

[187] O. W. Masing J. H. Rosenplänterile 24. aug. 1816. Õpetatud Eesti Selts, 248.

käib see kogu tolleaegse baltlaste poolt talupoegadele toodetud kirjanduse kohta. Teisal väidabki Masing, et eestlastele pakutavat sellist kirjandust, mida rahvas ei sallivat, ning et rahvas oskavat väga kriitiliselt suhtuda temale määratud raamatuisse. Nii olevat keegi mõistlik rannamees temale öelnud: „Pannakse sel ajal paljogi makele ramatuid trükki, agga sest on kahjo, et need kes kirjutavad, ei tunne ei ma rahva meelt egga temma keelt" [188]. Kolm aastat hiljem kirjutab Masing jälle: „Vaat! nenda on nende jamsimissed; nendaks vanna Holz, Frei, Willmann jt. omma luggu laulvad. Kui innimenne nüüd ütleb et se ma keel ep olle, vaid õtsekõhhe sõnnaga üttelda, tühjapaska jut, siis nemmad kui venne hobbosed hulluks ja pärrokaks lähhevad" [189].

O. W. Masingi hinnangud on oma hukkamõistus küllalt selged ja resoluutsed. Kuigi ta kriitika terav ots oli suunatud kõigepealt eesti kirjanduse vigase keele vastu, ometi on sisuline külg samasugust taunimist leidnud.

Järgneval kodanlike kirjandusloolliste töödega tutvumisel kohtame peaaegu igal sammul ebateaduslikku ja lausa müstitsismi kalduvat käsitlusviisi.

Vanim eesti kirjanduslugu, kus on ideoloogiliselt hinnatud Willmanni ja Luce töid, on soome keeleteadlase ja luuletaja A. Ahlqvisti pikem ülevaade „Eesti tänapäeva kirjandusest" aastast 1856. Selles peetakse Willmanni ja Luce töid eesti kirjandusloos tähtsaiks [190]. Willmanni jutud ja valmid olevat kohandatud eestlaste tolleaegse raske olukorraga, mispärast need ei kõlbavatki teistele rahvastele. Willmanni moraal olevat alandlikkuse moraal, mis seisnevat selles, et alam õpiks ülemate meelepäraselt kõnelema või vaikima. „Ellamisse-Juhhataja" kohta antakse päris õige hinnang: Willmann jutlustavat kümnete lehekülgede ulatuses sõnakuulmist, jumalakartlikkust, usinust ja muid soovitud alamate ja teenijate omadusi, kuid leiva-andjaile ja perevanemaile olevat tal väga vähe ütelda.

Lucele aga jagab Ahlqvist ohtrasti kiitust: ta näitavat osavasti

---

[188] O. W. Masing, Ignatiusele 1818. a. algul. Kiri Masingi poolt Rosenplänterile saadetud kirjade kogus. Õpetatud Eesti Selts, 248.

[189] O. W. Masing, J. H. Rosenplänterile 1819. a. Õpetatud Eesti Selts, 248.

[190] A. Ahlqvist, Viron nykyisemmästä kirjallisuudesta, „Suomi 1855", Helsingfors, 1856, lk. 27 jj. Seda Ahlqvisti väidet kasutab ka K. A. Hermann oma eesti kirjanduse ajaloos (1898, lk. 218).

eestlastele nende vead ja õhutavat neid end parandama. Eriti aga paistvat silma autori soe poolehoid eestlaste-pärisorjade vastu. Autor omavat laia ja selget inimeste ja olude tundmist, pakkuvat tõestisündinud lugusid, „nii et keegi ei imesta, kui armastatud see raamat „maarahva" hulgas on" [191]. Meenutatagu, et see arvustus oli kirjutatud aastal 1855, millal Eestimaal valitsesid veel pärisorjusliku korra jäänused ja mõisnikkonnale oli teretulnud Luce propageeritud vaim. Ahlqvist seab Luce jutte eeskujuks isegi soomlastele. Pole ülearune meenutada, et Ahlqvist oli oma aja tagurlikumaid kirjandusteadlasi Soomes.

Esimesi Luce eestlasist biograafe E. Laurents (M. J. Eiseni elulugude sarjas „Tähtsad mehed") tõstab esile Luce häid õpetusi talurahvale, kuidas see oma mõisahärrasid austama ja armastama pidavat. Kuid Lucelt võivat ka mõisnikud palju õppida, sest kõik tema mõisahärrad kohtlevat talupoegi hästi ja mõtlevat väga nende kasule. Järelikult Luce mõisnikud on eeskujulikud, s. t. idealiseeritud. Seda raamatut loetavat väga meelsasti nüüdki veel, sest „just niisugused jutud on rahva meele pärast ja on ka kõlblikud tema ihu ja vaimu vigasid parandama" [192].

K. A. Hermann oma kirjandusloos (1898) loeb Arveliust parimate eesti kirjameeste hulka. Ta olnud esimene, kelle õpetused „rahva poolest rõõmuga vastu võetud ja palju loetud olivad" [193]. Ta õppinud „õige tublisti" eesti rahva elu tundma ja pannud kuuldu ning nähtu omal viisil kirja. Tema jutukesed andvat üsna selge pildi eesti rahva elust XVIII sajandil. Sellele ehtsalt hermannlikule pinnapealsusele järgneb päris kriitiline seisukohavõtt, millist me ei kohta enam hiljem käsitletava perioodi hinnanguis. Hermann kirjutab nimelt, et kirikuõpetajad ja mõisnikud Baltimail on ikka ühel nõul olnud ja käsikäes käinud. Ei olevat siis ka ime, et Arvelius, kirikuõpetaja poeg ja koduõpetaja mõisniku juures, rahvast noomis vagadusele ja mõisavanemate suhtes sõnakuulelikkusele ning hirmutas sõnakuulmatuid armuta peksuga.

[191] A. Ahlqvist, Viron nykyisemmästä kirjallisuudesta, „Suomi 1855", Helsingfors, 1856, lk. 31.

[192] E. Laurents, Johann Wilhelm Ludwig von Luce, M. J. Eisen, Tähtsad mehed V, Tartu, 1884, lk. 11 jj.

[193] K. A. Hermann, Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani, Tartu, 1898, lk. 204.

Hermann võrdleb kodanlasena oma kaasaega Arveliuse ajaga ja leiab, et nüüd olevat seda raamatut hoopis imelik lugeda, sest mõisnik pole rahva silmis mitte enam kui ülem, vaid ainult „kui suure põllu omanik rüütliseisusest" [194].

Kriitiliselt paljastab Hermann Arveliuse jutu „Hulkoja" sisu, kirjutades: „Sagedasti on ette tulnud, et Eesti pärisori püüdis oma elu selle läbi kergitada, et ta mujale maale ära põgenes, nagu seda tükist „Hulkoja" loeme. — Ülem süü, mis siin inimesele süüks anti, oli „laiskus" (mis olevat olnud üldine süüdistus pärisorjade kohta) ... aga kas ärapõgenemine pärispõlves elavate eestlaste seas igakord laiskusest tuli, see on küll küsida; palju ennem võiks arvata, et priiuse püha säde meie rahva südamest veel ei olnud kustunud, ja see ajas neid mõnikord mujal maal paremat elu otsima" [195].

Oma kriitilise suhtumisega Arveliuse jutusse „Hulkoja" jõudis Hermann kaugemale kui hilisemad eesti kodanlikud kirjandusloolased, kes sellest järjekindlalt vaikides mööda läksid.

Järgnevalt jutustab Hermann lühidalt mõnede Arveliuse ideoloogiat võrdlemisi hästi iseloomustavate juttude sisu, mõnikord omalt poolt juurde lisades tabavaid seletusi. Näiteks: jutu „Kahhesuggosed Vennad" kriitika lõpetab Hermann kokkuvõttega, et siit selguvat „kui vaesel korral Eesti rahvas 18. aastasajal oli ja kui väga ta rüütlite rusika all seisis" [196]. Kuid lõpuks teeb Hermann ikkagi ekskuku kokkuvõtte, seletades, et Arvelius taotlenud omast kohast rahva kasu, kuid oma aja lapsena ei olevat ta osanud seda paremini teha.

Willmanni suhtes jõuab Hermann valele otsusele, nimelt et tema valmid ja jutud olevat erapooletud ja ajakohased ja et igalt poolt olevat näha, et ta rahvast armastab ning soojalt tema elust osa võtab. Seepärast tulevat teda rahva sõbraks pidada [197]. Ka Luce käsitlus on Hermanni sules väheütlev, kiidetakse ainult tema rahvaelu tundmist ja tema tahet rahvast kõlblalt ja majanduslikult aidata [198]. Luce tõeline ehtmõisnikuline reaktsiooniline olemus jääb Hermannile, nagu kõigile järgnevaile kirjandusloolastele, avastamata.

[194] K. A. Hermann, Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani, Tartu, 1898, lk. 206.

[195] Sealsamas, lk. 207.

[196] Sealsamas, lk. 209.

[197] Sealsamas, lk. 219.

[198] Sealsamas, lk. 239.

Möödaminnes mainitagu ka G. Suitsu poolt tema Helsingi üliõpilasaastail koostatud saksakeelset eesti kirjanduse lühikest ülevaadet (1908. a.), kus on juba eostatud hiljem üldiseks saanud väärvaated, et Arvelius, Willmann ja Luce olnud ratsionalistlikult häälestatud kirjanikud („ratsionalistisch angehauchte Schriftsteller"), kes kirjutasid õpetlikke ja moraliseerivaid jutte, mistõttu need on praktilis-didaktilise, aga mitte ilukirjandusliku laadiga [199].

Kuid oma „Eesti lugemisraamatu" lühikestes biograafilistes märkmetes on Suits mõistnud Arveliuse sõnakuulmise jutlustamise tõelist sisu ja Luce kohta ütleb ta, et tema „ühiskondlikud vaated ei läinud valitsevatest arvamistest... mitte palju lahku". Aga Willmanni puhul mainib ta ainult tema õpetusi kõlbla ja majandusliku elu aladelt, ilma seda õpetust lähemalt määramata. Holtzi hindab Suits siin „vanade kirjameeste rühma" kõige osavamaks jutlustajaks, tähelepandavaks didaktiliseks luuletajaks ning tema tegevust eesti kirjanduspõllul laialdaseks ja mitmekülgseks [200].

Pikemalt on põhjust peatuda M. Kampmaa seisukohtadel, sest need on olnud mõõduandvad nooremaile kirjandusloogа tegelevaile sulemeestele ning on ühtlasi aidanud tublisti kaasa selle väärkäsitluse üldiseks kujunemisel.

M. Kampmaa vaatleb kirjanduslugu nn. kultuurilooliste ja hilisemates trükkides (alates II köite 2. trükist) vaimulooliste(!) printsiipide alusel. Nii vaatleb ta ka valgustusajastu ideede ja mõjude kandumist Läänest Baltikumini XVIII sajandi lõpul. Nende mõjude kandjaiks peab Kampmaa Saksamaal õppinud balti-saksa noormehi, peamiselt teolooge, kes tõid „väljamaalt... hulga edasitungimise vaimustust, mõtteid vabadusest, inimese õigusest jne. enesega kaasa ja püüdsivad, nii palju kui olud lubasivad, orjuses oleva rahva heaks midagi korda saata" [201]. Kampmaa järgi olid siis kogu selle „humaanse" liikumise juhtideks ja „valgustuslike ideede" Läänest Baltimaile toojaiks balti-saksa võsukesed, kes asusid siin võitlema pärisrahva õiguste eest (kuigi selle juurde lisatakse ebamäärane reservatsioon — niipalju kui olud lubasid). — Valitseva seisuse poolt

---

[199] G. Suits, Die estnische Literatur, Die Kultur der Gegenwart II, Abt. IX, Berlin u. Leipzig, 1908, lk. 341.

[200] G. Suits, Eesti lugemisraamat I, Helsingi, 1916, lk. 1, 7, 14 ja 23.

[201] M. Kampmann, Eesti kirjandusloo peajooned I, Tallinn, 1912, lk. 225.

ettevõetud muudatused agraarsuhetes viib autor tagasi mõisnike inimarmastusele. Siin on Kampmaal antud kogu see käsitlus Baltimaade valgustusajastust ja Arveliuse, Willmanni, Luce ja Holtzi „kultuurimissioonist", mida meil on koolides ja kõikjal, kus on tegemist eesti kirjandusloogа, lõpmatuseni leierdatud. Ükski nooremaist kirjandusteadlastest pole siin teinud minimaalsemaidki korrektuure.

Oma kirjandusloo neljandas trükis 1938. aastal väidab Kampmaa küll, et meie ratsionalistlikel pastoreil „lääne-euroopaliku rahvavalgustuse vaimselt revolutsioonilist ja algjõuliselt pöördeid esile kutsuvat tendentsi ... ometi ei olnud. Otse vastupidi. Nende taotlused, kuna nad ise seisid kaugel igasugusest vabamõtlusest (aga sellest hoolimata nimetab Kampmaa neid ratsionalistideks), kujunevad ainult rahvavalgustusliikumise kaugeks kajastuseks kristliku moraali piirides" [202]. Kuid nende püüdluste tõelist sisu Kampmaa ei tahtnud näha oma idealistliku lähtekoha tõttu. Sellest hoolimata on ta seisukohad küllaltki selged nende „ratsionalistlike" pastorite-kirjameeste vabameelsuse eitamisel, ainult sealt edasi ei tahtnud Kampmaa enam minna, et näha nende meeste tõelist palet.

Ühiseks tunnuseks ja eesmärgiks tolle aja kirjameestele peab Kampmaa „rahva kõlblise elu tõstmist ja majandusliku olukorra parandamist". Nii et „juba esimestest katsetest peale on Eesti ilmlikul kirjandusel õpetlik, moraliseeriv siht". Selleks olevat loodud mitmesuguses žanris vastavasisulisi ilukirjanduslikke õpetusi ning antud kasulikke juhtnööre majapidamises, tervishoius ja seadustega tutvustamiseks. Missuguseid seadusi ja kuidas neid tutvustati, see selgus küllaltki ilmekalt eespoolses käsitletava kirjanduse analüüsis.

Arveliuse käsitlust alustab Kampmaa küll tema juturaamatu eessõna asjaliku refereerimisega, kuid teeb samas põhiliselt väära järelduse, et Arvelius oma õpetlikes lugudes karistavat ja hurjutavat rumalust, laiskust, hooletust, riidlemist, pettust, vargust ja hulkumist [203]. Võrreldes seda Hermanni käsitlusega, peame konstateerima suurt tagasiminekut. Kampmaa osutub äärmiselt tendentslikuks, võt-

[202] Kampmaa, Eesti kirjandusloo põhijooned I, Tartu, 1938, 4. tr., lk. 180.

[203] Kampmaa, Eesti kirjandusloo põhijooned I, Tallinn, 1912, lk. 232. Kampmaa peab Arveliuse algupärasteks juttudeks „Rehhe-Pappid", „Tillokenne Rahvas" ja „Tassane". Kuid neist viimane on enam-vähem täpne tõlge. See-eest jäävad tal avastamata algupärased „Jomakoer" ja „Hulkoja".

tes Arveliuse tõis esinevat eesti talupoegade pahade iseloomujoonte sarjamist heatahtliku ja rahva huvides toimuva õpetusena. Arveliuse talupojaelu ülistamist tõlgendatakse kui sentimentaalse kirjandusvoolu mõju. Niisiis esineb Kampmaal pärisorjusliku korra veendunud kaitsja Arvelius juba sõbraliku rahvavalgustajana.

Willmanni teoste „Juttud ja Moistatussed" ja „Ellamisse-Juhhataja" saksakeelsed eessõnad väidetakse olevat valgustuslikud ja tõstetakse esile autori soovi talupoja kombeid ja elujärge parandada ning teda mõtlema õpetada. Püüdmatagi avastada Willmanni tõelist ideoloogilist palet asub Kampmaa analüüsima autori valme ja jutte puhtformalistlike printsiipide seisukohalt. Kuid järsku teeb ta kummalise järelduse: „Willmann ei ajanud oma raamatuga („Juttud ja Moistatussed". — J. K.) ühekülgset poliitikat taga ega püüdnud, nagu Arvelius, igal võimalikul juhtumil mõisnikkudele mett huultele määrida ja talupoegi neid kummardama õpetada." Willmanni valmides valitsevat erapooletus, seal noomitavat nii isandat kui ka orja. Kampmaa on Willmanni ülistamisel iseloomustanud tema valme nende iseenesest tähtsusetute mõtteavaldustega, mis on pärit hoopis teisest teosest, nimelt „Ellamisse-Juhhatajast", kus noomitakse ka vanemaid. Sellest lubamatust ülekandmisest jõuab aga Kampmaa Willmanni iseloomustamise lõppkokkuvõttes jalustrabavale tulemusele, et „niisugune õiglus võitis rahva südame" [204].

Märkimisväärne on siin veel asjaolu, et Kampmaa on osanud 100-leheküljelisest „Ellamisse-Juhhatajast" välja otsida ja näha seda üheleheküljelist kohta, kus Willmann näib pinnapealsel tutvumisel kõnelevat „alamate" kasuks, ei maini aga sõnagagi kogu teose ja eriti kohe järgmistel lehekülgedel esinevat rahvavaenulikku mõttelaadi. See ei saa olla enam juhuslik eksitus, vaid teadlik väärtõlgendus.

Selliste lugude varal, nagu tõestisündinud „Hinso Jago viimsed ello pävad", püüdvat Luce Kampmaa arvates rahvast majanduslikust ja kõlblast viletsusest välja aidata. Kui tunda Hinso Jaaku kas või pinnapealseltki, on selge, kui naeruväärne on mainitud väide, sest seal pole üldse juttu rahva kõlblast ega majanduslikust abistamisest, vaid just mõisniku majanduslikust toetamisest talupoja poolt.

Kampmaa järgi on ka Holtzil peaeesmärgiks „rahva vaimu ära-

[204] Kampmaa, Eesti kirjanduse põhijooned I, Tallinn, 1912, lk. 239.

tamine ja koduõpetus" [205] ... Ja see on enam-vähem kõik, mis tal on öelda Holtzi loomingu eesmärkide ja ideoloogia kohta, sest edasi asub Kampmaa, nagu teisedki kirjandusloolased, imetlema ta loo „Jut on se Koroke, Õppetus se Ivva" poeetilisi väärtusi, tuues selle loo tervikuna oma raamatus.

Ka V. Ridala alustab ajajärgu vaatlust põhilise veaga, lähtudes valgustusajastu ratsionalismi mõjudest eesti kirjanduses. Ta kõneleb suurtest vabadusideedest, inimese õigusest ja teaduse kõikvõimsast vägevusest Läänes. Sealt olevat ulatunud selle liikumise „väikesed virvendused ka Läänemere orjamaadeni, kus vaimne pimedus ja alandav orjatöö ja põhjatu viletsus valitses". Valgustusajastu ideed olevat nakatanud ka Saksamaa ülikoolides õppinud Baltimaa pastoreid, kes „kodumaale tagasi tulles vaatlesid ... Eestimaal valitsevaid olusid palju teisemini". Seda põhilist ekslikku vaadet pehmendatakse küll lausega: „Ja kui just suurte järelduste teoni ei jõutud, nähti ometi orjuses vaevleva rahva viletsust ja püüti parandavaid abinõusid leida." Et siinset rahva viletsust näha, selleks polnud vaja muidugi käia Läänes õppimas valgustusajastu aateid. Ja mis puutub parandavate abinõude leidmisse, siis oleme küllalt näinud, millised need olid ja kelle huvides neid peamiselt propageeriti. Kuid Ridala teeb oma lõppjäreldused, väites, et neid parandusi võidavat teostada rahva vaimu valgustamise, s. t. kirjanduse kaudu. „Nii on sündinud meie maal XVIII lõpus ja XIX alguses see huvitav hariduslik ajajärk, mis valgustuse ajale Läänes vastab ja mis kirikuloos tuttavaks on saanud ratsionalismi ajajärguna. See ajajärk on viljakalt mõjunud peaaegu kõikidel aladel ja on eelvalmistuseks olnud uute aegade tulekule" [206].

Seda haruldaselt mõistmatut käsitlust jätkates nimetab Ridala vaadeldavat aega „Balti-Saksa õitseajaks" ning progressiivseks ajajärguks põllumajanduses, millest olevat välja kasvanud talupoegade priikslaskmine. Sellele olevat järgnenud suur tõus eesti kultuurielus. Ja eesti ilmlik kirjandus olevat rajatud jällegi saksa soost ratsionalistlike vaimulike poolt, kes olevat nii või teisiti „valgustusajastu ideedest läbi tunginud". Sellest põlvnevat „algava eesti kirjanduse õpetlik,

[205] Kampmaa, Eesti kirjanduse põhijooned I, Tallinn, 1912, lk. 255.
[206] V. Ridala, Eesti kirjanduse ajalugu koolidele, Tartu, 1922, lk. 19 jj.

harutav iseloom", mille ülesanne olnud „puhtasti kasvatav, vaimuhariv", kõik muud ülesanded olnud tast kaugel.

Nii on Ridala järgi „Arveliuse kirjanduse aje puhtasti õpetlik" ja Willmann „südi ja eelarvusteta rahvavalgustaja" [207]. „Soov ise talurahva kommete ja elujärje parandamiseks kaasa aidata on talle sule peosse surunud ja temast kirjamehe teinud" [208]. Luce olevat „edumeelsena suures määras eelotsusteta kirjamehena" tüüpiline „valgustuseaja mees". Selliste valgustusajastu ideede omistamisega Saaremaa kirjameestele jõuab Ridala peadpööritava järelduseni, nimetades neid eestlaste vaimse vabaduse teostajaiks. „Taluinimeste selleaegseid elu küsimusi puudutades said Luce ja Willmanni jutud pea Saaremaal ja mannermaalgi loetavaks lugemiseks, mis aitas vaimsele virgumisele enne vabaduse tulekut omast kohast teed tasandada" [209]. Täpselt samasuguseid ülesandeid ja omadusi omistatakse Holtzi juturaamatutele ning pühendatakse erilist tähelepanu loo „Jut on se Koroke, Õppetus se Ivva" formalistlikule vaatlusele. Ridala on niisiis täielikult välja arendanud Arveliuse, Willmanni, Luce ja Holtzi eestikeelse kirjandusliku loomingu ideoloogia põhiliselt ja juurteni võltsi käsitluse, mis on kollitanud aastakümneid meie kirjanduslugudes ja õpikuis. See on reaktsiooni müstika, mille varjus on ülistatud balti-saksa „kultuurimissiooni" eesti rahva arenguloos.

Hugo Raudsepa „Lääne-Euroopa sentimentalism ja haletundeline vool eesti kirjanduses" (1923) on esimene ulatuslikum katse tutvustada eesti keeles Lääne-Euroopa kirjanduslikke voole ning selles üle-euroopalises perspektiivis valgustada meiegi kirjanduse vaevalist algust. Teose pealkiri kõneleb juba ise aine käsitluse laadist — lähtekohaks pole siis mitte eesti, vaid Lääne-Euroopa kirjandus. Et lähtutud on võõrast kirjandusest ja mitte omast, läbib kogu teost arusaadavalt lääne-euroopaline valgustusajastu ratsionalism ning sentimentalism. See pole lasknud Lääne ees lõmitaval autoril süveneda meie kirjanduse tõelisse olemusse, millisest seigast tulenevadki tema põhilised vead.

H. Raudsepp alustab sissejuhatuses paljutõotava ja üsna kriitilise seisukohavõtuga XVIII ja XIX saj. vahetuse kirjanduse kohta, nimelt et Eestis sai Lääne-Euroopa revolutsioonilisest sentimentalismist

[207] V. Ridala, Eesti kirjanduse ajalugu I, Tartu, 1925, lk. 156 ja 162.
[208] Sealsamas, lk. 159.
[209] Sealsamas, lk. 165.

„vanameelne ja tagurline moraliseerimine Saksa mõisaherra poliitiliste huvide kohaselt. Vagatsev salvitud toonis koputamine teomehe hinge peale, et ta oma oludega rahule jääks ja pehme ning vesistatud südamega mõisaorjust kannaks: see on meie Rousseau'de pöördumine looduse rüppe ja looduslikkude kirgede juurde!" [210]

H. Raudsepa järgi tingis eesti rahva primitiivne haridusjärg XVIII sajandi lõpul tekkiva eesti ilmliku kirjanduse sisu ja vormi, milles võõrad vaimulikud hariduslike ülesannetega laskusid tema juurde alla puhtpraktiliste päevaküsimustega, põhjustades nii selle kirjanduse algelise ja „rahvaliku" laadi [211]. Selle väite põhjendamatust, nagu oleks rahva arenematu maitse dikteerinud maotu ja viletsa kirjanduse tekkimise, tõendab juba seegi fakt, et ainult Willmanni valmid ja jutud, milledes on teistega võrreldes rohkem faabulat ja vormi, leidsid suurt poolehoidu. Ent parim vastuväide sellele on eesti rikkalik ja kõrge kunstiväärtusega rahvaluule, mis tollal oli oma täies õitseperioodis.

Raudsepp väidab, et Arvelius, Willmann jt. ratsionalistid olevat püüdnud ristiinimese hinge eest hoolitsemise kõrval valgustada ka talupoja vaimu, tema silmaringi ses suhtes laiendada, „kus inimene elab, kus ta kehaliselt ja majanduslikult oma vaimupimeduse tõttu kannatab" [212]. Need õpetused olevatki „esimesed valguskiired rahva sekka" olnud. Siit teeb Raudsepp veelgi ebakriitilisema järelduse, et „ratsionalistliku ilmavaatega teoloogid olid seega esimesed „rahvavalgustajad" selle sõna uuemas mõttes".

Nii olevat siis võideldud „rumaluse ja vaimupimeduse vastu, et talupoega mõtlemisele äratada" [213]. Et Arvelius, Luce või Holtz oleksid pärisorje püüdnud mõtlemisele äratada, on puhas fantaasia, sest faktid kõnelevad vastupidist — talurahvast püüti igati hoida eemal sellisest mõtlemisest ja lugemisest, mis oleks teda pannud nägema oma viletsa elu tõelikke põhjusi.

H. Raudsepp teeb edasi põhilise vea, leides, et need kirjamehed ja rahvavalgustajad tegelesid rahva õpetamise ja kasvatamisega; seda karakteriseerivat Holtzi sõnastatud põhimõte: „Jutt on see koo-

[210] H. Raudsepp, Lääne-Euroopa sentimentalism ja haletundeline vool eesti kirjanduses, Tallinn, 1923, lk. 12.

[211] Sealsamas, lk. 115, vt. ka lk. 119 jj.

[212] Sealsamas, lk. 118.

[213] Sealsamas, lk. 119.

ruke, õpetus see iva", mis olevat püsinud läbi kogu XIX sajandi. Autor eksib siin jämedalt, kirjutades õpetusest ja kasvatusest otseses positiivses mõttes. Seda tõestab samas esinev teine veel jämedam viga, nagu oleks XVIII ja XIX sajandi vahetuse perioodi kirjanduse õpetusmoraal sama, mis näit. Fr. Faehlmanni, C. R. Jakobsoni, E. Bornhöhe jt. või kogu kodanliku ärkamisaja ideoloogia. Sest faktiliselt on meil siin tegemist kahe hoopis vastandliku „õpetusega", esimene (Arvelius, Willmann, Luce, Holtz) on orjavaimu kasvatamine allasurutud rahvas, seega võitlus rahva vabaduse vastu, teine on rahva äratamine võitlusele oma röövkurnajate vastu.

Kokku võttes peame konstateerima, et H. Raudsepa käsitlus on täis vastuolusid: ta alustab kriitiliselt õigesti suunduvalt, kuid jõudnud vastava ajajärgu ning autorite analüüsini, kõneleb ta endapüstitatud seisukohtade vastu, sest ta ei lähtu vaadeldava kirjanduse klassilisest olemusest, mis on aga sellele kirjandusele kõige karakteersem. Selle põhilise vea tõttu ei saagi ta jõuda õigetele järeldustele.

Möödaminnes esitagem ka „Eesti biograafilises leksikonis" (1923—1929) antud kokkuvõtted. Arvelius olevat kirjutanud „täiskasvanuile abiks igapäevases elus „ning püüdvat väikeste jutukeste kaudu igal võimalusel rahvast õpetada". Ta olevat head eeskuju andnud teistele, tema kaudu olevat ärkav eesti kirjandus edasi võinud areneda. Milline Arveliuse õpetus tõeliselt oli, sellest polnud nähtavasti huvitatud ei eluloo kirjutaja ega ka toimetus. Sama tallatud rada minnakse Holtzi hindamisel. Ja Luce kohta märgitakse väljaspool igasugust kriitikat, et tema lood polnud mõeldud ilukirjandusliku naudingu andmiseks, vaid autor on „silmas pidanud rahva tulundusliku ja vaimlise elu juhtimist ja parandamist".

M. Lepiku hinnang Willmanni kohta on aga hoopis romantiline: „Willmann on tüübiline valgustusaja murrangust läbikäinud teoloog, kes ortodokslikku usukäsitust on tagajärjetult püüdnud ühendada ratsionalistliku mõttesuunaga. Sellest tema hingeline kaksindus ja usulised kahklused. Ta oli esimesi Liivimaal, kes hukka mõistis pärisorjuse, kui talupoja harimatuse ja ebausu põhjuse. Ta pooldas talupoja inimõigusi ja osasaamist tulunduslikust hääkäigust, ta oli veendunud talupoja kõlbliste jõudude arendatavuses" [214]. Selle järgi on

[214] Sama seisukoht kui „Eesti biograafilises leksikonis" esineb G. Suitsu ja M. Lepiku „Eesti kirjandusajalugu tekstides" (Tartu, 1932, lk. 152), kust

siis Willmann läbi ja läbi valgustusajastu vabadusideede ja pärisorjusliku korra ja kiriku pimeda dogmatismi vaenlane. Mida sisaldavad aga tema „Ellamisse-Juhhataja" ja valmid „Oinas ning Koer", „Kaks Hired" jt., seda juba teame.

Arveliuse hindamisel tabab M. Lepik alguses naelapea pihta, väites, et Arvelius läheb mööda talurahva viletsuse „pärispõhjusest, mõisaorjusest, tulunduslikust kurnamisest". Kuid samas libiseb ta siingi üldiseks saanud väärale käsitlusele, pidades Arveliust „ratsionalistliku ajavaimu" lapseks, kellena ta „katsub hakata kõrvaldama päris põhjuse järeldusi — üldist harimatust ja toorust". Ja Arveliuse „Ramma Josepi Hädda- ja Abbi-Ramat" olevat ainult „tervishoidlik ja tulunduslik käsiraamat täiskasvanuile" [215].

M. Lepiku hinnangud lähtuvad täiesti idealistlikult baasilt, mispärast talle jääb tundmatuks vaadeldava kirjanduse klassiolemus. Eriti ilmneb see käsitlus tema muidu üsna ülevaatlikus artiklis „Õpetatud Eesti Seltsi eelajaloost ja asutamisest" (1938). Tema järgi põhjustasid XVIII ja XIX sajandi vahetuse eestikeelse ilmliku kirjanduse käärivast Läänest Baltikumi siirdunud vabameelsed valgustusajastu vaimust kantud haritlased. Koos kohapealsete mõttekaaslastega leidnud nad, et „siinse maarahva majanduslikult, ühiskondlikult ja hariduslikult mahajäänud olukord tundis karjuvat vajadust paranduste järele". Nii asutudki rahvasõbralikule abistamistööle. „Siit said alguse ka praktilised õpetused" talurahvale, „siit lähtusid algatused ka tema vaimse taseme tõstmiseks", väidetakse seal edasi. Asunud iseloomustama nn. estofiile, lubab autor endale ebakriitiliselt võrrelda J. W. v. Lucet, J. H. Rosenplänterit jt. „eelmise sajandi suurte entsüklopedistidega" [216]. Arusaadavalt ei kannata selline kõrvutamine vähimatki kriitikat, sest on mõttetu hakata näit. Diderot'd kõrvutama Lucega — esimese suurimaks ajalooliseks teeneks on kogu senise kultuuripärandi ümberhindamine kodanliku maailmavaate seisukohast, viimane aga juurdub põhiliselt feodaalühiskonna traditsioonides. Säärane eksimus, mis on tüüpiline kodan-

tsitaat ongi võetud. J. Mark artiklis „Eesti vanem kirjandus" koguteoses „Eesti maa, rahvas, kultuur" (Tartu, 1926, lk. 1922) nimetab Arveliuse, Willmanni ja Luce rahvaraamatuid samuti „õpetlikeks".

[215] G. Suits ja M. Lepik, Eesti kirjandusajalugu tekstides, Tartu, 1932, lk. 151.

[216] M. Lepik, Õpetatud Eesti Seltsi eelajaloost ja asutamisest, „Eesti Kirjandus", Tartu, 1938, nr. 1, lk. 49.

likele kirjandusloolastele, võis johtuda probleemi puhtformalistlikust käsitlusest, sest sisuliselt iseloomustab valgustussajandi teadlasi mitte nende entsüklopedistlik menetlus (sellist võib esineda ükskõik missugusel ajastul), vaid nende kirjanduslikku tegevust juhtiv kodanlik ideoloogia.

Luce elulugu käsitledes kaotab Lepik aga igasuguse reaalse pinna oma argumentatsioonidelt, väites, nagu oleks Luce loobunud pastoriametist humanistlikel ajendeil ja omandanud arstikutse armastusest rahva vastu, ja nõnda alanudki Luce „aastakümneid kestnud töö rahva ihuhädade leevendamiseks, tema õigusliku ja haridusliku seisukorra parandamiseks" [217]. Lepik loobub siin oma rangelt fakte arvestavast menetlusest ning vaikib täiesti maha, et Lucest sai pastoriametist loobumisel mitte arst, vaid algul ühe, pärast kahe mõisa omanik ja et tal erandlikult kui kodanliku päritoluga mõisnikul õnnestus saada vastuvõetuks aadlimatriklisse. Jääb samuti tõestamatuks väide, et Luce oleks töötanud talurahva õigusliku seisundi parandamiseks, tema eestikeelsest loomingust oleme eespool võinud otse vastupidiseid fakte nentida.

F. Tuglas oma „Lühikeses eesti kirjandusloos" (1934) ei too midagi uut, vaid jätkab senist käsitlust, kõneldes balti-saksa kirjameeste õpetlikest lookestest proosas ja valmis. Kuid ta teeb eelneva kolme sajandi eestikeelse kirjanduse autorite kohta õige märkuse, et „nagu autorid ise olid sotsiaalselt, tõuliselt ja keeleliselt võõrad, nii jäi rahvale võõraks ka nende kirjandus". Aga samas tehakse tüüpiline ekslik üldistus, et „anti ainult orjarahvale, mis leiti talle kõige rohkem vaja olevat: algelisimat usulist, kõlblat ja praktilise elu nõudeid jälgivat lugemist" [218]. Luce jutte nimetatakse lihtsaiks, õpetlikeks, kiidetakse tema iseloomukujutusi ja tema raamatute suurt

[217] M. Lepik, Õpetatud Eesti Seltsi eelajaloost ja asutamisest, „Eesti Kirjandus", Tartu, 1938, nr. 1, lk. 50.

[218] F. Tuglas, Lühike eesti kirjanduslugu, Tartu, 1934, lk. 28. Samu seisukohti korratakse ka soomekeelses teoses „Viron kirjallisuuden historia" (Helsinki, 1939, lk. 22, 24 ja 26), mis ongi eelmise tõlge.

Mainitagu siin ka E. Railo kirjandusloo „Yleisen kirjallisuuden historia" IV (Helsinki, 1936, lk. 492) teatmeteoselist ülevaadet eesti kirjandusest, kus mainitakse XVIII. saj. lõpust Arveliust ja Willmanni, kes kirjutasid oma teosed rahva õpetamiseks.

populaarsust [219]. Holtzi juttudest olevat huvitav „Jut on se Koroke, Õppetus se Ivva" oma loodusekirjeldustega, mis kujutavat endast juba „sammu edasi eelmise sajandi skolastilisest mõtlemis- ja puisest ütlemisviisist" [220].

Tuglase hindamisprintsiibid on siin formalistlikud. Ka tema ei suuda näha Luce reaktsioonilist palet ega Holtzi juures midagi muud kui ainult vormi.

Niisama kaugele jõuab eesti vanema ilmliku kirjanduse hinnanguis A. Annist oma segases ja täiesti ebateaduslikus teoses „„Kalevipoja" saamislugu" (1936). Ta leiab küll, et sel „tõlkepärasel vaimulikul või ilmlikul trükitoodangul, millega harvad armulised härrasautorid mõtlesid oma „kultuurikandja" kohustust täita" eesti rahva vastu, polnud mingit kontakti „lugejaskonna tõeliste elu- ja arengutarvetega". Seepärast olevat vale hakata otsima mõnest Arveliuse moraalijutlusest või Holtzi „sentimentaalsest idüllist" eesti talurahva tõemaali [221]. Kuid edasi hakkab Annist tahtlikult balti-saksa kirjamehi ülistama ning võtab omaks üldiseks saanud väärkäsitluse, pidades „valgustusaegse inimesearmastuse" viljaks neid „filantroopilisi „häda ja abi" raamatuid", mida soetati balti sakslaste poolt eesti talupoegade „õpetamiseks ja valgustamiseks" [222].

2. Reaktsiooni tugevnemine kodanliku aja nooremate kirjandusloolaste ideoloogias.

Kõik pärast 1930-ndat aastat eesti kirjandusloogа (peamiselt küll ainult kooliõpikute osas) tegelevad autorid mitte ainult ei jätka senist Kampmaa, Ridala ja Raudsepa alustatud väärkäsitlust, vaid täiendavad seda veelgi reaktsioonilisemate kontseptsioonidega.

Ajaliselt esimene selle rühma autoritest on K. Mihkla. Oma koolidele koostatud kirjandusloos laskub ta käsitlusviisi suhtes hoopis ebakriitilisele tasemele. Tema järgi avastasid Saksamaal õppinud, valgustusajastu ideedest mõjustatud baltlased maa põlisrahva „haletsemisväärse olukorra" ja asusid selle parandamisele. Mihkla järgi

---

[219] F. Tuglas, Lühike eesti kirjanduslugu, Tartu, 1934, lk. 32.

[220] Sealsamas, lk. 35.

[221] A. Annist, F. R. Kreutzwaldi „Kalevipoeg" II, „Kalevipoja" saamislugu, Tartu, 1936, lk. 21.

[222] Sealsamas, lk. 23.

on nii Arvelius kui ka Willmann ja Luce tähtsad „rahvavalgustajad" [223]. Willmann olevat koguni esimene eestlaste pärisorjusest vabastamise nõudja [224]. Kogu Mihkla kirjandusloo käsitlus on konservatiivne ja formalistlik, mis ei osuta huvi teoste tõelise olemuse ja nende otstarbe vastu. Väidetakse vaid ilma igasuguse kriitikata, et nende juturaamatute „peaülesandeks oli valgustada talupoegade mõistust ja harida nende südant" ning et rahvas lugenud neid õhinal. Nii jõuab Mihkla täpselt samasugusele järeldusele nagu Kampmaa, et vaadeldavate balti-saksa kirjameeste eestikeelseis töis „kajastusid valgustusaja ideed meie maal ja eesti ilmlik proosakirjandus sai alguse" [225].

Koguteos „Raamatu osa Eesti arengus" (1935) jätkab truult sama põhimõtet, et Arveliuse, Willmanni jt. ülesandeks oli talurahva kasvatamine ning tema „moraali lähem harimine" [226]. Artiklis eesti vanema kirjanduse kohta süvendab K. Mihkla varem omaksvõetud seisukohti. Tema järgi avanud „Ramma Josepi Hädda- ja Abbi-Ramat" „juturaamatuile tee eesti suitsutaredesse" ja Arveliuse ning Willmanni raamatud „panid liikvele rahvavalgustuse mõtte jutuvormis" [227].

Luce käsitlusel takerdub Mihkla täiesti feodaalhärrade soovunelmaisse, väites, et tema juturaamatud täitsid „suure loetavuse tõttu oma ülesande", ning kordab K. A. Hermanni põhjendamatut ja täiesti väära arvamust, nagu oleksid Luce õpetused mõjunud „harivalt rahva luusse ja lihasse" [228].

Kogu oma käsitluses on Mihkla vastuoluline ja enesele vasturääkiv. Kokkuvõttes väidab ta kõigepealt, et kõnesolevad juturaamatud ei leidnud rahva hulgas poolehoidu ja et need oma vähese kunstiväärtusega ei arendanud peaaegu sugugi rahva kirjanduslikku maitset, sest nende peaülesanne oli „õpetada ja kõlbliselt kasvatada", ja et sel alal oli nende mõju kõige märgatavam. Samas kirjutab ta,

---

[223] K. Mihkla, Eesti kirjanduse ülevaade I, Tartu, 1932, lk. 29.

[224] Sealsamas, lk. 31.

[225] Sealsamas, lk. 41.

[226] D. Palgi, Üldpilk raamatu osale Eesti arengus, Raamatu osa Eesti arengus, Tartu, 1935, lk. 19.

[227] K. Mihkla, Vanima ilmliku kirjanduse mõjust, Raamatu osa Eesti arengus, Tartu, 1935, lk. 55.

[228] Sealsamas, lk. 56.

kuivõrd vastumeelt oli rahvale see „õpetlik ja moraliseeriv" tendents, edasi aga jätkab, „kuid nende õpetustel oli tollal kaunis suur hariv mõju meie rahvasse", ja et need juturaamatud, täites kooli ülesandeid, jagasid „tulusaid õpetusi tegelikuks eluks" ja „et nende ülesannete teenistusse olidki rakendatud meie varasemad juturaamatud" [229]. Kommentaarid on siin liigsed.

Täiesti ebakriitilisi ülistusi jagab balti-saksa kirjameestele J. Roos oma teostes „Ülevaade eesti kirjandusest" ja „Lühike eesti raamatu lugu". Eelkäijate eeskujul peab temagi vaadeldava perioodi kirjandust Lääne-Euroopa, eelkõige prantsuse valgustusajastu filosoofia ratsionalistlike ideede viljaks. Selle uue kirjanduse sissemurdmise tõttu olevat ilmlik kirjandus seni domineerinud vaimulikult kirjanduselt juhtiva osa enda kätte haaranud. Seejuures rõhutatakse „eriliselt huvitavat" nähtust, et uue suuna loojad olid muulased-vaimulikud, mis tõestavat, kui „tugev oli ajavaim". See kõikvõimas „ajavaim" lõi siis meil kirjanduse, mis, olles „tendentslik oma ideestikulises osas", pidas silmas „rahva majandusliku olundi parandamist, vaimse silmaringi laiendamist... rahva kõlbla elu edendamist ja üldse kõigi elupahede vastu võitlemist". Siit jõutakse järeldusele, et „selle kirjanduse kandev idee oli kõigiti ilus ja väärtuslik ja taotlused õilsad" [230]. See on juba omaette pärl meie kirjanduse kriitika ajaloos. Aga kuigi ajajärgu kirjanduse ideed olevat nii õilsad olnud, ei olevat „rumal ja harimatu" talupoeg neid mõisnike ja pastorite üllaid õpetusi mõistnud ega osanud vastu võtta (see meenutab Holtzi Siilonimaa meeletuid ja enamikku Uurimaa talupoegi).

Arveliuse analüüsis jõuab Roos järeldusele, et Arvelius on küll ratsionalist, kelle teosed on kirjutatud ratsionalistlikus vaimus, kuid rahva hindamisel olnud ta pime [231]. Samuti olevat Willmanni lood ratsionalistlikult häälestatud ning autor suhtuvat nii talupoegadesse kui ka mõisnikesse „ühteviisi erapooletult" [232]. Kuid ei püütagi tõestada, milles see Kampmaalt pärinev „erapooletus" avaldub.

Neid Arveliuse ja Willmanni „õpetusraamatute" heatahtlikke õpetusi „nii vaimu valgustamiseks kui tõeliku elu korraldamiseks"

[229] K. Mihkla, Vanima ilmliku kirjanduse mõjust, Raamatu osa Eesti arengus, Tartu, 1935, lk. 59.

[230] J. Roos, Ülevaade eesti kirjandusest, Tartus, 1926, lk. 19.

[231] Sealsamas, lk. 21.

[232] Sealsamas, lk. 22.

õigeks tunnistades jagab Roos täiesti kõnesolevate autorite vaateid. Seda tõestab eriti ilmekalt fakt, et Roos toob ülaltsiteeritud ridade all tekstinäitena Willmanni „Ellamisse-Juhhatajast" katkendi, mis oma ideoloogia suhtes ei jäta mingit kahtlust: „Keik, mis sind kästakse, pead sa otse nenda teggema, kui so leivavannemad sedda tahtvad, ommal aial, keigest süddamest, ja ilma vivitamata." Edasi noomitakse samas katkendis talupoegi töötama armastusega ja aega raiskamata, et mitte oma vanemaid vihastada. Ja kui tahetavat jumalat austada, siis teenitagu oma ülemaid truult ja usinasti [233]. Roosi järgi on siis kirjasõnaga pärisorja tööle piitsutamine kõrgest ideest kantud ja „rahvasõbra" erapooletu õpetus.

Järgnevalt autor küll kurdab, et need tööd ei andvat hästi välja ilukirjanduse mõõtu, sest liigselt tungivat esile tahe „olla moraali teenistuses, ... vaimuhariduse ja vaimuvalguse ... toonitamine. Muidugi selliste eesmärkide taotlemine tuli aina kasuks meie rahvale, aga mitte neile teostele kunstiteostena" [234]. Kuidas see sõnakuulelikkuse ja orjavaimu alatu propaganda rahvale kasuks tuli, sellest ei saa vist autor ise ka jagu, sest järgnevais ridades kõneldakse juba õigesti, et raamatuis on eemaletõukav see, et ei nähta talurahva tõelist viletsust ning jutlustatakse täielikku sõnakuulmist.

On põhjust viidata ka „Eesti Entsüklopeedias" (ilmunud 1932—1937) esinevaile seisukohavõttudele, sest neil on kahtlemata suurem kaal kui üksikuis kirjandusloo-õpikuis esinevail. Entsüklopeediasse koondatakse ju uusimate uurimuste tulemuste ekstrakt, lõpphinnangud, milledel on eeldusi saada üldkehtivaiks. See on maksev ka Arveliuse, Willmanni, Luce ja Holtzi käsitluse suhtes. Seepärast ongi huvitav märkida, et siingi on kristalliseerunud üldised ja meile juba tuttavad väärtõlgendused. Arvelius olevat tahtnud talurahva viletsat olukorda õpetliku ja arstiteadusliku kirjanduse soetamisega parandada. Holtz olevat avaldanud õpetlike rahvaraamatute tõlkeid, ulatudes oma „jutustuses „Jut on se Koroke, Õppetus se Ivva" ka stiili nõtkuselt ning värskuselt kaasaeglastest üle". Niisiis jätkus ruumi tolle „kuulsa" loo esiletõstmiseks, ei aga sõnagi Holtzi poliitilis-maailmavaateliste juttude mõistmiseks. Willmannist on siin tehtud suur ja puhas ratsionalist ning talurahva vabaduse eest võit-

[233] J. Roos, Lühike eesti raamatu lugu, Tartu, 1936, lk. 32

[234] J. Roos, Ülevaade eesti kirjandusest, Tartu, 1926, lk. 35.

leja — ta olevat olnud „Liivimaal esimesi, kes hukka mõistis pärisorjuse ning tunnustas talurahva üheväärsust aadliga".

Kodanliku aja noorema põlve kooli kirjanduslugude koostajad H. Jänes, A. Meiessaar, O. Parlo ja B. Sööt tõestavad oma töödega kodanliku klassi kurnamispoliitikale omase sõnakuulmise printsiipide omaksvõtmist. Nende 1937. aastal ilmunud kirjanduslugu pakub vaadeldavate kirjanike käsitluses üsna udust, süsteemitut segu. See teos viib kodanliku eesti kirjanduslugude senise niikuinii madala ideoloogilise taseme veelgi madalamale.

Nende järgi XVIII ja XIX saj. vahetuse „valgustusaja idealistid", vaimulikud, aadlikud ja muud haritud inimesed, omandanud hariduse Lääne-Euroopas, „tahtsid oma nooruslikus tuhinas ka Baltimail talupoegade suhtes tõhe rakendada haritud maade õilsaid ideid vabadusest, vendlusest ja inimõigustest" [235]. Väide vabaduse, vendluse ja inimõiguste ideede rakendamisest Baltikumis mõisnike ja nende mõtteosaliste poolt on omaette pärl eesti kodanlikus kultuurikriitikas.

Teiselt poolt mainitakse aadlivalitsuse ranget vastuseisu nendele uuendustele nii tegelikkuses kui ka kirjanduses. Kuid kõnelda Arveliuse, Willmanni, Luce või Holtzi puhul valgustusajastu vabaduse, vendluse ja inimõiguste ideede rakendamisest siinseis oludes ning aadlivalitsuse vastuseismisest sellele või vabandada nende „ratsionalistlike ürituste" raugemist tagurlike mõisnike opositsiooniga on täielik absurdsus, nagu see on küllaldaselt selgunud eelnenud analüüsis.

Järgnevalt püütakse abitus ülevaates tõestada XVIII ja XIX sajandi vahetuse eesti kirjanduse läänelist sentimentalistlikku algupära. See ajajärk olevat loonud teoseid, mida olevat loetud palju ja koguni suurema õhinaga kui nüüdisajal; need avaldanud suurt mõju ja neid usutud kõige siiramalt. Sellisena olevat see täitnud oma ülesande kui esimene eesti rahva tundemaailmale määratud vaimuroog: „lihtne, selgejooneline, mõjuv, huvitav ja omaaegsele lugejale armas ning toitev". Tänapäeval pakkuvat need ajad isegi „omapärast romantikat ja minevikulist võlu", sest „kõik on selles olnud omal viisil kasulik ja õpetlik". Need „avara silmaringiga lääne-euroopalise haridusega" kirjanikud, kes olnud „eranditult idee-

[235] H. Jänes, A. Meiessaar, O. Parlo, B. Sööt, Eesti kirjanduslugu I, Tartu, 1937, lk. 25.

lised", koostanud oma teosed „tõsise tahtega valgustada vaimupimeduses viibivat maarahvast". Seepärast olevat need olnud „praktilise sisuga, asjalikud, moraliseerivad, õpetlikud ja lugejaskonna arusaamise kohaselt lihtsad" [236].

Peab otse imestama selle kodanliku aja noorema generatsiooni akadeemiliste haritlaste „teravmeelsust" pidada Arveliuse, Luce jt. orjavaimu ja mõisnike kintsukaapimise jutlustamist omaaegsele lugejale (s. t. eesti talupojale-pärisorjale) mõjuvaks, toitvaks ja armsaks. Kodanliku aja kooliõpiku autoreile oli kogu see mõisnike klassivõimu reaktsiooniline propaganda vaid minevikulise võluga kirjandus, mis pidi neid endid ja nende õpilasi kasvatama tugevaiks ja terveiks. Seepärast toonitatakse erilise positiivse nähtusena, et mitmed neist paladest on kaua meie algkooli lugemikes püsinud. Tõesti „positiivne" nähtus, et meie algkooli lugemikud vaevlesid pikka aega selle ideoloogilise rämpsu all ning mürgitasid meie noorsugu balti mõisnike ja pastorite orjameelse ja nüri jumalakartlikkuse propagandaga. Kodanliku aja keskkooli õpikute autorid kõnelevad nagu Arveliuse ja Luce suu läbi kõlblast kasvatusest, halbade iseloomude piitsutamisest, positiivsete iseloomude eeskujuks seadmisest, voorusliku elu kasulikkusest jne. Siit nähtub, et selliste veendumuste ja arusaamade kaitsjad tõendavad kodanliku klassi kurnamise ideoloogia omaksvõtmist. Selles avaldub kodanliku aja noorema põlve kirjandusloolaste tõeline rahvavaenulik klassiolemus.

Willmannist on siin saanud tüüpiline valgustusajastu haritlane, kes olevat olnud „tuline pärisorjuse vastane" [237]. Holtzist kõneldakse kui omapärasest ja tootlikust kirjamehest sügava romantilise ellusuhtumisega („romantikuna hämmeldub ta elu ja surma vastandlikkusest ja maise elu põgususest" [238]) ja kiidetakse tema moraalinõudeid — jumalakartlikku vagadust, lihtsust ja siirast meelt.

H. Jänese ja tema kaasautorite kirjandusloolised kontseptsioonid näitavad üha reaktsioonilisemaks muutuvat kirjanduse käsitlust meie koolinoorte ideoloogilisel suunamisel. See on reaktsioon, mis laotas romantilist udu mineviku klassivõitluse teravuste retušeerimiseks

[236] H. Jänes, A. Meiessaar, O. Parlo, B. Sööt, Eesti kirjandus-lugu I, Tartu, 1937, lk. 27.

[237] Sealsamas, lk. 30 jj. (Willmanni puudutav osa originaalis sõrendatud.)

[238] Sealsamas, lk. 35.

ning püüdis kasvatada rahulolemist ning leplikkust balti mõisnike orjastamispoliitika õigeksmõistmiseks. See kontseptsioon oli kooskõlas selle eestlaste ja sakslaste „saatuskaasluse" ja „koostöö" ideoloogiaga, mida tolleaegse Eesti kodanliku diktatuuri juhid avalikult kuulutasid, nagu seda näiteks tegi kindral Laidoner oma fašistlikus kõnes Õpetatud Eesti Seltsi 100. aastapäeva juubelil Tartu Ülikooli aulas eesti ja välismaise kuulajaskonna ees 1938. a.[239].

Täiesti positiivsetena on näidatud kõnesolevad balti mõisnike ideoloogid saksa okupatsiooni ajal ilmunud kirjandusloo-õpikus gümnaasiumile O. Parlo, J. Aaviku ja K. Mihkla väljaandel[240]. Siin on fašistliku okupatsiooniaja vaimu kohaselt Arveliusest, Willmannist, Lucest ja Holtzist kui sakslastest tehtud „igati avara silmaringiga ja ideelised kirjanikud".

Tolleaegse kirjanduse tekkimise ajendiks peetakse mingit „üldist ajavaimu", valgustusideede ja ratsionalismi levikut Baltimaile, mille kandjaks olevat olnud balti-saksa haritlased, kes Saksamaa ülikoolide vabas õhkkonnas olevat omaks võtnud uued ideed. „Ideelisemad ja humaansemad neist, nähes siinse harimata pärisrahva vaimupimedust ja haletsemisväärset olukorda, asunud rahvast valgustama õpetlike juttudega"[241]. Nii valgustanud ratsionalist Arvelius maarahvast tema suitsutarede vaimupimeduses ja oma „Ramma Josepi Hädda- ja Abbi-Ramatuga" pannud „aluse väga vajalikule populaarteaduslikule tarbekirjandusele"[242]. Senisest õpetlikust kirjandusest on siin saanud juba populaarteaduslik kirjandus eesti rahva vaimu harimiseks. Siin on K. Mihkla oma endist käsitlust balti sakslaste osatähtsuse rõhutamisel tolleaegses eesti kirjanduses edasi arendanud ja sellele selgema sõnastuse andnud. Kui ta varem püüdis talurahva viletsa elu pärast mõõdaminnes ka mõisnikke süüdistada, siis nüüd hoidus ta piinlikult mõisnikke halvas valguses näitamast. Arveliusest ja Willmannist kui „julgeist ja eelarvamusteta" rahvasõpradest tegi ta nüüd tõelised talupoegade huvide eest võitlejad. Eesti kodanliku aja kontseptsioonid on arendatud siin oma lõppfaasi.

---

[239] Avaldatud „Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamatus" 1938, Tartu, 1940, lk. 24—29.

[240] O. Parlo, J. Aavik, K. Mihkla, Eesti kirjanduslugu gümnaasiumile I, Tallinn, 1944.

[241] Sealsamas, lk. 30 jj.

[242] Sealsamas, lk. 34.

V. Lõppkokkuvõtteid.

Kui vaadelda eesti kirjanduskriitika arengut Arveliuse, Willmanni, Luce ja Holtzi hindamisel, siis avaneb meile siin üsna iseloomulik pilt: mida enam läheneme II Maailmasõjale, seda ebakriitilisemaks muutub mainitud kirjameeste käsitlus. Vanema ajajärgu esindajal K. A. Hermannil näib olevat rohkem kui järgnevail kirjandusloolastel arusaamist eestlaste kui allasurutud, ekspluateeritava rahvaklassi võitlusest oma rõhujate vastu. Tollal oli see võitlus feodalismi igandite vastu veel aktuaalne ja aktiivne. Kuid vastavalt sellele, kuidas see võitlus rauges ning ikka enam teravnes kodanluse võitlus töölisklassi vastu, kusjuures kodanlus liitus balti sakslastega, kaob ka kirjandusloolisest käsitlusest selgem hoiak eesti vanema ilmliku kirjanduse suhtes. Seega kodanluse muutudes üha reaktsioonilisemaks muutub ka kõnesolev kirjandusllooline käsitlus järk-järgult tagurlikumaks. Nii ilmuvad kirjanduslukku Roosi-Mihkla-Jänese-taolised autorid reaktsioonilise ideoloogia, õieti küll uduse idealismi ja müstika jutlustamisega ning klassivõitluse kinnimätsimisega saksa feodaalhärrade ja eesti talupoegade vahel.

Üks üldine ja ideoloogiliselt tähtis fakt on see, et mitte ükski kodanliku aja kirjandusloolane, kriitik ega biograaf ei maini oma töödes selliseid mõisnike vaateid väljendavaid tüüpilisi palu, nagu Arveliuse algupärane „Hulkoja", tema algupärased Ramma Joosepi kõnelused talupoegadega („Üks Kaunis Jutto- ja Õppetusse-Ramat", II osa lõpus), Hinriki Willemi elukäik, Willmanni „Oinas ning Koer", „Kaks Hired", Luce „Leppiko Jani Juhhan", „Hinso Jago viimsed ello pävad", „Vanna targa mehhe kirjotud papperi lehhed", Holtzi „Veikest ivvast touseb suur Pu" ja „Ka hea villi annab vaest leikust, kui se sandi Ma sisse langeb" jt. Tekib küsimus: millest siis johtus selline üldine tõsiasjade kinnimätsimine ning võltsimine?

On põhjust möödaminnes mainida paljude siin käsitletud kirjanduslugude või kooliõpikute autorite suurt pinnapealsust, eriti on see kehtiv nooremate kohta, kes oma õpikuid koostades kasutasid senistes töödes leiduvaid fakte ja seisukohti, viitsimata ise tutvuda vaadeldavate teostega, rääkimata neisse süvenemisest.

Ent peapõhjust tuleb siin otsida valitseva kodanliku klassiühiskonna moraalist, mis oma kurnamise põhimõtteis on sarnane feodaalkorra moraaliga, samuti nagu selle korra hindamine — et see

on igavene. Sõnakuulmine ja alistumine valitsevaile ülemaile, hoolas töötamine kurnajate kasuks — need seisukohad on ju igas klassiühiskonnas üldised. Kodanliku aja kirjandusloolased ja eriti kooliõpikute autorid olid ka omalt poolt selle ideoloogia kandjad. Ja kuigi neile oli üldjoontes selge saksa mõisnike ja eesti talupoegade vaheline võitlus, siis mitte niivõrd klassi kui just rahvuslikule pinnale viidud võitlusena.

Kõigile neile kirjandusloolastele oli aga eranditult omane kodanliku aja metafüüsiline meetod ajalooliste nähtuste hindamisel ja kultuuriliste väärtuste interpreteerimisel. Nad lähtusid ideedest, tollest kõikvõimsast „ajavaimust", mis määras nende veendumuste kohaselt ajajärgu kultuuriliste, resp. kirjanduslike nähtuste laadi. Nii oli muidugi võimatu näha Arveliuse jt. klassiolemust. Selle asemel loodi Lääne-Euroopa kodanliku kirjandusloo eeskujul üldkehtiv käsitlus, et need balti-saksa kirjamehed olid valgustusajastu õilsaist ideedest kantud ning sellistena asusid õpetama ja juhatama pärisorjuse pimeduses vaevlevaid talupoegi, kirjutades moraliseerivaid või haledaid, südamlikke lugusid, nii nagu see oli moes Läänes. Aga et need lood olid inspireeritud täiesti teadlikust feodaalhärra ideoloogiast ja pärisorjusliku korra kriisiaja nähtustest, seda ei oldud suutelised taipama ega nägema, või kui seda nähti, siis jäeti see täiesti teadlikult arvestusest välja kui idealistlikku käsitlusse ja kodanlaste kurnajateklassi olemusse mittesobivad. Selle tulemusena võltsiti tõsiasju ja opereeriti täiesti vildakate seisukohavõttudega saksa mõisnike ja nende käsikute tõelise olemuse maskeerimiseks, võideldes sellega üldiselt kurnajate klasside, järelikult ka kodanluse huvides. Vajas ju eesti kodanluski rahva kuulekuses hoidmiseks paljugi sääraseid iseloomujooni, milliseid omal ajal mõisnikud püüdsid kasvatada rahva hulgas nii kirjanduse kui ka koolide kaudu.

Üheks oluliseks momendiks on aga veel enamiku kirjandusloolaste vale lähtumine meie kirjanduslike nähtuste hindamisel mitte eesti, vaid Lääne-Euroopa (prantsuse, inglise) kirjandusest. Pikemalt kõnelesime sellest H. Raudsepa puhul, kuid samalaadne nähtus esineb ka M. Kampmaa ja vähemas ulatuses Ridala, Roosi, Mihkla, Jänese jt. juures. Võõra materjali põhjal loodi üldine ajajärgu iseloomustus ja kanti see Eesti oludesse üle.

See on tüüpiline kodanlik-idealistlik tõsiasjade väänamine, klassivõitluse sihilik mittearvestamine, kui kultuuri- ja kirjandusloolisi näh-

tusi põhjendatakse kõigepealt Lääne-Euroopa moevoolude mõjuga, nägemata nende puhul kohalikke konkreetseid ühiskondlikke eeldusi ja tingimusi.

Kuivõrd see sisuliselt oli ekslik, selgub, kui kõrvutame vaadeldava ajajärgu eesti kirjanduses tõelise valgustusajastu ideestikuga, millele viitavad pidevalt meie kirjandusloolased.

Valgustussajandi Lääne-Euroopa kirjandus sündis tõusva progressiivse kodanluse võitluses keskaegse feodalismi ning selle ideoloogia ja usulise obskurantismi vastu. Ajajärgu spetsiifika oli siis just võitlus feodalismi vastu, kus „kõik ühiskondlikud küsimused viidi ühendusse võitlusega pärisorjuse ja selle jäänuste vastu" [243]. See oli võitlus feodalismi hävitamiseks nii majanduslik-poliitilises elus kui ka ideoloogias, kogu kultuuris.

Aga millised olid ühiskondlikud olud Baltimail vaadeldaval perioodil? Millest see oli tingitud, et siin puudus pind valgustusajastu vabameelsetel ideedel? See johtus sellest, et siin keskaegsete feodaalsete suhete edasi valitsedes puudus võitlusvõimeline eesrindlik kodanlus. Eriti oluline oli, et ainuke feodaalhärrade ja nende käsikute — pastorite — vastu võitlev klass, mille moodustas maa põlisrahvas — pärisorjad-talupojad, oli nii majanduslik-poliitiliselt kui ka vaimselt surutud mõisniku meelevalla alla ja isoleeritud muust maailmast.

Kõik Eesti ala tolleaegsed kirjamehed aga kuulusid ise feodaalsesse kurnajate klassi, elatudes talurahva otsesest või kaudsest ekspluateerimisest, enamik meie poolt käsitletavaist kirjameestest omas isegi aadlitiitlit, mille nad said oma eluajal valitsevale klassile osutatud teenete eest. Nende looming kasvas välja samast keskkonnast ja teenis kurnajateklassi huvisid.

On põhjust peatuda lühidalt veel ühel asjaolul, nimelt Arveliuse, eriti aga Luce saksakeelsetel kirjutistel eesti keele kohta. Sest fakt, et Arvelius, Luce jt. tegelesid eesti keelega, mõnikord ilukõneliselt kiites ja ülistades selle kõlavust ja väljendusrikkust, kummitab veel tänapäevalgi paljude meie kirjandus- ja keeleteadlaste juures kodanliku pseudoteaduse pärandi pimestava mõjuna, põhjustades ikka veel arvamusi, et mainitud balti sakslased olid valgustusajastu vabameelsete vaadetega eesti rahva sõbrad.

[243] В. И. Ленин, От какого наследства мы отказываемся?, Сочинения, том II, 1946, lk. 473.

Tõsi küll, me hindame teatavate reservatsioonidega tolleaegseid Luce jt. eesti keele harrastusi. Aga mitte rohkem. Sest kui kellelgi on olnud teaduslikku huvi tegelda mõne rahva ajaloo, etnograafia, keele ja kirjandusega, siis üksnes sellest ei piisa otsuse langetamiseks, nagu oleks ta ratsionalist või rahva sõber. Viimase määramiseks on nimelt oluline vastava isiku maailmavaateline hoiak, ideoloogiline kontseptsioon ja tema suhtumine asjaomase rahva ühiskondlik-poliitilisse seisundisse.

Luce, kirjutades saksa keeles eesti keele ülistuseks, ei kõnele sellega veel enda kui pärisorjusliku korra veendunud kaitsja põhimõtteile vastu. Saaremaa ajalugu võis uurida, samuti eesti keele ilu ülistada, isegi platoonilise lugupidamisega nõuda sellele suuremaid õigusi, sest soodustas see ju paremat mõistmist ja hõlpsamat asjaajamist pärisorjuses olevate talupoegadega, kellest tollal niikuinii polnud loota saksa keele oskuse omandajaid. Kuid ega see kõnele pärisorjusliku korra säilitamise ja selle kaitsmise vastu. Üksnes see fakt, et need balti sakslased võtsid sule kätte ja kirjutasid eesti keeles, ei saa olla mingiks aluseks otsuse langetamisel, et nad olid valgustusideede kandjad ning rahvasõbrad, nagu paljud armastavad opereerida selle argumendiga. Sest kui kirjutatakse rahva keeles, ega siis alati kirjutata rahva huvide, progressi eest võitlemiseks, vaid veel rohkem on kirjutatud ja kirjutatakse ka tänapäeval kapitalistlikus maailmas reaktsiooni kaitseks, rahva huvide vastu, ekspluateerijate, tollal mõisnike huvide kaitseks.

Meie kodanlikud kirjandusloolased ütleksid, et eks Arvelius jt., kirjutades didaktilis-moraliseerivaid lugusid, õpetanud lihtrahvast. Ent küsimuse tuum seisnebki ju õpetuse, pakutava moraali sisus. Milliseid eesmärke taotles see moraaliõpetus, keda ta teenis? Vastus on selge: see moraal seisnes eelkõige ja määravalt orjalikus sõnakuulmises mõisnikule ja feodaalkorra austamises. Ja nende praktilised õpetused seisnesid selles, et talupojale näidata mõningaid kõrvalteid, kuidas parandada tema majanduslikku olukorda, et selle kaudu tõuseks tööjõudlus, mis suurendaks mõisnike kasumeid, kusjuures viimaste kurnamispoliitika võis jätkuda endises või suurenevas julmuses.

Kes siis olid meie kodanlike kirjandusloolaste hinnanguis ratsionalistid või valgustusideede kandjad tegeliku elu seisukohast? Need, kes jutlustasid oma teostes kõige jõledamas pärisorjuses vaevlevaile

talupoegadele: ära varasta mõisnikelt sinu töö higiga ja tõeliselt sinule kuuluval maal kasvatatud vilja, ära laiskle mõisnikku orjates, ära page tema koletisliku meelevalla alt, palu ja austa jumalat taevas ning oma mõisavanemaid maa peal, hoolitse viimase rikastumise eest, käi tema kõrtsides joomas, kuid joo piiri pidades, et suudaksid oma töid teha; ära igatse paremat põlve, sest see on jumala tahte vastu eksimine, vaid ole kõigiti rahul kehtiva pärisorjusliku korraga; kuid enda elujärje parandamiseks hari hästi oma põlde, seda tublisti väetades, milleks kasvata palju loomi, kasvata kartuleid, kapsaid, istuta õunapuid, aga kui sellest kõigest ei jätku toiduks, siis kasuta nälja peletamiseks nõgeseid, samblaid ja teisi taimi; ning hoolitse oma tervise eest, et suremus oleks väiksem ja et elusad püsiksid tööjõulisena, muidugi mõisnike kasuks, — need on siis meie ratsionalistide ja rahvavalgustajate „õilsad ideed" ellu rakendatuna. Selline kodanliku aja kirjanduslugudes esinev käsitlusviis tõestab vaid, kuivõrd pehkinud ja mädad olid tolleaegsed eesti kirjandusteaduse lähtekohad, kuidas võltsiti fakte, vastavalt kodanluse kurnamispoliitika ideoloogiale! Sest tegelikult on siin võimalik jõuda ainult ühele järeldusele, nimelt, et kogu selle kirjanduse õpetus, ükskõik mis kujul see oli antud, oli sisult kas pärisorjusliku korra kaitsmine ja pühendatud pärisorjusliku korra eluea pikendamisele (Arvelius, Willmann, Luce) või mõisnike kurnamisvõimaluste kindlustamine sissetungiva kapitalismi olukorras (Holtz). See kirjandus oli välja kasvanud feodaalkorra reaktsiooniliselt baasilt, see oli otsene või kaudne propaganda mõisnike kurnamisvõimaluste edasiseks kindlustamiseks.

Kodanlik-natsionalistliku pseudoteaduse pärandina püsivad kahjuks veel tänapäevalgi mõnede meie kirjandusloolaste ja -õpetajate arusaamades idealistliku väärkäsitluse mõjud eesti vanema ilmliku kirjanduse hindamisel. Toogem mõningaid näiteid.

Nii ilmub meil ajakirjanduses ikka veel artikleid, mis ei ole vabanenud kodanlikest pseudoteaduslikest ja reaktsioonilis-idealistlikest vaadetest balti-saksa kirjameeste tähtsuse suhtes, idealiseerides neid kui valgustusajastu progressiivsete ideede kandjaid. „Loomingu" 1948. aasta viimases numbris avaldatud O. Kuninga artiklis „Friedrich Robert Faehlmanni rahvuspoliitilised vaated" kujutatakse XIX sajandi esimesi aastakümneid kui „ühiskondlikult pulbitsevat" perioodi, millele „reageeris erksalt" ka „estofiilide poolt viljeldud

kirjandus". Ebaajalooline ja lubamatu on kõnelda „ühiskondlikult pulbitsevast" ajajärgust eesti talurahva seisukohast, kes noil aegadel pidas ülirasket võitlust kasvavate ülestõusude näol mõisnike ikke vastu. Samuti on mõttetu kõnelda nn. „estofiilide" erksast reageerimisest ühiskondlikele nähtustele, kui meil on teada faktid, et talupoegade püüded vabaneda pärisorjuse julmusest leidsid kaasaegses „estofiilide" poolt soetatud kirjanduses ainult tigedat hukkamõistu. Erksast reageerimisest võime kõnelda küll mõisnike huvide agara kaitsmise mõttes.

XIX sajandi alguse eesti kirjanduse lähtekohaks ja tekkimise põhjuseks peetakse siingi tüüpiliselt Kampmaa laadis Lääne-Euroopa valgustusajastu ideid. O. Kuninga seisukoht on väga selge, mis ei jäta oma ebakriitilises käsitluslaadis ja metafüüsilises meetodis mingit kahtlust, kui ta kirjutab: „Vaimselt toitub see pärisorjuse kaotamise aegne kirjandus eeskätt valgustussajandi ideoloogilisest pärandist" [244]. Kuid veel ebateaduslikumaks muutub autor, kõneldes järgnevalt kui võrdseist kirjanikest J. H. Rosenplänterist, O. W. Masingist, O. R. v. Holtzist, J. W. L. v. Lucest ja K. J. Petersonist. Kodanliku maailmavaatega vabameelsel ja eesti luule varasel pioneeril Petersonil pole midagi ühist tagurliku Holtzi või Lucega. Täiesti väär on ka sisuliselt siduda F. R. Faehlmanni vaimne kujunemine sellesama „tõotusrikka ajastuga", sest tema maailmavaateline arenemine liikus hoopis vastupidises suunas — eesti talupoja vajaduste mõistmise ja tema tõeliste huvide kaitsmise suunas.

Kõnesoleva perioodi kirjanduse idealistlikku käsitlust võiksime leida ka keskkoolide õppekavades, mis kehtisid kuni 1948. aastani ja kus kõneldi valgustussajandi revolutsiooniliste ideede kajastusest meie kirjanduses! Siit saab teha ainukese järelduse, nimelt, et balti mõisnikud ja nende käsikud, pastorid, hakkasid talupoegade hulgas propageerima valgustusajastu kodanlik-revolutsioonilisi ideid endi vastu, sest teisi kirjamehi tollal ei olnud. Pole seepärast sugugi juhuslik, kui veel praegu võime sageli kuulda eesti kirjanduse õpetajaid, rääkimata õpilastest ja abiturientidest, kõnelemas Arveliusest, Willmannist, Lucest ja Holtzist kui valgustusajastu revolutsioonilisest

[244] Oskar Kuningas, Friedrich Robert Faehlmanni rahvuspoliitilised vaated, „Looming" 1948, nr. 12, lk. 1518.

vaimust kantud eesti kirjanikest. On ülim aeg teha lõpp sellisele müstikale, võltsteadusele ja balti sakslaste kultuurimissiooni jutlustamisele!

Isegi K. Taev oma artiklis „Eesti kirjanduse periodiseerimisest" eksib, pidades XVIII sajandi lõpu eesti kirjanduse elavnemise ja tõusu peapõhjustajaks Lääne-Euroopa valgustussajandi ideede mõju, kuigi juba täpsemalt määratletumas ning piiratumas ulatuses. Ta kirjutab: „XVIII sajandi lõppveerandis jõuavad meie kirjandusse üha tugevnevad Lääne-Euroopa valgustussajandi (kuigi nõrgalt ratsionalistlik-deistlikult tunnetatud) ideed, mis loovad meie mahajäänud feodaaloludes omapärase valgustatud pastorite ilmlikku iseloomu kandva kirjanduse" [245]. Selle eesti kirjanduse „valgustusajastu" perioodi tunnustab õigeks ka J. Semper oma kirjutises „Kriitikast ja kirjandusteadusest" [246].

Kuid on enam kui selge, et on täiesti lubamatu kõnelda Arveliuse, Willmanni, Luce ja Holtzi õpetlikust kirjandusest ning jätta käibele väidet, et valgustusaja ratsionalistlikud ideed moondusid Baltimail ning lõid siin omapärase valgustusliku kirjanduse. Seda teesi omaks võttes ja tundes selle kirjanduse tõelist feodalistlikku olemust (Holtz kapitalistlikuks muutuva mõisnikkonna hääletoruna juba XIX sajandi teisel kümnendil pole loomulikult enam valgustussajandi ratsionalist), peaksime tegema järelduse, et valgustusajastu ideoloogia, mis Lääne-Euroopas võitles feodalismi vastu vabaduse, vendluse ja üheõigusluse loosungite all, moonutatuna Baltimaade mahajäänud ühiskonnas, sai parunite relvaks pärisorjade tärkava protestivaimu ja rahutuste likvideerimisel. See tähendaks, et valgustusajastu ideoloogia rakendati feodaalide teenistusse talupoegade vastu. Endastmõistetav, et selline järeldus oleks absurdne, sest niisugust valgustusajastu ideoloogiat pole kunagi ega kuskil olnud. Järelikult on ka täiesti alusetu

[245] K. Taev, Eesti kirjanduse periodiseerimisest, Eesti NSV TA teaduslik sessioon 23.—29. aprillini 1947. Ühiskonnateaduste Osakonna istungid, Tallinn, 1948, lk. 81.

Rõhutatagu, et ei tohi ära segada eesti kirjandust ning samaaegset balti-saksa kirjandust. Viimase vaatlus ei kuulu käesoleva töö ega samuti mitte üldse eesti kirjanduse ajaloo raamidesse, mispärast ei saa seda arvestada ka eesti kirjanduse periodiseerimisel rohkem kui vaid taustana.

[246] J. Semper, Kriitikast ja kirjandusteadusest, „Looming" 1948, nr. 6, lk. 715.

kõnelda ratsionalistlike ideede moondumisest tolleaegses eesti kirjanduses.

Pole ülearune lõpuks veel meelde tuletada järgmisi tõsiasju: oma esikteose ilmumiseni oli Arvelius elanud Eestis juba 6 aastat, Willmannil oli Saksamaal veedetud üliõpilaspäevist möödunud 18 aastat, Lucel 15 aastat ja Holtzil 37 aastat. Nende pikkade aastate rea möödumine esikteose ilmumiseni laseb põhjendatult arvata, et need tööd polnud kirjutatud mingist vastavate autorite „noorusvaimustusest", vaid olid välja kasvanud just kohalikust elust, Baltimaade feodalismi kriisi tingimustest ning vajadustest see kriis ületada. Tööde sisu veenab meid selles kõige kindlamalt. Need ei olnud mitte valgustusajastu ratsionalistlikest ideedest mõjustatud ja inspireeritud, vaid siinse majanduslikust kriisist väljapääsu otsiva mõisnikkonna huve teenindavad võitlusvahendid talupoegade vastu.

Konstateerides valgustusajastu ratsionalismi positiivse mõju puudumist eesti vanimas kirjanduses ei tähenda see muidugi seda, et käsitletavad kirjamehed poleks teadlikud olnud sellest ideoloogiast. Kuid iseasi on, kas nad võtsid omaks valgustusajastu mõtteviisi. Siin võib ainult eitava vastuse anda. Seda näitab nende teoste analüüs. Ja seda on nad ise kinnitanud mitmel korral. Willmanni seisukoht „Ellamisse-Juhhataja" eessõnas on enam kui selge, kui ta väidab, et ta peab valgustust iga rahva õnne aluseks, aga mitte seda valgustust, mis selle vihatud sõnaga Lääne-Euroopas mõistetakse, vaid kristlikku valgustust. Seega peab Willmann valgustuseks jumalasõna orjameele ja sõnakuulelikkuse kasvatamiseks. Ka Luce eestikeelses loomingus oleme väga selgelt avastanud just eitavat suhtumist valgustusajastu põhiideedesse. Luce „talupoegade kirjanikuna" on sihikindlalt võidelnud Lääne kodanlik-revolutsioonilise ideoloogia, feodaalse ühiskonna, selle maailmavaate ja tagurliku kultuuri aluseid lõhkuva liikumise vastu. Teda (samuti teisigi, ka Holtzi) ajendas kirjutama maarahvale oma „õpetusi" mitte armastus, vaid hirm nende „pead pööritama" panevate ideede mõju ees pärisorjadesse või siis ettenägelik püüd siluda üha teravneva klassivõitluse ägedust. Ka Holtz on ise end paljastanud oma juturaamatu „Luggemissed ..." eessõnas, nimelt et jumalasõnaga jutlustamine ei kanna enam vilja, mispärast tuleb senine „õpetus" valada uude, ilmliku jutu vormi, sest rahvas usub seda paremini. See tähendab — senist orjameelsuse ja sõnakuulelikkuse vaimu tuli hakata jutustama ilmliku kirjanduse

kaudu. Ja see ongi siis see „valgustussajandi revolutsiooniliste ideede moonutatud mõju" eesti kirjanduses. Järelikult, kui me kõneleme valgustusajastu ideede mõjust vanemas eestikeelses ilmlikus kirjanduses, siis erilises tähenduses, nimelt seisnes see valgustusajastu kodanlikele ideedele vastutöötamises, püüus takistada nende võimalikku mõju balti pärisoristesse talupoegadesse, püüus juba eos lämmatada igasugused vabamad mõtted ja nõuded kohaliku põlisrahva hulgas. Kuid seejuures ei tohi ikkagi unustada, et isegi selliselt iseloomustatud mõju polnud kaugeltki määrav, vaid selleks osutusid kohalikud ajalooliselt konkreetsed ühiskondlik-poliitilised tegurid.

Nii jõuamegi ainuõigele ja loogilisele järeldusele. Baltimaade ulatuslikest kriisidest laostatud feodaalne mõisamajandus hakkas XVIII sajandi lõpul kujunema ümber kapitalistlikuks suurmajapidamiseks, ilma et seda oleks mõjustanud või sellega paralleelselt arenenud nimetamisväärselt radikaalne kodanlus. Seejuures jäi maa põlisrahvas õiguslik-poliitiliselt edasi ilma igasuguste inimõigusteta töölooma olukorda. Selle mõisnike rahvavaenuliku poliitika tõttu ei saanud eestlaste endi hulgast esile kerkida oma kirjanikke, kes oleksid asunud kaitsma rahva huve.

Kuid feodaalhärrade huvides, nende majandusliku kriisi ületamiseks ning talupoegade hulgas üha kasvava vastupanu- ja revolutsioonilise vaimu vastu võitlemiseks, oli kiriku kõrval vaja tarvitusele võtta uus relv — ilmlik kirjandus. Ja nii saidki eesti esimese ilmliku kirjanduse ainsaiks soetajaiks feodaalkurnajad ise või nende truud käsikud ja nii võiski siis sündida ainult eesti rahvale vaenulik kirjandus, mis asus õigustama ja ülistama feodalismi või teenindama kapitalistlikeks muutuvate mõisnike huve.

Hinnates XVIII sajandi lõpu ja XIX sajandi alguse balti-saksa kirjameeste poolt loodud eestikeelset kirjandust leninliku teooria alusel, võime teha ainult ühe otsuse: sotsialistlikul kultuuril pole sellest midagi üle võtta, vaid seda tuleb käsitleda kui tüüpilist näidet kirjanduse rakendamisest kurnava klassi teenistusse.

1905. aasta kajastusi E. Vilde loomingus.

L. Raud,
filoloogiliste teaduste kandidaat.

Vaatamata edusammudele, mis toimusid kapitalismi arenemisega tsaari-Venemaal läinud sajandi viimasel veerandil, oli see maa käesoleva sajandi algul siiski majanduslikult mahajäänumaid Euroopas. Areneva kapitalistliku kurnamise kõrval võimutsesid siin edasi feodalismi jäänused, kusjuures neile tuginev tsaristlik despotism püüdis juba eos lämmatada iga sammu progressi poole. Üha kasvava tööstusproletariaadi olukord kujunes revolutsioonieelsel Venemaal korduvate tööstuskriiside tõttu eriti raskeks. Tööpuudus ja viletsus rõhus töölishulki ja rahulolematus maksva olukorraga kasvas päev-päevalt. Erakordselt raske tööliste olukord tsaari-Venemaal süvendas revolutsioonilist liikumist juba läinud sajandi 70-ndail, eriti aga 80-ndail aastail. Siitpeale toimusid ulatuslikumad ülestõusud ja sagenesid tööstuslikes keskustes streigid. Süvenes töölisklassi võitlus ekspluateerijate — kapitalistide vastu. Võitlus, mis algul kandis stiihilist iseloomu, muutus varsti eesrindlike tööliste juhtimisel organiseeritud võitluseks. Eriti hoogsaks muutus töölisliikumine möödunud sajandi lõpuaastail (1895. a. alates), mil tööliste organiseerimist marksistlikul põhimõttel hakkasid teostama bolševikud eesotsas Leniniga. Lenin oma bolševikest mõttekaaslastega hakkas töölisi kasvatama revolutsiooniliseks ülestõusuks tsarismi ja kapitalistlike kurnajate vastu.

Tööliste revolutsiooniline võitlus avaldas mõju ka talurahvale, kelle olukord üha süveneva ekspluateerimise tõttu laostus silmanähtavalt. Kasvav maanälg sundis talupoegi kõrge hinna eest rentima maid mõisnikelt ja kulakuilt. Talupoegade põhimassi vaesumine kasvas, aga sellega ühes kasvas ka rahulolematus ekspluateerijate vastu. Tekkisid mitmel pool talupoegade rahutused, mis algul toimusid samuti stiihiliselt ega kandnud veel organiseeritud liikumise iseloomu. Need ülestõusud suruti karmilt sõjavägede abil maha. Töölis-

streikide vahenditul mõjul levis aga 1905. a. kevadest peale juba massiline talupoegade liikumine üle kogu riigi.

Nagu mujal tsaari-Venemaal, nii toimus ka Eestis läinud sajandi viimasel veerandil hoogne kapitalismi areng ja seega ühtlasi tööstusproletariaadi kasv. Siingi tekkis tööliste hulgas 70-ndail ja 80-ndail aastail vastupanuliikumisi streikide näol. Kuivõrd ja kelle poolt need streigid olid organiseeritud, nõuab veel uurimist, kindel on aga see, et klassiteadlikule, marksistlikule töölisliikumisele Eestis pani aluse sajandi algul Tallinnas töötanud bolševik-revolutsionäär M. Kalinin [1]. Saabunud 1901. a. Tallinna, hakkas ta siin organiseerima tööliste revolutsioonilisi ringikesi. Koostöös vene seltsimeestega kujunes Kalinini juhtimisel oma ülesandeis teadlik eesti proletariaat, kes aktiivselt hakkas valmistuma revolutsiooniks. Linnaproletariaadiga läks hiljem kaasa ka maakehvistu, samuti toetas revolutsioonilist võitlust osa haritlasi, kes kandsid sotsialismi ideid töölisliikumisse. Oma ülesandeis teadlikuks muutunud eesti töölisklassi aktiivsus peegeldub 1905. a. kestel tööstusettevõtteis asetleidnud hulgalistes streikides ja maal organiseeritud ülestõusudes. Võitluse teravnemisele Eestis aitasid kaasa klassihuvidega põimuvad rahvuslikud momendid. Tsarismi rahvuslik surve ja rahvast aastasadu kurnanud saksa mõisnik kerkivad siin eri tegureina esile ja annavad revolutsioonilisele võitlusele mõnevõrra erineva ilme, võrreldes võitlusega sisemaal. Igatahes omab 1905. a. revolutsioon ühiskondlik-poliitilisest seisukohast võrratut tähtsust töölisklassi ja kogu töörahvahulkade poliitilises arengus. Seetõttu on küllaltki põhjust peatuda järgneval küsimusel — kuidas suhtus sellesse ühiskonna elulisi põhiprobleeme haaravasse sündmusesse eesti eesrindlikemaid kirjanikke, realismi suurmeister E. Vilde, ja missugusel määral kajastuvad revolutsioonilised sündmused tema loomingus.

E. Vilde iseloomustamiseks peab ütlema, et teda juba varasest noorusest peale huvitas elu kogu selle mitmekülgsuses. Ta rahutu vaim oli alatasa uue otsinguil. Vilde noorusaastad kõnelevad seiklushimust, elunautimisest ja sellega ühenduses ka pealiskaudsusest. Kuid Vilde omas võimet elu mitte üksnes näha ja nautida, vaid ka selle üle juurelda ja seda hinnata. Ja nii asendus noorus-

[1] N. Karotamm, Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei ajaloo küsimusi, „Eesti Bolševik" 1947, nr. 15, lk. 19—43.

aastate pealiskaudsus hiljem teda ümbritseva elu süvendatud kriitikaga. Kuid selleks, et osata elunähtusi hinnata kriitiliselt, pidi kirjanik enne läbi tegema vastava maailmavaatelise arenemistee.

Ei ole enam põhjust siin lähemalt peatuda Vilde maailmavaate arenemisel läinud sajandi 90-ndail aastail, sest seda ajajärku on analüüsinud F. Tuglas vastavas artiklis [2]. Meenutame siinkohal vaid mõningaid suundaandvaid momente tollest ajast kirjaniku vaadete kujunemisel. Nagu teame, viibis Vilde 90-ndate aastate algul üle aasta Berliinis. Siin tutvus ta lähemalt Lääne-Euroopa realistliku kirjandusega, aga ühtlasi ärkas temas huvi ka ühiskondlik-poliitiliste küsimuste vastu. Ei tarvitse siiski mõelda, nagu sellele osutab Tuglaski oma ülalmainitud artiklis, et see Berliinis veedetud aasta oleks toonud mingi põhjaliku murrangu Vilde maailmavaatesse. Sisemist käärimist võisid need kokkupuuted vabamate vooludega opositsioonivaimust kantud kirjanikus kindlasti tekitada, nagu Vilde ka ise sellele oma elulookirjeldusis [3] osutab. Tegelik murrang aga toimus hiljem, 1893—1896 Tartus, kus tal tekkis kontakt peamiselt läti üliõpilastest koosneva põrandaaluse marksistliku organisatsiooniga — „Pipkalonija". Vilde ise, kirjutades oma noorpõlvesõbrale Vahtrikule Tallinna oma suhetest nimetatud ringi tegevusega, ütleb muuhulgas: „Ma olen viimasel ajal teaduslist kirjandust lugenud, mis inimest tõesti alles mõtlevaks inimeseks teeb. Ajalugu, rahva-ökonomia, sozial-politik, mõttetarkus — kõik seisab hoopis uues valgustuses mu ees" [4]. Samalaadses läti üliõpilaste marksistlikus ringis on Vilde oma teadmisi süvendanud ka aastail 1896—1897 Moskvas viibides. Meenutades hiljem Kopenhaagenis olles sedasama ajajärku, kirjutab Vilde Kampmannile:

„Tartus ... juhtusin ma marxistliste Läti üliõpilaste ringkonda ... Selles ringkonnas valitses agar sotsialse ja sotsialistlise teaduse lugemine ja ergutav mõttevahetus ühiskondliste problemide üle. Siin panin ka mina oma „revideritud" ilmavaatele aluse, et seda edaspidi Moskvas, kus ma jälle säärase Läti ringkonnakese eest leidsin, ning pärast kodumaal kindlustada ja täiendada" [5].

---

[2] F. Tuglas, Eduard Vilde kujunemine sotsialistlikuks kirjanikuks. „Looming" 1947, nr. 5, lk. 599—611.

[3] E. Vilde, Minu vaimlise arenemise käik. RKM, Kamp. 2 : 11. (Eesti NSV Teaduste Akadeemia Riiklik Kirjandusmuuseum = RKM. M. Kampmanni kogu = Kamp.)

[4] E. Vilde, J. H. Vahtrikule, 2. X 1895. RKM, Vilde 1 : 18a.

[5] E. Vilde, Minu vaimlise arenemise käik. RKM, Kamp. 2 : 11.

Et Vilde tol ajajärgul tõepoolest oli tutvunud marksismiga, seda tõendavad tema reisitähelepanekud Moskvast, mida ta saatis „Postimehele" [6]. Neis kajastub marksistlikke lähtekohti elunähtuste jälgimisel. Näiteks iseloomustab ta Moskvat: „Moskva ei ole mitte ainult Vene sajamiljoni riigi esimene äri-keskpaik, vaid ka üks tähtsamatest ja rikkamatest kapitali-kuhjadest ja produkti-salvedest Europas ... Ja kapitali omadusel, kokku voolata, end kuhja koguda, on tuttaval viisil loomulikuks tagajärjeks vaesust ja viletsust niisamati kuhja koguda. Need kaks igapäevast vastandit on ka Moskvas igaühele nähtaval ..." [7].

Kuigi Vildele Moskvas torkab silma tsaaririigi majanduslik mahajäämus ja laiade masside suur vaesus, hindab ta vene rahvast ja vene töölisi kõige tunnustavamate sõnadega: „Nagu venelane üleüldse, on ka tööline hariduse kohta imekspanemisväärt vastuvõtlik, terane aru saama, väle järel tegema, eeskuju võtma ning erk mõtlema" [8].

Vilde maailmavaateline ümberorienteerumine 90-ndail aastail leiab kinnitust tema enda sõnades M. Kampmannile: „Mäherdune võit, ajaloolist edukäiku tema s e a d u s l i k k u s e s ära tunda! Teada, et ajalugu ja ajaloos mõjuvad inimlikud ideed ja idealid, nende õnnestavad ja ikaldavad tagajärjed k l a s s i v õ i t l u s t e resultat on! ... Ma mõistsin korraga, miks üks inimlik seltskond oma nägu muutma p e a b, kui tema produtseerimise ja produktide jaotuse viis teisenenud tingimiste mõjul muutunud on, ma mõistsin, miks üks seltskondlik vorm kui majandusliste vahekordade väljendus teise „välja lunastas" — kõrgem madalama" [9].

Maailmavaatelise ümberorienteerumisega seoses olgu siinkohal rõhutatud ka Vilde kirjanduslike vaadete ümberkujunemist. Ta loobub põnevuse ja romantiliste seikluste tagaajamisest. Teda paeluvad nüüdsest peale üha rohkem nimekad realismi suurmeistrid. Oma eluloovisandis M. Kampmannile ütleb ta tolle ajajärgu kohta järgmist: „Aga ma võõrdun aegamööda romantikast, kõigest tumedusest, salalikkusest, pathosliselt, mida enam ma mahti saan, end Vene, Prant-

[6] E. V i l d e, Vaated Vene elusse. „Postimees" 1896, nr. 223, 227, 237 ja 239.
[7] Sealsamas, nr. 227, lk. 1, v. 1—5, lk. 2, v. 1.
[8] Sealsamas, lk. 2, v. 1.
[9] E. V i l d e, Minu vaimlise arenemise käik. RKM, Kamp. 2 : 11.

suse ja Skandinavia realistidega tutvustada, kuigi romantikline noot vahelt sekka ikka veel kuuldavale tuleb" [10].

Oma mõjustajaina märgib Vilde varasemal ajajärgul Turgenevit ja Alphonse Daudet'd, hilisemal ajal Kielland'it, Ibsenit, Zola'd, G. Hauptmanni [11]. Meenutagem siinkohal, et Vilde tundis loomulikult ka niisuguste vene kui ka lääne-euroopa kriitilise realismi esindajate loomingut, nagu seda on peale eespoolmainitute Gogol, Dostojevski, Balzac, Flaubert, Maupassant, Tolstoi, Tšehhov jt. [12]. Marksismi valgustusel omab ta üldjoontes õiget käsitust kriitilise realismi puudustest ja hüvedest [13].

Vilde loomingus avaldub tema maailmavaateline ümberorienteerumine esijoones eesti esimese realismile põhjapaneva teose „Külmale maale" põhilähtekohtades. Aga ta vilksatab Vilde kirjutiste ridadest ja ridade vahelt ka juba enne „Külmale maale" ilmumist. Nii näiteks analüüsides tõsise haritlase olemust „Postimehe" juhtkirjas „Haritlased" [14], sarjab ta nende küündimatust näha kaugemale oma erialast, nende elukaugust ja rumalat seisuseuhkust. Ta kirjutab: „Meie õpetlane tunneb läbi ja läbi surnud, ilmast kadunud roomlaste õiguseseadusi, aga neid seadusi ei tunne ta mitte, mille mõjul maailm ebaõiguste ja ebaseaduste all ägab, kuda need eba-seadused on tekkinud."

Igatahes võime siinkohal väita, et käesoleva sajandi algaastaiks oli Vildest kujunenud veendunud marksismi pooldaja. Me ei märka tema puhul küll erilist süvenemist marksismi teooriasse, kuid vaatamata mõnes suhtes ekslikule marksismi tõlgendamisele, püüdis ta siiski oma parima äratundmise järgi rakendada seda õpetust oma kirjanduslikus loomingus. Näeme, kuidas siitpeale ilmselt muutub Vilde ellusuhtumine hoopis tõsisemaks. Oma tuntud naljasoont ei kasuta ta enam naljaks nalja pärast, vaid see on suunatud sageli terava pilkena ühiskondlike väärnähtuste pihta ja on rakendatud seega teatava eesmärgi teenistusse. Sellega ühes hakkab omal ajal laineid löönud Nalja-Vilde taanduma minevikukujuks. Asemele astub kir-

[10] E. Vilde, Minu vaimlise arenemise käik. RKM, Kamp. 2 : 11.

[11] E. Vilde, Katked minu elust. RKM, Kamp. 2 : 11.

[12] E. Vilde, Minu vaimlise arenemise käik. RKM, Kamp. 2 : 11.

[13] Sealsamas.

[14] „Postimees" 1895, nr. 160, lk. 1, v. 1; nr. 161, lk. 1, v. 1. (Maarja-Magdaleena lauluseltsis takistuste tõttu pidamata jäänud Vilde kõne.)

janik-võitleja, kes on veendumusele jõudnud: „Seltskond on nõnda korraldatud, et suurel osal temast inimesevääriliist eluvõimalust pole" [15]. Tundes endas kutset selle nähtuse vastu võitlemiseks, suunab Vilde edaspidi oma sule terava otsa aegunud ühiskonnakorralduse, tagurluse ja vägivalla vastu.

Sajandi algul tegeles Vilde Tallinnas ajakirjanikuna „E. Postimehe", hiljem „Teataja" toimetuses. Nende ülesandel tegi ta paar reisi Lääne- ja Lõuna-Euroopasse, külastades 1900. a. Kesk-Euroopa riike ja Pariisi maailmanäitust ning 1903. a. Balkanit ja Itaaliat. Tema tolleaegsed reisikirjad [16] osutavad kõige muu hulgas elavat huvi kaasaegsete kirjanduslike, poliitiliste ja ühiskondlike päevaküsimuste vastu. Tähelepandav on ta vaimustus Maksim Gorkist ja tema näidendist „Põhjas", mille etendust ta jälgis Berliini „Väikeses Teatris" 15. IV 1903. Ülalnimetatud reisikirjadest loeme selle sündmuse kohta järgmist: „Aga niisuguse hinge kinnipidava põnevusega pole mina veel eluajal ühtegi näitemängu vaadelnud kui seda. Niisugust näitemängu pole ka veel keegi kirjutanud. Säherdusi isikuid võis ainult kirjanik kujutada, kellel mitte üksnes suur algupäraline anne ei ole, vaid kes nende seas ise on elanud, neid tähele pannud, läbi ja läbi uurinud, nagu Maksim Gorki" [17].

Oma reisil külastab Vilde Saksa riigipäeva koosolekuid, kus teda paeluvad sotsiaaldemokraatliku partei juhtide Bebeli ja W. Liebknecht'i Saksa valitsuse tagurlikku poliitikat ründavad kõned. Ta külastab tööliskoosolekuid, jälgides huviga tööliste võitlust elutingimuste parandamiseks. Ta on vaimustatud saksa, prantsuse ja šveitsi naiste avalikest esinemistest naiste õiguste jaluleseadmiseks. Suurlinnade rikkus ja toredus põhjustavad torkavaid märkusi kirjaniku sulest, kellele hiilguse kõrval seda selgemini paistab silma

[15] E. Vilde, Minu vaimlise arenemise käik. RKM, Kamp. 2 : 11.

[16] E. Vilde, Kaks kuud Kesk-Europas, „E. Postimehe Õhtused kõned" 1900, nr. 33 jj.; 1901, nr. 1 jj.

E. Vilde, Mööda maad ja merd — „Teataja" 1903, nr. 78 jj.

[17] E. Vilde, Mööda maad ja merd, „Teataja" 1903, nr. 79, lk. 1, v. 4; lk. 2, v. 1—4. Sama aasta novembris külastab Vilde nimetatud näidendi etendust „Estonias". Võrreldes lavastust Berliinis nähtuga, leiab ta, et „Estonia" näitlejad on suutnud loomulikumalt edasi anda tüüpilisi kujusid Gorki näidendis. Vrd. Vilde, E., „Gorki „Põhjas" „Estonias" ja Berliini „Väikeses Teatris" ", „Teataja" 1903, nr. 258, lk. 3, v. 3—4.

laialdaste masside sotsiaalne viletsus. Berliinis toimunud pesijate ja triikijate koosoleku muljeid edasi andes kirjutab Vilde: „Ma vaatlesin kaua, kaua neid töö ja viletsuse läbi ära lõppenud, vereta ja lihata nägusid, neid tiisikusele ja jooksvale nii hästi ette valmistatud inimesekujusid, ning sügav, põlev kaastundmus asus mulle hingesse" [18].

Vilde poolehoid kuulub nüüd täiel määral kõikjal kannatavale, rõhutud massile. Ekspluateeritavate inimväärtust alandavad elutingimused minevikus ja olevikus tiivustavad teda uue hooga võitlema rõhutud rahvamasside õiguste eest. Sellelt seisukohalt on eriti hinnatavad tema sajandi algul kirjutatud ajaloolised romaanid. Neid, eriti „Mahtra sõda", võib õigusega pidada üheks 1905. a. revolutsiooni ettevalmistavaks teguriks Eestis, kuna nad õhutasid laialdasi rahvamasse võitlusele kurnajate — balti feodaalaadli vägivalla vastu.

1904. a., mil Vene-Jaapani sõja ebaõnnestumised kõikjal soodustasid revolutsiooniliste meeleolude tõusu, muutus olukord „Teataja" toimetuses Vildele väljakannatamatuks. Nimelt hakkas teda häirima toimetaja K. Pätsi poolt ettekirjutatud silmakirjalik valitsuse sammude ülistamine. Toimetuselt nõuti päevast päeva truualamlikku tsaariväe võitude ülistamist jaapanlaste üle. Teadagi, et olukord oli tegelikult vastupidine ja alati tõe eest seisvale Vildele kahtlemata seda tülgastavam. Vilde asus toimetusega opositsiooni. Tema üha tihenevate valitsusevastaste mõtteavalduste tõttu kartis toimetaja lehele Vilde pärast sekeldusi ametivõimudega. Seetõttu suhtumine Vildesse halvenes ja olukord toimetuses kujunes talumatuks, pealegi keelduti, et temast lahti saada, talle senises suuruses palga maksmisest. Vilde lahkus siis „Teataja" toimetusest ja siirdus 1904. a. suvel Tartu ajalehe „Uudised" toimetusse [19]. Ta sattus Tallinnast, millele sajandi algul juba kindla ilme andis üha teadlikumaks muutuv töösturproletariaat, filisterlikku Tartusse, mis tundus talle esialgu nagu surnud linnana. „Rahulinnaks" nimetab Vilde teda ühe veste pealkirjas [20], ja me tunneme seda lugedes, kuidas tal on ebamugav, kuidas ta tunneb enesel midagi nagu puuduvat. Tartu kitsus ja unisus

[18] E. Vilde, Kaks kuud Kesk-Europas, „E. Postimehe Õhtused kõned" 1900, nr. 48, lk. 471.

[19] Vilde abikaasa teated.

[20] „Uudised" 1904, nr. 67, lk. 1, v. 1—3; lk. 2, v. 1.

meenutavad talle veel teravamalt Tallinna suitsevaid vabrikukorstnaid ja tahmunud töölisnägusid, ühe sõnaga — arenevat elu.

Loobunud kodanlike ajalehtede kaastööst, sai „Uudiste" juures Vilde ülesandeks peamiselt vesteosa toimetamine. On veel kindlaks tegemata, kuipalju Vilde on „Uudistes" avaldanud kirjutisi peale nende, mis kannavad tema täielikku nime. Kuid enne kui asuda mõne Vilde põhimõtteid valgustava kirjutise lähemale vaatlusele, peatugem lühidalt ajalehe „Uudised" poliitilise suuna juures.

„Uudiseid" (ilm. 1903—1906) on nimetatud esimeseks eesti sotsiaaldemokraatlikuks tööliste ajaleheks. Tegelikult oli see ajaleht enne revolutsiooni opositsioonimeeleolude väljendamises tagasihoidlik, isegi tagasihoidlikum kui „Teataja". Alles revolutsiooni puhkedes, eriti aasta lõpul, muutus ta proklamatsioonileheks, kuid ka siin alatises poleemikas olles marksistidega. Lehe juhtkond ja kaastöölised koosnesid peamiselt menševistliku kallakuga elemendist (P. Speek, M. Martna, G. Ast jt.), kes tööliste organiseerimise küsimuses hakkasid propageerima föderalistlikke seisukohti.

H. Moosberg oma artiklis „Eestikeelsest töölisajakirjandusest 1905.—1907. a." [21] nimetabki P. Speek'i „Uudiseid" eesti föderalistide ajaleheks. Sama väidab J. Sepp artiklis „40 aastat Terijoki konverentsist" [22], kus ta ütleb: „Föderalistid tegutsesid peamiselt Tartus, kus nad rühmitusid ajalehe „Uudised" ümber." Kes olid föderalistid ja mida nad taotlesid? Artiklis „Kuidas käsitab sotsiaaldemokraatia rahvusküsimust?" [23] analüüsib seltsimees Stalin Kaukaasia föderalistide tegevust ja näitab seda kahju, mida nad tekitasid töölisliikumisele. Meenutades neid seltsimees Stalini seisukohti, väidab J. Sepp oma ülalnimetatud artiklis eesti föderalistide kohta järgmist: „Nagu Kaukaasia föderalistid, nii pugesid nemadki (s. t. eesti föderalistid. — L. R.) nahast välja, et näidata ja suureks puhuda „rahvuslikke erinevusi" vene ja eesti tööliste vahel, kogu Venemaa proletaarlaste ühiseid võitlustingimusi ja ühiseid eesmärke nad aga igati halvustasid. Sellega killustasid eesti föderalistid tööliste jõude, tugevdasid rahvuslikke vaheseinu eri rahvustest proletaarlaste vahel, toimides seega tsaarivõimudele meelepäraselt.

---

[21] „Eesti Bolševik" 1947, nr. 8, lk. 61.

[22] „Eesti Bolševik" 1947, nr. 3/4, lk. 102.

[23] J. Stalin, Teosed, I k., lk. 35 jj.

Eesti föderalistidele oli eesti kodanlus loomulikult lähedasem kui vene töölised. Eesti föderalistid astusid liitu eesti kodanlike parteidega ja aitasid neid võitluses revolutsiooniga. Võitluses bolševikega lõid föderalistid bloki Bundi-meestega ja VSDTP Eestimaa Liidu menševistliku osaga."

Lehitsedes „Uudiseid" võime veenduda, et föderalistide tegevus Tartus ja selle ümbruses muutus intensiivsemaks 1905. a. novembris, kustpeale lehe veergudel tekivad vaidlused tööliste organiseerimise küsimustes. Eesti Sotsialdemokratilise Tööliste Ühisuse Tartu Osakonna koosoleku kirjeldusest [24] selgub, et osakonnal on juba 1000 liiget ja organiseerumine käib täie hooga. Kuivõrd aktiivselt nende küsimustega tegeles Vilde, selle kohta lehes otseseid andmeid ei leidu. Vähemalt pole ta nimeliselt seal midagi avaldanud, millest saaks konkreetsemaid järeldusi teha tema föderalistliku hoiaku kohta. Vilde oli „Uudiste" juures ikkagi peamiselt vesteosa toimetaja ja mitmesuguste lühemate ja pikemate informatsiooniliste teadete koostaja. Puhtpoliitilisi probleeme käsitlevaid kirjutisi on Vilde nime all ilmunud vaid üks: „Kodanlus, proletariat ja revolutsioon" [25]. Et see on huvipakkuv tema tolleaegsete poliitiliste tõekspidamiste seisukohalt, vaatleme seda veidi lähemalt. Selles kirjutises Vilde selgitab algul pikemalt kodanluse mõistet. Ta eraldab siin suur- ja väikekodanlasi. Viimaseid iseloomustab ta järgmiselt: „Tönts, nüri, harimata vaimu poolest, ilma idealideta, aga oma ja oma klassi aineliste tulude visa, egoistlik, armuta kaitsja, ning sellepärast proletariati, töörahvaklassi loomulik vastane."

Teine liik proletariaadi vastaseid on suurkodanlus. Need on enamasti saksa rahvusest, küll parema haridusega ja laiema silmaringiga, valmis isegi väikesi reformikesi läbi viima, kui see aga nende ärile tulu annab. Kuid proletariaadi ärkamist ja tema kõrgemaid nõudmisi kardavad nad nagu tuld. Ja seepärast ühendavad nad end meelsasti kõige tagurlikuma klassiga riigis, s. o. aadliga, ja teise niisama tagurliku ollusega, s. o. bürokraatiaga. Nende truud abilised ja toetajad monarhistlikus riigis on muidugi ka politsei ja sõjavägi. Edasi juhib Vilde tähelepanu valitsuse kahepaiksele poliitikale ja tagurlikule elemendile kohalikus elus. Eriti hoiatab ta töölisi sattumast kodanluse mõju alla. Ta suhtub hukkamõistvalt

[24] „Uudised" 1905, nr. 90, lk. 2, v. 3; lk. 3, v. 1.
[25] „Uudised" 1905, nr. 83, lk. 2—3.

„Postimehe" ümber koondunud kamalutäiesse eesti tagurlikku intelligentsi, kes sonib tööandjate ja tööliste ühistest huvidest ja käsikäes kõndimise vajadusest. Ta kirjutab: „Need on need Eesti kodanlased, kes oma olemise, oma tuleviku pärast õigusega värisevad. Sest kui meie maa töölised linnas ja maal ühise programmiga sotsialdemokraatliseks tööliste-parteiks kokku astuvad, siis sulavad meie kodanlased oma särjesapist Eesti-Eesti-hiilgusega ja kõige oma kiriklik-natsionalistlise tagurlusega tillukeseks salgakeseks kokku, kes rahva määratuma enamuse kulul enam juhtivat osa ei suuda mängida — „Eesti aristokraatia" oleks mokas. Sellepärast see hingetu õhin, töölisi valeõpetustega, petliste meelitustega oma noota püida, sellepärast see vabameelne silmakirja-mantlike nende õlade ümber, sellepärast sotsialdemokraatlaste toores rumalaks-sõimamine.

Meie sotsialdemokraatlased võime aga kõigi nende manöövrikeste üle niisama rahulikult naeratada, nagu ühendatud kodanluse terve viha ja vaenu üle, mis proletariati ja meie kohta nähtavale tuleb. Meie võit on kindel. Ainus lipp, mille ümber proletariat ka meil ilmatumal enamusel saab koguma, kui ta äratatud ja organiseeritud saab olema, on sotsialdemokraatia lipp... Kodumaa töölised, astuge võitluses kapitali vägivalla vastu radadele, mida töörahvad terves ilmas õigeteks on tunnistanud ja mida mööda nad ammugi juba võidukalt edasi sammuvad!... Kõige maade proletarlased ühinege!"

See kirjutis näitab meile Vildet kõigepealt kodanluse ägeda vastasena, eriti selle kamalutäie eesti tagurliku intelligentsi vastasena, kes oli koondunud „Postimehe" ümber ja kes töörahvast kõiksugu meelitustega püüdis oma sõiduvette juhtida. Ühtlasi näitab see, et Vilde sotsiaaldemokraadina on veendunud proletariaadi võidus ja kutsub kodumaa töölisi organiseeruma võitluseks kapitali vägivalla vastu. Kirjutises, mis ilmus umbes samal ajal, kui „Uudiste" veergudel kerkisid päevakorrale tööliste organiseerimise küsimused, ei peegeldu aga kuskil Vilde föderalistlikke seisukohti. Vastupidi, ta kutsub siin kodumaa töölisi ühinema kõigi maade töölistega ühise sotsiaaldemokraatliku lipu alla. Näib, et Vilde, kes kuulus küll föderalistlikku organisatsiooni [26], ei olnud kaugeltki ehtne föderalist.

[26] Vrd. „Määre kodanlaste ratastele", „Uudised" 1905, nr. 91 ja 93. Selles kirjutises mainitakse, et Tartu föderalistlikust osakonnast on P. Speek, G. Ast ja E. Vilde käinud Tallinnas organiseerimas tööliste föderalistlikku osakonda.

1905. a. lõpul toimunud sündmuste keerises sagenevad „Uudistes" ägedad rünnakud tagurliku kodanluse vastu. Eriti aktiivseks muutuvad need „Postimehe" ringkonna poolt Tartus organiseeritava nn. ülemaalise rahvaasemikkude kongressi kokkukutsumise kavatsuse puhul. „Uudistes" kutsutakse üles „täielikult boikoteerima"[27] seda üritust, kuna kodanlaste poolt organiseerituna ei esinda see kaugeltki kogu rahvast ja on lavastatud ainult rahvahulkade petmiseks. Sellele küsimusele on pühendatud kogu juhtkiri, kus muuhulgas kirjutatakse: „Meie (s. t. töölised) ei tohi mitte oma klassi äraandjaks olla, meie ei tohi kapitalistide poolt kavatsetud koosolekule minna, et seal kapitalistide libemagusaid kõnesid kuulata ja ennast nende enamuse otsuse alla anda ... Töölised! Selle asemel, et koosolekule varjulauaks sõita, ... selle asemel organiseerige ennast parteiliselt ja astuge oma seltsimeeste — sotsialdemokratlaste — lipu alla. Ainult see lipp viib meid võidule!"[28]

Kui hiljem ülemaaline rahvaasemikkude kongress lõhki läks, ilmus „Uudistes" (nr. 92) sel puhul juubeldav juhtkiri pealkirjaga „Tagurline kodanlus löödud!" Kuigi lehes enne kutsuti üles nimetatud „kongressi" boikoteerima, selgub hiljem, et „Uudiste" ringkond tegi „kongressi" siiski kaasa.

Nagu teada, nurjus see kongress juba alguses. Konservatiivsed kodanlikud elemendid, arvult umb. 300 inimest, kogunesid teisel päeval „Bürgermusse", kus võeti vastu tüüpiliselt liberaalne programm. Selles kutsuti tsaarivalitsust teostama 17. okt. manifestiga „kingitud" vabadusi ja rõhutati võitluse pidamist põhiseaduses lubatud piirides ilma vägivalla tarvitamiseta. Demokraatlikku revolutsiooni pooldavad saadikud, nii marksistid, föderalistid kui ka radikaalsed kodanlased koos revolutsioonimeelsete talupoegadega, arvult umb. 500, kogunesid ülikooli aulasse, kus võeti vastu revolutsiooniline programm[29]. Selles nõuti kõigepealt vägivallavalitsuse kukutamist revolutsioonilise rahva poolt ja üldise valimisõigusega demokraatliku vabariigi sisseseadmist. Agraarküsimuses nõuti kogu maa, tootmisvahendite ja -riistade kuulutamist rahva ühiseks omanduseks. Peale selle nõuti revolutsioonilise omavalitsuse sisseseadmist nii linnas kui ka maal,

[27] ESDT Ühisuse Tartu Osakonna koosoleku kirjeldus, „Uudised" 1905, nr. 90, lk. 2, v. 3; lk. 3, v. 1.

[28] „Seltsimehed, töölised!", „Uudised" 1905, nr. 90, lk. 1, v. 1—2.

[29] „Rahva-asemikkude koosoleku otsused", „Uudised" 1905, nr. 93, lk. 1.

töölistele piiramatut streigivabadust, kiriku lahutamist riigist, seisuste boikoteerimist jne. Ühtlasi avaldati protesti Peterburi tööliste nõukogu vangistamise vastu ja kaastundmust selle üle Peterburi töölistele.

Sellest koosolekust ülikooli aulas, mis toimus ilmselt VSDTP poolehoidjate mõju all, võttis osa ka E. Vilde, kes koosoleku poolt valiti kirjatoimetajaks. Ja nagu koosoleku kirjeldusest selgub, ei ole ta seal mitte ainult otsuseid kirja pannud, vaid esinenud ka sõnavõttude ja ettepanekutega. Nii on Vilde ettepanekul vastu võetud resolutsioon revolutsioonilise omavalitsuse loomise ja selle võimupiiride kohta [30].

Ülaltoodu põhjal võime konstateerida, et Vilde 1905. a. elas küllalt aktiivselt kaasa poliitilistele sündmustele. Siinjuures on aga tõenäoline, et marksistliku partei organiseerimise küsimused ei olnud talle lihtsalt selged, ja näib, et ta literaadina lähemalt ei tegelnud nende küsimustega. Innustunud revolutsionäärina pidas ta esmajärguliseks ülesandeks rünnata oma aja reaktsioonilisi nähtusi. Talle on igatahes selge, kes on proletariaadi vaenlased, kes takistavad tema ärkamist. See on kõigepealt tagurlik tsaarirežiim eesotsas balti parunitega, kes siin sajandeid on võimutsenud ja tsaari sandarmite kaitse all üha edasi võimutsevad. See on ühtlasi areneva kapitalismi sünnitatud suur- ja väikekodanlus, kes, kartes oma positsioonide kaotamist, püüavad töörahvast meelitustega oma leeri petta. Sellelaadilised mõtteavaldused „Uudistes" Vildelt ja ta kaaslastelt ei jäänud muidugi tähele panemata valitsusvõimudele, kelle ülesandeks oli iga hinna eest revolutsioon maha suruda. Lehte kimbutati ta „mässumeelsuse" pärast mitmel puhul tsensuuri ja ametivõimude poolt. 1905. a. lõpuks muutus olukord niivõrd kriitiliseks, et Vilde pidas paremaks silmapiirilt kaduda. Oligi viimane aeg; samal õhtul, kui Vilde ära sõitis, toimus „Uudiste" toimetuses puistamine ja leht suleti 1906. a. algul.

Algasid Vilde maapao-aastad. Ta siirdus Peterburi—Helsingi—Stokholmi—Kopenhaageni kaudu Šveitsi (Zürichi). Et end kuidagi elatada, astus ta kontakti saksa sotsiaaldemokraatlike ajalehtede ja ajakirjadega, pakkudes neile oma kaastööd. Zürichis viibides kirjutas ta kaks artiklit: „Die Aufstandsbewegung der Esten" ja „Die Agrarverhältnisse bei den Esten" (ilm. ajakirjas „Die Neue Zeit", 1906,

[30] „Rahva-asemikkude koosolek ...", „Uudised" 1905, nr. 97, lk. 2, v. 2—3.

Eduard Vilde.

E. Vilde 1906. aastal.

Hind 10 kop.

KAAK

Nr. 2
(August 1906.)

Toimetaja
EDUARD WILDE.

Helsingi,
Sirkuskatu 1.

Saksad walimiste ettewalmistusel.

„Werd oled juba tublisti saanud, Nellakene, — laku nüüd natuke piima, et walimiste ajaks taltsamaks jäeksid, siis saame ehk talupoegade täest ka mõne heale!“

Ajakirja „Kaak“ nr. 2 tiitelleht.

nr. 24, 49). Esimeses kirjeldab Vilde revolutsioonilisi sündmusi Eesti linnades ja maal. Ta näitab, kuidas rahva viha võimude vastu avaldub tsaaripiltide ja embleemide mahakiskumises, kuidas oktoobrimanifestile järgnev suur pettumus tekitab uue revolutsioonilaine levimist kogu maal. Ühtlasi mõistab Vilde hukka „Postimehe" ümber koondunud eesti reaktsiooniliste kodanlaste teguviisi, kes truualamlike palvetega käivad võimude ees lõmitamas ja kõiksugu meelitustega püüavad enesega kaasa tõmmata ka töölisi. Edasi kirjeldab ta, kuidas balti röövrüütlite juhtimisel karistussalgad algavad oma julma tegevust revolutsiooni mahasurumisel. Kuid revolutsiooni vägivaldne mahasurumine ei tähenda veel kaugeltki selle lõppu. Sellisele veendumusele jõuab autor kirjutise lõpul.

Teises artiklis käsitleb Vilde maaküsimust, mis teatavasti oli ju üheks tähtsamaks ajendiks 1905. a. revolutsioonilises liikumises. Ta juhib tähelepanu sajandeid kestnud balti aadli kurnamispoliitikale Eesti ja Läti aladel. Ta märgib, et balti junkrud on ikka ja alati vaenulikult vastu seisnud igasugustele uuenduskatsetele, mis kuidagi puudutasid orjastatud rahvast. Ta näitab, kuidas mõisnikud talurahva ja mõisa vahekordi reguleerivate seaduste koostamisel oskasid manööverdada nii, et esijoones olid kaitstud ikka junkrute huvid. Eriti õel ja röövlooma meenutav olevat suhtumises rahvasse just Eestimaa junkur, kes omab enamasti kehvi maid ja seetõttu oma ahnuses on laskunud rahva suhtes türannilistele vägivallategudele. Ta kirjeldab tolle rahva ja eriti vabadike (Lostreiber), s. o. maakehvistu meeleheitlikku seisukorda läinud sajandil ja veel praegugi. Sest neid, junkrute keeles „Kerle und Weiber ohne Land", kurnab peale saksa mõisniku ka veel rendiperemees, kelle onnis ja rendimaa peal nad asuvad. Kuidas säärastes tingimustes vabadik oma perekonnaga üldse eksisteerida saab, sellest ei küsi keegi. Ja kui säärases väljapääsmatus olukorras väikegi hulk ekspluateeritavaid julgeb häält tõsta oma rõhujate vastu, lastakse tuhanded mõrvata ja mõrvajaks on „hunnidevalitsuse" usaldusmees — saksa röövrüütel. Selliste hukkamõistvate sõnadega lõpetab autor oma ülevaate maaküsimusest. See Vilde artikkel paljastab saagiahne saksa junkru vägivalda eesti rahva kallal, andes ühtlasi lühikese ajaloolise ülevaate talurahvaseadustest ja eestlaste üle jõu käivatest kohustustest mõisa vastu.

Vaatamata karmidele karistusvahenditele ei lakanud revolutsioonipursked kodumaal. Et lähemalt kontaktis olla sündmuste arenguga

ja võimaluse korral kodumaale tagasi pöörduda [31], siirdus Vilde 1906. a. kevadel Zürichist Helsingi. Siin hakkas ta välja andma revolutsioonilist pilkeajakirja „Kaak" (ilmus 3 numbrit). Selle ajakirja veerud täitis Vilde peaaegu üksi, ainult paar lühemat pala on siin tema abikaasa sulest. Enamik sisust on originaalne, välja arvatud mõni lühipilge, mis Vilde abikaasa teatel olevat laenatud välisajakirjadest.

Mitte põhjuseta ei nimetanud Vilde ise „Kaaki" revolutsiooniliseks pilkeleheks. Oma poliitilise aktuaalsusega on ta seda täiel määral, andes tunnistust tolleaegse Vilde revolutsioonilise teadvuse tõusust. „Kaagi" ilmumine toimus ajal, kus tsaarivalitsus rakendas kõiki võimalikke survevahendeid revolutsiooni lämmatamiseks. Ja Vilde ei kohku tagasi sarjamast neid riigi poliitilises elus ilmnevaid reaktsioonilisi nähtusi, nagu seda olid surnult sündinud riigiduuma, Stolõpini, Trepovi jt. riigitegelaste tagurlikud sepitsused. Vildele on selge, kuivõrd mäda on kogu sandarmiriigi süsteem. Selle iseloomustamiseks serveerib ta hulga üksiknähtusi, mille najal ironiseerib kõikjal riigis lokkavat tagurlust, bürokraatlikku asjaajamist, valitseva kihi hirmu revolutsiooni ees jms. Eriline pilkerahe tabab aga „Kaagis" kapitalismi kantsi — kodanlust. Olles teadlik proletariaadi üha kasvavast jõust, naeruvääristab Vilde kodanlaste omakasust tingitud püüdu klassivahesid kinni kliisterdada ja kõnelda mingisugustest rahva „ühistest huvidest". Ta sihib mürgiseid nooli eesti kodanluse tolleaegsete juhtide Tõnissoni, Poska, Pätsi, Rütli jt. aadressil nende võimuahnuse ja omakasupüüdlike taotluste kinninaelutamiseks. Kui kodanlusele ja riigivalitsusele sihitud pilge piirdub Vildel enamasti tagurlike momentide naeruvääristamisega, siis balti paruneist kõneldes muutub Vilde alati sarkastiliseks. Ta maalib drastilisi pilte „balti tiigri", nagu ta teda nimetab, verejanust ja vägivallast rahva kallal. Ta esineb siin armuheitmatu kohtumõistjana nende verest auravate tegude kujutamisel. Siinjuures on tähelepandav, et samasuguse hoiaku osaliseks saab ka aadli ja kodanluse huvide kaitsja — papp mustas mantlis. Valusalt rabavad, täis sarkasmi on paroodiad, mis on määratud tagurlaste paksu nahka piitsutama. Näiteks toodagu siin mõisnike ja pappide pihta sihitud piibellik paroodia:

[31] Vilde abikaasa teatel.

„Vaga Masingi „Õpetuse Sanad".

...Kui mõisnik su nahka nülib, siis kaapa ta kintsu ja täna teda vaevanägemise eest!

Kui mõisnik sulle ihunuhtlust annab, siis anna vitsadele suud ja maksa nad ilusasti välja!

Kui mõisnik su talu maha laseb põletada, siis püia oma raha tulest peasta ja vii see mõisnikule kingituseks.

Kui mõisnik su maha laseb põmmutada, siis saada enne tänutelegramm sõjaseaduse eest Peterburisse ja palu selle pikendust!

Sa ära ihalda mitte mõisa- ega kirikumaad, vaid anna o m a maa, kui sul seda on, saksale ja pastorile, ja kui sul seda pole, siis orja neid truuduse pärast palgata!

Kui sinu hingekarjane sind pahandab, siis ära mõtle mitte koti peale (s. t. papi kottiajamise peale, mida revolutsiooni päevil mitmel pool praktiseeriti. — Autori märkus.), ehk kui sa koti peale mõtled, siis mõtle r a h a koti peale ja määra selle sisu sellele, kes su patuse hinge pärast nii rasket tööd teeb!

Seela!" [32]

Revolutsiooni verisele mahasurumisele balti mõisnike eestvõttel osutab kolmesalmiline „Balti röövrüütlite veremarss", mille esimene salm kõlab järgmiselt:

„Nüid lust on elada
Siin pühal Maarjamaal,
Sest rahvast rüistata
Võid julgest' igal a'al!
Ja verd on jõena
Meil kõigil lakkuda —
Oh õnnis põlv,
Oh õnnis põlv,
Mis meil on käes!
Seepärast armsad velled,
Nüid rõemu maitsege
Ja kooris õisake:
Siin on verd,
Seal on verd —
Verd, verd, verd!" [33]

Balti parunite vägivalla kujutamise kõrval on pilkelehes silmapaistval kohal eesti kodanluse, kodanlike ajalehtede ja nendes esinevate tagurlike kirjutiste sarjamine. Vilde naeruvääristab mitmel puhul kodanluse katset klassivahesid kinni kliisterdada. Ta pilkab ideoloogilist segadust, mis valitseb kodumaa ajalehtede, eriti „Viru-

[32] „Kaak", nr. 1, lk. 3.

[33] „Kaak", nr. 3, lk. 11.

lase" veergudel. Selle ideoloogia puudust iseloomustab järgmine retsept, mis muide sobiks oivaliselt ka hilisema eesti sotsiaaldemokraatliku partei ideoloogiasegaduse iseloomustamiseks.

„Pudru-retsept.

Võta kolm toopi tavalist kodanlust, neli naela riivitud kapitalismust, kaks kortlit haput Manchester-liberalismust ning näputäis selgimata sotsialismust, tambi pudrunuiaga hästi segi ja lase tund aega haleduse-kaste sees keeda. Siis kalla kortel pühamaid püideid, teine kortel taevasid vägesid peale, riputa kamalutäis sügavaid ohkamisi juurde, vürtsi segu kerge spiritismusega, garneeri krokodillipisaratega ja kanna maiuspuder — „V i r u l a n e" laua peale"[34].

„Virulase" „klassilepitamise evangeeliumi" naiivsust naeruvääristades kirjutas Vilde pamfleti pealkirjaga „Mis emand Weinerlichile juhtus, kui ta klassi-vahesid käis kinni kliisterdamas"[35]. Nimelt emand Weinerlich pani „Virulase" nõuande järgi vabrikantidele ette loovutada vabatahtlikult oma sissetulekust 50% töölistele. Lõpuks kui emand Weinerlich oma asjatuist käikudest vabrikantide juurde, kes teda muide peast põrunuks pidasid, kõneles töölistele, ütles üks neist naerdes: „Jah, emand Weinerlich, nii palju kliistrit ei ole maailmas, et Teie klassivahesid võiksite kinni pätsida. Need vahed kärisevad igapäev laiemale, ja kokku kasvavad nad alles siis, kui kõik tööd teevad — kõik emand Weinerlich —, ja kui iga töötaja oma töö vilja saja protsendiga endale saab. Sellele eesmärgile viib meid aga üksnes — klassivõitlus."

Kuidas kodanlus ilusaid sõnu teeb klassivahede olematusest ja eesti rahva ühtsusest ja kuidas lugu tegelikult on, selgub ilmekalt kas või teatri „Vanemuine" avamisprotseduurist, millest Vilde, tuttavat soome laulu jäljendades, kirjutab järgmise vemmalvärsi:

„Rahvale".
Kuule, kuidas heali helab,
„Vanemuise" templist kõlab:
„Rahvas elagu!
„Rahvas elagu!
„Eesti rahva auks ja iluks,
„Tema hariduse tuluks
„On see tempel siin!
„On see tempel siin!"

[34] „Kaak", nr. 1, lk. 6.
[35] „Kaak", nr. 2, lk. 2.

Vaatan templis veidi ringi
Üle laua, üle pingi:
Mis see tähendab?
Mis see tähendab?
Kõigil uhked, tuliuued
Siidikleidid, sabakuued —
Kõhud ümarad,
Kõhud ümarad!

Kus siis s e e on, kelle iluks,
Kelle õnneks, auks ja tuluks
Pidustataks' siin?
Pidustataks' siin?
See on väljas ukse taga
Kõige oma vaesusega —
Lapulisena!
Lapulisena!

Ukse taha jääb ta ikka;
Kodanline kunst on rikka
Ainu-omandus —
Ainu-omandus.
Rahva nimi ainult sildiks,
Klassivahe kattepildiks
N e n d e templi peal —
Nende templi peal" [36].

Muidugi ei jäänud Vilde poolt sarjamata ka „Postimehe" ringkond eesotsas Tõnissoniga. Ta avaldas „Kaagis" karikatuuri, kus „Apostlid Tõnisson, Rütli ja Lubi" (need olid tol ajal duuma saadikud) põlvitavad „Kapitalismuse kuldvasika" ees ja vannuvad talle truudust. Samas toodud „Eraomanduse liturgias" parodeerib autor kapitalismi kummardamist:

„Preester:

Meie nõuame, et kõik ilmalik vara peab kapitalistide päralt oo-lee-maaa! Kes orjama on pandud, see orjaku hea-meee-leee-gaaa! Kes kapitalismuse vastu võitleb, võitleb jumaliku ilmakorra vaa-aas-tuuu!

Kogudus:

Püha! püha! püha! on meie jumal, see issand kapitaliis-mus! Kõik metsad ja maad on tema aa-au täis!" jne. [37].

[36] „Kaak", nr. 2, lk. 6.
[37] „Kaak", nr. 1, lk. 13.

Kolmest „Kaagi" ilmunud numbrist sisaldab kõige teravamat pilget balti junkrute ja kaasaegse reaktsioonilise riigipoliitika kohta 3. number. See konfiskeeritigi politsei poolt ja Vilde abikaasa käis seda hiljem salaja kodumaal levitamas. Ka „Kaagi" 1. number lasti mõnes kodumaa linnas politsei poolt ära korjata, mille puhul Vilde ironiseerib, et „edumeelne politsei" olevat Virumaa pealinnas „Rakupillis" enesele „Kaagi" lugemise monopoli sisse seadnud [38]. „Kaagi" toimetamise ajal elas Vilde koos oma naise Linda Jürmaniga, kes oli ajakirja kaastööline ja innukas levitaja, üksikul saarekesel Helsingi lahes (Lammassaari). 1906. a. oktoobris aga sai ta hoiatuse soome ametivõimudelt, et teda võidakse varsti arreteerida, mispärast tal soovitati lahkuda Soome pinnalt. Vilde hankis enesele välispassi kellegi soome professori nimele ja siirdus jälle Lääne-Euroopasse.

Pärast lühemat peatust Kopenhaagenis elas Vilde võõraste nimede all lühemat aega mitmes Saksa linnas, Brüsselis ja Viinis. 1911. a. viibis ta mõned kuud New Yorgis, kus ta naine oli ajalehe „Uus Ilm" toimetaja. Elu Ameerikas aga ei meeldinud Vildele põrmugi. Kiidetud dollaritemaa kohta kirjutab Vilde: „Amerika on ju eeskujulik korruptsionimaa. Need hiigla-tröstid, mis terve määratuma maa ainelise hingetuksumise oma küüsis peavad, ei ole ju muud kui peeneste organiseritud riisumine, ning ärid, mida suur hulk pankasid, vägevaid osaühisusi ja üksik-ettevõtjaid, igapäev ajavad, mitte muud kui avalik humbug" [39].

Suvel 1911 saabus Vilde koos abikaasaga teistkordselt Kopenhaagenisse. Siia. jäi ta peatuma kuni kodumaale tagasipöördumiseni (1917). See linn ja maa oma võrdlemisi arenenud kodanliku demokraatiaga on Vilde abikaasa teate järgi tundunud kirjanikule kõige vastuvõetavamana, pealegi on ta võimudelt loa saanud elada siin oma õige nime all.

Pärast Helsingist lahkumist lõdvenes Vilde kontakt kodumaaga ning revolutsiooniline aktiivsus taltus, andes maad elamisvõimaluste otsimisele suletöö kaudu.

Jälginud eespool mõnevõrra Vilde maailmavaate arenemist ja tema poliitilisi tõekspidamisi ajakirjanduse veergudel, vaatleme järg-

[38] „Kaak", nr. 3, lk. 2.

[39] E. Vilde, Pildid piiri tagant, „Viljandi Teataja" 1911, nr. 67, lk. 1, v. 5.

nevalt 1905. a. kajastusi tema ilukirjanduslikus loomingus. Vilde on kirjutanud 6 revolutsiooniainelist novelli ja paar-kolm vestelist lühipala. Viimastes naeruvääristab kirjanik mõisnike ja kodanlaste hirmu revolutsiooni ees. Lühipalas „Minu pommid" [40] kujutab ta ühe seltsimehe jutu järgi selle „karva ajanud" mugavaks kodanlaseks muutunud endist „punast sõpra", kes, abiellunud kodanlasest kodukanaga, on üle läinud vastaste leeri ja väriseb oma sooja pesa eest ega julge revolutsionäärist sõbrale öökorterit lubada. Kui viimane olukorda taibates teda hullutab kaasatoodud pommidega (mida tegelikult muidugi pole), põgeneb „sõber" kabuhirmus koos naisega kodunt minema.

Vestes „Punased päevad" [41] manab kirjanik esile pildikesi hirmust, mida tunnevad mitmesugused kodanlikku klassi kuuluvad isikud, nagu näit. värvihaiged üliõpilased, koolidirektor, ohvitserid, politseiülem jt. selle ähvardava „suure tumma" ees, mis möödus neist proletariaadi rongkäiguna 18. XI 1905. a. (Tartus). Lühipalas „Metsavend" [42] karikeerib Vilde mõisniku kabuhirmu, kes üksikut mõisale lähenevat loomaostjat peab „mässajaks" ja oma teenijaskonnale käsu annab teda vangistada. Kirjanik on mõisnikku ja teisi tegelasi neis palades kujutanud naeruväärsuseni ulatuvate argpüksidena. Oma hirmutuhinas põgeneb mõni neist linnast maale, mõni elab päevade kaupa voodi all, mõni püüab lasta end paista revolutsiooni pooldajana, karjudes isegi: „Maha isevalitsus!" Kuid niipea, kui nad kuulevad karistussalkade tulekust, poevad nad tagasi oma endisesse kesta ja muutuvad revolutsiooni veristeks vaenlasteks.

Vilde kuuest revolutsiooniainelisest novellist on „Seadusemees" ja „Griša kummaline unelm" kirjutatud saksa keeles 1906. a. alguspoolel Šveitsis, kuna „Nimekiri" ja „Liha" ilmusid esmakordselt „Kaagis" (1906). Viimased kaks on Vilde ise tõlkinud saksa keelde ja avaldanud 1906. ja 1907. a. saksa ajakirjades. Kõik need novellid on ilmunud ka soomekeelses tõlkes [43]. Novell „Tooma tohter" ilmus esmakordselt „Õiguse" kirjanduslikus kaasandes (1908, nr. 39—42), hiljem Vilde „Jutustustes" (1913). Viimases jutustustekogus ilmus

[40] „Kaak" 1906, nr. 1, lk. 14.
[41] „Uudised" 1905, nr. 83, lk. 5, v. 1—2; 85, lk. 5, v. 2—3.
[42] „Kiir" 1907, nr. 7.
[43] E. Vilde, Kogutud teosed XIX, 1934, lk. 6 ja 7.

ka „Viaburi". Välja arvatud novell „Tooma tohter" ja „Viaburi", kujutab kirjanik kõigis teistes saksa mõisnike ja karistussalkade julmusi revolutsiooni mahasurumisel.

Novellis „Nimekiri" koostab parun oma naise ja mõisavalitseja kaasabil „mässajate" nimekirja, „mässajate", kes üldse polegi osa võtnud mõisa rüüstamisest. Valitseja katsub algul parunile selgitada, et rüüstamise on toime pannud hoopis võõra valla talupojad. Ta ei tee seda talupoegade eest kostmiseks, ei, tema rasvunud keha tunneb hirmu rahva kättemaksu ees, mis võiks kunagi hiljem teda tabada. Kuid selle mõtte naerab parun välja tähendades: „Milleks on meil siis sõjavägi ja sõjaseadus! Ja valitsust võime täiesti usaldada. Eks antud mässavate talupoegade karistamine ju mõisnikkude juhatuse alla? Eks nuhelda süüdlasi meie tehtud nimekirjade ja ülesandmiste järgi? Eks ole ihunuhtlus, mida meie ikka oleme soovitanud, jälle tarvitusel? ... Nah, ma tahaksin ometi näha saada, kas need veel pead julgevad tõsta, kui meie vits neist üle on käinud! ... Ma tahan neile mälestusetähe anda, mis peab nende järeltulevatel põlvedel veel meeles seisma!" [44]

Pärast seda kinnitust asutakse õhinal nimekirja koostama, märgitakse kahe ristiga need, kes kuuluvad otse mahalaskmisele, ja ühega need, kes saavad raske ihunuhtluse. Mida on inimesed teinud, keda siin „ristitakse" ühe või kahe ristiga? Mõisa toapoisilt on leitud juhuslikult revolver, vallakirjutaja Kask ei ole parunihärrat teretanud, kingsepp Lepp on paruni kohta teinud pilkelaulu ja kirjutavat eesti lehtedele sõnumeid valla viletsate agraarolude üle, Rabalauka peretütar on lõpetanud gümnaasiumi, aga kõik niisugused elavat paruniproua teada meestega häbielu jne. jne.

Paralleelselt nimekirja koostamisega kujutab autor, kuidas kõrvaltoas parunipreili kostitab viinaga karistussalga ohvitsere, kuni üks joobnult hakkab möirgama: „Verd tahan näha, mitte konjakit!" Nüüd arvab parun paraja aja olevat „tööle" rakendada õuel täisjoodetud kasakad, kes vahepeal on jõudnud tallipoisi surnuks lüüa ja noore karjatüdruku kallal mitme mehega vägivalda tarvitada.

Külades omapead ümberhulkuvate purjus karistussalkade toorusi süütu rahva hulgas kujutab Vilde ka novellis „Griša kummaline unelm". Valimatult ja hoopis põhjuseta lasevad siin kasakad märki talu-

[44] E. Vilde, Kogutud teosed XIX, lk. 197, 199.

poegadele, poovad vahelduseks mõne üles, süütavad nende hütikesi ja põletavad elusalt inimesi. Aga öösel hakkab ühe tegelase, Griša südametunnistus teda painajaliku unenäo järel piinama tema poolt eelmisel päeval leekidesse heidetud naise ja väeti lapse pärast. Ta seletab oma kaaslastele: „Ei ma oleks pidanud nõnda tegemà. Ja teie ... ka teie ei oleks pidanud nõnda tegema — ... Ja ... ma ei tea mitte ... minu meelest on, kui liialdaksime ... kui teeksime siin maal seda, mida pole tarvis ... mis pole hea ..." [45]. Kuid Griša ärkavale südametunnistusele heidetakse nagu külma vett, kui üks kaaslastest peab teda „tsaarile truuduse murdjaks" ja ähvardab üles anda. Ähvardavate kaaslaste suu sulgemiseks on Griša sunnitud oma „mitme rasvase päeva" saagi jaotama kaaslastega.

Novell pakub drastilist pilti karistussalkade vägivallainstinktide puhanguist, mida soodustas mõisnike poolt selleks otstarbeks voolama pandud alkohol.

Novellis „Liha" toob autor episoodi noore naisega, kes läheb oma mässajana tagaotsitavale mehele passi viima, kuid tabatakse teel ja tuuakse tragunite poolt mõisa. Kirjanik kujutab siin parunite ja ohvitseride toorest lõbutsemist naise kulul. Läbiotsimise ettekäändel kamandatakse tal viimane kui hilp seljast, ta muutub kauaks iharate pilkude ja tülgastavate käte kobamisobjektiks. Aadli moraalset allakäiku iseloomustab seik, kus üks paruneist oleks ehk valmis naist 25 rbl. eest vabastama, kuid et viimasel on ainult 5 rbl., siis võtab ta selle „hoiule", et seda pärast kaardilauas maha mängida. Et naiselt välja pressida mehe asukohta, suletakse ta ähvardustega üksikusse tuppa, kus ta peab olema pealtkuulajaks mõisaõues toimuvale kohtuotsuste täideviimisele „mässajate" kallal. Ta kuuleb teravaid kiljatusi, oigeid ja siis eemalt korduvat püssipraginat. Piinatud naine üksikus kambris ootab värisedes oma saatust.

Selles novellis on kirjanik veenvalt kujutanud valitseva klassi igal sammul avalduvaid vägivallategusid, nende sisemist toorust ja närusust.

Vilde revolutsioonilisi tõekspidamisi kõige ilmekamalt kajastavaid novelle on „Seadusemees". Kui kirjanik teistes vaadeldud novellides peamiselt käsitleb revolutsiooni mahasurujate vägivallategusid, siis käesolevas novellis tuuakse näitelavale ka „mässajad". Need mässa-

[45] E. Vilde, Kogutud teosed XIX, lk. 245.

jad on küll vaikse küla elanikud, kes eneste teada pole sõrmegi liigutanud selleks, et neid nüüd kõiki püsside vahel aetakse karistamiseks mõisaõuele. Enamik neist usub, et siin on tegemist ainult eksitusega. Eriti veendunud selles on aga üks novelli peategelasi — Kadaka talu peremees Jaan, suur seaduse ja võimu alandlik kummardaja. Autor iseloomustab teda järgmiselt: „Ma olen seadusemees. Läbi ja läbi seadusemees. Alati olen olnud palumise poolt, mitte iialgi nõudmise või kättevõitlemise poolt, liiati kättevõitlemise poolt vägivallaga! Truualamliku palumise poolt olen olnud, ma mõistan hukka iga vägivalla, kardan ja austan valitsust ja iga ülemust. Ja ma olin ikka selle poolt, et palutaks võimalikke asju, et paludes peetaks targu mõõtu, ja tormajaid olen hoiatanud ja neile öelnud, et nad annaksid valitsusele ometi aega, ega kõike või korraga saada, vabadusi ja õigusi ei või pimesi pihust puistata... Ja inimesed teavad ka, et olen liiga suure vabaduse vastane, sest see kasvataks kõiksugu vallatust ja üleannetust, ja viimaks ei tea enam, kes on peremees, kes sulane ja kes peab sõna kuulama, kui kõik tahavad käskida ja valitseda..." [46].

Selles Jaani eneseiseloomustuses taipame Vilde ironiseerivat suhtumist tagurlikku kodanlusse, kes alandlike palvetega taotleb enesele seaduslikke vabaduseraasukesi ega suuda kujutleda ühiskonda ilma käskija ja sulaseta.

Mõisa poole aetava inimkarja hulgas püsib seaduseaustaja Kadaka peremees vankumatult oma arvamuse juures varsti selguvast eksitusest. Ta rahustab kogu tee rongkäiku saatvaid hädaldavaid naisi, lapsi ning oma kaaslasi, ja nad kõik kõnelevad läbisegi varsti selguma pidavast eksitusest. Aga nende hulgas on ka tummalt sammuvaid. Need on vallakirjutaja, kes kõneles õiguste nõudmisest, ja metsavaht, maatameeste esindaja, kes oma kõnedes oli välja astunud vabaduse kättevõitlemise eest. Vaikides sammuvad ka mõned noormehed, kes on tegemist teinud kihutuslendlehtede levitamisega. Nad hoiduvad ligistikku ja üks neist kiristab kuuldavalt hambaid.

Kui inimestekari saabub mõisaõuele, tardub ta tummaks, pilk kiindunud seitsmele valgele puusärgile ja kepi- ning vitsahunnikule seal kõrval. Aga Kadaka peremees arvab ikkagi jonnakalt, et need

[46] E. Vilde, Kogutud teosed XIX, lk. 208.

on sinna asetatud ainult inimeste hirmutamiseks. Ta ei loobu ka siis oma arvamusest, kui ette loetakse mahalaskmisele määratute nimed. Ta katsetab selgitada ohvitserile ja mõisahärrale nende kõigi ja eriti enese süütust. Kuid nad tõukavad ta põlgava naeratusega tagasi ja naeratuse taga näeb ta „Jäleda murdja nägu... Klassimurdja nägu... See on see murdja, kes millestki ei hooli ega midagi ei kingi..."

Kadaka peremees hakkab virguma nagu unest. Temas tärkab aimus, et see, mis siin sünnib, „on määratud neile, kes lõid astla vastu üles, — see on määratud neile, kes seda teha tahtsid..., kes seda edaspidi veel võiksid teha..."

Ja ta tunneb end roomava koerana metsavahi, kirjutaja ja poiste kõrval, kes seisavad sirgelt ega nikuta põlvi tapjate ees. Nad lähevad surma sõnadega huultel: „Elagu vabadus! Elagu vabadusevõitlus! ... Maha mõrtsukad!"

Ja nüüd äkki on Kadaka peremehele selge, mille eest surmaminejad võitlesid ja miks nad seda tegid. Ta pöördub nuhtlust ootava rahva poole sõnadega: „Vabadust ihaldate ja õigusi? Ja arvate, et seda saate? Te usute, et seda teile antakse, kingitakse! Ei, ebausulised, teile ei kingita. Sest k e s peab kinkima? Need, kes teilt on riisunud selle kalli vara, et hoida seda enestele üksi? Need, kes teid külmavereliselt maha kõmmutavad, sest et teie julgesite ilmutada paljast soovi selle vara väikesegi osa järele? Valitsus, kes koosneb aina säherdustest?... Minge ikka, mehed, ärge unistage! Vabaduse peate endile kätte v õ i t l e m a, õigused peate endile v a l l u t a m a! Ja tasu andma tapjaile — silm silma vastu, hammas hamba vastu!" [47]

Need Kadaka peremehe suu läbi lausutud sõnad iseloomustavad ka Vilde suhtumist revolutsioonisse. Ta on veendunud, et sandarmiriigis, kus süütuid inimesi maha kõmmutatakse selle pärast, mida nad kunagi võiksid teha, kus võimu juures istub murdja balti paruni kuues, et säärases riigis võib vabadusi ja õigusi saavutada ainult võitluse teel. Mõttetus on oodata, et valitsus kellelegi vabadusi kingiks, sest seal istuvad samasugused murdjad, kelle ideaaliks on vabadusi säilitada ainult enesele ja oma klassile. Kui Vilde teised vaadeldud novellid on rohkem kirjeldavat laadi ega viita võimalikele

[47] E. V i l d e, Kogutud teosed XIX, lk. 223.

olukorda lahendavaile momentidele, siis käesolev novell oma võitlusele agiteeriva lõpuga on ses mõttes erand. Novell oma selgesõnalise revolutsioonilise tendentsiga oli igatahes säärane, mis paratamatult pidi kinni jääma „tsensuuri kitsaste uste" taha. Ja jäigi. „Seadusemees" ilmus küll New Yorgis, ajalehes „Uus Ilm" (1910) [48], ja sealsamas ka eri raamatuna, kuid tsaari-Venemaal seisis see keelatud kirjanduse nimekirjas [49].

Novellis „Tooma tohter" käsitleb kirjanik noort, mahalaskmisel ellu jäänud revolutsionääri, kes haavatuna toimetatakse omaste poolt linna haiglasse. Siin kiindub ta kogu oma maapoisiliku naiivsusega haigla arstisse, kes osava kirurgina äratab temas imetlust ja aukartust enese vastu. Arst päästab ta surmasuust ja hoolitseb eeskujulikult noormehe tervise eest. Oma vankumatus usus arsti heatahtlikkusse pihib ta viimase järelepärimise peale kogu oma haavaloo, mida ta senini kõigi eest oli saladuses hoidnud. Kui noormees tervenenult kavatseb haiglast lahkuda ja arsti tema hoolitsuste eest tänama ruttab, kohtab ta kabinetis salga relvastatud mehi. Tohtri-härra lubab neil nüüd lahkesti noormeest enda „hoole alla" võtta. Täide läks noormehe esimene mulje arstist, kui ta novelli algul poolminestunult lamades operatsioonilaual „nägi läbi kollase udu musta murdjapead enda valge rinna kohal".

Selles kunstitihedas Vilde novellis tajume tahet näidata, kui asjata on loota revolutsioonile mõttekaaslasi või poolehoidu klassivaenuliselt elemendilt. Naiivne on see, kes ootab inimlikku halastust või arusaamist seal, kus mängus on klassihuvid. Kogemusteta asjaosalisele oli see aga seda rabavam, et ta siiralt usaldas inimest ega osanud aimata, et lahkuse koore all peitub murdja.

Lühinovellis „Viaburi" käsitleb Vilde 1906. a. suvel toimunud võitlust revolutsiooniliste ja valitsusvägede vahel Viaburi kindluses. Selle sündmuse kohta ilmus omal ajal „Kaagis" illustratsioon lühikese kirjeldusega: „Revolutsiooni-võitlus Sveaborgis" [50]. Sel ainel kirjutatud novellis kujutab autor sündmuse jälgimist eemalt Helsingist revolutsiooni pooldajate ja vastaste poolt. Esimeste hulgas ole-

[48] E. Vilde, Kogutud teosed XIX, lk. 7.

[49] Книжная летопись'i lisa: Алфавитный список сочинениям разсмотренным иностранною цензурою в Апреле 1914 года, lk. 35.

[50] „Kaak", nr. 2, lk. 8.

vat olnud palju poliitilisi pagulasi Eestist, Lätist ja Venest, nende hulgas ka Vilde [51]. Võitluse, mis kestis ligikaudu 3 päeva, otsustas laskemoonalao õhkulendamine Kuningasaarel, mis sundis revolutsioonilisi vägesid alistuma. Vilde oma novellis on pearõhu asetanud nende elamuste kujutamisele, mis sündmus eemaltvaatajais esile kutsus. Pealtvaatajate kahesugust suhtumist momendil, kus valge lipp alistumise märgina kerkib kindlusele, iseloomustab novelli lõpp: „Minu jalge ees langeb üks mees kaljule ja hammustab kivisse. Üks herra vahib kindluse poole ja naerab."

Vilde ja paljude teiste poolehoid, kes hinge kinni pidades jälgivad võitlust, kuulub revolutsionääridele.

Kokku võttes võime Vilde revolutsiooniaineliste novellide ja lühipalade kohta väita, et üheks silmapaistvamaks momendiks neis on revolutsiooni mahasurujate julmuste kujutamine. Kirjanik esitab siin drastilisi pilte vägivallast, mille teostajaiks kohapeal olid tsaarivalitsuse käsilased — balti parunid. Siinjuures on ta rõhutanud selle vägivalla rakendamist tihti inimeste kallal, kes olid vaid revolutsiooniliste sündmuste pealtvaatajaiks või sageli mitte sedagi, seistes sündmustest täiesti eemal. Sellega tahab autor näidata, kuivõrd valitsus ja valitsev klass tundis hirmu revolutsiooni levimise ees. Selle takistamiseks pidi isegi tarvitusele võetama ettekaristamine, et surmata iga vabadust ihkav mõte veel enne selle sündi. Teiseks tähtsamaks momendiks novellides, eriti novellis „Seadusemees", on võitluse vajaduse toonitamine vabaduste ja õiguste saavutamiseks. Siinjuures suhtub kirjanik ironiseerivalt truualamlikku võimude kummardamisse, mis elavalt meenutab tema poolt avaldatud seisukohti ajakirjanduse veergudel. Ja lõpuks naelutab ta novellis „Tooma tohter" kinni klassivaenlase murdjailme, kui mängus on klassihuvid. Lühipalades aga naeruvääristab ta mõnel puhul juba grotesksuseni küündivat klassivaenlase hirmu laieneva revolutsiooni ees.

Vilde kirjutas ülalvaadeldud novellid ja lühipalad, välja arvatud „Tooma tohter", 1906. a., mil muljed revolutsioonist olid veel aktuaalsed. Seetõttu mõjuvad neis esitatud episoodid karistussalkade ja mõisnike vägivallast küllalt elavaina. Põhjalikumale revolutsiooni analüüsile pole Vilde asunud, tähendades oma „Kogutud teoste" (XIX) eessõnas, et ta 1905. a. revolutsiooni on näinud provintslikus

[51] E. Vilde, Kogutud teosed XXVII, lk. 6.

Tartus, ning siin sel draamal ei olevat olnud ilukirjanduslikku veetlust.

Jõudnud lõpule 1905. a. sündmusi kajastavate novellide ja lühipalade vaatlusega, teeme eeltoodu põhjal mõningaid üldkokkuvõtteid.

Tutvunud läinud sajandi lõpu poole marksistliku õpetusega, kujunes Vildest selle maailmavaate pooldaja, kes neid põhimõtteid püüdis rakendada ka oma tolleaegses kirjanduslikus loomingus. Tema teoreetilised teadmised marksismist olid aga kaunis üldjoonelised ning mõneski suhtes väärad, millele vihjab tema osavõtt föderalistlikult häälestatud „Uudiste" ringkonna tegevusest. Kuid vaatamata taunitavatele momentidele Vilde maailmavaates jääb siiski püsima tema teadlik suhtumine klassivõitlusse ja revolutsiooni. Ta oskas õigesti näha jõuvahekordi 1905. a. revolutsiooni taustal ja oli veendunud selles, et vana, pehastunud maailmakord peab aset andma uuele ja elujõulisele. Ta nõudis inimesele inimväärset elamisvõimalust ja näitas oma teostes seda karjuvat ülekohut, mille all ägasid ekspluateeritavad massid. Ta astus resoluutselt vastu balti feodaalide vägivallale, kuid niisama ägedalt ründas ka uut ühiskonna progressiivset arengut ähvardavat jõudu — kapitalismi — ja selle kandjat — kodanlust. Kuigi Vilde hiljem maapaos sattus saksa ja taani reformistlike sotsiaaldemokraatide mõju alla, oli ta sajandi algaastail veendunud selles, et inimväärseid õigusi ja vabadusi rõhutuile ei tule keegi kinkima, vaid et neid tuleb kätte võidelda „silm silma vastu, hammas hamba vastu" („Seadusemees").

E. Vilde on 1905. a. kodanlik-demokraatliku revolutsiooni taustal üks progressiivsemaid kujusid eesti kirjanduses. Revolutsioonilise võitluse õhutajana omavad püsivat väärtust tema ajaloolised romaanid, ajakiri „Kaak" ja revolutsiooniainelised novellid.

Sotsiaalsete vahekordade kajastusi eesti vanasõnades.

E. Normann,
filoloogiliste teaduste kandidaat.

Suuline rahvalooming kajastab omaaegse ühiskonnakorra materiaalset olundit, peegeldab seda sotsiaalset pinnast, milles on võrsunud ja arenenud rahvapärimused, meie rahva traditsiooniline luule ning mis on olnud määravaks sellealaste laenude omandamisel teistelt rahvastelt. Säärasena omab rahvaluule silmapaistvat väärtust ühiskonnateaduste suhtes.

Rahvaloomingu tähtsust on kõrgelt hinnanud marksismi-leninismi klassikud, rõhutades selle ainestiku teaduslikku ning ühiskondlik-poliitilist väärtust.

Artiklis „Lenin luulest" kirjutab V. D. Bontš-Brujevitš:

„Vladimir Iljitš uuris alati Dal'i vene keele sõnaraamatut, mis seisis tal riiulil, tundis huvi selles esitatud kõnekäändude ja vanasõnade vastu..." [1].

Peale tutvumist folkloristlikku materjali sisaldava V. N. Dobrovolski „Smolenski etnograafilise koguteosega" öelnud Lenin Bontš-Brujevitšile: „Milline huvitav materjal. Ma vaatasin need raamatud põgusalt läbi, kuid näen, et nähtavasti pole ei käsi ega taht-mist kõike seda üldistada ja läbi vaadata sotsiaalpoliitilisest vaatekohast, sest selle materjali põhjal saaks kirjutada toreda uurimuse rahva lootustest ja ootustest" [2].

EK(b)P Keskkomitee sekretär seltsimees N. Karotamm on korduvalt esile tõstnud rahvaluule tähtsust: „Tarvis on meie rahvaluule uurimisele asuda tõsiselt, süsteemikindlalt. Seal leiame vastuseid paljudele põlevatele küsimustele meie rahva minevikust nii poliitilise, majandusliku kui ka kultuurilise arenemise alalt..." [3].

„Eriti on tarvis tähelepanu juhtida eesti folkloori uurimisele aja-

---

[1] Н. П. Андреев, Русский фольклор, Москва, 1938, lk. 29.
[2] Sealsamas, lk. 29.
[3] N. Karotamm, Uut elu ehitades, Tallinn, 1946, lk. 30.

loo probleemide lahendamiseks," ütleb sm. Karotamm oma kõnes I eesti intelligentsi konverentsil 28. jaanuaril 1945. a.[4].

Nõukogude folkloristika käsitus rahva suulisest loomingust kui ühiskonna materiaalse elu tingimuste peegeldusest asetab rõhu folkloori sotsiaalsele olemusele, näitab selle ühiskondlikku funktsiooni minevikus ning olevikus. Lähtudes sellest arusaamast on käesolevas uurimuses vaatlusele võetud rahvaluule üks liik — vanasõnad — ning käsitletud neis kajastuvaid klassivahekordi. Seejuures on vajalik silmas pidada, et osa vanasõnu on võrsunud meie omade ühiskondlik-majanduslike tingimuste pinnal ja väljendavad elutäheldusi peamiselt külaühiskonnast, selle sotsiaalsetest suhetest, perekonna patriarhaalsusest, põllumehe sõltuvusest loodusest, osa aga on laenuline, kuuludes rahvusvahelisse repertuaari, nagu muinasjutudki, näit. „Merel silmad, metsal kõrvad" — ladina keeles *Campus habet oculis, silva aures*, mis assimileeruvad kohalikele oludele suuremal või vähemal määral. Näitena selle kohta, kuidas Eesti on olnud vanasõna leviku transiitmaaks, võiks nimetada

„Üks patt vargal,
üheksa tagaajajal",

mis Venest on Eesti kaudu levinud Soome[5]. Laenude kõrval on võimalik ka sarnaste olutingimuste ja sarnaste nähtuste puhul sarnasesisulise vanasõna tekkimine mitme rahva juures eraldi. Näit. haiguse järsu tuleku ja aeglase paranemise kohta:

Eestis — „Hobustega tuleb,
härgadega läheb";

Venes — „Tervis läheb puudaviisi,
kuid tuleb solotnikuviisi"[6];

Prantsusmaal — „Haigused tulevad ratsa,
lähevad jalgsi"[7];

Hindustanis — „Haiguse toob elevant suuga
ja viib sipelgas".

---

[4] N. Karotamm, Uut elu ehitades, Tallinn, 1946, lk. 38.

[5] A. A. Koskenjaakko, Sananlaskututkimuksia I, Helsinki, 1913, lk. 42/3.

[6] „Здоровье выходит пудами, и входит золотниками" — В. Даль, Пословицы русского народа, Москва, 1862, lk. 427.

[7] „Les maladies viennent à cheval et s'en retournent à pied" — Б. Туган-Барановская, Русские и французские пословицы и поговорки, Москва, 1946, lk. 8 (16).

Kuid olgu vanasõna laenatud või oma rahva loodud, üldtarvitatavaks saab see siis, kui selle tõde on üldtunnustatud selles ühiskonnakihis, kus see käibel on, kui see vastab selle klassi või ühiskonnakihi materiaalsele olukorrale, sellest tingitud mõtlemisviisile ja tõekspidamistele, sest valiku teostajaks on suulise edasikandumise tõttu vastava ühiskonnaklassi või -kihi liikmed.

Sisult võrreldes näit. eesti, vene, soome, taani, rootsi, saksa ja ladina vanasõnu, täheldame silmapaistvat erinevust. Vastavalt erinevustele nende rahvaste materiaalseis oludes väljendavad mõisaorjuse raskusi arvukad eesti, vene, saksa ja taani vanasõnad, vähem aga rootsi ja soome omad [8]. Rooma ajalugu kõneleb meile teravast klassivõitlusest ja sagedaist kodusõdadest, kuid kõik need verised heitlused ei ole jätnud jälgi kirjanduses jäädvustatud ladina vanasõnadesse. Küll aga kajastub elavalt ladina vanasõnus halvustav suhtumine võõrastesse, „barbaritesse", ning iseteadev uhkus rooma kodanikuseisuse üle [9]. See tuleneb küll tõenäoliselt sellest, et rooma vabariigiajastust on meil kasutada vaid rooma valitsevalt klassilt pärinev kirjanduslik pärand, käsitööliste, talupoegkonna, orjade jt. rahvalooming pole järelikult säilinud.

Eesti, vene, taani ja saksa vanasõnades on aga klassi- ja majanduslikud erinevused ning vastuolud, samuti viha oma isandate-rõhujate vastu, r õ h u t a t u l t esile toodud, soome ja rootsi vanasõnades vastavalt tegelikule olundile mõisaorjuse osas aga märksa nõrgemalt. Feodaalne kord oli loonud Euroopa valdavas osas enam-vähem sarnase olustiku, enam-vähem sarnased ühiskondlikud klassid, kelle huvide ja hädade maailm oli samuti üldjoontes sarnane. Nii võib järeldada, et sotsiaalsete vanasõnade enamik (peamiselt just need, kus vastamisi on rikas ja vaene) ei iseloomusta mitte üksikut r a h v a s t, selle eripalet, vaid just ajastule omaseid klasse.

Käesolevas kirjutises kasutatav materjal osutab peamiselt kolmesugust sotsiaalset antagonismi — rikas ja vaene, mõisnik ja talupoeg, peremees ja sulane — vastavalt sellele on jaotatud ka aine käsitlus.

Asudes vanasõnade vaatlusele teema piirides on vajalik teada, et meie vanasõnade repertuaar Eesti NSV Teaduste Akadeemia Riik-

[8] A. A. K o s k e n j a a k k o, Sananlaskututkimuksia I, Helsinki, 1913, lk. LII.
[9] F. S e i l e r, Deutsche Sprichwörterkunde, München, 1922, lk. 291.

liku Kirjandusmuuseumi Rahvaluuleosakonnas (RKM Ro) on küllaltki juhuslik ja täiendavate andmete poolest puudulik. Põhimiselt tuleneb see sellest, et meie rahvaluulealast kogumistööd juhtisid eesti kodanlikud kultuuritegelased, kes püüdsid eitada klassivahekordade olemasolu eestlaste hulgas. Seetõttu leidubki meie kogudes napilt klassivastuolusid käsitlevaid vanasõnu, ega ole ka kogumine toimunud võrdse tihedusega üle kogu maa.

Kogumise tihedus oleneb kaastööliste rohkusest teataval maa-alal, aga ka sellest, mil määral kogujad on vanasõnadele tähelepanu osutanud. Teatavasti on ju vanasõna üks raskemaid alasid rahvaloomingu kogujale, sest kiire küsitlemisega, liikudes paigast paika, ei saavutata sel alal kuigi palju. Selleks tööks sobivad kõige enam kohalikud kaastöölised, kes pikema aja jooksul paneksid kirja inimeste igapäevases kõnes esinevad vanasõnad ja kõnekäänud. Sääraseid püsivaid ja erilise tähelepanuvõimega kogujaid leidub aga vähe. Nõnda ei saa vanasõna esinemistiheduse kohta olemasoleva ainestiku alusel palju järeldusi teha, ainult mõnel üksikul juhul on olnud võimalik vanasõna leviku arvestamine. Ka leidub RKM Ro vanasõnade hulgas palju seesuguseid, mis raamatuist (peamiselt F. Wiedemanni „Aus dem inneren u. äusseren Leben der Ehsten", St. Petersburg, 1876) on kopeeritud, kuid needki on jäetud esinemisala arvestamisel kõrvale.

Rikas ja vaene.

Ürgkogukondliku korra laostumise ajal, mil areneb kaubatootmine, hakkab tootmisvahendeid omavate isikute rikkus kiiresti kasvama. Erinevus rikaste ja vaeste vahel süvendab ja diferentseerib klassilist erinevuspilti vabade ja orjade vahel [10]. Rõhutud inimese mõte tegeleb üha varandusliku ebavõrdsusega.

Rikka ja vaese nimetuse all mõistab rahvas sisuliselt just vastandlikke peaklasse — kurnajaid ja kurnatavaid. Rikka — vaese vastandamises seisneb rahvapärane käsitus klassivahedest ning selles väljenduvad omaaegsed klassiteadlikkuse elemendid.

Inimese kurnamisele rajatud ühiskondlikus korras on vaese halet-

[10] Vt. F. Engels, Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine, Tallinn, 1946, lk. 163.

semisväärne seisund teravalt lõikunud rahva hinge. Selle kujutamisel vanasõnus ilmneb nii kibedust, ahastust kui ka pilget:

„Pisuke kala on suurema süömäaig" — Kuusalu [11],
„Vaene on rikka leiva-kõrvaline" [12],
„Vaene on rikka roog" — Ambla [13],
„Vaene on rikka hobune ja härg" — Rakvere [14].

Rikastumist vaese arvel iseloomustatakse järgnevalt:

„Rikkal lisatakse ligi,
vaesel võetakse ära" — Saarde [15].

Töö on ikka vaeste teha, sest

„Vaene vangub koodivarrel,
rikas ringutab magada" — Palamuse [16].

Vaese hädadest rikas ei hooli:

„Täis kõht ei usu tühja kõhtu" — Tõstamaa [17],
„Ega nuumsiga seda tea,
mis õueseale vaeva teeb" — Lääne-Nigula [18],
„Kes küll küsib vaese valust
või sandi tühjast kõhust" — Martna [19].

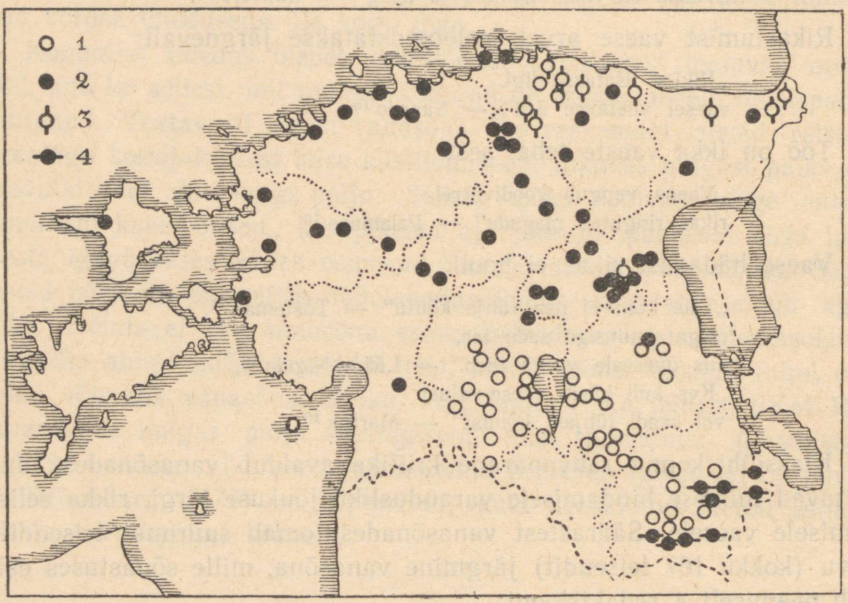
Klassiühiskonna rahvapärane kriitika avaldub vanasõnades, mis viitavad inimese hindamisele varandusliku jõukuse järgi, rikka eelistamisele vaesele. Säärastest vanasõnadest omab suurimat teisendite arvu (kokku 167 teisendit) järgmine vanasõna, mille sõnastuses esineb peamiselt 4 redaktsiooni:

„Kes vaest varrule või puujalga pulma kutsub" — Põhja-Eesti,
„Kes santi saaja vai vaest vaderist kuts" — Lõuna-Eesti,
„Kes santi saaja või puujalga pulma kutsub" — Kirde-Eesti,
„Kes santi saaja kuts vai vaest vaka perrä" — Kagu-Eesti [20].

---

[11] ERA II 167, 199 (91).
[12] F. J. Wiedemann, Aus dem inneren u. äusseren Leben der Ehsten, St. Petersburg, 1876, lk. 198.
[13] E 69423.
[14] H II 65, 17 (41).
[15] H II 42, 203 (141).
[16] H II 64, 378 (45).
[17] ERA II 210, 35 (36).
[18] E 24629 (184).
[19] ERA II 171, 61 (457).
[20] *Vaka perrä* — *vakarahvas* tähendab Kagu-Eestis pruudipoolseid pulmalisi, *saajarahvas* — peiupoolseid.

Nagu nähtub levikukaardist (joon. 1), on kõne all oleva vanasõna esinemine enam-vähem üle-eestiline (peale Saaremaa). Levikut on soodustanud ühest küljest sisu tabavus ja vastavus maksvale olundile, teisest küljest ilutunnet kütkestav vorm (alliteratsioon, parallelism).

Joon. 1. Vanasõna „Kes vaest varrule või puujalga pulma kutsub" esinemise alad: 1 — „Kes santi saaja kuts vai vaest vaderist"; 2 — „Kes vaest varrule või puujalga pulma kutsub"; 3 — „Kes santi saaja või puujalga pulma kutsub"; 4 — „Kes santi saaja kuts vai vaest vaka perrä".

Vaesust klassitunnusena on kõige rohkem rõhutatud Lõuna-Eesti redaktsioonis (*sant* ja *vaene*), Kirde-Eestis näib rõhk asetsevat kehalisel vigasusel (*sant* ja *puujalg*).

Kõnealune vanasõna on Eestis tuttav olnud juba XVII saj., sest A. Th. Helle esitab selle oma grammatikas a. 1732, samuti on see kirja pandud Lutsi eestlastelt, kes teatavasti rändasid kodumaalt välja XVIII saj. algul.

Vanasõna peegeldab mentaliteeti ajast, mil sugukondlik ühtekuuluvustunne hakkas varandusliku diferentseerumise tulemusena nõrgenema. Kutsuti ju perekondlikust sündmusest — varrudest ja pulmadest — osa võtma peamiselt sugulasi. Esitatud näites ilmneb

vahetegemine rikkamate ja vaesemate sugulaste vahel, kusjuures käesolevas vanasõnas avaldub just vaesema, kutsumata jäetud sugulase mõtteviis. Et see vanasõna pidi hiljemalt XVII saj. tuntud olema, siis pidi juba neil aegadel külaühiskonnas esinema sotsiaalset kihistumist vägagi teraval kujul.

Peale eespoolnimetatud redaktsioonide on Haljalast kirja pandud veel sõnastus:

„Kesse santi sauna kutsub
ehk puujalga pulma" [21],

kus nähtavasti noorema põlve keeletarvitusest taandunud *saaja* asemele on tulnud *sauna*.

Suurt levikut omab ka vanasõna

„Rikka tõbi (*resp.* haigus, *resp.* surm) ja vaese õlu
(*resp.* õlletegu) on kuulsad (*resp.* kuulukse kaugele)" —

peaaegu üle-eestiline sõnastus.

„Kuulus kuninga tõbi,
ausa vaese mehe õlu" — Kagu-Eestis,
„Kuulus on rikka haigus,
ei kehva suremine" — Kuusalu neemedel.

Teisendeid sellest leidub RKM Ro-s 141 (joon. 2).

Käesolevas vanasõnas on stiilivõttena vastandatud kaks subjekti *haigus* (*resp.* surm) ja *õlu* (*resp.* õlletegu), kusjuures kontrast väljendub just täiendite — *rikka* ja *vaese* — abil. Sisuline rõhk näib langevat vaese õlleteole, osutades ligimeste hukkamõistetavale imestusele, mida avaldatakse vaese pidutsemise puhul kas perekondliku peo või mõne kalendripüha (jõulu, mihklipäeva jt.) ajal.

Kõnealune vanasõna on ilmselt laenuline, vasteid leidub näit. soomlastel [22], rootslastel [23] ja sakslastel [24].

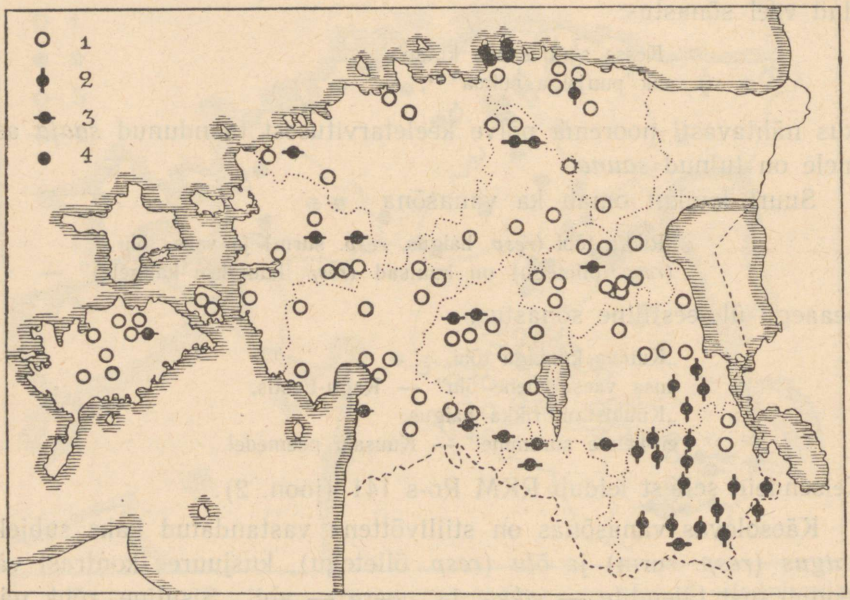
[21] ERA II 153, 397 (97).

[22] „Rikkaan tauti ja köyhän taari, ne kauas kuuluvat", „Köyhän ryki [= õllepruulimine] ja rikkaan tauti ovat kuuluisat" (A. V. Koskimies, Kokoelma suomen kansan sanalaskuja, Helsinki, 1906, lk. 166).

[23] „Rikmans sjuka och fattigmans bryggnad [= õllepruulimine] spörjas vitt" (Finlands svenska folkdiktning III, Helsingfors, 1923, lk. 125).

[24] „Von des Reichen Krankheit und des Armen Bier hört man dort und hier" [K. F. W. Wander, Deutsches Sprichwörter-Lexikon, III, Leipzig, 1873, lk. 1620, (179)].

Eesti suuremas osas esinev redaktsioon, mille lausestuse lõpposa „. . . on kuulsad" ja „. . . kuulukse (*resp.* kuulub, kuuldakse, kostab) kaugele", on enam-vähem paralleelselt levinud peamiselt Põhja-Eestis[25]. Ka kirjanduses on esinemine kahesugune, samuti leidub Soomes kahesugust lõppu, nii et on tõenäoline selle laenaminegi kahesugusel kujul.

Joon. 2. Vanasõna „Rikka tõbi (~ haigus) ja vaese õlu (~ õlletegu) kuulukse kaugele (~ on kuulsad)" esinemise alad: 1 — „Rikka tõbi (~ haigus) ja vaese õlu (~ õlletegu) kuulukse kaugele (~ on kuulsad)"; 2 — „Kuulus kuninga tõbi, ausa vaese mehe õlu"; 3 — „Rikka surm ja vaese õlu . . ."; 4 — „Kuulus on rikka haigus, ei kehva suremine".

Rikka *tõve* (*resp.* haiguse) asemel on osas teisendeis *surm*, mida leidub laialipaisatult üle kogu maa, ilma regionaalse esinemiseta. Et rootsikeelseis vanasõnus esinevad samuti rööbiti *haigus* ja *surm*, siis on laen toimunud kahesugusel kujul või on Eesti alal teostunud paiguti sõna *haigus* asendamine sõnaga *surm*.

Lõuna-Eesti redaktsioonis on rahva stiilitunne vormistanud sõnastuse ümber arvestades alliteratsiooni ja rütmi nõudeid, kusjuures

[25] Seitsmest Lõuna-Eestis esinevast teisendist on neli ebausutavat.

rikas on asendatud *kuningaga* ja täiendile *kuulus* on sünonüümseks paralleelsõnaks valitud *ausa*.

Kuusalu neemedel esinev redaktsioon on väga lähedane ühele sama vanasõna soome redaktsioonile [26]. Selle on arvatavasti kaasa toonud Soomest Kuusalusse siirdunud kolonistid, keda eriti rohkesti asus tühjunud taludesse peale XVII saj. esimesel poolel valitsenud näljaaega, samuti XVIII saj. peale Põhjasõda [27].

Eesti oludega kohandamist leidub Karksis kirjapandud teisendis, kus *vaene* või *vaene mees* asendub konkreetse, teatava ühiskonnakihi esindajaga:

„Rikka mehe surm ja sannamehe õllegurn, nee olevet kuuldse" [28].

Rikka ja *saksa* samastamist iseloomustab Kodavere teisend:

„Saksa haigus ja vaese mehe õlu on kuulsad" [29].

Esitatud andmeist võiks järeldada, et nimetatud vanasõna on meile tulnud rootslaste vahendusel arvatavasti XVI sajandil, mitte aga hiljem kui XVII saj. esimesel poolel, sest trükituna ilmub see juba a. 1660 Gösekeni grammatikas „*Manuductio ad Linguam Oesthonicam*". On vanasõna tekkimise paigaks mõni Skandinaavia maa ja milline nimelt, või koguni Põhja-Saksamaa — seda ei võimalda teiste rahvaste materjali vähesus öelda.

Mõisnik ja talupoeg.

Peale eestlaste maa vallutamist XIII sajandil sakslaste ja taanlaste poolt areneb kiiresti välja feodaalne kord väga rõhuval kujul. Eestlaste seas ürgkogukondliku korra lagunemisel ja riigi tekkimise tendentsi ilmnemisel kujunenud ühiskondlik kihistumine asendus uute vastandlike klassidega, mis tulenesid feodaalsest valduse süsteemist: sakslased ja taanlased moodustasid valitseva klassi, eesti elanikkonna laialdastest kihtidest aga kujunes rõhutud klass.

Feodalismiaega eestlaste ühiskondlik-majandusliku arenemisjärguna iseloomustab kõige ilmekamalt vanasõnade rühm, mis

[26] „Kuuluisa herrain tauti, ei köyhän kuolemakaan" (A. V. Koskimies, Kokoelma suomen kansan sanalaskuja, Helsinki, 1906, lk. 166).

[27] H. Tampere, Ülevaade Kuusalu ajaloost. Vana Kannel III, Tallinn, 1938, lk. 9 jj.

[28] AES, MT 254, 24.

[29] H II 59, 719 (2).

käsitleb feodaalisanda ja tootja, mõisniku ja pärisorjusliku talupoja antagonismi, talurahva leegitsevat klassiviha.

Mõisnikku, saksa, kui negatiivselt silmapaistvaimat kuju talupoegade ekspluateerimisel põhinevas ühiskonnakorras, kõrvutab rahvasuu vanasõnades paralleelse võrdkujuna kõige sagedamini hundiga, seega kiskjaga, ahnuse, kurjuse ja ohtlikkuse kehastajaga:

„Saul sõidab saks,
udul hulgub hunt" — Mihkli [30].
„Saks ja hunt on ühed" — Karja [31],
„Jumal hoitku igaüht ema last saksa viha ja metsa
kurja [= hundi] eest" — Halliste [32],
„Hunt tahab hurjutamist,
saks palumist" — Tõstamaa [33].
„Ära naera soe sööki,
ei saksa lööki" [kardetakse, et tuleb kätte] — Võnnu [34],
„Ära pea saksa vennaks
ega hunti lammaks" — Valga khk. [35].

Valitseva klassi piiramatu võimu mitmesuguseid väljendusviise temast sõltuva klassi — talupoegkonna — suhtes nimetavad eestlased rahvapäraselt „saksa vihaks". Täielikult mõisniku meelevallale allutatud talurahvas tundis kibedalt valitsevale klassile antud kodukariõigust, mõisahärra tahtest olenevat püsimist omakspeetud talukohas. Seda kurjust, saksa viha, peeti kestvaks ja hävitavaks:

„Saksa viha ja miilituli on üks" — Risti [36],
„Saksa katel keeb salaja" — S.-Jaani [37],

---

[30] H IV 2, 140 (69). Selle, ka Taanis, Saksas ja Soomes leiduva ütluse sisu tõlgendavad mitmed nii, nagu mõeldaks saksa all kirikumehi, kes kümnist kogu-vad just sajuse ilmaga, et leida taluinimesi kodunt. Eestis tarvitatakse seda vanasõna mõisahärraste raskelt läbinähtava ja luurava olemuse iseloomustamiseks, tuntud juba XVI saj. lõpul või hiljemalt XVII saj. algul.

[31] EKS 4^{0}5, 746.

[32] EKS 4^{0}3, 275 (108).

[33] E, A 957 (51). Mõisnike huve kaitsev vanasõna, milles suunatakse orirahva suhtumist alandlikkusele.

[34] H III 16, 608 (38).

[35] ERA II 115, 270 (12). Näide iseloomustab rahva umbusku „saksa" vastu.

[36] EKS 4^{0}1, 666 (3).

[37] H. Kapp 67 (1).

„Saksa viha ei kau" — V.-Maarja [38],
„Söönü pini ja söömätä säks omma üte kurja" — Põlva [39].

Saksa vihast hoidumiseks on rahvas otsinud abi nõidusest, kasutanud sellekohaseid nõidussõnu ja maagiat.

Kui XIII sajandist peale sakslased ja taanlased hakkasid eestlaste maal mõisu rajama, peamiselt vägivaldse talumaade mõisastamise teel, siis koos hinnuse või kümnisega hakati talupoegadelt juba XIII sajandi teisel poolel nõudma t e o t e g e m i s t, mis levis ning süvenes seoses mõisade asutamisega ja nende pindala laienemisega. Talurahva ekspluateerimist tõstis otse võimatuseni mõisa viljaeksport välisturule.

Säärast talupoegade arvel r i k a s t u m i s t illustreerivadki vanasõnad:

„Rikas härra — vaene vald,
vaene härra — rikas vald" — Saaremaa [40],
„Kurjal härral kulda palju" — Harjumaa [41],
„Saksad jääksid nälga, kui talupoegi ei oleks" — Rakvere [42],
„Talupoeg on tööle tarka,
härg on künnile kavala:
toidab saksad, toidab sandid,
toidab ilbakad isandad" [43].

Üle jõu käivatest teokoormistest pääsemise lootusetus väljendub vanasõnas:

„Millal lõpeb mõisatöö ehk millal kustub põrgutuli" — S.-Jaani [44],

sest mõisahärra ahnusel ei ole piiri:

„Põrguhaud ja saksa kukkur,
kes neid jõuab täita!" — Karuse [45],
„Saksal sada kõhtu
ja tuhat suud" — Saaremaa [46],
„Kes teise tööst tüddib,
Ehk teise vaevast vässib?" [47].

[38] H II 12, 460 (51).
[39] H IV 4, 817 (12).
[40] H I 4, 680 (631).
[41] H III 29, 101 (259).
[42] H II 46, 428 (112).
[43] M. I. E i s e n, Eesti vanasõnad, Tartu, 1929, lk. 28.
[44] E 37798 (1).
[45] H II 17, 870 (3).
[46] EKS 4[05], 374 (26).
[47] H. N e u s, Ehstnische Volkslieder, Reval, 1850—52, lk. 238.

Viimane vanasõna pärineb hiljemalt XVIII sajandist.

Vilja turustamisvõimaluste suurenedes kasvas vastavalt ka vajadus mõisa külviala laiendada. See asjaolu aga nõudis teokoormiste ja mõisapõldude ennenähtamatut suurendamist. Talupõldude liitmine mõisamaadega kestis kuni XIX saj. teise pooleni. Küla paremad maad muudeti mõisapõldudeks:

„Kus mägi, seal mõis,
kus küngas, seal kõrts —
talud soo ja raba sees" — Vigala [48].

Kord küsinudki väljatõstetud talupoeg mõisnikult: „Kuhu ma oma lastega lähen?" „Mine pilvede peale!" olnud vastus [49], mis väljendab mõisniku tüüpilist hoolimatust talupoegade suhtes.

Külade hävitamist esines ka veel peale pärisorjuse kaotamist XIX sajandil, mil puudus selleks seaduslik alus. Nii on Hiiumaal rahva mälestuses säilinud juhtum Pühalepa khk-st: „See oli parun Järneti [= Gernet] aegas Vaemlas [= mõis], kui aeti terve küla laiali ja maad võeti mõisale. Soldatid toodi kohale, nee aeasid katused maha ja inimesed välla. Mõnel jäänd leivad ahju, põle aega olnd neidki välla võtta. Siis nee popsid aeti ühte kohta vesise maa peale asuma. Ärrad saatsid kirja Peterburki, et suur tulekahju terve küla ää põletand. Peterburgist saadeti siia riideid ja asju tuleõnnetuse eaks. Need asjad müüdi loosi teel maha ja raha panid ärrad oma tasku" [50].

Võitluses ränga mõisaorjuse vastu oli sunnismaisel talurahval üheks relvaks p a g e m i n e ühest vallast või maakonnast teise tühjadesse taludesse. On teada, et eestlasi on rohkesti põgenenud ka Venemaale, kus neil oli küllaldaselt võimalusi asuma jääda kergemais oludes. Eriti eelistatud põgenemisalaks oli Pihkva kubermang. 1739. a. esinesid mõisnikud palvega Liivimaa kindralkubernerile võtta tarvitusele abinõusid talupoegade „ärakargamise" vastu.

Rüütelkonna vastavas memoriaalis väidetakse, et alatine talupoegade pagemine Venemaale, kus neid vastu võetakse ja nõudmise peale välja ei anta, toob endaga kaasa väga halbu tagajärgi. Mõisnikele muutuvat võimatuks talupoegi sundida täitma oma kohustusi, kui nad ei taha, et nende mõisad täiesti lagedaks muutuksid. Üksi-

[48] H III 23, 708 (2).
[49] ERA II 125, 493 (167) Vaivara < Audru.
[50] ERA II 254, 145/6 (53).

kutest mõisadest on 20 ja rohkem perekonda asunud Venemaale, eriti Petseri kloostri maadele. Vähe sellest: talupoegade „tigedus" muutuvat lahedate pagemisvõimaluste tagajärjel niivõrd suureks, et nad ei varja ähvardusi põlema pista härraste majasid ja siis ära minna Venemaale.

Talupoegade pagemise kohta on säilinud vanasõna

„Jumal päästa pagehejat
ja väsita taganajajat" — Pihkva piirilt[51].

Kuigi teisendeid selle vanasõna kohta on RKM Ro ainekogudes ainult 10 ümber, viitavad need ilmselt piirile, kust põgeneti Venesse. J. Hurda kaastööline J. Sandra Vastseliinast teab põgenike kohta järgmist kõnelda: „Pageja. Vanast olliva siin kihelkonnan selle nime all elävä mehe, kes kostgi ilmast pagenu ja sija Vinne veere kihelkonda kokko korjanu, kost naa hädä-tunnil ütele ja tõisele poole pagesiva, nii et näid õige hõlpsalt kätte es saa. Otsiti näid Vinne poole pääl perän, pagesiva Liivi-maale, otsiti siin — pagesiva Vinne maale"[52]. Sandra loetleb sääraseid pagejaid ja nende järeltulijaid Vastseliinas terve hulga.

Karguminek väljendub ka järgnevalt:

„Ära mine kurja saksa pakku,
pake halva maad" — Võnnu[53],
„Lätsi sutt pakku,
löüsi kahru kate pujaga eest" — Võnnu[54].

Siin nähtub mõnevõrra lootusetust, et põgenedes ühe mõisniku kurjuse eest, võiks leida teise parema isanda, selgemini aga avaldub neis näidetes mõisnike huve pooldav ja teeniv tendents näidata talupojale põgenemise mõttetust.

Sunnismaise talupoja liikumisvabaduse piiramine kajastub vanasõnas

„Talupoeg ei tea eemale
kui teise, kolmanda valda" — Saarde[55],

ainult mõisa poolt pealepandud vooriskäimised viisid teda oma valla piiridest välja.

---

[51] V. J. Stein, Üks kubu vanu-sõnu ja vanu kõnekombeid, Tartu, 1875, lk. 22.
[52] H I 8, 179 (3).
[53] H III 16, 609 (64).
[54] H III 16, 609 (52).
[55] E 13132 (1811).

Raharendiaegset mõisniku ja talupoja vahekorda iseloomustab vanasõna:

„Tee tööd ja maksa raha,
maatükk jääb herrale" — Karja [56].

Eesti talupoegkonna klassivaenulisest suhtumisest mõisnikusse kui vaenlasesse on tingitud teadlik mõisavara omastamine ja hävitamine. Sellest kõnelevad järgnevad vanasõnad:

„Saksa hääd [-vara] peät häötämä" — Vastseliina [57],
„Mõisavargus ei ole patt" — Laiuse [58],
„Mõisas lase käsi käia" [varguse mõttes] [59],
„Nattuke valletama,
Nattuke varrastama,
se on ni hea kui pool adra maid" [60],
„Parem ikka vähe kelm
kui suur aus. Tähendab endist teomeest kubja ees" — Valjala [61].

Talupojal oli käsitus tööst säärane, et töötegijal, tootjal, on õigus töötulemustele, seepärast tundus omavoliline võtmine päris loomulikuna. Pealegi olid ju mõisamaad endised talumaad, mille saagist osasaamine tundus õigustatuna. Seda tõendavad rohked mälestusteatmed nii RKM Ro ainekogudes kui ka K[äsikirjade] O[sakonna] endise A[kadeemilise] A[jaloo] S[eltsi] stipendiaatide aruandeis, samuti arvukad naljanditüübid mõisavarguse kohta. Vargust muidugi soodustas ka feodaalse ajastu talurahva ääretu kehvus. Rõõvellik mõisamajandus, eriti oma haripunktil XVIII saj. keskel, pigistas talurahvalt välja nii tööjõu kui ka oma põllult saadava vilja. Vanasõnad:

„Ega rott vilja-salve ära ei või surra" [62],
„Ei selle suud saa kinni panna, kis pahmast tallab" — Valga khk. [63]

illustreerivad täiendavalt rahva suhtumist mõisavarasse kui vaenlase omandisse.

---

[56] EKS 4[05], 340 (242).
[57] H IV 4, 801 (7).
[58] ERA II 196, 252 (1155).
[59] M. J. Eisen, Meie vana hõbe, Tartu i. a., lk. 54.
[60] A. Thor Helle, Kurtzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache, Halle, 1732, lk. 348 (315).
[61] H II 18, 555 (58).
[62] F. J. Wiedemann, Aus dem inneren u. äusseren Leben der Ehsten, St. Petersburg, 1876, lk. 20.
[63] ERA II 202, 499 (193).

Oma kaaslase, teise talupoja suhtes nõutakse piinlikku ausust, ilmekalt väljenduvad siin klassimoraali elemendid:

„Varasta saksa,
aga mitte talupoega" — Karja [64],
„Tark, kes saksa,
aga rumal, kes talupoega petab" — Karja [65].

Rohke vanasõnaline ainestik varguse kohta näitab suurt rangust varguse karistamisel ja üldse rahva hukkamõistvat suhtumist sellesse, ega muidu poleks rahvatraditsioon säilitanud tänini vanasõnades varasest keskajast pärinevat poomissurma karistusena varguse eest. Näit.:

„Varas vannub vastu
kunni võllani" — Kuusalu [66],
„Pisukesed vargad ripuvad võllas,
suured sõidavad tõllas" — Tarvastu [67],
„Ega vana võllast ole,
et varga võllas on" — Ambla [68].

Kahesugune käsitus omandist on silma paistnud isegi balti-saksa autoreile (näit. Hupel, Merkel, Petri, Paucker). Nii näit. mainib A. W. Hupel, et eestlastel vargus omavahel on väga haruldane ja hukkamõistetav, seda kavalamad aga on nad mõisaisandaid ja saksu petma [69].

Reeturina koheldakse kaebajat:

„Ön võtjal,
vilja on vijal,
köis kaebajale kaela" [70],

sest

„Kui pole kaebtust,
siis pole kohut" — S.-Jaani [71].

---

[64] EKS 4° 5, 341 (312).
[65] EKS 4° 5, 341 (313).
[66] H II 40, 510 (5).
[67] H III 21, 429 (53).
[68] E 69487 (21). Tähendus: Inimest puuakse varguse, mitte vanaduse pärast. Öeldakse halva suhtumise puhul vanainimesse.
[69] A. W. Hupel, Topographische Nachrichten von Lief- u. Ehstland II, Riga, 1777, lk. 135.
[70] A. Thor Helle, Kurtzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache, Halle, 1732, lk. 349 (337).
[71] H IV 4, 415 (64).

Talupoja kujutlus võimust on vanasõnade põhjal kahesugune: ühest küljest idealiseeriv, abstraktne käsitus feodaalaja keisrist (*resp.* kuningast) kui riigivõimu kehastajast, kuid teisest küljest teravalt eitav suhtumine kohalikesse võimukandjaisse — saksa mõisnikesse, nende käsikuisse ja pappidesse [72]. Säärane pessimistlik-irooniline ilmliku ja taevase võimu hindamine avaldub laialdaselt tuntud vanasõnas

„Jumal kõrgel,
kuning (keiser) kaugel".

Kõnealune vanasõna on kahtlemata laenuline, andmeid selle esinemise kohta leidub kasutada oleva kirjanduse põhjal Venes [73], Lätis [74], Leedus [75], Poolas [76], Saksas [77], tšehhidel [78], sloveenidel [78] ja ladina keeles [79], Soomes ja Rootsis aga mitte. Noarootslastelt on üks teisend kirja pandud, see aga näib ilmselt tõlgitud olevat kas eesti või vene keelest, sest selles esineb rootsi oludele võõras mõiste *keiser* [80].

Ons selle vanasõna päriskodumaa Venes, Poolas, Saksas või kuskil mujal, on puuduliku materjali tõttu raske öelda. Usutav siiski näib see olevat, et vanasõna on meile rännanud lõunapiiri kaudu juba XVI või XVII saj.

Nii on Lutsi maarahvaltki kirja pandud teisend:

„Kuning om kaven,
Jumal' om kõrgen" [81].

Redaktsioon, milles *kuninga* asemel esineb *keiser*, on kindlasti hilisem, sest alles Peeter I peale nimetati Venemaa valitsejaid keisreiks.

[72] Ю. М. Соколов, Русский фольклор, Москва, 1941, lk. 210.

[73] „Царь далеко, а Бог высоко" — В. Даль, Пословицы русского народа, Москва, 1862, lk. 60.

[74] „Divs áugstu, ķeizars tálu", Я. И. Лаутенбах, Очерки из истории литовско-латышского народного творчества II, Юрьев, 1915, lk. 90.

[75] Dẽw's aukštay, karálus tóli", sealsamas, lk. 9.

[76] „Bóg wysoko, król (przyjaciel) daleko", sealsamas, lk. 9.

[77] „Gott (~ der Himmel) ist hoch u. der König (~ Kaiser) weit", K. F. W. Wander, Deutsches Sprichwörter-Lexikon, II, Leipzig, 1873, lk. 33, 646.

[78] Лаутенбах, Очерки из истории литовско-латышского народного творчества II, Юрьев, 1915, lk. 9/10.

[79] „Deus in altis habitat, Rex procul equitat", sealsamas, lk. 10.

[80] „Gud är höft o kesan är langt" — Finlands svenska folkdiktning III, Helsingfors, 1923, lk. 53.

[81] O. Kallas, Lutsi maarahvas, Helsinki, 1894, lk. 134.

Arvestades, et Lutsi maarahvas rändas välja (või põgenes) Kagu-Võrumaalt XVIII saj. algul, siis järelikult pidi juba tol ajal vanasõna Võrumaal tuttav olema. Ka esineb see A. Th. Hellel 1732 [82].

Kui käsitletav vanasõna oli Eestis XVIII saj. algusaastail juba tuntud, siis on tõenäoline, et laen toimus hiljemalt XVII sajandil.

Esitatud vanasõna on tekkinud ja arenenud feodaalse ajastu olustikus, on aga ka rohket kõlapinda leidnud kapitalistlikus ühiskonnas.

Vanasõna kohaldamist muutunud oludele illustreerib näide:

„Keiser Talina liinah,
jumal kõrgõh — mis sa teed" [83],

milline sõnastus viitab kodanliku Eesti ajale.

Eriti teravalt avaldub rahva klassiühiskonna kriitika vanasõnades, millede sisuks on õ i g u s j a k o h u s. Ilmekalt esitatakse rahvapärane käsitus ühiskondlik-majanduslikust ekspluateerimissüsteemist ja näidatakse rõhutatult, et kohus ja õigus on valitseva klassi käes.

Feodalismiaegse kohtu poolt teostatud ühekülgne, ainuüksi mõisnikupoolne õigusemõistmine ja pärisorjusliku talupoegkonna jätmine seadusliku kaitseta väljendub kõige reljeefsemalt vanasõnas

„Kohus nõnda, kui mõistetakse,
õigus nõnda, kui tehakse:
poiss, aja härjad mõisa!" — Mihkli [84].

Vanasõna esimene osa on tuntud ka teistel rahvastel (soomlastel, vepslastel). Soome vastet mainib juba Florinus [85], millest järeldub, et see pidi tuntud olema XVII sajandil. Eestis on see omandanud paljudes teisendites [86] iroonilise lõpu, mis näib viitavat mingile rahva õiglustunnet sügavalt solvanud juhtumile. Vanasõna on esmakordselt fikseeritud A. Thor Helle grammatikas a. 1732, seega Eesti alal omandanud lõpposa hiljemalt XVII ja XVIII saj. vahetusel.

Rahvasuu teabki kõnelda lugusid, kus mõisnik on talupoja härja või mõne teise looma ära võtnud, kui see oli suur ja ilus. Nii on Võnnus kirja pandud järgmine jutustus: „Minu esäl ol'l suur must

[82] A. T h o r H e l l e, Kurtzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache, Halle, 1732, lk. 335 (125).

[83] ERA II 35, 521 (1) Põlva.

[84] H IV 2, 151 (88).

[85] H. F l o r i n u s, Wanhain Suomalaisten Tawaliset ja Suloiset Sananlaskut, Turusa, 1702.

[86] Praegu teadaolevail andmeil umbes paarikümnel.

ärg. Tahtnu kasvama jätta. Aga mõis võt't ära, et „kus sa oled see varanduse saanu, miska sa pulli oled söötnu" [87]. Umbes samasugune jutustus on Urvastest, milles mõisahärra võtab talumehe kuke ära, sest see on suurem kui mõisa oma. Kuke omanikule antakse tasuks 30 vitsahoopi, sest küllap ta ikka mõisavaraga kukke on söötnud [88].

Klassiühiskonna kohut kui üksnes valitseva klassi huvide kaitsjat iseloomustavad veel vanasõnad:

„Ega saksaga maksa kohut käia" — V.-Maarja [89],
„Rikas loodab raha piale,
vaene selja naha piale" — Kose [90].

Ekspluateerijate kohta käivateks on järgnevadki vanasõnad seletatud:

„Ega hunt hunti murra —
ei maksa mõisnikule mõisniku peale kaebama minna" — Kullamaa [91].
„Ega lammas hunti murra —
ega eestlane parunist jagu saa" — Kullamaa [92].

Talurahvareformidest näib kõnelevat ütlus:

„Kuninga juures suur kui heinakuhi,
saab siia, ei saa piipu panna" [93].

Selle teisenenud kuju

„Kui säädus Peterburist väl'la tuleb,
siis ta on nagu eenakuhi,
aga kui ta Eestimaale jõuab,
siis ta on nagu eenasaad" — Kullamaa [94],

käib arvatavasti 1816. ja 1819. a. pärisorjuse kaotamise seaduse kohta, millest rahvas palju lootis, hiljem aga pettus. Talupojapoolse õiguse olematuse kohta öeldakse:

„Metsas talupoja õigus" [95].

Peale eespooltoodud, ilmsete mõisniku ja talupoja vahekorda käsitlevate vanasõnade leidub veel rida seesuguseid, mis puudutavad

---

[87] ERA II 35, 290 (69).
[88] H III 9, 766 (17).
[89] ERA II 35, 290 (69).
[90] H III 9, 766 (17).
[91] H II 12, 197 (31).
[92] H II 37, 519 (28).
[93] M. J. Eisen, Eesti vanasõnad, Tartu, 1929, lk. 55.
[94] ERA II 308, 168 (11).
[95] M. J. Eisen, Eesti vanasõnad, Tartu, 1929, lk. 55. Küll võis see vanasõna ehk tähendada ka ihunuhtlust.

ekspluateerija (rikka, vägeva) ja ekspluateeritava (kehva, vaese) kohtuskäimisi üldse ning on kasutatud kahtlemata ka kapitalistlikul ajastul. Näit.:

„Rikkal ei ole süüd,
vasikal viga" — S.-Jaani [96],
„Ära mine vägevaga vaidlema,
ei ka rikkaga riidu" — Viljandi [97],

sama vanasõna on tuntud ka Lutsis:

„Är mingu rikkaga riidlema,
targaga tanklemma,
kõvaga maadlemma" [98].

„Kes kehväle õigust
vai vaesõlõ latsõlõ võileiba and" — Räpina [99],
„Kus vaesel õigus
või kehval kohus" — Paistu [100],
Rikka kohus laua peal,
vaesel laua all" — J.-Jaani [101],
„Rikka võlssi usutas,
aga vaese õigust ei taha keaki kuulda" — Otepää [102].
„Vaga vaest vaevatakse,
kõver ei tõsta kõrvagi" — Tõstamaa [103],
„Kui kulda, nii kohut,
kui hõbõhõt, nii õigust" — Vastseliina [104].

Kohtuvanasõnust on kõige populaarsem

„Kel vägi, sel võimus,
kel kukkur, sel kohus",

millest leidub teisendeid RKM Ro kogudes ja kirjanduses kokku 150. Seda vanasõna on kirja pandud igast maakonnast (Võru- ja Setumaalt küll kummastki ainult kaks). Väga tihe on selle esinemine nn. Mulgimaal ja Saaremaal, näib nagu oleks sõnastuseski mingi seos selle kahe rajooni vahel. Nimelt esineb Mulgimaal ning Saare-

96 H. Ruhs, 43 (5).
97 E 29187 (116).
98 O. Kallas, Lutsi maarahvas, 134.
99 ERA II 262, 272 (266).
100 EKS 8[02], 371 (37).
101 H I 2, 174 (181).
102 H III 10, 314 (51).
103 E, A 955 (1).
104 H II 60, 926 (7).

maal ülalesitatud redaktsiooni kõrval ka teine, milles sõna *kukkur* asemel on sõna *kott*:

„Kel kott, sel kohus".

On mõeldav, et Saare- ja Mulgimaa kokkupuute põhjuseks on pärisorjusaegne kolonisatsioon, mis — tingituna teokoormiste kestvast suurenemisest — viis talurahvast paremate elutingimuste otsinguil paigast paika. Saarlaste hulgalist siirdumist Lõuna-Eestisse, peamiselt just Viljandi linnuslääni, tõendavad Rootsi maarevisjoni raamatud. Üheks põhjuseks, miks „kott" levis „kukru" kõrval, võiks olla ka „kukru" esinemine Viljandimaal mõiste „kukal" tähenduses.

Kõnealuse vanasõna levimise põhjuseks on osalt selle stilistiliselt õnnestunud vorm (alliteratsioon, parallelism, eesriim, sünekdohh), aga peamiselt küll sisu, mis on tabav olnud nii feodalismi- kui ka kapitalismiaegse kohtu iseloomustamiseks.

Aegade jooksul kasvab r a h a osatähtsus majanduselus, eriti aga XVIII saj. teisest poolest peale.

Vanasõnades tuleb raha võimsuse hindamine ilmekalt esile just kohut ja õigust käsitlevais ütlustes. Kohtu õiglus on muutunud ostetavaks rahaga:

„Kuld käänd kuninga meele" — Helme[105].

K o h t u n i k e o s t e t a v u s vanasõna sisuna on rahvusvaheline. Nii tuntakse üle-euroopaliselt vanasõna, mille vaste on tuttav Lõuna-Eestis:

„Saks taht kosti"[106].

Nimetatud vanasõnale sisult väga lähedane ja samuti üle-euroopaline on teinegi vanasõna, mis kõneleb vankri või ratta määrimisest.

[105] H II 55, 189 (19).

[106] Vanasõna esineb erinevate paralleelvärssidega: näit.
„Säks taht kosti,
rattas määri" — Vastseliina (H III 30, 639 (7),
„Maa taht sõnnikut,
saks kosti" — Vastseliina (H IV 4, 810 (63).
Viimane teisend on laen Venest: „Земля любит навоз, а воевода (~судья) принос" (В. Даль, Пословицы русского народа, Москва, 1862, lk. 165), Soomes: „Lahjat lainkin lumoovat" (A. V. K o s k i m i e s, Kokoelma suomen kansan sanalaskuja, Helsinki, 1906, lk. 190), Saksas: „Geschenke verhexen das Gesetz" (K. F. W. W a n d e r, Deutsches Sprichwörter-Lexikon, I, Leipzig, lk. 1591), Taanis: „Gunst og Gave komme Retten til at rave", Rootsis: „Muthor giöra Domaren mild" (A. A. K o s k e n j a a k k o, Sananlaskututkimuksia I, Helsinki, 1913, lk. 44/5).

Eestis on RKM Ro kogudes sellesisulisi vanasõnu paarikümne ümber, kusjuures aga sõnastus on igas teisendis veidi erinev (seegi asjaolu võiks olla laenulisuse kinnituseks). Näit.:

„Kes hästi määrib,
see hästi sõidab" [107],
„Määritud ratas jookseb libedam" [108],
„Võietud vanker ei tänita" [109].

Altkäemaksu ja raha kõikvõimsust tähendavaist vanasõnust on üle-eestiliselt populaarne ütlus

„Raha ajab (~ paneb) rattad käima" [110].

Õigust käsitlevate vanasõnade alal aga leidub sääraseidki, mis näitavad õigust kui ideaali väljaspool sotsiaalseid pahesid, seega mõtteviisilt vasturääkivad eespoolesitatud vanasõnadele. Neis avaldub valitseva klassi püüd näidata õigust klassidest kõrgemal seisva normina, et tumestada rõhutud klassi teadvust ja seega kindlustada kehtivat korda:

„Mis õigus ühele,
see õigus teisele" — Paistu [111],
„Õige hõlma ei hakka ükski" — Hageri [112].

Viimase vanasõna kohta on teisendeid 100 ümber. Oma alliteratsiooni ja kujukõnega (*pars pro toto*) on see saavutanud suure rahvapärasuse. Sama vanasõnaga ekvivalentne

„Õiguse vastu ei saa ükski" [113]

on huvitavaks näiteks ka vormi olulisusest vanasõna levimisel. Kuigi vanasõna on ilmunud A. Thor Hellel, Hupelil, Rosenplänteri „Beiträge'des", Wiedemannil, Kampmanni „Kooli Lugemisraamatus" ja J. Kurriku „Kirjutamise õpetuses" (1882), pole see saanud rahvapäraseks.

[107] F. J. Wiedemann, Aus dem inneren u. äusseren Leben der Ehsten, St. Petersburg, 1876, lk. 55.

[108] Sealsamas, lk. 111.

[109] Sealsamas, lk. 209.

[110] Kuigi RKM Ro kogudes leidub vähemalt 70 teisendit, on tegelik esinemine palju suurem, sest igapäevases kõnes niivõrd tavalist ütlust ei taibata vanasõnana kirja panna.

[111] H III 20, 353 (48).

[112] E 73889 (19).

[113] F. J. Wiedemann, Aus dem inneren u. äusseren Leben der Ehsten, St. Petersburg, 1876, lk. 140.

Kohtuskäimisega ühenduses tunneb rahvas uskumusi ja kombeid, mitmesuguseid maagilise tähendusega vahendeid ja võtteid, et ometi — kohtuisandate vastuseisust hoolimata — saavutada õigust ja võitu [114].

Peremees ja sulane.

Feodaalses külaühiskonnas pole meil tegemist ühtlase talurahvamassiga, vaid seal me näeme arenemas kihistumist. Nõudes sulaselt nii teolkäimist kui ka talutöö tegemist, toimus sulase ekspluateerimine taluperemehe poolt, mis jätkus ja süvenes hiljemgi kuni kapitalistliku korra kukutamiseni ja nõukogude korra kehtestamiseni Eestis.

Sulase ja peremehe vahekord kajastub ka vanasõnades, mis tõendab selle kahe kihi huvide vastandlikkust külaühiskonnas nii feodalismi- kui ka kapitalismiaegseis olutingimustes. Neis vanasõnus avaldub kahe eri kihi mentaliteet, valgustades peremehe ja sulase suhet küll peremehe, aga ka sulase seisukohast.

Peremehe seisukohast vaadatuna sulase, peremehe ja mõisa vahekorda iseloomustab vanasõna

„Karjus karjah,
teoline teol,
sis võit iks esi ka ella" — Vastseliina [115].

Feodaalisanda poolt nõutavat tööjõudu maa kasutamise eest asendab talupoeg sageli teosulase tööjõuga. Aga ka oma talu töödel püüab peremees sulase kogu tootmisvõimet maksimaalselt ära kasutada. Järgnevad näited osutavad seda peremehepoolset nõudlikkust ja rahulolematust, näitavad, kuidas sulase töö tundub peremehele ikka vähesena, kõlbmatuna, temale makstavat palka mitte väärivana:

„Hull kiidab orja tööd,
laisk lapse tööd" — Tõstamaa [116],
[Kui pikaks] Ajaks ori aeda teeb" — Ambla [117],

---

[114] Kohtuskäimise uskumuste ja kommete kohta on andnud üksikasjalise ülevaate R. Viidalepp oma uurimuses „Isaisad kohtus". Ilmunud koguteoses „Kaleviste mailt", Tartu, 1935, lk. 186/217.

[115] H I 6, 122.

[116] H III 13, 173 (5).

[117] H IV 9, 798 (30).

„Ori vaatab otsa pääle,
palgaline päeva pääle" — Viljandi[118],
„Aja orja een
ja vea teivast tagan" — Võru[119],
„Mis võeras teeb,
see võeras sööb" — S.-Jaani[120],
„Maksa rahakopik poisile,
tee ise ära" — Pärnu[121].

Kuuluvad need feodalismi- või kapitalismiaega, sellele on raske vastata, kuigi stilistilised vormivahendid (alliteratsioon ja parallelism) ahvatlevad asetama esimest nelja vanasõna vanarahvalaulu valitsemisaega, vähemalt XVIII sajandisse, seega feodaalühiskondlikku arengujärku. Viimane aga („Maksa rahakopik poisile...") pärineb ilmselt juba kapitalismiajast, sest feodalismiaegne taluperemees küll vaevalt maksis sulasele rahapalka, või siis ainult kopikates, „Kopkas kuus ja vanad püksid" — Ambla[122]. Naturaalmajanduslik tootmisviis tingis ka sulasele palgamaksmise natuuras.

Sulaselt nõutakse peremehe poole hoidumist, peremehe huvide kaitsmist. Näit.:

„Kelle laua all jalad,
selle poole sa hoia" — Viljandi[123],
„Kelle leiba sa sööd,
selle laulu pead laulma" — Laiuse[124],
„Koer augub iki sinna poole,
kost ta lakku saab" — Paistu[125],
„Koer piab karjatse,
aga poiss peremehe poolt seisma" — Põltsamaa[126],
„Küll koer oma peremehe tunneb" — Saarde[127].

Nagu esitatud näidetest ilmneb, väljendub siingi peremehe üleolev suhtumine sulasesse kui temast olenevasse, tema meelevalla alla kuuluvasse inimesesse, kelle võrdkujuks on sageli koer.

---

118 E 9184 (71).
119 H I 4, 670 (161).
120 H. Ruhs, 28 (41).
121 H I 2, 48 (75).
122 ERA II 178, 230 (180).
123 E 21667 (39).
124 ERA II 196, 246 (1135).
125 H, Gr. Qu. 287 (13).
126 H IV 5, 474 (2).
127 E 13150 (1140).

Juba keskajal anti sulased vastavate määrustega taluperemehe tugeva kontrolli alla. Mõisamajanduse arenedes koos teokoormiste kasvamisega see sulaste sõltuvus nii mõisast kui ka taluperemehest aina süveneb. 1804. a. Liivimaa talurahvaseadus fikseerib tegelikult valitseva sulaste olundi, andes nad täiesti peremehe meelevalla alla, kusjuures palka võis peremees maksta äärmuseni vähe ja neid halvasti toita.

Areneva kapitalismi kajastuseks XIX saj. keskel, mil patriarhaalsus taluperes hakkas kaduma, on vanasõnad, milledes avaldub peremehe eelistatud seisund ka toidu suhtes. Neis väljendub suurtaluniku mentaliteet ajast, mil Lõuna-Eesti taludes levis pererahva ja teenijaskonna lahussöömine. Sellekohased näited pärinevad kõik Lõuna-Eestist. Vastavail andmeil on lahussöömist XIX saj. teisel poolel kõige enam esinenud Paistus ja Rõuges, järgmisena Hallistes ja Harglas. Lahussöömisele võisid mõju avaldada Põhja-Läti naaberkihelkonnad. Nagu andmed näitavad, oli Lätis, Viljandimaa naabruses, lahussöömine arenenud kaugelt enam kui Eestis, eriti Ruhja ja Mazsalaca khk-s.

„Suvel ei süü muu liha
kui hunt ja peremees" — Tartu-Maarja [128],
„Peremiis süü piima-leibä,
sulanõ süü suula-leibä" — Rõuge [129],
„Kes kassile kala
ehk lapsele peremehe rooga annab! [130].

Kuivõrd selge oli klassivastuolu külaühiskonnas ja ühes sellega peremeesteklassi põlgus ja üleolek, näitavad järgmised vanasõnad:

„Oitgu orjast otsalist
vai kitsiloomast kärnälit" — Helme [131],
„[Kes] Ori siin, [see] ori sääl" — Tarvastu [132],
„Parem kivi nurgas
kui pops majas" [133].

[128] H, Mapp, 462 (4).

[129] E 15782 (20).

[130] M. J. Eisen, Meie vana hõbe, i. a., lk. 79. Lapse all mõeldakse siin arvatavasti karjalast.

[131] H II 25, 191 (186).

[132] H II 55, 227 (48).

[133] F. J. Wiedemann, Aus dem inneren u. äusseren Leben der Ehsten, St. Petersburg, 1876, lk. 145.

Feodalismiaegne majandussüsteem primitiivsete tootmisvahendite tõttu nõudis suurt taluperet. Mõisa hooajatöödele tulnud vahel talust saata kuni 12 hinge, talutööd veel peale selle [134]. Feodalismi lõppjärgus hajutas mõisnik suurpered, jaotades lahtise rahva oma äranägemise järgi ja omakasu silmas pidades taludesse laiali, nii et juba XVIII saj. lõpul tekkis rohkearvuline sulaste kiht, kelle olukord oli talude üldise vaesumise tõttu teadagi ääretult vilets.

Nii nagu peremeeste klassil oli oma meelsus, nii ka s u l a s t e l kujunes oma klassiteadlikkus, mis samuti väljendub vanasõnades. Sulaspõlve viletsuse kohta öeldakse:

„Orja ikke — härja ikke" — Puhja [135],
„Orja leib on kibe süija" — Tallinn [136],
„Parem pidu rikka koeral kui kehva sulasel" [137],
„Õnnetu, kes ori,
vilets, kes palgaline" — Palamuse [138].

Ekspluateerimine ei haara rängalt mitte üksnes võõraid palgalisi, vaid ka peremehe omakseid — õdesid, vendi:

„Onnedu odede orja,
vilets venna palgaline" — Kuusalu [139].

Ilmse kibedusega osutatakse perepoegade eelistatud seisundile:

„Ezä poig künd iks ilust nurmõ,
palga poiss paluveerd" — Karula [140],
„Kia kuningalõ kohut mõist
vai peremehele perrä kaes" — Setumaa [141].

Sulane palgalisena ja kurnatavana ei olnud huvitatud töö tulemustest. Ta sooviks on võimaluse korral hoiduda liigsest pingutusest, avaldada protesti ja vastupanu ekspluateerijale.

„Jummalal aega,
perremehhel leiba" [142],

---

134 AAS stip. ar. 23, lk. 51 S.-Jaani.
135 ERM 51, 17 (336).
136 H III 27, 223 (8).
137 F. J. W i e d e m a n n, Aus dem inneren u. äusseren Leben der Ehsten, St. Petersburg, 1876, lk. 147.
138 E 46499 (107).
139 ERA II 261, 133 (92).
140 O j a n s u u, Estonica I, 255.
141 H II 70, 525 (1).
142 A. T h o r H e l l e, Kurtzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache, Halle, 1732, lk. 334.

„Parem oma riide soe
kui peremehe töö soe" — Tori[143],
„Ole südi söögi pääle,
ära tüki töö pääle" — Paistu[144].

Mitte üksnes sulaselt ei nõudnud peremees ränka tööd, vaid ka sulase naiselt (muidugi, kui sulane oli abielus) nõuti tasuks korteri eest talutööd. Vanasõna lausub selle kohta irooniliselt:

„Suur olgu sulazõ naanõ:
lat's üzän, laiv säl'län,
pudrupot't puuza pääl" — Hargla[145].

Sulaste-teenijate palkamisega ühenduses on pererahval olnud lootusi ja soove nende töökuse, kuulekuse ja püsimise kohta.

Sulased-teenijad omalt poolt on taotlenud heatahtlikumaid leivavanemaid, kelle juures teenimine kujuneks kestvamaks.

Seesuguseid soove, nii ühe- kui ka teisepoolseid, on vanasõnadeski säilinud tänapäevani.

Uuele teenistuskohale asumisel näib teenijail silmapaistva tundena esinevat hirm halva kohtlemise ees:

„Vastselt om sõgel vajan" — Urvaste[146],
„Nüüd võetes nagu linna vastu,
aga viimate ei masta paari pajuviisegi" — Tarvastu[147].

Teenijail oli sageli põhjust kaevata, et

„Vanast teenrist peetas niisama palju lugu
kui vanast penist" — Rõngu[148].

Koha vahetamisel loodeti mujalgi tööd leida:

„Ühes kohas ei tehta üksi leiba
ega jõda täri"[149].

Sulaste-teenijate kauplemine toimus tavaliselt kõrtsis kas vastlapäeval (Märjamaa), „taltsipühä perämitsel pühäl" (Vastseliina) või mõnel teisel päeval. Taludesse aga, mis olid tuntud halva kohtlemise

143 H II 21, 978 (21).
144 ERA II 202, 482 (66).
145 Ojansuu, Estonica I, 188.
146 EÜS VII, 1125 (36), s. o. 'uuena on sõel varnas ' = algul peetakse teenijast lugu.
147 E 19993 (10).
148 H IV 4, 602 (29).
149 F. J. Wiedemann, Aus dem inneren u. äusseren Leben der Ehsten, St. Petersburg, 1876, lk. 193.

poolest, ei tahtnud teenijad vabatahtlikult minna; sinna määrati siis poisid-tüdrukud feodalismi lõppjärgu ajal mõisa poolt; pärast 1819. a. seadust oli määrajaks vallakohus. Tuli siis sulasel-teenijal aasta kuidagi „läbi ajada" ja lohutuseks öeldi:

„Aasta oled aija vitsungi ärä" — Võnnu [150].

Peremehe tõelist headust või kurjust näitasid kogemused töötasu väljamaksmisel aasta lõpul:

„Ilma kitta õdaku,
peremiist aasta lõpul" — Vastseliina [151].

Peremehepoolselt iseloomustatakse teenija vahetust selle klassilise üleolekuga, mida sisendab teadmine, et uue teenija saamine on kindlustatud feodaalaja majandussüsteemis mõisa või kohtu poolt, hiljem töötatööliste püsiva rohkuse tõttu:

„Siga lääb, mold jääb,
tõine tuleb, tuhnib jälle" — Tartu-Maarja [152],
„Uus luud pühib puhta toa" — Iisaku [153].

Kapitalismiaegne jõukas taluperemees on teadlik, et raha kõikvõimsus tagab talle palgalised:

„Küll küla [= võõras] külla teeb,
kui peremees palga maksab" — Pärnu [154].

XX sajandi oludest on võrsunud järgnev vanasõna:

„Koorõlahotaja om pere lahotaja" — Räpina [155].

Teenijad ei tahtnud kooritud piima pärast säärase talu teenistusse minna, kus koorelahutaja oli.

Kihistumise süvenemist talurahva hulgas näitab vanasõna

„Rikka teenija talutüdruku üükse [= vöö]
tutt on enam kui vaese talu tüdär" — Viljandimaa [156].

---

[150] H II 29, 781 (7), s. o. 'aasta oled või aiavitsakski, kuidagi ikka läbi saab'.
[151] H III 30, 681 (128).
[152] H IV 9, 702 (128).
[153] H II 7, 790 (41). Seda vanasõna on tarvitatud küll ka nooriku kohta, tänapäevalgi kasutatakse uuele töökohale asumise puhul.
[154] H II 20, 61 (22).
[155] ERA II 271, 487 (4).
[156] Weske 5, 151.

Kokkuvõte.

Eesti vanasõnades kajastub tootmissuhete areng ja tootlike jõudude olukord feodaalse ja osalt kapitalistliku ajastu tingimustes.

Feodalismiajal moodustas vastuolu talupoja ja mõisniku vahel tähtsaima klassierinevuse meie maaühiskonnas. Rahvapärane käsitus klassiühiskonnast samastab vanasõnades kurnajat-mõisnikku — hundiga, nimetab mõisniku kõikvõimsusel põhinenud ülbust ja toorust talupoja vastu lühidalt „saksa vihaks". Mõisnikupoolse ekspluateerimise all piinlev talurahvas on oma olundit iseloomustanud vanasõnades, mis rõhutavad rikastumist talupoja töö arvel, teokoormiste suurust ja talumaade mõisastamist.

Võitluses mõisniku kui klassivaenlase vastu kasutab talurahvas vastuabinõudena vanasõnade peegeldusel: 1) pagemist soodsamate elutingimuste leidmiseks nii Eesti alal sisekolonisatsioonina kui ka Venesse Võrumaa kaudu; 2) mõisavara kui oma töövilja teadlikku omastamist; 3) võimalust mööda sihilikku tööst hoidumist ja madalat tööpinget, see, mida balti-saksa ajaloolased on nimetanud eestlaste laiskuseks.

Mõisnikupoolsest ekspluateerimisest tulenevale ülekohtule vastukaaluks loob talurahva kujutlus idealiseeriva käsituse feodaalaja keisrist (*resp.* kuningast) kui riigivõimu kehastajast, kellele mõisnike teguviis olevat teadmata. Säärast arusaamist väljendab eestlastel, venelastel ja teistel rahvastel tuntud vanasõna

„Jumal kõrgel,
kuning (~ keiser) kaugel".

Eriti selgesti ilmneb rahvapärane klassiühiskonna kriitika vanasõnades, mis käsitlevad õigust ja kohut. Kogu sellest rühmast järeldub kohtu ja õiguse kuulumine ainuüksi valitsevale klassile, kuna aga talupoegkond on jäetud seadusliku kaitseta. Kohtuvanasõnadest omab suurimat populaarsust

„Kel vägi, sel võimus,
kel kukkur, sel kohus",

mille leviku põhjuseks on peale õnnestunud vormi eriti tabav sisu nii feodalismi- kui ka kapitalismiaegse kohtu iseloomustamiseks.

Kihistumine külaühiskonnas langeb ühte klassiühiskonna tekkimisega. Vanim sellesisuline vanasõna on sedastatav a. 1660:

„Rikka tõbi ja vaese õlu
kuulukse kaugele".

Kas see erinevus seisnes vaesemate ja rikkamate adratalupoegade, taluperemeeste ja popside ning vabadikkude või peremeeste ja sulaste vahel, pole võimalik kindlasti öelda.

Eriti selgesti avanevad meile klassivastuolud nii feodaalses kui ka kapitalistlikus külaühiskonnas peremehe ja sulase vahekorda käsitlevais vanasõnades.

Peremehepoolseis vanasõnades ilmneb üleolev ja halvustav suhtumine sulasesse. Sulastelt-teenijailt soovitakse kuulekust, töökust ja kestvat paigalpüsimist. Peremeest kujutatakse nendepoolsetes vanasõnades talupere keskse kujuna, kelle tegevuse ja võimete kõrval olevat sulase töö tühine. Vanasõnu selle kohta leidub juba feodalistlikust ajastust.

Ka sulaste kiht väljendab oma mõtlemisviisi vanasõnades. Sulased, kelle kanda oli teoraskuste kahekordne koorem, suhtusid kibeda põlgusega peremeestesse kui nende tootmisjõu ekspluateerijaisse. Nii talu- kui ka mõisatöö vastu puudub sulastel huvi, sest töötulemused ei paranda kuigi palju nende olundit. Halb kohtlemine pererahva poolt ja vilets toit olid sageli määravad tegurid teenistuskoha valikul ja vahetamisel.

Vanasõnade repertuaaris on sedastatavad ka ütlused kapitalismiaegsete sotsiaalsete olude kohta. Vihjeid rahamajanduse kohta leidub kõige rohkem peremehe ja sulase vahekorda käsitlevais vanasõnades, kus peremehepoolsetes rõhutatakse raha kõikvõimsust nii teenijate palkamisel kui ka inimese hindamisel üldiselt. XX sajandist pärineb vanasõna koorelahutaja kohta, mis koore (*resp.* või) turustamisel rahategemise sihiga muudab talupere toidu lahjaks.

Eespoolvaadeldud vanasõnadest nähtub eestlaste rahvapärast klassiühiskonna kriitikat tabaval ja selgel kujul. Säärastena on vanasõnad suure väärtusega allik- ja näitematerjaliks ühiskondlike probleemide uurijaile, ajaloolastele, kirjanikele ja teistele.

Lydia Koidula käsikirjaline pärand Riiklikus Kirjandusmuuseumis.

H. Kleis.

Lydia Koidula käsikirjaline pärand ei ole mahult suur. Koidula fondi nimetuse all säilib Riikliku Kirjandusmuuseumi Käsikirjade Osakonnas õieti ainult kaks mappi materjale. Lisaks sellele leidub kolmest mapist koosnev „Koidula osa" tema õemehe dr. Heinrich Rosenthali suures kogus. Viimane ongi harukordse huvi ja hoolega suhtunud Jannseni perekonna käsikirjalisse pärandisse, seda kogunud ja säilitanud. Tema surma järel (a. 1916) anti see pärand testamentliku korralduse põhjal tema poja prof. Elmar Rosenthali poolt üle Eesti Rahva Muuseumile, kust see siirduski Riiklikku Kirjandusmuuseumi. Osa materjalidest on H. Rosenthal juba ise oma eluajal üldsusele kättesaadavaks teinud, annetades need Eesti Kirjanduse Seltsile, millised materjalid moodustavadki eespoolmainitud Koidula fondi põhituuma. Koidula enese kirjutatud kirjad leiduvad adressaatide fondides, samuti on üksikuid Koidula käsikirju jm. võõrastes fondides, kuna Riiklikus Kirjandusmuuseumis säilitatakse kirjakogud sellises koostises, milliseks nad teatava isiku või asutise käes on moodustunud.

Vaatamata sellele, et Koidula nimega seotud kirjavara jääb koguseliselt varju nii mõnegi mitmekümnest või -sajast mapist koosneva fondi kõrval, on sisuliselt see üks meie minevikupärandi tihedaimaid ja väärtuslikemaid osasid.

Meie tähelepanu köidavad kõigepealt Koidula kirjad. Koidula elas ajal, mille aeglane elutempo soodustas kirjade kirjutamist. Pealegi on temas olnud loomupärane tarve inimestega palju suhelda, rikastuda ise sel teel ja rikastada ka teisi. Kui erakirjad üldiselt on inimelu avameelsemaid ja vahenditumaid mälestusmärke, siis on seda eriti ka Koidula kirjad. Ta on neid kirjutanud kirjaniku inspiratsiooniga, ajalehetöös vilunud sulega, nad on tööle ja võitlusele innustavad,

vaimukad, sädelevad, humoorikad, läbi põimitud paljulugenu arvukate tsitaatidega. Segavalt mõjub tänapäeva lugejasse kohati esinev oma aja naiselikkuse mõistele iseloomustav, mõnevõrra edvistav sõnaderohkus, samuti asjaolu, et eestikeelsete kõrval osa kirju (kirjad omakseile peaaegu eranditult) on kirjutatud saksa keeles, nagu see tol ajal oli kombeks veel mitte täielikule iseteadvusele jõudnud eesti kodanluse ringkondades.

Ajaliselt algavad Koidula kirjad a-st 1862, mil ta oli 19-aastane. Need on tema 7 kirja õde Eugeniele [1], kirjutatud osalt Pärnust ajutiselt Tartus viibivale õele, osalt Tartust, kus Koidula käis koduõpetaja kutseeksamit õiendamas. Kuigi need kirjad räägivad lihtsatest, ainult perekondlikult huvi pakkuvaist asjust, on siin juba tunda huviküllast isiksust ning tulevast andekat kirjanikku.

Oma kauneimad ja väärtuslikemad kirjad kirjutas Koidula oma elu kulminatsiooniperioodil, Tartu-ajajärgul. Esikohal seisab siin tema elule ja arenemisele määrava tähtsusega kirjavahetus F. R. Kreutzwaldiga. Koidula kirjutatud kirju on alal hoidunud 49 [2], 7. XI 1867—(16. XI 1872), (128 l.), Kreutzwaldi vastuseid 51 [3], 12. XI 1867—12. VII 1873. Koidula abielu ajal kirjutatud kirjad ei ole säilinud. Teatavasti saatis Kreutzwald Koidula soovil tema pulmapäeval kõik selle ajani saadud kirjad temale tagasi [4]. Koidula hoidis seda kirjavahetust kalli aardena ja andis selle surma lähenedes hoiule oma ustavale õele Eugeniele. Viimaselt päris need kirjad tema mees, kes need a. 1909 annetas Eesti Kirjanduse Seltsile tingimusel, et need üldsuse omanduseks tehtaks, tähendab trükis avaldataks [5].

See kirjavahetus ei ole ainult hindamatuks allikmaterjaliks kahe suure inimese elukäigu ja sisemaailma mõistmiseks, vaid kuna kirjade kirjutajad suure huvi ja andumusega kaasa elasid ka kodu-

[1] E. Rosenthal on nad tõlkes avaldanud „Koidula 7 kirja õele 1862. aastast". „Eesti Kirjandus" 1924, nr. 9, lk. 401—416. 4 kirja, dateeritud 3., 10., 21. VIII 1862 ja 1 daatumita (9 l.), säilitatakse originaalis RKM-is Rosenthal 22 (lõpus); kolme kirja originaali saatus on teadmata.

[2] RKM Kreutzwald 1 : 2, lisaks üks kirja visand (2 l.) RKM E. Rosenthal 1 : 10.

[3] RKM Koidula 1 : 6, lisaks üks kaaskiri 14. II 1868, RKM Rosenthal 20 : 16.

[4] Vt. Kreutzwaldi kiri Koidulale 19. II 1873, RKM Koidula 1 : 6, 50/140.

[5] Vt. EKS-i asemikkudekogu XI koosoleku protokoll, 6. II 1909, EKS-i Aastaraamat II, 1910, lk. 25. Ilmus trükis pealkirja all „Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus" I—II (toimetanud K. Leetberg, Tartu, 1910, 1911).

maa saatusele ja arengule ning sellele kirjades elavalt reageerisid, peegeldab nende kirjavahetus ka ajajärgu ühiskondlik-poliitilist ja kultuurilist elu. Kogu Koidula kirjanduslikku pärandit algusest lõpuni kandev võitlusind Eestit anastanud sakslaste vastu on ühes neist kirjadest konkretiseerunud tema poliitiliseks kreedoks: „... mingit järeleandmist Saksa annekteerimisihale, poliitilisele kõrkusele, sellele ülbusele, mis ainult n e n d e poliitilises leeris näeb kõigi naaberrahvaste õnne ja õnnistust!" [6]

Eestile teda tabanud ikalduse ja nälja puhul toetuse saatmisel algab Koidula kirjavahetus „Uusi Suometar'e" toimetaja mag. Antti Almberg-Jalavaga [7]. Koidula kirju on säilinud 24 [8], 10/23. IV 1869—(6. II 1877), (65 l.), neist 4 esimest J. V. Jannseni allkirjaga, kuid Koidula käekirjaga, 5 on kirjutatud Koidula abielu ajal ja 2 viimast adresseeritud ühtlasi ka Almbergi abikaasale. Vastuseid on 16 [9], 14. III 1870—13/1. I 1872. Puuduvad Koidulale ta abielu ajal saadetud kirjad [10]. Nende Koidula kirjade lugemist segab mingi tema enda leiutatud eesti-soome ühiskeel, kuigi kirjad muidu on kirjutatud Koidulale omase vaimukuse ja tihedusega. Eluloolis-psühholoogilise huvitavuse kõrval pakuvad need kirjad, eriti algupoolel, väga palju ainest nii Koidula kui ka Almbergi suhtumise kohta mõlemaid maid puudutavatesse ühiskondlik-poliitilistesse ja kultuurilistesse probleemidesse ning päevaküsimustesse.

Samast räägivad ka Koidula kirjad soome ajaloolasele ja poliitikule Yrjö-Koskisele, kellega ta teatavasti tutvus oma isamajas Yrjö-Koskise Eestis viibimise ajal a. 1867. Koidula originaalkirju Yrjö-Koskisele leidub RKM-is ainult üks, mis on eestikeelne [11], 2. VIII 1869 (2 l.), ärakirjade näol aga sellele lisaks 7 saksakeelset kirja [12] 10/22. X 1867—(1871), mis on saadud Yrjö-Koskise erakogudest Soo-

[6] Autori tõlge. Koidula Kreutzwaldile 30. X 1869, RKM Kreutzwald 1 : 2, 26/70.

[7] Trükis ilmunud osalt originaalis, osalt tõlgituna.

[8] RKM Almberg 1 : 1.

[9] RKM Koidula 1 : 2, annetatud H. Rosenthali poolt a. 1909, EKS-i asemikkudekogu XI koosoleku protokoll, 6. II 1909, EKS-i Aastaraamat II, 1910, lk. 25.

[10] Kolme neist on Aino Kallas näinud Koidula tütre Hedvigi käes Peterburis jaan. 1912, vt. RKM Väikekogud 7 : 11, l. 10—11.

[11] RKM Godenhjelm 1 : 4.

[12] RKM reg. 1936/60.

mes. Yrjö-Koskise vastustest on säilinud ainult üks pikem, kirjutatud prantsuse keeles [13] 1. X 1867.

Soomlastest on Koidula veel kirjavahetuses olnud muinasuurija J. R. Aspeliniga, kes teatavasti külastas Eestit ja Jannsenite kodu 1. üldlaulupeo ajal a. 1869. Riikliku Kirjandusmuuseumi eelkäija Eesti Kultuuriloolise Arhiivi ülesandel a. 1936 toimunud eestlaste materjalide registreerimisel Soome arhiivides selgus, et Aspelinile saadetud 5 Koidula kirja rea luuletustega a. 1869, 1870 [14], samuti üks vastuse kavand, olid Helsingis A. M. Tallgreni valduses. Aspelinilt on säilinud 3 kirja [15] 11/23. VII 1869 — 21. VIII 1870.

Soome Kirjanduse Seltsi arhiivis säilitatakse ka üks Koidula kiri Elias Lönnrotile 1/13. IX 1874 [16], milles Koidula Lönnroti kutsub oma pojale ristiisaks.

Koidula elu Tartu-perioodi kuulub tolleaegse eesti avaliku elu tegelastega veel rida kirjavahetusi, mis ta kirjutas osalt oma isa ülesandel, osalt omal algatusel ja milles leiavad käsitlemist kõik oma aja ühiskondlikud päevaküsimused, puudutagu need siis 1. üldlaulupidu, Eesti Aleksandri kooli ja eesti tütarlaste kooli asutamist, Eesti Kirjameeste Seltsi, vahekorda vene ja saksa võimudega või mõnd muud üldtähtsat küsimust.

Sellised on Koidula 6 kirja Jaan Adamsonile Holstresse [17]

---

[13] RKM Koidula 1 : 5, H. Rosenthali talletatud a. 1909, EKS-i asemikkudekogu XII koosoleku protokoll, 2. IV 1909, EKS-i Aastaraamat II, 1910, lk. 32. Siinjuures ka K. Leetbergi tehtud ärakiri ja tõlge. Trükis ilmunud.

[14] Kirjad, dateeritud 2. VIII 1869 ja 16. IX 1870, on trükis ilmunud. Aino Kallas on teinud lauludest „Kät veel korra, — lahkume" ja „Tamme ladva vahelt vaatab" ärakirjad, RKM Väikekogud 6 : 34.

[15] RKM Koidula 1 : 3, H. Rosenthali talletatud a. 1909, EKS-i asemikkudekogu XII koosoleku protokoll, 2. IV 1909, EKS-i Aastaraamat II, 1910, lk. 32.

[16] Aino Kallas Koidula tütart Hedvigi intervjueerides Peterburis jaan. 1912 on teinud ärakirja Lönnroti vastusest 21. X 1874, mis leidub RKM Väikekogud 7 : 11, 1. 10. Koidula ise mainib selle kirja saabumist vend Harryle kirjas 23. XI 1874, RKM Rosenthal 21, 1. 18 ja kirjas Almbergile 23. XI 1874, RKM Almberg 1 : 1, 21/58.

[17] RKM Adamson 1 : 6; neist 2 esimest J. V. Jannseni nimel, kuigi Koidula käekirjaga; saadud Eesti Aleksandri kooli kuratooriumilt Jaan Adamsoni pärandusest a. 1912, EKS-i toimkondade aruanded 1912. a. tegevuse kohta, EKS-i Aastaraamat V, (1912), lk. 95.

14. III 1868—18. II 1870, 1 k. d-ta, (12 l.), vastuseid on 4[18], 14. IV 1869 — 5. XII 1871, ja 1 kiri Mihkel Veskele[19] 5/17. IV 1869 (2 l.). Selline on aga eriti tema kirjavahetus C. R. Jakobsoniga, kellele kirjutatud 10 kirja[20] 6. II 1868 — 8. IV 1870 (26 l.) säilisid palju aastaid Kurgjal C. R. Jakobsoni perekonnas ja alles a. 1938 ühes hulga teiste materjalidega anti üle Jakobsoni tütre Linda poolt Riiklikule Kirjandusmuuseumile. Jakobsoni vastuseid on 13[21], 26. IV 1869 — 5. XII 1871. Koidulat ja Jakobsoni on sel kirjade vahetamise ajajärgul sidunud siiras sõprus ja vastastikune lugupidamine. Nende kirjad annavad ms. ka otse programmilise selgusega pildi mõlemate elukäsitusest ja poliitilisest orientatsioonist, millest hiljem võrsusid lahkhelid ja mis viisid Jakobsoni eesti kodanlik-rahvusliku liikumise parteidevahelises võitluses balti-saksa erikorda avalikult ründavale positsioonile, Koidula aga oma isa lepliku, konservatiivse seisukoha pooldamisele.

Kaks väga isikupärast kirja on Koidula Pärnu-ajajärgu tuttavale ajakirjanik H. Fr. Czieschile[22] 20. III 1870 — 14. IV 1870. Viimaselt Koidulale on säilinud ainult 1 kiri[23] 10. XII 1870, kuigi neid võrdlemisi intiimlaadilisi kirju on rohkem olnud, nagu selgub juba Koidula säilinud kirjadestki[24].

Balti-saksa kirjanikule Jegor v. Sieversile on olemas ühe Koidula kirja ärakiri[25] 11. III 1870 (2 l.), milles ta saadab Sieversile tema

---

[18] RKM Koidula 1 : 1, H. Rosenthali talletatud a. 1909, EKS-i asemikkudekogu XII koosoleku protokoll, 2. IV 1909, EKS-i Aastaraamat II, 1910, lk. 32.

[19] RKM Veske 5 : 15.

[20] RKM reg. 1938/17; lisaks 2 J. V. Jannseni allkirjaga, kuid Koidula käekirjaga kirja 8. VIII 1869 ja d-ta (3 l.) ja 1 Koidula tehtud ärakiri „Eesti Postimehele" Narvast saadetud kirjast 6. XII 1868 (1 l.), sealsamas.

[21] RKM Koidula 1 : 4, avaldatud pealkirja all „C. R. Jakobsoni kirjad Koidulale. (1869—1870)". „Eesti Kirjandus" 1911, nr. 10, lk. 365—379, 1912, nr. 1, lk. 32—35; H. Rosenthali annetatud a. 1909, EKS-i asemikkudekogu XI koosoleku protokoll, 6. II 1909, EKS-i Aastaraamat II, 1910, lk. 25.

[22] 1. kiri (2 l.) RKM reg. 1946/63, G. Matto annetatud; kiri on nähtavasti erakogujate ringkonnas liikunud käest kätte. 2. kiri (2 l.) RKM Rosenthal 20 : 1.

[23] RKM Rosenthal 20 : 7.

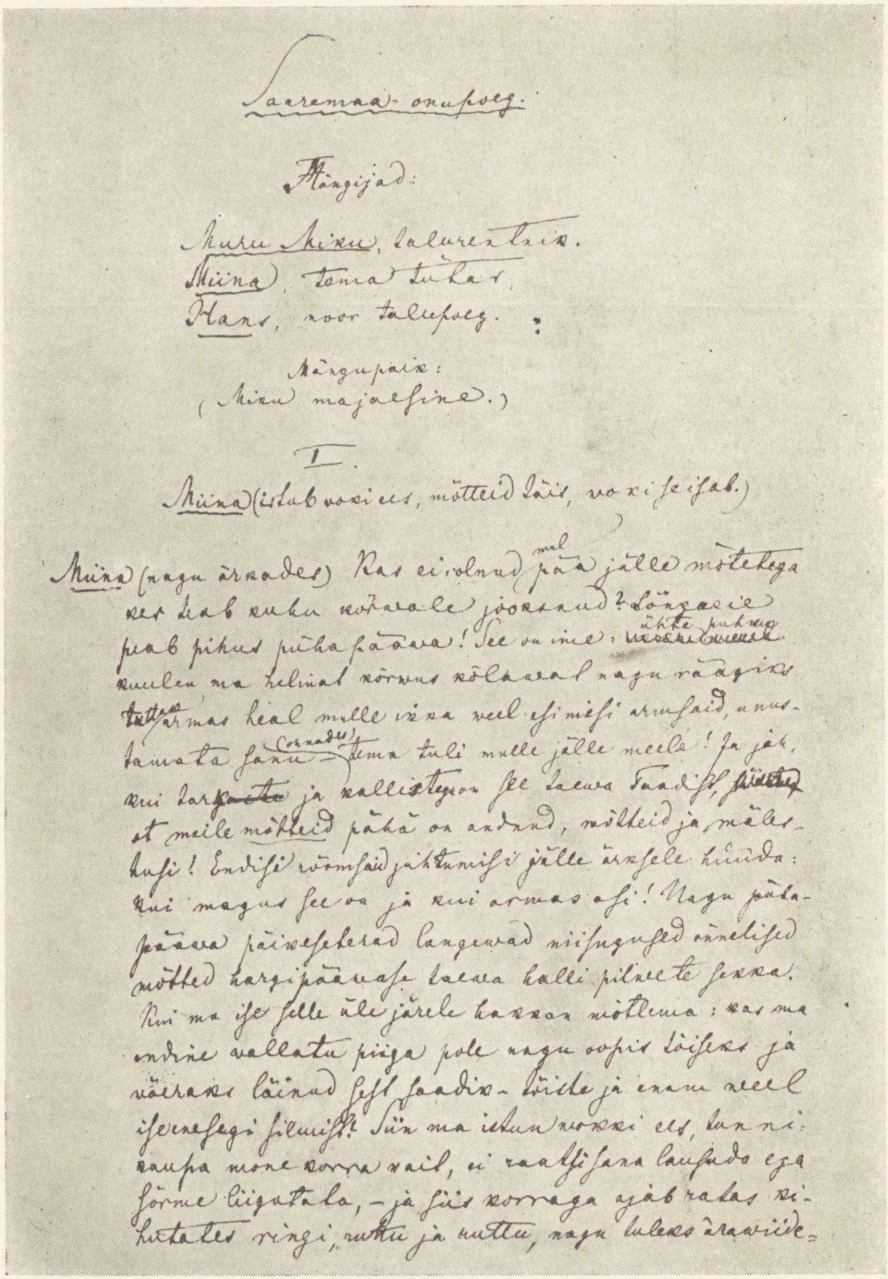
[24] Koidula mainib Czieschilt kirjade saamist ms. kirjas Kreutzwaldile 16. VIII 1869, RKM Kreutzwald 1 : 2, 23/61, samuti kirjas isale 12. III 1873, RKM Jannseni perekonna pärand 2 : 9, 2/6.

[25] RKM Koidula 1 : 10, H. Rosenthali talletatud a. 1911, EKS-i asemikkudekogu XX koosoleku protokoll, 20. XII 1911, EKS-i Aastaraamat IV, (1911), lk. 99.

L. Koidula.

L. Koidula. (Tõnis Grenzsteini joonise järgi a. 1887.)

Saaremaa onupoeg.

Mängijad:

Kuku Kikas, talurea laps.
Miina, tema tüdar,
Hans, noor talupoeg.

Mängupaik:
(Kiku majaeesine.)

I.

Miina (istub vasikas, mõtteid täis, vo xi je jab.)

Miina (nagu ärrades) Kas ei olnud mul
see kah ruku võõrale jõõrand? Lõnga ei
peab pikus puha pääva! See on ime: ükte puhku
muulen ma helmad võrnus võlaaal nagu vägiks
tõttra ärmas keal mulle võna veel eji miehi armsaid, a mus-
tamata sõnu (sõnadu) tema tuli mulle jälle meele! Ja jah,
mui karjatüdru ja vallatlegon see laeva saadik, jüütlus
et meile mõtteid pähä on andnud, mõtteid ja mäles-
tusi! Endisi võõmsaid juttumisi jälle üksele kuuda:
mui magus see on ja mui armas aji! Nagu pääla-
pääva päiwesekesed langewad niisugused õnnelised
mõtted karjapäewase laeva kalli pilwede sõõra.
Mis ma ise selle üle järele kaasan mõtlema: kas ma
endine wallatu piiga pole nagu oopis teiseks ja
väärtuse läinud selt saadik - tüüde ja enam weel
iseenesegi silmis? Sün ma iskun wõõrsi eks, kus ni
rauda mone sõrra vaid, ei raalsi sara lauguda ega
förme liigutada, - ja siis sõrraga ajab rahas si-
kutades ringi, nukki ja nuttu, nagu lukses äraviide-

L. Koidula näidendi „Saaremaa onupoeg" esilehekülg autori käekirjas.

poolt soovitud andmeid Schilleri ja Goethe eesti keelde tõlgitud teoste kohta C. G. Wengeli Schilleri-Goethe kirjanduse bibliograafia uustrüki jaoks. Sieversilt on 4 kirja [26], 11/23. III 1867 — 9. III 1870. On säilinud Koidula kihlakaart tervitustega Johann Kölerile [27].

Koidula abielu ja elu loojanguaja tundmaõppimiseks ja mõistmiseks on võrratuks allikmaterjaliks ta kirjad omakseile. Kahjuks on see kirjavahetus säilinud ühepoolsena. Omaste kirjadest on olemas ainult 1 pikem kiri vend Harrylt [28] (1873), 1 kiri vend Eugenilt [29] 6. XII 1884, 1 kiri isalt [30] 1. XI 1875, 1 kiri vend Leopoldilt [31] 21. III 1874 ja 2 kirjamustandit õde Eugenielt [32]. Kõik teised omaste kirjad on jäänud omal ajal Koidula perekonda Kroonlinna. Koidula kirjutatud kirjad aga kogus H. Rosenthal kokku ja nad saabusid tema suure kogu koosseisus Eesti Rahva Muuseumi a. 1918, kust nad siirdusidki Riiklikku Kirjandusmuuseumi. Peab arvama, et osa kirjadest siiski on kaotsi läinud. Silmas pidades kojuigatsuse all kannatava Koidula suhtlemise vajadust omastega kirja teelgi, peab oletama — kui ka siin taoti mõningaid pidurdavaid asjaolusid võis olla —, et ta neile kirjutas võrdlemisi järjekindlalt. Nüüd on aga näit. 1880. a. esitatud 27 kirjaga, 1882. ja 1883. a. aga ainult ühega jne. [33]. Osa neist kirjadest omakseile, nim. 134 (437 l.), on tõlgitult ja mõningate kärbetega ka trükis ilmunud [34]. Eraldi säilivad

[26] RKM Koidula 1 : 8, H. Rosenthali talletatud a. 1909, EKS-i asemikkudekogu XI koosoleku protokoll, 6. II 1909, EKS-i Aastaraamat II, 1910, lk. 25. Neid on rohkemgi olnud, vt. näit. Koidula kirjad Kreutzwaldile 16. VIII 1869, RKM Kreutzwald 1 : 2, 23/62 ja 9. V 1870, sealsamas 35/91.

[27] RKM EK1A Köler 2 : 43.

[28] RKM Rosenthal 20 : 23.

[29] RKM E. Rosenthal 1 : 6.

[30] Sealsamas 1 : 7.

[31] Ed. Michelsoni kirjas J. V. Jannsenile 24. III 1874, RKM Jannseni perekonna pärand 2 : 12, 5/19—20.

[32] Sealsamas 6 : 8.

[33] On ka otseseid jälgi mõne kirja kirjutamisest, mis pole säilinud, nagu näit. kirjas Rosenthalidele 20. VI 1879, RKM Rosenthal 21, 1. 249, mainitud kiri vend Harryle Berliini jne.

[34] „Koidula kirjad omakseile 1873—1886". Tõlkinud ja toimetanud Edith Rosenthal-Lipp, Tartu, 1926. Nende kirjade originaalid, lisaks paarkümmend avaldamata jäetud kirja ja katkendit, säilivad RKM Rosenthal 21—22.

2 kirja vend Harryle[35] a-st 1870 (4 l.), 5 kirja omakseile[36] (28. IV 1881 — 13. V 1886) ja d-ta (8 l.) + 1 kaaskiri (1 lehel)[37], 2 telegrammi 17. I 1883 ja a-st 1884[38] ja 1 nimekaart a-st 1873[39]. Osa Koidula kirju omakseile oli aga Elmar Rosenthali poolt paigutatud nende Jannseni perekonna paberite hulka, mida kinnipitseeritult pidi säilitatama 1945. a-ni. Lahtipakkimisel avastati teiste huvipakkuvate asjade hulgas ka 67 Koidula kirja vanemaile jt. kodustele[40] 28. II 1873 — 24. IV 1885 ja d-ta, (183 l.), 1 kiri vend Eugenile[41] 1. X 1881, (2 l.), 1 kiri vend Harryle[42] 7. II 1875, (3 l.), 1 kiri vend Leopoldile[43], (2 l.), ja 3 õnnitlust vanemaile[44], mis seni on olnud kõik üldsusele tundmatud.

Esimene Koidula kiri omakseile on kirjutatud varsti pärast pulmi noorpaari Kroonlinna saabudes, viimane kiri on nõrga käega pliiatsiga paberile pandud lühikest aega enne surma. Enamik kirju on lähetatud Kroonlinnast, osa Koidula Saksamaa-Austria-reisult, kus ta koos mehe ja pojaga viibis a. 1876—1878, Eduard Michelsoni stipendiaadina töötades sealsetes ülikoolides ja kliinikutes. Sellest ajast on ms. ka Koidula kõige pikem kiri, 42-leheküljeline Strassburgist 16. — 23. IV 1877. Mõned üksikud kirjad on ka Koidula Tartu- ja Tallinna-külaskäikudelt. Need kirjad omakseile on esijoones perekondlikud intiimdokumendid, üldtoonilt väga soojad ja siirad ning annavad tunnistust haruldasest ühtekuuluvustundest, mis teinekord näib isegi tumestanud olevat Koidula pilku üldküsimuste otsus-

[35] RKM Rosenthal 22 (lõpus), trükis ilmunud pealkirja all „Kaks kirja Koidula neiupõlvest". Saksa keelest tõlkinud Edith Rosenthal-Lipp. „Eesti Kirjandus" 1925, nr. 6, lk. 251—255.

[36] RKM Rosenthal 20 : 2. Üks kiri (l. 6—7) on kirjutatud Koidula tütarde nimel tema õepoegadele ja sisaldab ka saksakeelse lastelaulu „Die Musikanten".

[37] Sealsamas 20 : 32, l. 7.

[38] Sealsamas 6 : 11 ja 19 : 13, l. 24.

[39] RKM reg. 1937/31.

[40] RKM Jannseni perekonna pärand 2 : 9; lisaks 1 Koidula kaaskiri Ed. Michelsoni kirjas J. V. Jannsenile 8. IV 1873, sealsamas 2 : 12, 1/3—4 ja 1 mehe kirjutatud Koidula dikteeritud kiri õde Eugeniele 12. X 1885, sealsamas 11 : 1, 4/11—14. Koidula käega kirjutatud on 1 J. V. ja Emilie Jannseni allkirjadega kiri Heinrich Rosenthalile 9. I 1883, RKM Rosenthal 18 : 4, l. 18—19.

[41] EKM Jannseni perekonna pärand 1 : 13.

[42] Sealsamas 1 : 27.

[43] Sealsamas 13 : 3.

[44] Sealsamas 2 : 12, 16/47—48, 17/49—50, 18/53—54.

tamisel. On tähelepandav see ind ja huvi kodumaa vastu, mis Koidulas kaugel olles ja sellises kodus ning seltskonnas, mis tõmbasid huvid diametraalselt teisale, ometigi säilisid elu lõpuni. Sellest räägivad tema Kroonlinna-aegsete isamaalaulude kõrval palju just ka ta kirjad omakseile. Veel a-l 1882 on ta otsekui enese julgustamiseks ikka jälle tunnistanud: „... — oma hinge sügavaimas põhjas peab jääma eestlaseks kogu oma eluajaks, — sellega on kõik öeldud" [45]. Eesti avaliku elu lõhenemise, eriti Jannseni partei tegevuse ja võitluse, „Eesti Postimehe" kaastöö ja lehe saatuse, oma isa ja enese kirjandusliku toodangu ja selle kirjastamise, oma venna Harry kultuurpoliitilise tegevuse kui ka teistegi üldtähtsust omavate küsimuste kohta on siin asendamatut allikmaterjali. Tõsi küll, Koidula esineb vahetevahel kitsarinnaliselt ja erapoolikult, jannsenliku tagurliku orientatsiooni pooldajana, nagu see ilmneb värvikalt näit. ta heameelt väljendavas seisukohavõtus C. R. Jakobsoni „Sakala" sulgemise puhul valitsusvõimude poolt [46].

Koidula püsivast huvist oma kodumaa ja selle poliitilise elu vastu veel a-l 1882 annab tunnistust ka tema kiri „Eesti Postimehe" toimetajale dr. K. A. Hermannile [47] senaator N. Manasseini revisjoni puhul. Koidulagi oli üks neid, kes pani suuri lootusi sellele vene tsaarivalitsuse algatatud kohalikkude olude revideerimisele, mis näis talle võimalusi pakkuvat maa põlisvaenlaste vastases võitluses, kuid mis teatavasti hiljemini ära kasutati ainult tsarismi huvides.

Koidula Kroonlinna-ajajärgust on säilinud veel tema kiri H. Laakmannile [48] 23. IV 1885 (4 l.) J. V. Jannseni „Kirjade" väljaandmise asjas ja 2 kirja Eesti Kirjameeste Seltsile [49] 2. I 1875 ja 31. XII 1879 (2 + 2 l.). Viimane neist sisaldab luulevormis poolehoiuavalduse J. Hurda parteile ja otsekui ennustuse „Kirjameeste Selts ei enne lange, Kui ta ise end ei hukkanud!", milline ennustus teatavasti täituski.

[45] Autori tõlge. Koidula kiri kodustele 15. IV 1882, RKM Rosenthal 22, l. 390.

[46] Koidula kiri õele 2. V 1879, RKM Rosenthal 21, l. 233—236.

[47] Dat. 25. IV 1882, (2 l.), RKM ERM Hermann 1 : 26. Ilmus trükis A. Kruusberg, „Eesti rahvusliku liikumisaja tumedad momendid. Koidula (Lydia Jannsen-Michelsoni) kiri „Eesti Postimehe" toimetajale Dr. K. A. Hermannile." „Eesti Kirjandus". 1922, nr. 10—11, lk. 372—374.

[48] RKM Koidula 1 : 9; kirjavahetusest omastega selgub, et neid kirju on rohkemgi olnud.

[49] RKM ERM Eesti Kirjameeste Selts 3 : 3, 5, 5/8—9.

Nende säilinud kirjavahetuste kõrval on Koidulal neid olnud teisigi. Eriti „Eesti Postimehe" juures, kus suurem osa nii toimetuse kui ka talituse tööst lasus Koidula õlgadel, mis viis ta kokkupuutesse laiade rahvaringidega, samuti Tartus eesti ühiskondliku elu tulipunktis seistes, enda ja oma isa teoste trükis ilmumist korraldades jne. on Koidula palju korrespondeerinud. Ta ise ütleb: „Mitu, mitu tuhat kirja on läinud selle [= Lydia Jannsen] nimega maailma välja..." [50]. Riiklikus Kirjandusmuuseumis säilivad ms. terve rea isikute kirjad Koidulale, kellele saadetud vastaspoolsed kirjad aga puuduvad. Nii on kirju H. Ainsonilt [51], Elisabeth Avellanilt [52], Gusty Britzkelt [53], J. Eglonilt [54], W. Gläseri kirjastuselt [55], J. Hurdalt [56], Sohvia Jannsenilt [57], C. Judderilt [58], E. Justilt [59], J. Jürisonilt [60], Al. Jürjevilt [61], H. Laakmannilt [62], C. Malmilt [63], A. Reinwaldilt [64], Lilli Suburgilt [65], M. Suigusaarelt [66],

[50] Kirjas Almbergile 31. III 1873, RKM Almberg 1 : 1, 19/50.

[51] 1 kiri, 12. V 1869, RKM Rosenthal 20 : 3.

[52] 2 kirja, 29. VIII 1870 ja d-ta, RKM Rosenthal 20 : 4.

[53] 8 kirja, 5. VIII 1868 — 31. III 1870 ja d-ta, RKM Rosenthal 20 : 5; Koidula kirjadest omakseile selgub, et see kirjavahetus on jätkunud ka Kroonlinnast.

[54] 1 kiri, 20. V 1869, RKM Rosenthal 20 : 8.

[55] 1 kiri, 5. X 1870, RKM Rosenthal 20 : 9.

[56] 1 kiri, 22. II 1870, RKM Rosenthal 20 : 10; kirjavahetus on kestnud ka Koidula Kroonlinna-ajajärgul, nagu selgub ta kirjadest omakseile; neist selgub ka ta elav kirjavahetus Jenny Hurdaga.

[57] 3 kirja, 28. XI 1868 — 24. V 1869, RKM Rosenthal 20 : 11. J. Bergmann on 12. VI 1910 saatnud K. Leetbergile 6 Koidula kirja S. Jaansonile ja palunud need hiljem tagastada, RKM Leetberg 1 : 2; need kirjad on jäänud kadunuks. Lähemalt kirjavahetuse kohta vt. „Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus" I, lk. 484—485.

[58] 1 kiri, 2. VI 1869, RKM Rosenthal 20 : 12.

[59] 2 kirja, 14. III 1883 — 3. VIII 1883, RKM Rosenthal 20 : 15.

[60] 3 kirja, 12. V 1869 — 11. IV 1870, RKM Rosenthal 20 : 13.

[61] 1 kiri, 10. XII 1871, RKM Rosenthal 20 : 14.

[62] 1 kiri, 13. II 1870, RKM Rosenthal 20 : 17.

[63] 1 kiri, 2. III 1870, RKM Rosenthal 20 : 18.

[64] 1 kiri, 1. VI 1871, RKM Koidula 1 : 7, H. Rosenthali annetatud a. 1909, EKS-i asemikkudekogu XII koosoleku protokoll, 2. IV 1909, EKS-i Aastaraamat II, 1910, lk. 32. Trükis ilmunud „Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus" II, lk. 300—302. A. Reinwald kirjutab A. Kaldale 11. I 1912, RKM, Väikekogud 6 : 14, et tal olnud 84 (!) Koidula kirja, mis Hugo Treffner Tartu viinud. Koidula kirjad Reinwaldile, kui palju neid ka ei oleks olnud, on seni kaotsi jäänud.

[65] 3 kirja, 14. VIII 1868 — 6. XI 1869, RKM Rosenthal 20 : 19.

[66] 1 kiri, 29. XI 1873, RKM reg. 1944/23, saadud J. V. Veskilt.

H. Wühnerilt [67] ja sugulastelt [68]; J. Kunderilt [69] ja T. Pekkilt [70] on säilinud luulevormis pühendused Koidulale.

M. Suigusaar kirjutab A. Kaldale 28. XI 1912: „Kui mina zensoriks olin, siis oli mul ka läbivaatamiseks Lydia Jannseni käekirjad ja nendes tuli tihti ette niisugusid vaba riigi mõttid, mis sell ajal ei olnud võimalik läbilasta trükimisele. Meie vahel olid ka mitmed seletused ja läbirääkimised kirja teel, aga mina olen nii ettevaatamata olnud, et ei ole Lydia Jannseni kirjad mitte alles hoidnud" [71]. Eespoolmainitud ainsas säilinud Suigusaare kirjas Koidulale on Koidula loomingu ja tolleaegsete tsensuuriolude iseloomustuseks äramärkimist vääriv väljendus: „... saadan teda [= osa „Martiiniko ja Korsika" käsikirja] Teie oma kätte tagasi selle palumisega teda nii ümberteha, et temas saaks vähem ja kergemaste kõneldud rahva õigustest, tema nõudmistest ja pahast meelest nende vastu, kes temale ülekohut teevad — ühelt poolt — ja kuningate, kuninganade, aadelite ja ministrite ülekohtustest, sandist, ropust elust y. y. — teiselt poolt. Võite isegi arvata, et see paljalt minu tahtmine ei ole." Samast kirjutab Koidula isale 19/20. XII 1873 [72]: „... korraga on minu tulise, pisut kibeda viimse küsimisekirja pääle S.[uigusaare] käest Riiast vabandav vastus ja manuskript tagasi tulnud — kallike, taat! Kui Sa nääksid, mis esimistest lehtedest seisma jäänud? Kolm rida kolm kord kolmkümnest! ... Võtku neid tont oma tühja hirmuga! Meie oleme need päris sula mässajad, meie Eestlased — no muidugi!"

Peale mainitute on andmeid reast kirjavahetustest, millest kummagipoolseid kirju pole säilinud. Näit. on „Lindas" 1903, nr. 33 ära toodud Koidula käekirja näitena üks tema kiri M. J. Eisenile, 2. II 1885. Eisen märgib sealsamas (lk. 594), et tal umbes samast

---

[67] 1 kiri, 13. I 1869, RKM Rosenthal 20 : 21.

[68] 4 kirja, 7. I 1868 — 16. V 1868 ja d-ta, RKM Rosenthal 20 : 20, 1 kiri, 30. XII 1868, RKM Rosenthal 20 : 22.

[69] 10. VI 1873, RKM Rosenthal 20 : 31, l. 9—10.

[70] 21. IX 1870, RKM Rosenthal 20 : 31, l. 11.

[71] RKM Väikekogud 6 : 18, 1/1.

[72] RKM Jannseni perekonna pärand 2 : 9, 15/43—44. Kirjavahetusest M. Suigusaarega leidub jälgi veel teisteski Koidula kirjades omakseile.

ajast veel teinegi Koidula postkaart on olnud, samuti olevat tal olnud kirju varasemast ajast [73].

Pärast Koidula surma välja anda kavatsetud „Kogutud teoste" seerias pidid ilmuma ka ta kirjad. Jaan Bergmanni käes, kes selleks eeltööd tegi ja Koidula omastelt tema käsikirjalise pärandi sai, oli neid küll ainult 13, tema arvestuse järgi 3 trpg. ulatuses [74]. Need kirjad pole säilinud.

Koidula kirjade sisust nähtub, et ta on kirjavahetuses olnud veel Berliini ülikooli professori W. Schottiga, ungari professori P. Hunfalvyga, akadeemik F. J. Wiedemanniga, Jaan Bergmanniga, Arnold Vardjaga, oma mehega kodumaal viibides [75] ja selle omastega, oma neiupõlve ja Kroonlinna-aegsete tuttavatega, viimastega eriti välismaareisu ajal, jt. Nendegi kirjade säilimine on praegu teadmata.

Osa Koidula kirjadest on juba trükis avaldatud, aga, välja arvatud kirjavahetused F. R. Kreutzwaldiga ja Yrjö-Koskisega ning osaliselt A. Almbergiga, kahjuks ainult tõlkes (kui raskelt aga on edasiantav Koidula keel ja stiil tõlkes, on teada) ja lünklikult. Samuti nõuaksid kirjade kommentaarid mitmeti parandamist ja täiendamist ühiskondlik-poliitilisest aspektist. Suureks kasuks on aga olnud nende kirjade omaaegsel trükkitoimetamisel see asjaolu, et on saadud kasutada siis veel elavate hulgas viibinud Koidula lähemate omaste teadmisi, nii Koidula-Kreutzwaldi kirjavahetuse puhul Koidula õemehe dr. Heinrich Rosenthali ja Koidula ning omaste kirjavahetuse puhul Koidula noorima venna dr. Eugen Jannseni omi. Osalt on need andmed kirjade kommentaaridena ilmunud, osalt aga säilivad kirjade ja märkmete näol Riiklikus Kirjandusmuuseumis.

Koidula teoste käsikirjadest huvitab meid esijoones tema kirjandusliku loomingu väärtuslikema osa — ta luuletustekogu algkäsikiri [76]. Selle käsikirja saatus on olnud väga keerukas ja et meil Koidula luuletused selliseski ulatuses üldse olemas on, on õieti kirjamees Jaan Bergmanni teene. Oma teoste väljaandmist kavatses tea-

[73] Vt. M. J. Eisen, „Minu mälestused Koidulast". RKM Väikekogud 7 : 2, l. 4.

[74] Vt. J. Bergmanni kiri E. Jannsenile 23. IX 1888, RKM E. Rosenthal 1 : 3, 2/3.

[75] Kirju Kuresaarest suv. 1885 mainib Koidula tütar Hedvig Aino Kaldale jaan. 1912, vt. RKM Väikekogud 7 : 11, l. 5.

[76] „Lydia Koidula Kogutud Luuletused", 1925, (311 + 1 l.), RKM EKS-i Käsikirjad 9 : 1.

tavasti Koidula juba oma eluajal. Ta avaldas ühtlasi soovi, et tema surma korral selle teostaks J. Bergmann. Koidula surma järel oodati suure põnevusega tema teoste, eriti luuletuste ilmumist, ning sellest oli palju juttu ka tolleaegses ajakirjanduses. Saanud sellekohase ettepaneku Koidula abikaasalt, asus Bergmann eeltöid tegema kavatsetavale koguteosele „Koidula kirjad". Väga üksikasjalise ja avameelse aruande sellest vaevarikkast ja dr. Michelsoni poolt igati raskendatud tööst annab Bergmann ühes pikas kirjas oma Kroonlinna ametivennale, samuti Koidula kirjandusliku pärandi avaldamisest huvitatud M. J. Eisenile [77] 25. X 1902. Bergmann sai Koidula omastelt kõik neil säilinud käsikirjad [78]. Ta ise avaldas ajalehtedes üleskutseid materjalide saamiseks, uuris Tartus läbi kõik eesti ajalehed 1860—1886, samuti kõik arvestatavad ajakirjad, kalendrid ja raamatud. Kus ta iganes Koidula luuletuse leidis, selle laskis ta tuttavatel üliõpilastel ära kirjutada, millest ms. on tingitud käsikirja mitmesugune käekiri. Bergmanni kogumistöö eriteeneks nii luuletuste kui ka Koidula proosaloomingu suhtes tuleb pidada seda, et tal kaasaeglasena oli kergem ära tunda nii mõndagi Koidula tööd, mis teistel hiljemini ehk päris võimatuks oleks osutunud. Teatavasti kirjutas Koidula palju just anonüümselt või oma isa nime all. Luuletusi kogunes Bergmannil üldarvult 275, neist tema arvates 143 varemini trükis ilmumatuid. Selle käsikirja seadis Bergmann trükivalmis kavatsetud „Koidula kirjade" I andeks ja saatis selle märtsis 1888 dr. Michelsoni kohapealse asemiku Eugen Jannseni kätte Tartu [79]. Kümmekond aastat hiljem hakkas dr. Michelson käsikirja Bergmanni käest taga nõudma. Siis selgus, et E. Jannsen seda polnud Kroonlinna saatnudki, läkitas selle küll aga nüüd Bergmannile tagasi, juurde lisades: „... kui käsikiri Tema [= dr. Michelsoni] käes, siis on ta Eesti rahvale igavesti kadunud; aga Sina tead, mu õe viimne soov oli, ja sellepärast tead Sa ka, mis Su kohus teha on!" [80] Siis

[77] RKM ERA Eisen 2 : 1, 33/56—58. Vt. ka M. J. Eisen „Koidula luuletused". „Eesti Kirjandus" 1924, nr. 1, lk. 11—25 ja J. Bergmann, „Koidula kirjad". „Eesti Kirjandus" 1908, nr. 5, lk. 185—188.

[78] On säilinud H. Rosenthali käega kirjutatud nimestik J. Bergmannile saadetud Koidula töödest, milles on 257 numbrit, RKM Rosenthal 20 : 29, l. 3—7.

[79] Kaaskiri dat. 8. III 1888, RKM E. Rosenthal 1 : 3, 1/1.

[80] Vt. J. Bergmanni kiri M. J. Eisenile 25. X 1902, RKM ERA Eisen 2 : 1, 33/57.

otsustaski Bergmann ööd ja päevad kokku kirjutada, teha algkäsikirjast ärakirja, et see Kroonlinna saata. Sinna see käsikiri on jäänudki. Dr. Michelsonil tekkis hiljem mõningate Koidula isamaalaulude, nagu „Su priiust olid matnud" jt. suhtes suur hirm nende „ässitava" laadi pärast, millist kartust jagas ka ta tütar Hedvig, kelle valdusse käsikiri pärast isa surma (a. 1907) jäi. Ka ei jõutud honorari suhtes kokkuleppele. Koidula luuletuste algkäsikirja (315 l.) annetas Bergmann a. 1911 Eesti Kirjanduse Seltsile [81]. Alles a. 1923 saadi Hedvig Michelsonilt teatava honorari vastu nõusolek selle käsikirja trükkimiseks [82]. Lehitsedes „Lydia Koidula Kogutud Luuletuste" käsikirja leiame siin ainult 11 Koidula käega kirjutatud pala [83]. Kui arvestada J. Bergmanni märkust, et 143 luuletust ei olnud varem trükis ilmunud, ja asjaolu, et H. Rosenthali käega — ainuke, kes ilmumata originaalidest enne Bergmanni kätte saatmist võis ärakirja teha, — on kirjutatud ainult paar laulu, siis on umbes 130 luuletust algtekstist Bergmanni poolt ümber kirjutatud ja algtekst tema poolt tõenäoliselt Kroonlinna saadetud. Nagu selgub H. Rosenthali nimestikust, on nende hulgas olnud ka „Vaino-Lillede" [84] (ilm. a. 1866) ja „Emmajõe Õpiku" [85] (ilm. a. 1867) algkäsikiri. Arvestades Bergmanni märkust, et laulude juures „...õiendasin ja täiendasin oma kõige paremat arusaamist ja tundmist mööda..." [86], mille jälgi need üksikud Koidula käega kirjutatud luuletused kannavadki ja nagu see ka varemini trükis ilmunute suhtes on kindlaks tehtud [87], on algteksti kaotsijäämine Koidula luuleloomingule muidugi suureks kaotuseks [88].

---

[81] Vt. EKS-i asemikkudekogu XX koosoleku protokoll, 20. XII 1911, EKS-i Aastaraamat IV, (1911), lk. 96.

[82] Vt. RKM EKS Hedvig Michelsoni kaust. Luuletuskogu ilmus a. 1925 Tartus pealkirja all „Lydia Koidula kogutud luuletused".

[83] RKM EKS-i Käsikirjad 9 : 1, l. 177, 199, 201, 206—208, 222, 223, 230, 245, 289, lisaks 2 läbikriipsutatud luuletust l. 130 ja 206 tagakülg.

[84] RKM Rosenthal 20 : 29, l. 3, nr. 24.

[85] Sealsamas l. 4, nr. 112.

[86] J. Bergmanni kiri M. J. Eisenile 25. X 1902, RKM ERA Eisen 2 : 1, 33/56.

[87] Vt. R. Nurkse, „„Parandatud" Koidula", „Looming" 1926, nr. 6, lk. 662—678.

[88] Hedvig Michelson suri Leningradis okt. 1941 blokaadi ajal sakslaste pommitamise tagajärjel. Tema valduses olnud Koidula käsikirjade ja kirjavahetuse saatusesse ei ole seni veel korda läinud täit selgust tuua.

Koidula luuletus „Luhapealne lillekene" säilib Riiklikus Kirjandusmuuseumis 8-salmilisena [89], kuna see „Kogutud luuletustes" esineb ainult 3-salmilisena [90].

On veel olemas üksikuid eestikeelseid luuletusi, nagu Venemaa sisekubermangudesse asumisele saadetud Peeter Petersonile ilmse poolehoiuga läkitatud „Isamaal!" ja „Ei jäänud!" [91] (1 + 2 l.), „Kas jälle haljendad Eestimaa" [92] (1 l.), „Kirriko kellad" [93], „Minno õele annetusseks. 25. heinaku påvaks 1866" [94] (1 l.), 3 õnnitlusluuletust J. V. Jannsenile [95] 25 a. juubeliks, üks enese ja kaks õepoegade nimel (3 l.), rida saksa- ja kaks prantsuskeelset luuletust [96].

Riikliku Kirjandusmuuseumi kogudes hoitakse alal ka see paari meetri pikkune valge atlasspael 14 salmist koosneva luuletusega, mille Koidula pühendas „Minu armsa taadile F. J. Wiedemann 16-maks Septembriks 1880" [97] ja mille ta sügisroosidest vanikul

---

[89] RKM Koidula 1 : 11.

[90] RKM EKS-i Käsikirjad 9 : 1, l. 213. See on tingitud sellest, et M. Kampmann sai kasutada luuletuse originaali, millest avaldas 3 esimest salmi Koidula käekirja näitena oma „Eesti kirjandusloo peajoontes", teine jagu, Tallinn, 1913, lk. 83, ja hiljem tagasisaatmisel sattus selle luuletuse originaal lahku „Kogutud luuletuste" käsikirjast. Viimase trükkitoimetamisel päriti Kampmannilt luuletust taga, mispeale ta saatis ainult nende kolme salmi ärakirja, mis ta oli avaldanud.

[91] RKM Peterson 9 : 15.

[92] RKM reg. 1944/23.

[93] RKM Rosenthal 20 : 25, l. 14.

[94] RKM reg. 1946/63, G. Matto annetatud, kes selle juhuslikult oli omandanud.

[95] RKM Rosenthal 20 : 24, vt. ka RKM Rosenthal 19 : 12, l. 1.

[96] RKM Rosenthal 20 : 32, siinhulgas osa Koidula poolt ärakirjutatuid, osa ka võõraid, kokku 91 l. 10-salmiline „Blätter von des Lebens Baum" (1 l.) leidub RKM E. Rosenthal 1 : 10. H. Rosenthali käega kirjutatud on 2 Koidula saksakeelset lastelaulu (2 l.), RKM Väikekogud 7 : 17 ja RKM Rosenthal 14 : 3, l. 53. H. Rosenthali käekirjaga on ms. ka „Emmajõe Õpikut", „Die Nachtigall am Embach" (78 l.) RKM Rosenthal 10 : 10, samuti Koidula teisi luuletusi nii eesti, saksa kui ka vene keeles, vt. RKM Rosenthal 14 : 3. Leidub ka H. Rosenthali jt. käega kirjutatud „Isamaa!". Komponeerinud L. Koidula. Tema õe mälestuse järgi üles kirjutanud ja harmoneerinud Miina Hermann 12. VIII 1889, RKM Rosenthal 17 : 15, l. 13—14.

[97] RKM ERM Segakogu 16 : 2. On olemas ka äratõmme paberil RKM Rosenthal 28 : 13. Pael muretseti ja trükiti Tallinnas, vt. Koidula kiri õele 6. IX 1880,

isiklikult Peterburis juubilarile üle andis, nagu ta seda ise väga elavates värvides on kirjeldanud [98].

Võrdlemisi haruldase omakäelise „Koidula"-allkirjaga luuletus „Auustatud Senatori Herra J. Snellmanni 75-aastase sündimise pääva teretuseks. (12. Mail 1881.)" leidub kirjas õele 28. IV 1881 [99].

Hulk Koidula luuleloomingu käsikirju hävis teatavasti ta isakodus 1872. a. algul, mil nad kogemata laualt paberikorvi ja sealt ahju heideti [100].

Luuletuste käsikirja koostamisega üheaegselt tegi J. Bergmann eeltööd ka Koidula proosaloomingu väljaandmiseks. Ta seadis trükivalmis Koidula näidendid „Saaremaa onupoeg", „Säärane mulk", „Kosjakased" ja „Kosjaviinad". Näidendite üldsuurust hindas ta umb. 12 trükipoognale. Ta on need saatnud Tartusse Laakmanni juurde, kust palub Eugen Jannsenil need võtta, tsenseerida ja kirjastada anda [101]. Nende käsikirjade edaspidine saatus on jäänud teadmatuks. Juba varemini oli Bergmann E. Jannsenilt palunud „Säärase mulgi" ja „Saaremaa onupoja" trükieksemplare, et neid uueks trükiks valmis seada [102], millised talle ka saadetud [103], nii et nende näidendite käsikirju tal tarvitada ei olnud. Kahest varemini trükis ilmumata näidendi käsikirjast tegi ta aga Koidula „Koguteoste" jaoks ärakirjad [104] ja saatis originaalid a. 1911 Eesti Kirjanduse Seltsile [105],

---

RKM Rosenthal 22. 1. 302—303. Ilmunud „Lydia Koidula kogutud luuletused", lk. 180—182.

[98] Vt. Koidula kiri Rosenthalidele 18. IX 1880, RKM Jannseni perekonna pärand 2 : 9, 48/134—135, ja kiri isale 26. X 1880, RKM Rosenthal 22, l. 309—310.

[99] RKM Rosenthal 20 : 2, 1. 3. Trükis ilmunud „Lydia Koidula kogutud luuletused", lk. 195.

[100] Vt. Koidula kiri Kreutzwaldile 17. III 1872, RKM Kreutzwald 1 : 2, 46/120.

[101] Vt. J. Bergmanni kiri E. Jannsenile 23. IX 1888, RKM E. Rosenthal 1 : 3, 2/3.

[102] Vt. J. Bergmanni kiri E. Jannsenile 8. III 1888, RKM E. Rosenthal 1 : 3, 1/1.

[103] Vt. E. Jannseni kirja ärakiri J. Bergmannile 12. IX 1888, RKM E. Rosenthal 1 : 1, 1/2.

[104] Vt. J. Bergmanni kiri E. Jannsenile 8. III 1888, RKM E. Rosenthal 1 : 3, 1/1.

[105] Vt. EKS-i asemikkudekogu XX koosoleku protokoll, 20. XII 1911, EKS-i Aastaraamat IV, (1911), lk. 96.

päästes sel teel need kaks Koidula näidendit täielikust kaotsiminekust. Näidendist „Kosjakased" on niisiis säilinud võõra käekirjaga kirjutatud eks.[106] (37 l.), mis on 1. VII 1875 Riias tsenseeritud. Selle näidendi aluseks on teatavasti J. V. Jannseni saksaaineline W. O. v. Horni jutt „Naabretütred"[107], mis on Koidula poolt eesti oludele põhjalikult ümber töötatud ja algupäraste progressiivsete joontega varustatud. Käsikirja lõpp, milles üles kutsutakse ühisele tööle ja ennustatakse vabaduse võitu eesti rahvale, on tsensori poolt kustutatud[108]. Näidendit mängiti esmakordselt Tartus mihklilaada ajal 29. ja 30. IX 1870. Säilinud käsikirjas on ainult paar laulu mainitud ja esineb ainult ühe laulu tekst. Tõeliselt oli „Kosjakased" nn. laulumäng. H. Rosenthali märkmete[109] ja säilinud käsikirjalise materjali varal õnnestus Riiklikul Kirjandusmuuseumil taastada enam-vähem näidendi esialgne kuju. Muuseas kuulusid siia järgmised lüürilised laulud ja päevakajalised kupleed: „Nõnda nagu puu siin seisab"[110], „Ära nina kõrveta"[111], „Kosjakased"[112], „Keelepeksmine"[113], „Armastus, oh heldem anne"[114], „Kaks selget silma"[115] ja „Eesti sõpru leitaks ilmas"[116]. Miina Härma andmeil lauldud neid laule vististi omal ajal armastatud ja levinud viisidel. H. Rosenthal väidab,

---

[106] RKM Koidula 1 : 12.

[107] „Neljas Sannumetoja" aastal 1851. Johann Jannsen, lk. 48—96.

[108] Täielikult ilmunud raamatus „Lydia Koidula näidendid", Tallinn, 1946.

[109] RKM Rosenthal 10 : 8, l. 4—5, 7.

[110] Esineb näidendi tekstis, RKM Koidula 1 : 12, l. 35; H. Rosenthali käega kirjutatud tekst RKM Rosenthal 10 : 8, l. 7.

[111] Koidula käega kirjutatud tekst „Lydia Koidula Kogutud Luuletused", RKM EKS-i Käsikirjad 9 : 1, l. 289; H. Rosenthali käega kirjutatud tekst RKM Rosenthal 10 : 8, l. 4.

[112] J. Bergmanni käega kirjutatud tekst „Lydia Koidula Kogutud Luuletused", RKM EKS-i Käsikirjad 9 : 1, l. 79.

[113] H. Rosenthali käega kirjutatud tekst RKM Rosenthal 10 : 8, l. 4; J. Bergmanni käega kirjutatud tekst „Lydia Koidula Kogutud Luuletused", RKM EKS-i Käsikirjad 9 : 1, l. 292.

[114] H. Rosenthali käega kirjutatud tekst RKM Rosenthal 10 : 8, l. 4—5.

[115] J. Bergmanni käega kirjutatud tekst „Lydia Koidula Kogutud Luuletused", RKM EKS-i Käsikirjad 9 : 1, l. 83.

[116] H. Rosenthali käega kirjutatud tekst RKM Rosenthal 14 : 3, l. 82. T. Pekk'i käega kirjutatud tekst „Lydia Koidula Kogutud Luuletused", RKM EKS-i Käsikirjad 9 : 1, l. 257.

et viisid lauludele komponeerinud Koidula [117]. Peale „Kosjakaskede" tervikteksti leidub veel 2 Mareti osa ning mõningaid märkmeid H. Rosenthali jt. käekirjaga [118].

Koidula teisest 1946. a-ni trükkimata jäänud näidendist „Kosjaviinad, ehk Kuida Tapiku pere laulupidule sai" on olemas võõra käega kirjutatud, kuid Koidula poolt parandatud ja Peterburis 6. VI 1880 tsenseeritud käsikiri (31 l.) [119]. Selle näidendi kirjutas Koidula teatavasti juunis 1880 Tallinnas peetud 3. üldlaulupeo jaoks. Et aga käsikirja tsenseerimine liiga kaua viibis ja ka vastavaid osade täitjaid ei leidunud, jäi ta sel laulupeol ja on ka hiljemini jäänud ette kandmata. Samast näidendist on ka tundmata käekirjaga Eeva, Malle, Pritsu ja Triinu osa ühes H. Rosenthali märkmetelehega (32 l.) [120].

Koidula esiknäidendist „Saaremaa onupoeg" (tr. a. 1870), mis on Theodor Körneri jandi „Der Vetter aus Bremen" eesti oludega kohandatud, saksavastase hoiakuga, hariduse propageerimisega jne. täiendatud ümbertöötlus, kirjutatud Vanemuise 5. a. juubeliks ja esimesi kordi ette kantud 24. ja 25. VI 1870, leidub Riikliku Kirjandusmuuseumi kogudes Koidula käega kirjutatud, parandatud ja hulga lauludega varustatud käsikiri [121] (19 l.), mis näib olevat näidendi varasemaid redaktsioone, ja eraldi siiakuuluv Hansu kuplee „Maailm mitme mehe meelest" [122]. Sellest näidendist leidub veel H. Rosenthali käekirjaga eksemplar ja Muru Miku osa (13 l.) [123] ning laulud „Voki veereb, voki vurab", „Haljas ilmas kõnnib vaga", „Pääva ära iial laida" [124].

Koidula algupärasest, oma aja progressiivseid päevaprobleeme kajastavast näidendist „Särane Mul'k, ehk Sada vakka tangusoola", ette kantud esmakordselt 3. ja 4. VI 1871 (tr. a. 1872), on osalt

---

[117] Vt. „Kulturbestrebungen des estnischen Volkes während eines Menschenalters (1869—1900)". Erinnerungen von Heinrich Rosenthal. Reval, 1912, lk. 97.

[118] RKM Rosenthal 10 : 8, l. 3,6.

[119] RKM Koidula 1 : 13.

[120] RKM Rosenthal 10 : 9.

[121] Sealsamas 20 : 28.

[122] Sealsamas 17 : 15, l. 3.

[123] Sealsamas 10 : 11.

[124] Sealsamas 14 : 3, l. 81—82.

Koidula, osalt H. Rosenthali, osalt tundmatu käekirjaga Peetri osa [125] (13 l.) ja Anne osa katkend [126] (2 l.).

Ühele lehekesele on H. Rosenthal märkinud kõigi kolme ettekandmisele tulnud Koidula näidendi omaaegsed osade täitjad [127], kus teatavasti ka naiste osades esinesid mehed, kuna vastavate võimetega naisi ei arvatud leiduvat ega peetud tol ajal laval esinemist naistele sobivakski.

„Lindas" 1903, nr. 33, lk. 586 on toodud väga iseloomustav saksavastane katkend ühest Koidula näidendist, mis lähemalt on tundmatuks jäänud [128]. H. Rosenthali poolt J. Bergmannile saadetud Koidula kirjandusliku pärandi nimestikus leidub ka veel umbes viie näidendi katkendi mainimine [129], millised materjalid Bergmann aga E. Michelsoni nõudel Kroonlinna saatis, kuhu nad jäidki [130].

Koidula jutte jm. proosaloomingut ei ole käsikirjas palju säilinud. Nad on enamasti kõik vist jäänud „Eesti Postimehe" ja kirjastuste arhiividesse ja kaotsi läinud. Võimalik on ka mõningate Koidula käsikirjade ja nende trükkimisega seoses olevate andmete leidumine Riia, Tartu, Tallinna ja Peterburi Tsensuurikomiteede ning Trükiasjade Peavalitsuse (Peterburis) arhiivides. Riiklikus Kirjandusmuuseumis on olemas „Antverpeni linna lukkusep" (7 l.) + „Üheksakümmend üheksa" (algus võõra käekirjaga, 7 l.) [131], („Lapsed ja lapse kasvatamisest") ühes sissejuhatava luuletusega [132] (7 l.), saksakeelne „Raudin" [133] (24 l.), saksakeelne J. V. Jannseni biograafia [134] (10 l.), mis ühtlasi sisaldab huvitavaid andmeid ka Koidula enese töö ja tegevuse kohta oma isa „parema käena". Koidula

---

[125] RKM Rosenthal 10 : 12.

[126] Sealsamas 20 : 33, l. 27—28.

[127] Sealsamas 10 : 11, l. 9.

[128] Katkendi on „Linda" toimetus saanud tarvitamiseks E. Jannsenilt.

[129] Vt. RKM Rosenthal 20 : 29, l. 3—7.

[130] Vt. J. Bergmanni kiri M. J. Eisenile 25. X 1902, RKM ERA Eisen 2 : 1, 33/57.

[131] RKM Rosenthal 20 : 25.

[132] Sealsamas 20 : 26.

[133] Sealsamas 20 : 27; ilmunud eesti keeles teatavasti „Eesti Postimehe" „Jututoas" 1879, nr-tes 33—36.

[134] Saadetud A. Grenzsteinile, vt. Koidula kiri õele 21. V 1881, RKM Rosenthal 22, l. 365. Omandatud V. Eisenschmidt'i järelejäänud paberite hulgast, RKM reg. 1936/72.

käekirjaga on ka üks kõne („Ameerika avastamisest") [135] (9 l.), millele H. Rosenthal on peale kirjutanud, et see on „Vanemuises" peetud Julius Jannseni poolt. J. Bergmann mainib, et ta on Koidula pärandist leidnud novelli „Tammiste külla „vesketondid" " mustandkatkendeid mitmes teisendis [136]. Samuti olevat ta ka „Martiniiko ja Korsika" käsikirjast üht tsenseeritud osa näinud [137]. A. 1924 kirjutab M. J. Eisen, et „Martiniiko ja Korsika" käsikiri on C. H. Niggoli käes [138]. Viimase käsikirjalise pärandi hulgas, mis saabus Riiklikku Kirjandusmuuseumi a. 1944, seda ei leidunud. Küll aga saabus selle käsikirja osasid (53 l.) ühes jutukestega „Valla vaenelaps" (24 l.), „Sojale maale" (20 l.) ning mitme teise Koidula käsikirja katkendiga (60 l.) koos J. V. Veski materjalidega [139].

Üldse hindas J. Bergmann Koidula novellitoodangut 150—200 trükipoognale. Ta koostas 40 numbrist koosneva Koidula jutustuste nimestiku, kuid juba „Eesti Postimehes" jm. ilmunud materjali põhjal [140]. H. Rosenthali nimestikus J. Bergmannile saadetud Koidula kirjandusliku pärandi üle leidub küll ka paarikümne jutustuse mainimine [141], kuid, nagu juba öeldud, saatis Bergmann kõik need materjalid Koidula mehe nõudel Kroonlinna.

RKM-i kogudes on lisaks Koidulalt veel nii enda kui ka J. V. Jannseni tööde bibliograafilisi [142] jm. märkmeid [143] ning äärakirju [144].

---

[135] RKM Rosenthal 19 : 1.

[136] Vt. J. Bergmanni kiri E. Jannsenile 23. IX 1888, RKM E. Rosenthal 1 : 3, 2/3. Ilmus „Eesti Postimehe" Õhtuköned. Sõnumetooja uus lisa. Kirjapannud Johann Jannsen. Esimene and. 1869, lk. 68—128.

[137] J. Bergmann, „Koidula kirjad". „Eesti Kirjandus" 1908, nr. 5, lk. 188.

[138] M. J. Eisen, „Koidula luuletused". „Eesti Kirjandus" 1924, nr. 1, lk. 25.

[139] RKM reg. 1944/23.

[140] Vt. J. Bergmanni kiri E. Jannsenile 23. IX 1888, RKM E. Rosenthal 1 : 3, 2/3—4; vt. ka J. Bergmanni koostatud Koidula loomingu nimestik, mis ilmus artiklis „Koidula kirjad". „Eesti Kirjandus" 1908, nr. 5, lk. 187.

[141] RKM Rosenthal 20 : 29, l. 3—7. Vrd. ka J. V. Jannseni nime all ilmunud Koidula proosatööde nimestik, RKM Rosenthal 22, l. 398; ära trükitud „Koidula kirjad omakseile", lk. 467, märkus, mida Koidula ise ei pea täielikuks, vt. Koidula kiri vanematele 15. II 1885, RKM Rosenthal 22, l. 395.

[142] RKM Rosenthal 19 : 14, l. 1—12, 20 : 29, l. 8—15, 17, 30.

[143] Sealsamas 17 : 15, l. 2, 19 : 14, l. 21, 20 : 33, l. 1—10, 12, 15, 16, 18, 21—24.

[144] Näit. „Sakala väljaandja avalik vastus õpetaja J. Hurti avaliku kirja peale!",

EKS-i Käsikirjade fondis hoiduvad alal ka Koidula teoste hilisemate trükkide käsikirjad, nimelt „Ojamölder ja tema minija" 3. tr.[145], 1922, „Säärane mulk ehk Sada vakka tangusoola" 3. tr.[146], 1924 ja „Kaks juttu: Ainuke, Enne ukse lukutamist" 2. tr.[147], 1924.

Riikliku Kirjandusmuuseumi kogudes säilivad ka kõik Koidulast senituntud fotod, arvult kümmekond eri võtet, mitmed paljudes eksemplarides; sellele lisaks veel tema perekonna ja omaste omad. On ju siia ms. talletatud Rosenthalide perekonna sisukad fotoalbumid. Erilist huvitavust omab Tõnis Grenzsteini poolt a. 1887 Koidula pulmaeelse foto järgi joonistatud portree.

Huvitava mälestusena on alal hoidunud Koidula Soome-reisult juulis 1871 koos isa ja vennaga see leht, millele Helsingis Alppila restoranis korraldatud pidusöögil on kirjutanud oma mälestussõnad teiste hulgas ka E. Lönnrot, J. V. Snellmann ja Yrjö-Koskinen[148].

Koidula uurijaile on lisaks kasutada mitme teise isiku kirjakogud, mis Koidulat otseselt puudutavad. Esikohal seisab siin juba korduvalt mainitud suur Heinrich Rosenthali kogu (35 mappi). Käsikirjalisele ja fotomaterjalile lisaks säilib siin hulk muidki perekondlikke mälestusi: igasugu laululehti, kutseid, ajaleheväljalõikeid, ärakirju jms. — kuni Koidula juuksekiharateni, mis nüüd on üle antud Pärnus asuvale Koidula Muuseumile.

Eriti huvitav on aga see osa H. Rosenthali pärandist, mis kuni a-ni 1945 oli kinni pitseeritud[149]. Siin leidub ms. kogu Eduard Michelsoni kirju Rosenthalidele[150], J. V. Jannsenile[151] ja Eugen

RKM Rosenthal 17 : 14. „Eesti Kirjanduses" 1938, nr. 9, lk. 416—418 mainib M. Pukits kirjutises „Läti jutt L. Koidula paberites" läti kirjaniku Indrikis Laubese jutu „Smiltneeku Andrejs" saksakeelset tõlget pealkirja all „Andreas Smiltneek" (84 vihulk.) E. Rosenthali valduses. Viimane peab seda Koidula käekirjaga kirjutatuks — „Eesti Kirjandus" 1938, nr. 10, lk. 472. Kahjuks ei läinud korda seda käsikirja praegu üles leida.

[145] RKM EKS-i Käsikirjad 10 : 1.

[146] Sealsamas 10 : 2.

[147] Sealsamas 9 : 2.

[148] RKM Rosenthal 20 : 33, l. 35—36.

[149] 13 mapist koosnev kogu „Jannseni perekonna pärand".

[150] 61 kirja, 18. IX 1882 — 12. VIII 1894 ja d-ta, RKM, Jannseni perekonna pärand 11 : 1; peale selle on olemas 1 kiri, RKM E. Rosenthal 1 : 8, ja 3 telegrammi, 29., 30. ja 31. VII 1886, RKM Rosenthal 14 : 5, 1—3.

[151] 18 kirja, 8. IV 1873 — 8. IV 1890, RKM Jannseni perekonna pärand 2 : 12.

Jannsenile [152], mis kindlasti aitavad selgitada seni nii mitmeti veel problemaatiliseks jäänud või vääriti kujutatud Koidula abielu. Ka on siin J. V. Jannseni päevik a. 1839—1854, mis valgustab Koidula kodu ja lapsepõlve [153].

A. 1929 annetas dr. Eugen Jannsen muuseumile kogu noote [154], millest laulis Jannsenite kodus eriti Koidula juhtimisel õdedest-vendadest moodustatud kvartett [155].

Aino Kallas kogus Koidula eluloolise romaani „Tähelend" [156] kirjutamisel hulga materjali, mille hulgas suurima väärtusega on andmed ja mälestused Koidula kaasaeglasilt, kes nüüd juba ammugi kõik on mullas. Oma kogu annetas A. Kallas a. 1914 Eesti Kirjanduse Seltsile [157] ja see säilib nüüd Riiklikus Kirjandusmuuseumis.

Samuti leidub Koidula kaasaeglaselt ja kooliõelt Lilli Suburgilt küll väga erapoolikuid ja ainult suure ettevaatusega kasutatavaid, kuid siiski üksikasjalisi kirjutisi Koidula ja kogu Jannseni perekonna kohta [158].

Koidula suhtes ei ole uurimine oma lõppsõna kaugeltki veel öelnud. Rida küsimusi: Koidula tõeline osatähtsus Eesti ühiskondlik-poliitilises ja kultuurilises arenguloos eesti rahvuse kujunemise, kapitalismi sissetungi ja feodalismivastase võitluse murrangulisel ajajärgul, Koidula oma rahvast äratava ja saksavastasele võitlusele innustava isamaalüürikuna, ajakirjanikuna, rahvuslikkude ühisettevõtete õhutajana ja organiseerijana, eesti rahvateatri rajajana, Koidula kirjandusliku loomingu genees ja õige hinnang, tema huvikütlane isiksus ja harukordne elusaatus — ootavad veel põhjalikku

---

[152] 4 kirja, 15. I 1886 — 27. II 1893, RKM Jannseni perekonna pärand 1 : 16; lisaks 1 kiri 5. IV 1888, RKM E. Rosenthal 1 : 4.

[153] RKM Jannseni perekonna pärand 4 : 1—4.

[154] RKM Koidula 2.

[155] Vt. E. Jannseni kiri EKS-ile 10. X 1929, RKM EKS 1 : 26.

[156] Aino Kallas, „Tähelend. Koidula elulugu". Soome keelest tõlkinud Friedebert Tuglas, 1. tr. Tartu, 1918, 2. tr. Tartu, 1929.

[157] RKM Väikekogud 6—7. Vt. EKS-i toimkondade aruanded 1914. a. tegevuse kohta, EKS-i Aastaraamat VII, (1914), lk. 90. Sellele saabus lisa A. ja O. Kalda fondiga, RKM reg. 1946/69.

[158] Näit. „Üks osa vaimu liikumist Eesti ärkamise ajal". Kirja pannud Lilli Suburg. (30 l.), RKM reg. 1933/21, ja Lilli Suburg, „Naesterahva-kujud Eesti algupäralises kirjanduses". (37 l.), RKM Kampmann 2 : 23.

läbitöötamist. Samuti ootavad trükkitoimetamist Koidula kirjandusliku pärandi ja kirjavahetuste ajakohased tekstikriitilised väljaanded.

Selle artikli ülesandeks oligi orienteeriva ja sellega ühtlasi ka uurimisele virgutava ülevaate andmine Riiklikus Kirjandusmuuseumis säilitatavatest Koidula käsikirjalistest allikmaterjalidest.

Tarvitatud lühendid.

RKM — Eesti NSV Teaduste Akadeemia Riiklik Kirjandusmuuseum.
EKS — Eesti Kirjanduse Selts.
ERM — Eesti Rahva Muuseum.
ERA — Eesti Rahvaluule Arhiiv.
EKIA — Eesti Kultuurilooline Arhiiv.
RKM Koidula 1 : 6, 50/140 — RKM-i Käsikirjade Osakond, Koidula fond, mapp nr. 1, vihk nr. 6, kiri nr. 50, leht nr. 140. Analoogiliselt on tehtud teised samasugused lühendid.
RKM reg. 1936/60 — RKM-i Käsikirjade Osakonna sissetulnud materjalide registreerimisraamatu sissekanne a-st 1936, nr. 60. Analoogiliselt on tehtud teised samasugused lühendid.

Johannes Vares-Barbaruse bibliograafia.

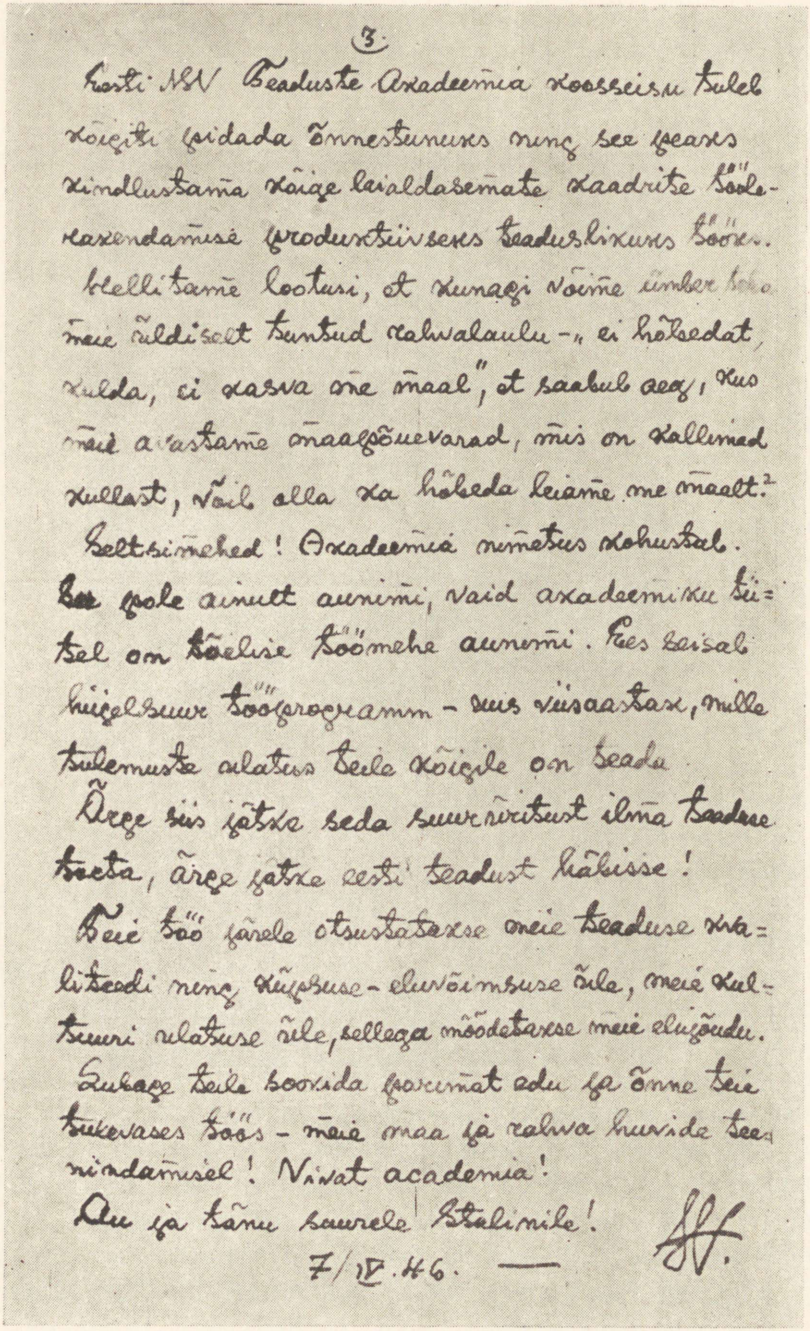
E. Annus.

Johannes Vares, luuletajanimega Barbarus, sündis 12. I 1890. a. Heimtali vallas Viljandimaal. Ta lõpetas Pärnu gümnaasiumi 1910. a. ja astus samal aastal Kiievi ülikooli arstiteadust õppima. Ülikooli lõpetas ta arstina 1914. a. Paar kuud hiljem mobiliseeriti ta sõjaväearstiks. 1918. a. asus J. Vares elama Pärnu, kus ta elas kuni 1940. aastani. Juunipöörde ajal kutsuti J. Vares 26. juunil Eesti rahvavalitsuse peaministriks, kellena ta oli üks nõukogude võimu organiseerijaid Eestis. Sama aasta 25. augustil valiti ta Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimeheks ja EK(b)P Keskkomitee büroo liikmeks. 1941. a. jaanuaris valis eesti rahvas ta saadikuks NSV Liidu Ülemnõukokku, kus ta oli Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe asetäitjaks. Suri 29. nov. 1946. a. Temaga kaotasime silmapaistva Nõukogude riigimehe ja ühe Nõukogude Eesti tähtsamaid luuletajaid. Oma mitmekülgses tegevuses arstina, kirjanikuna ja riigimehena on J. Vares-Barbarus pärandanud ulatusliku loomingu, mis suurelt osalt on laiali ajakirjanduses ja mitmesugustes väljaannetes. Sellest ülevaate saamiseks ja tema elu ning tegevuse lähemaks tundmaõppimiseks ongi koostatud alljärgnev bibliograafiline töö.

Bibliograafia I osa esitab J. Vares-Barbaruse ilukirjandusliku loomingu, II osa tema kirjutatud artiklid ja III osa tema kohta ilmunud kirjanduse aastail 1910—1947. Materjal on järjestatud kronoloogiliselt. Iga aasta algusse on paigutatud üksikteosed, siis koguteosed ja nende järel ajakirjanduses ilmunud kirjutised. Erinevalt on üksikute luuletuskogude arvustused koondatud luuletuskogude järele ja järjestatud alfabeediliselt, samuti on alfabeediliselt järjestatud surma puhul avaldatud järelehüüded. Samaaegselt mitmes ajalehes ilmunud kirjutiste puhul on ilmumiskohana märgitud ainult keskajalehed: „Rahva Hääl", „Sirp ja Vasar", „Советская Эстония", „Kommunist" ja kodanlikust ajast „Päevaleht" ja „Uus Eesti".

J. Vares-Barbarus.

(3)

Eesti NSV Teaduste Akadeemia koosseisu tulek
kõigile ilmsiks tõendada õnnestunuks nimetan. See ilmsiks
saamine kõige laialdasemate kaadrite "Tõle-
vaxendamisel" produktiivseks teadushiiuks "Tõõks".
Mõelgem, et kunagi võime ümber kõla
meie üldiselt tuntud valvelaulu - „ei hõbedat,
kulda, ei kasva ühe maal", et saabub aeg, kus
meid arvestame maailmõuevarad, mis on kallimad
kullast, vähe alla ka hõbeda leiame me maalt.[2]
Seltsimehed! Akadeemia nimetuse kohustab.
See pole ainult auniimi, vaid akadeemiku tii-
tel on tõelise "Tõõmehe auniimi. Kes kannab
kõigelhuvi "Tõõprogramm - mis viisaastaks, mille
tulemuste ulatus teile kõigile on teada
Õrge siis jätkke seda suurvõrdset ilma teaduse
teeta, õrge jätkke eesti teadust hõbisse!
Meie "Tõõ järele otsustatakse meie teaduse vä-
listeadi nimi, kõigbuse-elutõimsuse õige, meie kul-
tuuri ulatuse õige, sellega mõõdetakse meie elujõudu.
Sukage teile koorida parimat edu ja õnne teie
tukevases "Tõõs - meie maa ja valva huvides tee-
nindamisel! Vivat academia!
Au ja tänu suurele Stalinile!

7/IV.46. —

Väljavõte J. Vares-Barbaruse kõne käsikirjast Eesti NSV Teaduste Akadeemia avamise puhul.

Allikaina on teisi ajalehti arvestatud ainult siis, kui nad sisaldavad materjali, mida nimetatud ajalehtedes ei ole ilmunud. Kirjandusest J. Vares-Barbaruse kohta on tehtud valik ja sellest on esitatud ainult tähtsam. Väljaspool Eestit ilmunud kirjanduse suhtes ei ole käesolev bibliograafia allikate kättesaadamatuse tõttu ammendav.

I. Ilukirjanduslik looming.

1910.

1. Kolm luuletust. Kevadel. Sügisel. Igatsus. — „Noor-Eesti" 1910, nr. 1, lk. 78—79.
2. Tütarlapse kevadeaimdused. — „Noor-Eesti" 1910, nr. 2, lk. 180.

1912.

3. Kaks luuletust. Õhtu pargis. Jalutusel. — „Noor-Eesti" IV. Tartu, 1912, lk. 168—169.

1914.

4. „Ürginimene". — „Vaba Sõna" 1914, nr. 6, lk. 193.
5. Nägemus. — „Vaba Sõna" 1914, nr. 11/12, lk. 333—336.

1915.

6. Kaks luuletust. Rohelisel mere-kaldal. Lõunas. — „Noor-Eesti" V. Tartu, 1915, lk. 137—138.

1918.

7. **Joh. Barbarus. Fata-Morgana.** Tartu, „Noor-Eesti", 1918. 70 lk.
8. Ilmutus. Soov. Tapluspäivilt. — „Siuru" II. Tartu, 1918, lk. 32—34.
9. Aastaajad. 1. Kevade naeratus. 2. Suvel. 3. Hilissügis. 4. Talv. — „Postimees" 1. VI 1918, nr. 75, lk. 5.
10. „Õine fantaasia". — „Vaba Maa" 31. XII 1918, nr. 20, lk. 2.

1919.

11. **Johannes Barbarus. Inimene ja sfinks.** A. Vabbe kaas ja siseilustused. Tallinn, „Auringo", 1919. 80 lk.
12. Õhtud. Sügispime öö. Jälle suurlinnas. — „Siuru" III. Tartu, 1919, lk. 21—24.
13. Kevadel. Joovastus. — „Odamees" (F. Tuglase toim.) 1919, nr. 1, v. 5—6.
14. Sügisvalge öö. — „Odamees" (F. Tuglase toim.) 1919, nr. 2, v. 5—8.
15. Suurlinna fragmendid. — „Odamees" (F. Tuglase toim.) 1919, nr. 3, v. 5—8.
16. Kaks luuletust. Inimene ja sfinks. Kevade. — „Võitlus" 30. V 1919, nr. 6, lk. 2.
17. Andumus. — „Odamees" (F. Tuglase toim.) 1919, nr. 4, v. 5—6.
18. Poeet ja sfinks. — „Võitlus" 5. VII 1919, nr. 33, lk. 2.
19. Kaks luuletust. Suurlinna fragmendid. Finaal. — „Töörahva Võitlus" 8. VIII 1919, nr. 2, lk. 2.

20. Eelkõla. Finaal. — „Odamees" (A. Alle toim.) 1919, nr. 3/4, lk. 4.
21. Preili Siuts'ile. — „Odamees" (A. Alle toim.) 1919, nr. 8, lk. 6.
22. Kahjatsuspoees. — „Ilo" 1919, nr. 1, lk. 12—15.
23. Kaks luuletust. Katastroof 1. Hukkumisbakhanaal. — „Ilo" 1919, nr. 2, lk. 10—12.

1920.

24. **Johannes Barbarus. Katastroofid.** (1919—1920.) Tallinn, „Auringo", 1920. 64 lk.
25. Kogust „Katastroofid". Anarkiline poees. Triumf. Uuestsünd 1. Uuestsünd 2. — „Looming" I. Tartu, 1920, lk. 59—63.
26. Ülestõus. — „Töö ja Võitlus" 1. V 1920, nr. 1, lk. 2.
27. Introduktsioon IV kogule „Uuestsünd". — „Päevaleht" 24. XII 1920, nr. 294, lk. 2.
28. Kaks luuletust. Enesega. Flirt. — „Päevaleht" 31. XII 1920, nr. 297, lk. 5.

1921.

29. **Johannes Barbarus. Kolmnurk.** (1910—1920.) Valik luuletusi kolmest ilmunud kogust, eelsõna, introduktsiooni ja nekro-epiloogiga. Tallinn, „Varrak", 1921. 80 lk.
30. Kaks luuletust. Surev õhtu. Pisilinn. — „Päevaleht" 17. I 1921, nr. 14, lk. 2.
31. Antipatriootilised värsid. — „Päevaleht" 24. I 1921, nr. 21, lk. 2.
32. Kolm luuletust. 1. Eelmäng. 2. Ärkamine. 3. Rõõm. — „Ilo" 1921, nr. 11, lk. 8—9.
33. Poeem vajadusest näkku syllata. — „Tarapita" 1921, nr. 1, v. 9—11.
34. Usutunnistuslik poeem. — „Tarapita" 1921, nr. 2, v. 56—57.
35. Suum cuique. — „Tarapita" 1921, nr. 3, v. 75—76.
36. Päiksepäeval. — „Päevaleht" 2. II 1921, nr. 30, lk. 2.
37. Kaks luuletust. Nii oln'd, nii jääb ... Uuestsünd. — „Kirjandus-Kunst-Teadus", „Päevalehe" erileht, 7. III 1921, nr. 4, lk. 25.
38. Kaks luuletust. Naised Kolgatal. Kevad. — „Kirjandus-Kunst-Teadus", „Päevalehe" erileht, 30. III 1921, nr. 7, lk. 49.
39. Neli luuletust. Murrang. Mäss enesen. Jalutusel. Uulitsastseenid. — „Murrang" 1921, nr. 1, lk. 35—38.
40. Vastinterjöörid. — „Kirjandus-Kunst-Teadus", „Päevalehe" erileht, 2. V 1921, nr. 12, lk. 89.
41. Korduv kevad. — „Kirjandus-Kunst-Teadus", „Päevalehe" erileht, 27. VI 1921, nr. 20, lk. 153.
42. Poeem isandast. — „Kirjandus-Kunst-Teadus", „Päevalehe" erileht, 11. VII 1921, nr. 22, lk. 169—170.
43. Katke sissejuhatuslikust poeemist V kogule. — „Kirjandus-Kunst-Teadus", „Päevalehe" erileht, 22. VIII 1921, nr. 28, lk. 217.
44. Poeem nr. 67 „voorimehe hobusest". — „Kirjandus-Kunst-Teadus", „Päevalehe" erileht, 31. X 1921, nr. 38, lk. 297—298.

1922.

45. **Johannes Barbarus. Vahekorrad.** (1920—1922.) [Tartu], „Tarapita", 1922. 95 lk.

46. Uuestsünd. Anarkiline poees. — J. Hurt. Ilulugemised I. Peterburi, 1922, lk. 20—22.

47. „Kabareen". — „Tarapita" 1922, nr. 4, lk. 124.

48. Aasta vahetusel. — „Kirjandus-Kunst-Teadus", „Päevalehe" erileht, 25. II 1922, nr. 9, lk. 65.

49. Kontrastid enesen. — „Kirjandus-Kunst-Teadus", „Päevalehe" erileht, 25. III 1922, nr. 13, lk. 97.

50. Poeet estraadil. — „Tarapita" 1922, nr. 7, v. 211—212.

51. Negatiivne kevade poees. — „Kirjandus-Kunst-Teadus", „Päevalehe" erileht, 26. VI 1922, nr. 25, lk. 193.

52. Fragmentaarne poees. — „Kirjandus-Kunst-Teadus", „Päevalehe" erileht, 17. VII 1922, nr. 28, lk. 217.

53. Analüütiline suvirannik. — „Kirjandus-Kunst-Teadus", „Päevalehe" erileht, 4. IX 1922, nr. 35, lk. 273.

1923.

54. Laul ajast mööduvast. — „Looming" 1923, nr. 1, lk. 9—10.

55. Laul Eilsest, Tänasest ja Homsest. — „Päevalehe Lisa" 6. VIII 1923, nr. 30, lk. 233.

56. Monotoonne sügise värss. — „Päevalehe Lisa" 10. IX 1923, nr. 35, lk. 273.

57. Kaks luuletust. Eros. Kutse. — „Päevalehe Lisa" 19. XI 1923, nr. 44, lk. 315.

58. Tsüklus: Pariis. — „Päevalehe Lisa" 10. XII 1923, nr. 47, lk. 370.

1924.

59. **Johannes Barbarus. Geomeetriline inimene.** V kogu värsse. Kaas ja siseillustratsioonid kunstnik J. Vahtralt. Tallinn, „Propeller", 1924. 111 lk.

60. „Care du Nord". — „Lilulii" 1924, nr. 1, lk. 13.

61. Neli värssi kogust: Geomeetriline inimene. Inimene kevaden. Rukkilill ja klorofüll. Panoraam Notre-Dame'ilt. Tung ruumi. — „Lilulii" 1924, nr. 2, lk. 46—47.

1925.

62. Mina ja Pariis. — „Looming" 1925, nr. 6, lk. 457—458.

63. Kaks luuletust. 1. Multiplitseerit inimene. 2. Ühe surija päev. — „Looming" 1925, nr. 7, lk. 542—544.

64. Kiri Côte d'Azur'ilt. Rudolf Tassale pühendet. — „Looming" 1925, nr. 8, lk. 600.

65. Mina ja aeroplaan. — „Looming" 1925, nr. 9, lk. 680.

66. Kolm luuletust. 1. Kolme poeedi päev. 2. Puud detsembrin. 3. Ühe tiisikushaige päev. — „Looming" 1925, nr. 10, lk. 769—772.

67. Kolm luuletust. Üks põlatuist. Õine Belgia läbisõidul. Kentsak juhus. — „Ühendus" 23. XII 1925, nr. 56, lk. 2.

1926.

68. Kaks luuletust. 1. Mina & kuulutuste tulp. 2. Mina & mannekiin. — „Looming" 1926, nr. 1, lk. 21—24.

69. Kaks luuletust. 1. Loov inimene. 2. Poeet & teisik. — „Looming" 1926, nr. 3, lk. 225—227.

70. Multiplitseerit hommik. — „Looming" 1926, nr. 4, lk. 285—286.

71. Kaks luuletust. 1. Multiplitseerit öö. 2. Kiri Pariisi. — „Looming" 1926, nr. 5, lk. 543—546.

72. Kaks luuletust. 1. Multiplitseerit suvi. 2. Five o'clock dancing. — „Looming" 1926, nr. 6, lk. 593—594.

73. Kaks luuletust. 1. Pegasuse propelleriga. 2. Eesel. — „Looming" 1926, nr. 7, lk. 734—735.

74. Multiplitseerit poeet. — „Looming" 1926, nr. 8, lk. 843—844.

75. Värssasjad. 1. Park. 2. Rulett. — „Looming" 1926, nr. 9, lk. 960.

76. Värssasjad. 1. $\frac{W}{S} + O$. 2. Värssrongid. 3. Lasnamägi. — „Looming" 1926, nr. 10, lk. 1063—1064.

1927.

77. **Johannes Barbarus. Multiplitseerit inimene.** VI kogu värsse. [Tartu], E. Kirjanikkude Liit, 1927. 102 lk.

78. Masin & inimene. — „Rünnak" 1927, nr. 1, lk. 4.

79. Jazz-neeger. — „Looming" 1927, nr. 1, lk. 37.

80. Vitriinid öösi. — „Looming" 1927, nr. 2, lk. 115—116.

81. Mõned hai-kai'd. — „Looming" 1927, nr. 6, lk. 541.

82. E.V.-R. (Poeem kahel plaanil.) — „Looming" 1927, nr. 8, lk. 713—718.

83. Gloserie-des-lilas. (Värsid kolmel plaanil.) — „Looming" 1927, nr. 9, lk. 804—807.

1928.

84. Väljarändajad. — „Looming" 1928, nr. 4, lk. 273—276.

85. Anno Domini 1928. — II. (Kevad.) — „Looming" 1928, nr. 6, lk. 507—508.

86. Kaks luuletist. Värss platvormil. Värss valgest paberist ja mustast maast. — „Looming" 1928, nr. 9, lk. 821—823.

87. Kaks luuletist. Anno Domini. 1928. — III (sügis). Vagunivärsid. — „Looming" 1928, nr. 10, lk. 913—916.

1929.

88. Kevadel. Rohelisel mere kaldal. Suurlinn. Apaatia. Katkend inimesest ja sfinksist. Öine linn. Katastroof. Usutunnistuslik poees. Uuestsünd. Paberist inimene. Poeet estraadil. Elav monument. Ruum inimesen. Autoportree. Horisontaalne. Panoraam Notre-Dame'ilt. Mina ja Pariis. Moulin Rouge. Hall reisikiri. Multiplitseerit poeet. — G. Suits. Eesti nüüdislüürika. Tartu, 1929, lk. 139—156.

89. Kaks visandit. 1. Tütarlapse portree. 2. Daami portree. (Tsüklist: „Ateljee".) — „Looming" 1929, nr. 1, lk. 41—43.

90. E. V. R. linnulennult. — „Looming" 1929, nr. 5, lk. 545—549.
91. Kolm kineetilist värssi. Enese ristteel. Hüpe ellu. Matk tundmatusse. — „Looming" 1929, nr. 8, lk. 994—996.
92. Värssjutt surijast tütarlapsest. — „Looming" 1929, nr. 10, lk. 1240—1242.

1930.

93. **Johannes Barbarus. Maailm on lahti!** VII kogu värsse. 1927—1930. Tallinn, [autori kirj.], 1930. 122 lk.
94. Maailm on lahti! — „Looming" 1930, nr. 1, lk. 26—29.
95. Pisilinna krokiid. — „Looming" 1930, nr. 2, lk. 129—131.
96. Elust mu ümber. — „Rünnak" 1930, nr. 2, lk. 30.
97. Multiplitseerit keskpäev. — „Kevadik" 1930, nr. 4, lk. 55—56.
98. Tühjund linn. — „Looming" 1930, nr. 10, lk. 1095—1097.

1931.

99. **Johannes Barbarus. Horizontoj.** El la estona lingvo tradukis Hilda Dresen. Tallinn, [autori kirj.], 1931. 79 lk.
100. Diagnoos. [Novell.] — „Looming" 1931, nr. 3, lk. 225—235.
101. Must kass. — „Looming" 1931, nr. 3, lk. 271—272.
102. Värss = mu kevad. — „Looming" 1931, nr. 5, lk. 470.
103. Ööst → hommikusse. — „Looming" 1931, nr. 6, lk. 584.
104. Elust mu ümber. (Katkend pikemast poeemist.) — „Rünnak" 1931, nr. 7, lk. 90.
105. Päevast õhe. — „Looming" 1931, nr. 9, lk. 889—890.

1932.

106. **Johannes Barbarus. E. V-r.** VIII kogu värsse & poeeme. 1927—1932. Tallinn, [autori kirj.], 1932. 144 lk.
107. Eroica. (Värss-novell.) — „Looming" 1932, nr. 1, lk. 38—49.
108. Filmvärss. (Päälinna negatiiv.) — „Looming" 1932, nr. 5, lk. 523—526.
109. Vabakevad. — „Looming" 1932, nr. 4, lk. 415—416.
110. Värsse tsüklist „Galerii". Sügismaastik. Madonna (maaling). Üks jõulukuusk (visand). Meie aja muinasjutt (kompositsioon). — „Looming" 1932, nr. 10, lk. 1109—1112.

1933.

111. Mina ja aeroplaan. — R. Reimann. Eesti kirjanikke II. Tartu, 1933, lk. 256.
112. Aasta vahetusel. Vastu tulevalle 1. Vastu tulevalle 2. — „Looming" 1933, nr. 1, lk. 1—3.
113. Luulesüsteem (põimik sonette) M. Underile. — „Looming" 1933, nr. 3, lk. 329—330.
114. Matk merele. — „Kevadik" 1933, nr. 4/5, lk. 48.
115. Päiksesüsteem. — „Looming" 1933, nr. 5, lk. 524—525.
116. Kolm matkavärssi. Matkavärss 1. Rocca-al-mare (vaade Tallinnale). Porkuni. — „Looming" 1933, nr. 7, lk. 752—754.

117. Ristisõda. (Moodne rahvalaul.) — „Rünnak" 1933, nr. 9/10, lk. 106—108.
118. Jalutus tuulen. — „Eesti Noorus" 1933, nr. 10, lk. 176—177.
119. Luulepõimik Gustav Suitsule (kolm sonetti). All sügistaeva. — „Looming" 1933, nr. 10, lk. 1089—1091.

1934.

120. **Johannes Barbarus. Tulipunkt.** IX kogu värsse. Tallinn, [autori kirj.], 1934. 159 lk.
121. Hüpe ellu. Värss surijast tütarlapsest. — H. Laur — V. Vent. Deklamatsioonide kogu I. Tallinn, 1934, lk. 5—10.
122. Aastate kadalipp. — „Looming" 1933, nr. 1, lk. 28—29.
123. Järelhüüd Eduard Vildele. — „Looming" 1933, nr. 1, lk. 83. „Kevadik" 1934, nr. 1, lk. 9.
124. Luuletaja mikrofonil. Haige tänaval. Luule klassivõitlus. Kummaline aeg. Luuletaja mikrofonil 2. — „Looming" 1934, nr. 3, lk. 249—254.
125. Sööst ellu. Vastu tulevalle 4. — „Looming" 1934, nr. 7, lk. 750.

1935.

126. Lumelaul. — R. Reiman. Esimesed vaod. Algk. III kl. Tartu, 1935, lk. 105.
127. Lumelaul. Mullapoeem. Pakane. — „Looming" 1935, nr. 2, lk. 135—138.
128. Sisemonolooge. Sisemonoloog-kevadine. — „Looming" 1935, nr. 5, lk. 515—517.
129. Ehitised. — „Looming" 1935, nr. 9, lk. 945—947.
130. Jäägem truuks luulele! — „Tänapäev" 1935, nr. 9, lk. 351.

1936.

131. **Johannes Barbarus. Memento.** Kaks mälestuspoeemi. Kaas ja palgeleht — Karl Taev. Tallinn, „Sõprus", 1936. 64 lk.
132. Luuletusi. Sillad. Vangla. Vanad kõrtsid. Sõjast sõjani. — „Ring esimene". Tallinn, 1936, lk. 3—7.
133. Hüpe ellu. — A. Vaigla. Deklamatsioone. Tartu, 1936, lk. 116—117.
134. Valmiv rannahotell. — „Looming" 1936, nr. 5, lk. 488—492.
135. Ürgmotiive. Avavärss. Põgu. Sügisene 1. Sügisene 2. Sügisene 3. — „Looming" 1936, nr. 9, lk. 980—983.

1937.

136. **Johannes Barbarus. Kalad kuival.** Kümnes kogu värsse. Jaan Vahtra kaas ja siseillustratsioonid. Tartu, „Noor-Eesti", 1937. 169 lk.
137. Hispaania. — „Hispaania tules" (Ring II). Tallinn, 1937, lk. 3.
138. Madridi all. — „Hispaania tules" (Ring II). Tallinn, 1937, lk. 9—10.
139. Talvine. Enesega. Päikesega. — „Looming" 1937, nr. 2, lk. 168—170.
140. Avavärss. Rõõm, mure pole kaksikvennad (parafraas). Pööripäev. — „Looming" 1937, nr. 5, lk. 493—495.
141. Värsisünd. — „Looming" 1937, nr. 8, lk. 837—838.

1938.

142. Maailma lävel. — „Looming" 1938, nr. 1, lk. 1—3.

143. Katsejänes. (Proosa-sarjast: Elukutse.) — „Looming" 1938, nr. 1, lk. 23—36.

144. Üle läve. Üle läve 2. — „Looming" 1938, nr. 7, lk. 757—760.

145. Rahu. Lihtne lohutus. Dolor mundi. — „Looming" 1938, nr. 8, lk. 851—853.

1939.

146. **Johannes Barbarus. Üle läve.** XI kogu värsse. Kaas ja siseillustratsioonid A. Laigolt. Tartu, „Noor-Eesti", 1939. 115 lk.

147. Valmiv rannahotell. — Eesti kirjanduslugu III. H. Jänes jt. Tartu, 1939, lk. 207—208.

148. Klassika. Hellas. Ateena. Akropolis. Olümpos. Parnassos. — „Looming" 1939, nr. 1, lk. 25—28.

149. Lähtumine. Luulepagu. Luule saatus. — „Looming" 1939, nr. 3, lk. 255—259.

150. Kevadine. Skepsis. „Potini" sood ... — „Looming" 1939, nr. 5, lk. 457—477.

151. Maine ike. Ülemaine. Luule tee. — „Looming" 1939, nr. 6, lk. 595—597.

1940.

152. **Иоганнес Барбарус. Стихотворения.** Перевод с эстонского. Под редакцией В. Казина. Москва, „Художественная литература", 1940. 112 с.

153. Öinen kaupunki. Omakuva. Koordinaatit. Pako. Pildiga. — Eestin runotar. Toim. Elsa Haavio. Porvoo-Helsinki, 1940, lk. 169—175.

154. Pürgimus. — K. Mihkla. Kirjandust koolile. VII õppeaasta. Tallinn, 1940, lk. 3.

155. Elav monument. — K. Mihkla. Kirjandust koolile. VII õppeaasta. Tallinn, 1940, lk. 203—204.

156. Saatus. Kuhu? — „Looming" 1940, nr. 1, lk. 21—22.

157. Ühele kaasvõitlejale. Kolm idülli. — „Looming" 1940, nr. 3, lk. 283—286.

158. A. H. Tammsaare mälestuseks. — „Pärnu Päevaleht" 23. III 1940, nr. 67, lk. 4. „Teater" 1940, nr. 3, lk. 72.

159. Endiselt ... Veel pole ... Kevade ootel. — „Looming" 1940, nr. 5, lk. 498—501.

160. Ametivennad. [Novell.] — „Looming" 1940, nr. 6, lk. 565—590.

161. „Pisitõde". [Leidub J. Šumakov'i vastuses „Rahva Hääle" ringküsimusele uue Vabariigi Valitsuse kohta.] — „Rahva Hääl" 28. VI 1940, nr. 6, lk. 2.

162. August. August Allele. (19. VIII 1940.) [50 aasta sünnipäeva puhul.] — „Looming" 1940, nr. 7, lk. 746.

163. Tulipunkt. (Poliitiline.) — „Sirp ja Vasar" 5. X 1940, nr. 1, lk. 2.

1941.

164. Lihtne lohutus. Kodukäijad. — K. Mihkla ja O. Parlo. Eesti kirjandusloolline lugemik. VIII õppeaasta. Tallinn, 1941, lk. 141—143.

165. Lumelaul. — R. Taba. Emakeele lugemik. IV õppeaasta. Tallinn, 1941, lk. 100.

166. Ülestõstet käed. Elav monument. — „Sirp ja Vasar" 11. I 1941, nr. 2, lk. 5.

167. Süda. Kodukäijad. — „Viisnurk" 1941, nr. 1, lk. 8—10.

168. Seltsimeestele. Uus laul. — „Looming" 1941, nr. 3, lk. 259—260.

169. Pöördumine. — „Kommunist" 27. IV 1941, nr. 152, lk. 1.

170. Maieksprompt. — „Sirp ja Vasar" 30. IV 1941, nr. 18, lk. 1.

171. Värsisepad. — „Rahva Hääl" 21. VI 1941, nr. 144, lk. 1. „Sirp ja Vasar" 21. VI 1941, nr. 25, lk. 1.

172. Aeg on saabunud. — „Kommunist" 24. VI 1941, nr. 149, lk. 3. „Sirp ja Vasar" 28. VI 1941, nr. 26, lk. 3.

173. Pöördumine. — „Rahva Hääl" 27. VI 1941, nr. 149, lk. 3.

174. Uus laul. (Katkend.) — „Nõukogude Kultuur" 1941, nr. 6, lk. 308.

175. Võitluse päivil. 4. VII 1941. a. — „Kommunist" 6. VII 1941, nr. 160, lk. 2.

176. Sangaritele. — „Sirp ja Vasar" 24. VII 1941, nr. 27, lk. 6.

1942.

177. Luulevendlus. Koduunelm. Me tuleme ... Kord mõõt saab täis. — „Võitluse radadel". Moskva, 1942, lk. 7—12.

178. Kord mõõt saab täis. Relvastatud värss I. Võitmatu Moskva. „Mäejutluste seeriast." — „Võit jääb meile." Leningrad, 1942, lk. 105—110.

179. Noorte hüüd. Kes keegi on ... — Lendleht. Moskva, september 1942.

180. Ma kuulatan. — „Rahva Hääl" 30. XII 1942, nr. 4, lk. 4.

1943.

181. **Johannes Barbarus. Relvastatud värsid.** 1941—1943. Kaas ja vinjetid P. Luhteinilt. Moskva, ENSV Riiklik Kirjastus, 1943. 80 lk.

182. **Иоганнес Барбарус. Стихотворения.** 1941—1943. Перевод с эстонского. Москва, „Художественная литература", 1943. 32 с.

183. Сон о родине. Перевел Андрей Глоба. — „За Советскую Прибалтику". Москва, 1943, с. 94—95.

184. Всадник без головы. Перевел Павел Антокольский. — „За Советскую Прибалтику". Москва, 1943, с. 109—112.

185. Услышим. Перевел Михаил Зенкевич. — „За Советскую Прибалтику". Москва, 1943, с. 129—130.

186. Jüriöö. — „Sõjasarv" I. Moskva, 1943, lk. 9—21.

187. Õitsev taevas. (23. VIII 1943.) Asjalik kevad. Suur suvi. — „Sõjasarv" III. Moskva, 1943, lk. 10—13.

188. Noorte hüüd. — „Rahva Hääl" 15. I 1943, nr. 2, lk. 2.

189. Jüriöö. Samanimelise poeemi esimene peatükk. — „Rahva Hääl" 24. IV 1943, nr. 16, lk. 3.

190. Sa võidad, noorus! Viisistanud E. Kapp. — „Rahva Hääl" 1. V 1943, nr. 17, lk. 3.

191. Moskva saluteerib ... (30. VIII 1943.) — „Rahva Hääl" 2. IX 1943, nr. 35, lk. 2.

192. Õitsev taevas. (23. VIII 1943.) — „Rahva Hääl" 8. X 1943, nr. 40, lk. 3.

193. Noorus. (ÜLKNÜ 25. aastapäevaks.) — „Rahva Hääl" 29. X 1943, nr. 43, lk. 3.

1944.

194. **Johannes Barbarus. Rindeteedel.** 1942—1944. Illustreerinud Günther Reindorff. Tallinn, „Ilukirjandus ja Kunst", 1944. 76 lk.

195. Tulease. Rindeteedel. — „Sõjasarv" 4. Moskva, 1944, lk. 41—42.

196. Nüüd ärka, Eesti! Võiduteestik. Leningrad — 1944. „Narva väravad". (Triumfikaar.) — „Sõjasarv" 5. Leningrad, 1944, lk. 77—79.

197. Kiri okupeeritud Eestist. Leningrad kevadõites. Kodu kutsub. — „Sõjasarv" 6. Leningrad, 1944, lk. 11—14.

198. Nüüd ärka, Eesti! Vahemaa. — Lendleht. 1944, veebruar.

199. Vahemaa. — „Rahva Hääl" 26. II 1944, nr. 8, lk. 3.

200. Путь домой. — „Советская Эстония" 1 III 1944, № 4, с. 1.

201. Клич молодежи. — „Советская Эстония" 8 III 1944, № 6, с. 3.

202. Восстань, Эстония! Перевел А. Соколов. — „Советская Эстония" 15 III 1944, № 8, с. 1.

203. Ленинград — 1944. Перевел А. Соколов. — „Советская Эстония" 19 IV 1944, № 18, с. 2.

204. Начало. (Отрывок из поэмы „Юрьева ночь".) Перевел А. Соколов. — „Советская Эстония" 22 IV 1944, № 19, с. 3.

205. Nüüd ärka, Eesti! — „Rahva Hääl" 13. V 1944, nr. 20, lk. 4.

206. Kodu kutsub. — „Rahva Hääl" 19. VII 1944, nr. 36, lk. 7.

207. Мы пришли. Перевод с эстонского М. Затаховской. — „Правда" 23 IX 1944, № 229, с. 1.

208. Tallinn. — „Rahva Hääl" 26. IX 1944, nr. 56, lk. 1; 30. IX, nr. 58, lk. 1.

209. Janund huultega. — „Rahva Hääl" 14. X 1944, nr. 70, lk. 2.

210. Suur Oktoober. Kantaat 25. aastapäevaks. — „Noorte Hääl" 6. XI 1944, nr. 10, lk. 1.

211. Taasvaba Eesti. Oktoober 1944. a. — „Rahva Hääl" 7. XI 1944, nr. 91, lk. 9.

1945.

212. **Johannes Barbarus. Tallinn.** (S. Škop'i kaas ja H. Lembergi frontispiiss.) Tallinn, Tallinna Riikliku Tarbekunsti Instituut, 1945. 11 + (4) lk.

213. Katked poeemist „Jüriöö". Fašistlikele timukaile. Peata ratsanik. — „Tasuja teedel". Toim. Jaan Kärner. Tallinn, 1945, lk. 159—162.

214. Ma kuulutan ... — A. Selmet. Emakeele lugemik VI klassile. Tallinn, 1945, lk. 54.

215. Lumelaul. — J. Seilental. Emakeele lugemik III klassile. Tallinn, 1945, lk. 63.

216. Pürgimus. — Valimik deklamatsioone Suure Oktoobrirevolutsiooni päevaks. Tallinn, 1945, lk. 7—8.

217. Kiri okupeeritud Eestist. — „Sirp ja Vasar" 6. I 1945, nr. 1, lk. 3.

218. Ühe kaotuse puhul. [J. Sütiste mälestuseks.] Päikesesüsteemis. — „Looming" 1945, nr. 3, lk. 355—356.

219. Taasvaba Eesti. — „Rahva Hääl" 15. IV 1945, nr. 88, lk. 3. „Sirp ja Vasar" 14. IV 1945, nr. 15, lk. 1.

220. Võiduväravad vanikutes. — „Rahva Hääl" 4. V 1945, nr. 104, lk. 2. „Sirp ja Vasar" 5. V 1945, nr. 18, lk. 1.

221. Võidulaul. Rahulaul. Töölaul. — „Looming" 1945, nr. 7/8, lk. 639—643.

222. Lenin. — „Rahva Hääl" 7. XI 1945, nr. 263, lk. 4.

1946.

223. **Johannes Barbarus. Vastu voolu.** Valik varemilmunud luulekogudest aastaist 1920—1940. Puulõigetega illustreerinud Ernst Kollom. Tallinn, „Ilukirjandus ja Kunst", 1946. 200 lk.

224. **Johannes Barbarus. Samm-sammult võidule.** Valimik luuletusi II. 1937—1945. Puulõigetega illustreerinud Ernst Kollom. Tallinn, „Ilukirjandus ja Kunst", 1946. 150 lk.

225. Pürgimus. Taasvaba Eesti. Võiduväravad vanikutes. Jälle kodupinnal. Ei tundnud ära ... Jüriöö. — Valimik deklamatsioone I. Koostanud H. Laur jt. Tallinn, 1946, lk. 10—26.

226. Proloog poeemist „Sangarite sünd". — „Noorte Hääl" 1. I 1946, nr. 1, lk. 1.

227. Värsisepad. — „Rahva Hääl" 30. IV 1946, nr. 102, lk. 3.

228. Meelisklusi. Meelisklusi 2. Ühe luuletaja elukulg. — „Looming" 1946, nr. 6, lk. 679—684.

229. Elust mu ümber. — „Noorte Hääl" 2. XII 1946, nr. 282, lk. 2.

230. Из стихов Иоганнеса Барбаруса (Вареса). Партия. Симфония победы. Вооруженный стих. — „Советская Эстония" 1 XII 1946, № 281, с. 2.

231. Noorte hüüd. Töölaul. — „Noorte Hääl" 2. XII 1946, nr. 282, lk. 2.

232. Uus laul. Töölaul. — „Õhtuleht" 2. XII 1946, nr. 280, lk. 2.

233. Luulevendlus. — „Rahva Hääl" 3. XII 1946, nr. 283, lk. 2.

234. Luule klassivõitlus. Nüüd ärka, Eesti! — „Noorte Hääl" 3. XII 1946, nr. 283, lk. 2.

235. Rahulaul. — „Õhtuleht" 3. XII 1946, nr. 281, lk. 2.

236. Jälle kodupinnal. Värsisepad. — „Sirp ja Vasar" 7. XII 1946, nr. 49, lk. 1 ja 2.

237. Uus laul. — „Noorus" 1946, nr. 2, lk. 55.

238. Sangarite sünd. (Poeem.) — „Looming" 1946, nr. 12, lk. 1296—1304.

1947.

239. **Иоганнес Барбарус. Избранные стихи.** Перевод Георгия Шенгели. Москва, Гос. изд. художественной литературы, 1947. 252 с.

240. Таллинн. Перевод Всеволода Азарова. Песня Труда. Перевод Вс. Рождественского. — „Читайте, завидуйте, я — гражданин Советского Союза". Сборник стихов. Москва, 1947, с. 155—156.

241. Песня мира. Песня труда. В солнечной системе. Жаждущим ртом. Перевел Г. Шенгели. Призраки. Перевел П. Железнов. — „Дружба народов". Книга 14. Москва, 1947, с. 120—122.

242. Sangarite sünd. (Katkend poeemist.) — „Looming" 1947, nr. 1, lk. 68—73; nr. 2, lk. 305—307.

243. Таллин. Перевел Всеволод Азаров. — „Звезда" 1947, № 3, с. 73. „Советская Эстония" 30 IV 1947, № 101, с. 3.

244. Песня труда. Перевод Вс. Рождественского. — „Знамя" 1947, № 3, с. 124. „Советская Эстония" 9 VIII 1947, № 185, с. 3.

245. Партия. — „Советская Эстония" 7 XI 1947, № 262, с. 7.

II. Kirjanduslikud, kunstialased, ühiskondlik-poliitilised ja arstiteaduslikud teosed, artiklid ja kõned.

1910.

246. Oskar Vilde, 10. surma-aasta mälestuseks. — „Postimees" 1. XII 1910, nr. 274, lk. 5.

1913.

247. Draama kui müsterium. — „Teatri-raamat". Toim. B. Linde ja G. Suits. Tartu, 1913, lk. 20—28.

248. Teatri-muljed. — „Teatri-raamat". Toim. B. Linde ja G. Suits. Tartu, 1913, lk. 104—110.

1914.

249. Estetiline käärimine. (Kavand.) — „Vaba Sõna" 1914, nr. 3, lk. 106—110; nr. 4, lk. 137—141.

250. Luule kui askus (nõiastus). (Poetide vürst — K. Balmont.) — „Vaba Sõna" 1914, nr. 6, lk. 201—205.

1920.

251. Veel üks kirjanduslik manööver. — „Tallinna Teataja" 29. VI 1920, nr. 142, lk. 2.

252. Viiulikunstnik Ed. Sõrmus'e kontserdi puhul. — „Vaba Maa" Pärnu väljaanne 24. I 1922, nr. 17, lk. 1.

253. Pyyetest vaimlise internatsionaali poole. — „Tarapita" 1922, nr. 5, v. 129—134.

254. Looming ja aeg. — „Tarapita" 1922, nr. 6, v. 169—173.

1924.

255. Meie kirjandusloominguline staatus quo. — „Lilulii" 1924, nr. 1, lk. 3—5.

256. Tiisikuse vastu võitlemise probleem. — „Päevaleht" 2. IX 1924, nr. 236, lk. 4; 9. IX, nr. 243, lk. 3; 10. IX, nr. 244, lk. 4.

257. Jumalate hämarusest ja kirjandulikust parlamendist. — „Päevaleht" 3. X 1924, nr. 267, lk. 5.

1925.

258. Pilk prantsuse modern lüürikasse. — „Looming" 1925, nr. 8, lk. 642—648; nr. 9, lk. 720—724; nr. 10, lk. 806—814.

1928.

259. Luule ja taie. — „Taie" 1928, nr. 1, lk. 43—44.

260. Minu väitekiri. (Kirjanduspoliitilisi ja poliitiliskirjanduslisi paralleele ja märkmeid.) — „Rahva Sõna" 8. III 1928, nr. 54, lk. 5; 9. III, nr. 55, lk. 5; 13. III, nr. 58, lk. 5; 14. III, nr. 59, lk. 7; 15. III, nr. 60, lk. 5; 16. III, nr. 61, lk. 5.

261. Järelväited „Minu väitekirjale". Järelväide Ed. Hubel'ile. — „Rahva Sõna" 22. III 1928, nr. 66, lk. 5.

262. Poola kirjanduslik ryhmitus „Kwadryga" ja rahvusvahelise kirjandusel. sündikaadi projekt. — „Looming" 1928, nr. 6, lk. 590—592.

263. Märkmeid S.S.S.R-i luulest ja kirjanduslikust tänapäevast. — „Looming" 1928, nr. 8, lk. 761—782.

1929.

264. Märkmeid viimaste aastate prantsuse luulest. — „Looming" 1929, nr. 3, lk. 357—366; nr. 4, lk. 456—464.

1930.

265. Ühe referaadi lõppsõna. — Kirjandusnädala album. Tallinn, 1930, lk. 41.

266. Ankeet. [Millised raamatud võtan üksindusse kaasa?] — „Looming" 1930, nr. 2, lk. 231—232.

267. Möödunud kirjandusnädal. In memoriam. — „Üliõpilasleht" 1930, nr. 3, lk. 46.

268. Mõningaid rööbasjooni ja mõtisklusi ... Tartu kirjandusnädala avaõhtul peetud kõne. Pildiga. — „Üliõpilasleht" 1930, nr. 3, lk. 54—56; nr. 4, lk. 71—72.

269. Mälestusi esimesist kirjanduslikest katseist. [Ankeedivastus.] — „Looming" 1930, nr. 4, lk. 464—476.

270. Põhjast-Lõuna $\overset{N}{\downarrow}{}_{S}$. Reisivisked. — „Looming" 1930, nr. 5, lk. 568—577; nr. 6, lk. 680—701; nr. 7, lk. 755—773; nr. 8, lk. 911—925; nr. 9, lk. 974—990.

271. Lettre d'Estonie. — „Bifur" 1930, nr. 5, lk. 25—34.

272. Ankeet. [Vastus „Noor-Eesti" kohta.] — „Looming" 1930, nr. 10, lk. 1143—1144.

1931.

273. Põhjast → Lõuna. Üksteistkümnes kiri Hispaaniast: Poliitilised kired. — „Olion" 1931, nr. 3, lk. 120 ja 122.

274. Belgia luule linnulennult. — „Looming" 1931, nr. 4, lk. 408—411.

275. Ankeet. [Vastus kirjandusarvustusest.] — „Looming" 1931, nr. 8, lk. 879—882.

1932.

276. Minu intervjuu ehk vestlus aasta vahetusel. — „Päevaleht" 2. I 1932, nr. 1, lk. 5.

1933.

277. **Johannes Barbarus. Jaan Vahtra.** Tartu, Kunstikirj. „Ring", 1933. 26 lk. 36 lehte.

278. Akadeemiline elu ja kirjanik. (Ankeedivastus.) Pildiga. — „Üliõpilasleht" 1933, nr. 13, lk. 271—272.

1934.

279. Kultuur ja ebakultuur. — „Uus tee". Marksistliku teooria ja praktika koguväljaanne. Tallinn, 1934, lk. 98—103.

280. Nartsiss, pilliroog ja tuul. (Põgusaid mõttekilde luule Hamleti probleemist.) — „Kunst ja Kirjandus" 17. II 1935, nr. 7, lk. 25—26.

281. Matkavisandeid & mõtisklusi [Nõukogude Liidust]. — „Looming" 1935, nr. 8, lk. 905—914.

1936.

282. Ideelisest vastutustundest loomingus. — „Ring Esimene". Tallinn, 1936, lk. 47—51.

1937.

283. Madrid — sümbol ja signaal. — „Hispaania tules (Ring II)". Tallinn, 1937, lk. 23—34.

284. Positiivsusest ja negatiivsusest kirjanduses. [Ankeedivastus.] — „Looming" 1937, nr. 8, lk. 945—946.

1939.

285. Raamat on väikerahva relv, ütles Joh. Barbarus [Pärnu] Töölisühingu raamatukogu juubeliaktusel. [Kõne kokkuvõte.] — „Pärnu Päevaleht" 24. IV 1939, nr. 90, lk. 4.

1940.

286. Pöördelised päevad. — K. Mihkla. Kirjandust koolile, VII õppeaasta. Tallinn, 1940, lk. 4—5.

287. Matkapilt Leningradist ja Moskvast. — K. Mihkla. Kirjandust koolile, VII õppeaasta. Tallinn, 1940, lk. 252—255.

288. Lihtne portatiivne ning praktiline seadis pleurapunktsiooni hõlbustamiseks. — „Eesti Arst" 1940, nr. 3, lk. 180—181.

289. Tammsaare ammutas väärtusi tuksuvast südamest. — „Uus Eesti" 3. III 1940, nr. 60, lk. 3.

290. Mõningaid tõenäoseid paradokse deklamatsiooni küsimuse puhul. — „Teater" 1940, nr. 5, lk. 156 ja 158.

291. Eesti rahvas on terve ja kaine. [Raadiokõne uue Vabariigi Valitsuse ametisse astumise puhul.] Pildiga. — „Rahva Hääl" 25. VI 1940, nr. 3, lk. 1.

292. Речь премьер министра Эстонии И. Вареса. — „Известия" 26 VI 1940 № 45, с. 4. „Труд" 26 VI 1940, № 145, с. 1.

293. Riiki ei saa ümber luua ühe päevaga. [Intervjuu.] Pildiga. — „Rahva Hääl" 27. VI 1940, nr. 5, lk. 1.

294. Rahvavalitsus ei taha valitseda üksi. Vabariigi Valitsuse üleskutse Eesti rahvale eelseisvate valimiste puhul. [Raadiokõne 6. VII.] — „Rahva Hääl" 8. VII 1940, nr. 16, lk. 3.

295. Peaministri üleskutse: Kõik hääled Eesti Töötava Rahva Liidu kandidaatidele. [Raadiokõne 9. VII.] — „Rahva Hääl" 10. VII 1940, nr. 18, lk. 1.

296. Hiina müür valitsuse ja rahva vahel on lammutatud. [Kõne rahvakoosolekul Vabadusväljakul.] — „Rahva Hääl" 15. VII 1940, nr. 26, lk. 3.

297. ETRL Tallinna usaldusmeeste võimas koosolek Draamateatris. [Ka J. Varese kõne kokkuvõte.] — „Rahva Hääl" 13. VII 1940, nr. 21, lk. 3 ja 9.

298. Riigivolikogu deklaratsioon — Eesti töötava rahva kollektiivne suurromaan. Lühijuttu peaminister dr. J. Vares-Barbarusega ärasõidu eel [Moskvasse]. — „Rahva Hääl" 30. VII 1940, nr. 38, lk. 1.

299. Eesti delegatsioon Kingissepas ja Leningradis. [Ka J. Varese kõne kokkuvõte Leningradis peetud miitingul.] — „Rahva Hääl" 31. VII 1940, nr. 39, lk. 1.

300. Eesti delegatsioon Leningradi raudteetehastes. Peaminister dr. Varese kõne [kokkuvõte] kiirovlastele. — „Rahva Hääl" 1. VIII 1940, nr. 40, lk. 1.

301. Речь премьер-министра и исполняющего обязанности президента Эстонской Советской Социалистической Республики тов. Иоханнеса Вареса. — „Труд" 1 VIII 1940, № 176, с. 2.

302. Творить для народа. — „Литературная газета" 4 VIII 1940.

303. Meie loome rahva jaoks! Pildiga. — „Rahvaleht" 10. VIII 1940, nr. 186, lk. 7.

304. Незабываемое. [ENSV vastuvõtmisest NSV Liitu.] — „Труд" 9 VIII 1940, № 183, с. 3.

305. Мечты народа сбылись. [Intervjuu.] — „Известия" 13 VIII 1940, № 186, с. 1

306. Eesti rahva südamesoovid läksid täide. Oleme suure sotsialistliku kodumaa täisõiguslikud kodanikud. [Ka J. Varese kõne delegatsiooni saabumisel Tallinnas peetud miitingul.] — „Rahva Hääl" 15. VIII 1940, nr. 54, lk. 1 ja 3.

307. Eesti delegatsioon jagas muljeid. [Ka J. Varese intervjuu.] Pildiga. — „Rahva Hääl" 15. VIII 1940, nr. 54, lk. 5.

308. „Viisnurgale" Eesti NSV Valitsuse nimel Joh. Vares, peaminister. — „Viisnurk" 1940, nr. 1, lk. 8. „Rahva Hääl" 21. VIII 1940, nr. 60, lk. 3.

309. Algas tähtis ajalooline Riigivolikogu istungjärk. [J. Varese aruandekõne ENSV vastuvõtmisest NSV Liitu.] — „Rahva Hääl" 25. VIII 1940, nr. 64, lk. 1.

310. ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe J. Varese tervitus Lääne-Ukraina rahvaile. — „Rahva Hääl" 17. IX 1940, nr. 87, lk. 1.

311. Nõukogude Eesti õpetajaile. — „Nõukogude Kool" 1940, nr. 1, lk. 3—4.

312. Suur Oktoobrirevolutsioon ja 21. juuni pööre Eestis. Pildiga. — „Kommunist" 7. XI 1940, nr. 127, lk. 2.

313. Töötav rahvas tervitab südamlikult valimisi NSVL Ülemnõukogusse. ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe J. Varese seletus. — „Rahva Hääl" 13. XI 1940, nr. 134, lk. 1.

314. Радость эстонского народа. — „Известия" 13 XI 1940, № 163, с. 3.

315. Советская Эстония. — „Известия" 22 XI 1940, № 271, с. 3.

316. Kehakultuurlastele Oktoobrirevolutsiooni aastapäevaks. Pildiga. — „Kehakultuur" 1940, nr. 7, lk. 230—232.

1941.

317. Eelseisvate valimiste mõte ja tähtsus. — „Eesti minevikus ja nüüd". Tallinn, 1941, lk. 8—12.

318. Sm. Varese raadiokõne 31. detsembril 1940. — „Rahva Hääl" 3. I 1941, nr. 2, lk. 2. „Kommunist" 3. I 1941, nr. 2, lk. 3.

319. Sm. J. Varese raadiokõne Balti NS Vabariikide uusaasta tervitussaates 1. jaanuaril 1941. — „Rahva Hääl" 3. I 1941, nr. 2, lk. 3. „Kommunist" 3. I 1941, nr. 2, lk. 3.

320. Kommunistide ja parteitute stalinlik blokk võitis [NSVL Ülemnõukogu valimistel]. Jutuajamine ... sm. J. Varesega. — „Rahva Hääl" 15. I 1941, nr. 13, lk. 1. „Kommunist" 15. I 1941, nr. 15, lk. 1.

321. Eesti NSV ajutise Ülemnõukogu Presiidiumi Esimehe sm. J. Varese kõne EK(b)P 4. kongressil. — „Rahva Hääl" 12. II 1941, nr. 36, lk. 2. „Kommunist" 12. II 1941, nr. 38, lk. 1.

322. Речь председателя Президиума Временного Верховного Совета Эстонской ССР товарища И. Вареса на IV с'езде КП(б)Э. — „Советская Эстония" 12 II 1941, № 36, с. 2.

323. Stalinlik Konstitutsioon ja usuvastase propaganda vabadus. — „Ateist" 1941, nr. 3, lk. 58—61.

324. [A. Kitzbergi „Libahundi" etendustest „Estonias" ja „Vanemuises".] — „Teater ja Muusika" 1941, nr. 4, lk. 146—147.

325. 31 марта исполнилась первая годовщина образования Карело-Финской ССР. Речь товарища И. Вареса. — „Советская Эстония" 1 IV 1941, № 77, с. 2.

326. Eesti rahva õnnelik kevad. Jutuajamine Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi Esimehe sm. Varesega. — „Kommunist" 1. V 1941, nr. 104, lk. 3.

327. Счастливая весна Эстонского народа. Беседа с председателем Президиума Верховного Совета Эстонской ССР И. Варесом. — „Северный рабочий" 1 V 1941, № 102, с. 4.

328. Bolševistliku ajakirjanduse päeva puhul. (J. Varese tervitus „Punasele Tähele".) — „Punane Täht" 5. V 1941, nr. 50, lk. 3.

329. 21. juuni pööre ja eesti kirjanduse perspektiivid. — „Sirp ja Vasar" 10. V 1941, nr. 19, lk. 3. „Viisnurk" 1941, nr. 5/6, lk. 387—396.

330. Aasta töörahva võimu Eestis. — „Nõukogude Kultuur" 1941, nr. 6, lk. 309—319.

331. Tervitus õppijaile ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi Esimehelt kooliaasta lõpu puhul. — „Rahva Hääl" 9. VI 1941, nr. 133, lk 1. „Kommunist" 10. VI 1941, nr. 136, lk. 3.

332. Приветствие председателя Президиума Верховного Совета Эстонской ССР тов. И. Вареса учащимся. — „Советская Эстония" 10 VI 1941, № 134, с. 1.

1942.

333. **J. Vares. Aasta Nõukogude võimu Eestis.** Moskva, Võõrkeelse Kirjanduse kirjastus, 1942. 49 lk.

334. Kirjanik — rahva südametunnistus. — „Eesti Nõukogude kirjanike fašismivastane miiting Moskvas 1. nov. 1942". Moskva, 1942, lk. 3—8.

335. Võidu teel. — „Rahva Hääl" 1942, nr. 2 (423), lk. 1.

336. Meie võidupäev läheneb. — „Rahva Hääl" 1942, nr. 3 (424), lk. 2.

337. Заседание Верховного Совета ССР. Речь депутата Вареса, И. Я. — „Красная звезда" 20 VI 1942, № 143, с. 2.

1943.

338. Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi Esimehe J. Varese kõne. — „Nõukogude Eesti 3. aastapäev". Moskva, 1943, lk. 9—13.

339. Nõukogude Eesti eest! — „Sõjasarv" II. Moskva, 1943, lk. 17—23.

340. 1943. — „Rahva Hääl" 8. I 1943, nr. 1, lk. 1.

341. Юрьева ночь 1943 года. — „Известия" 23 IV 1943, № 95, с. 2.

342. Eesti rahva esindajate miiting Jüriöö 600. aastapäeva tähistamiseks Moskvas 18. aprillil 1943. a. J. Varese avakõne [kokkuvõte]. — „Rahva Hääl" 24. IV 1943, nr. 16, lk. 2.

343. ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi Esimehe sm. J. Varese raadiokõne. Peetud ENSV 3. aastapäeva tähistamisel Moskvas 20. juulil 1943. — Lendleht.

344. Eesti 3 aastat Nõukogude Liidu rahvaste sõbralikus peres. — „Rahva Hääl" 5. VIII 1943, nr. 31, lk. 3.

345. ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi Esimehe J. Varese kõne [kokkuvõte Eesti, Läti ja Leedu Nõukogude Vabariikide 3. aastapäeva puhul]. — „Rahva Hääl" 23. VIII 1943, nr. 29, lk. 3.

346. Aastavahetusel. (1943/1944.) — „Rahva Hääl" 30. XII 1943, nr. 52, lk. 1.

1944.

347. **Eesti rahvas Suures Isamaasõjas ja tema põhilised ülesanded võitluses saksa röövvallutajatega praegusel ajajärgul.** Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe J. Varese kõne Eesti NSV Ülemnõukogu 3. istungjärgul. Tallinn, „Poliitiline Kirjandus", 1944. 20 lk.

348. Avasõna esimesel eesti nõukogude kirjanike konverentsil Moskvas. — „Sõjasarv" 4. Moskva, 1944, lk. 79—82.

349. Nõukogude kultuuri kaitsel. — „Sõjasarv" 5. Leningrad, 1944, lk. 38—48.

350. Koidulat külastades. — „Sõjasarv" 6. Leningrad, 1944, lk. 90—92.

351. Tervitus noortele ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi Esimehelt sm. Vareselt. — „Rahva Hääl" 7. I 1944, nr. 1, lk. 3.

352. Lenin ja riik. — „Rahva Hääl" 20. I 1944, nr. 3, lk. 3.

353. Речь депутата И. Я. Вареса. — „Правда" 7 II 1944, № 33, с. 3. „Известия" 8 II 1944, № 32, с. 2—3,

354. NSVL Ülemnõukogu saadiku, ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi Esimehe sm. J. Varese kõne NSVL Ülemnõukogu X istungjärgul. Pildiga. — „Rahva Hääl" 17. II 1944, nr. 6, lk. 1 ja 2.

355. Русский народ — верный друг эстонского народа. — „Советская Эстония" 19 II 1944, № 1, с. 2.

356. L. Promet. Ants Lauteri 50. sünnipäeva tähistamine Leningradis. [Ka J. Varese tervituskõne kokkuvõte.] — „Rahva Hääl" 8. VII 1944, nr. 33, lk. 4.

357. Vabaduse koit Baltimaade kohal. — „Rahva Hääl" 15. VII 1944, nr. 35, lk. 1.

358. Великое торжество. — „Советская Эстония" 15 VII 1944, № 43, с. 2.

359. Eesti NSV neljandaks aastapäevaks. — „Rahva Hääl" 15. VII 1944, nr. 35, lk. 5.

360. Четвертая годовщина советской власти в Эстонии. — „Советская Эстония“ 19 VII 1944, № 44, с. 1.

361. Eesti NSV 4. aastapäeva tähistamise pidulik aktus. [J. Varese avakõne ja lõppsõna.] — „Rahva Hääl“ 23. VII 1944, nr. 37, lk. 2.

362. Настал час освобождения эстонской земли. — „Известия“ 27 VII 1944, № 177, с. 3.

363. Väravad on lahti. [Narva vabastamise puhul.] — „Rahva Hääl“ 27. VII 1944, nr. 38, lk. 1.

364. Слава освободителям Нарвы. — „Советская Эстония“ 29 VII 1944, № 47, с. 3.

365. Eesti ja vene rahva põline sõprus. — „Rahva Hääl“ 5. VIII 1944, nr. 41, lk. 2.

366. Koidulat külastades. Pildiga. — „Rahva Hääl“ 16. VIII 1944, nr. 44, lk. 5.

367. Vabastatud Tartu. — „Rahva Hääl“ 26. VIII 1944, nr. 47, lk. 1.

368. Тарту снова свободен! — „Советская Эстония“ 26 VIII 1944, № 55, с. 2.

369. Eesti rahvas Suures Isamaasõjas ja tema põhimised ülesanded võitluses saksa röövvallutajatega praegusel ajajärgul. J. Varese kõne Eesti NSV Ülemnõukogu 3. istungjärgul. — „Rahva Hääl“ 23. IX 1944, nr. 55, lk. 2 ja 4. „Rahva Hääl“ 1. X 1944, nr. 59, lk. 1 ja 3.

370. Эстонский народ в Великой Отечественной Войне и наши основные задачи в борьбе с немецкими захватчиками. — „Советская Эстония“ 27 IX 1944, № 65, с. 3—5. „Советская Эстония“ 3 X 1944, № 69, с. 3.

371. Tervitus Tallinna vabastamise puhul. — „Rahva Hääl“ 26. IX 1944, nr. 56, lk. 1.

372. Eesti laskurkorpuse teiseks aastapäevaks. — „Rahva Hääl“ 26. IX 1944, nr. 56, lk. 3.

373. Советская Эстония освобождена. — „Известия“ 30 IX 1944, № 233, с. 2. „Труд“ 30 IX 1944, № 233, с. 2.

374. Tallinna vabastamise miiting. J. Varese kõne. 2 pildiga. — „Rahva Hääl“ 3. X 1944, nr. 60, lk. 1—2.

375. Митинг в Таллине. [J. Varese kõne kokkuvõte.] „Советская Эстония“ 3 X 1944, № 69, с. 1—2.

376. III Сессия Верховного Совета Эстонской ССР. Прения по докладу депутата Вареса. — „Советская Эстония“ 5 X 1944, № 71, с. 2.

377. Товарищ Варес отвечает на вопросы крестьян волости Ропка. — „Советская Эстония“ 6 X 1944, № 72, с. 2.

378. Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe sm. J. Varese esinemine talurahva konverentsil. Pildiga. — „Rahva Hääl“ 23. X 1944, nr. 78, lk. 2.

379. Конференция трудового крестьянства Эстонии. [J. Varese kõne.] — „Советская Эстония“ 23 X 1944, № 87, с. 2.

380. Nõukogude Eesti taassünd. — „Rahva Hääl“ 5. XI 1944, nr. 89, lk. 3.

381. Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 27-ndale aastapäevale pühendatud pidulik istung Tallinnas. [J. Varese avasõna.] — „Rahva Hääl" 7. XI 1944, nr. 91, lk. 3.

382. Торжественное заседание в Таллине. [J. Varese avasõna.] — „Советская Эстония" 7 XI 1944, № 100, с. 4.

383. Vabaduslipp lehvib Saaremaa kohal. — „Rahva Hääl" 25. XI 1944, nr. 105, lk. 1.

384. Красное знамя свободы над Сарема. — „Советская Эстония" 25 XI 1944, № 114, с. 2.

385. На земле Советской Эстонии. [Intervjuu.] — „Известия" 25 XI 1944, № 279, с. 3.

386. Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu põhiseaduse, Stalinliku Konstitutsiooni 8. aastapäev. — „Rahva Hääl" 5. XII 1944, nr. 113, lk. 3.

387. Aastavahetusel. — „Rahva Hääl" 31. XII 1944, nr. 135, lk. 4.

388. Во имя родины. — „Советская Эстония" 31 XII 1944, № 144, с. 3.

1945.

389. **J. Vares. Nõukogude Eesti taassünd.** Valimik artikleid ja sõnavõtte. (1942—1945.) G. Reindorffi kaas. Tallinn, „Poliitiline Kirjandus", 1945. 192 lk.

390. Mida tõi Nõukogude võim eesti rahvale. — „Viis aastat Nõukogude Eestit". Tallinn, 1945, lk. 43—67.

391. ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees sm. Joh. Vares. [Tema sõnavõtt.] — „Eesti NSV intelligentsi esimene kongress". Tallinn, 1945, lk. 57—58.

392. Eessõna. — J. Kurtšavov. Nõukogude Eesti vabastamine. Tallinn, 1945, lk. 5—9.

393. Предисловие. И. Курчавов. Освобождение Советской Эстонии. Таллин, 1945, с. 5—10.

394. Koidulat külastades. — A. Selmet. Emakeele lugemik VI klassile. Tallinn, 1945, lk. 358—362.

395. Kirjanike töökoosolek Tallinnas. [Ka J. Barbaruse sõnavõtu kokkuvõte.] — „Sirp ja Vasar" 3. II 1945, nr. 5, lk. 1.

396. Valla täitevkomitee autoriteedist. — „Rahva Hääl" 18. II 1945, nr. 40, lk. 3.

397. С. Левин. Торжественное заседание в столице Советской Эстонии. [Sisaldab J. Varese Punaarmee 27. aastap. aktuse avakõne kokkuvõtte.] — „Советская Эстония" 24 II 1945, № 45, с. 2.

398. Ema Au ordenite kätteandmine. J. Varese kõne. — „Rahva Hääl" 4. III 1945, nr. 52, lk. 1.

399. Крестьянский съезд Эстонской ССР. [J. Varese avakõne kokkuvõte.] — „Советская Эстония" 30 III 1945, № 74, с. 3.

400. NSVL Ülemnõukogu I koosseisu istungjärk. ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe sm. J. Varese kõne. — „Rahva Hääl" 29. IV 1945, nr. 100, lk. 2.

401. XI сессия Верховного Совета ССР 1-го созыва. Речь тов. И. Я. Вареса в Совете Союза. — „Советская Эстония" 29 IV 1945, № 100, с. 3.

402. Весна освобожденной Советской Эстонии. — „Советская Эстония" 1 V 1945, № 102, с. 2.

403. Neljas riiklik sõjalaen — meie lõpliku võidu tähtis tegur. — „Rahva Hääl" 5. V 1945, nr. 105, lk. 2.

404. К окончательной победе над врагом! — „Советская Эстония" 5 V 1945, № 105, с. 2.

405. Võidukevad. — „Rahva Hääl" 10. V 1945, nr. 109, lk. 3. „Sirp ja Vasar" 12. V 1945, nr. 19, lk. 2.

406. Vanade tööveteraanide rõõmumiitingul. [Ka J. Varese kõne kokkuvõte.] — „Rahva Hääl" 10. V 1945, nr. 109, lk. 3.

407. Eesti NSV kunstitegelaste aktiivi konverents. [Ka J. Varese sõnavõtu kokkuvõte.] — „Sirp ja Vasar" 19. V 1945, nr. 20, lk. 2.

408. Tõotame kasvatada oma lastest väärikad Nõukogude kodanikud. [J. Varese sõnavõtu kokkuvõte ordenite jagamisel paljulapselistele emadele.] — „Rahva Hääl" 23. V 1945, nr. 119, lk. 1.

409. Mis on Nõukogude võim ja mis ta tõi eesti rahvale. — „Rahva Hääl" 21. VI 1945, nr. 144, lk. 2.

410. Viis aastat Nõukogude Eestit. — „Rahva Hääl" 21. VII 1945, nr. 170, lk. 4.

411. Eesti NSV partisanide ja partisaniliikumise juhtidele anti NSV Liidu ordenid ja medalid. [J. Varese sõnavõtu kokkuvõte.] — „Rahva Hääl" 5. VIII 1945, nr. 183, lk. 3.

412. Stalinliku Konstitutsiooni vastuvõtmine ja elluviimine Eesti NSV-s. — „Noorte Hääl" 23. VIII 1945, nr. 100, lk. 2.

413. Aukirjade väljaandmine eesrindlikele töötajaile. [Ka J. Varese kõne kokkuvõte.] — „Rahva Hääl" 3. X 1945, nr. 233, lk. 2.

414. Волостной исполком. — „Советская Эстония" 31 X 1945, № 257, с. 1.

415. Eesti Nõukogude Vabariik on Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni looming. — „Rahva Hääl" 6. XI 1945, nr. 262, lk. 2. Leid. ka: „Selgitustööks NSVL Ülemnõukogu valimiste eel". Tallinn, 1946, lk. 81—85.

416. Эстонская Советская Республика — детище Великой Октябрьской Социалистической Революции. — „Советская Эстония" 6 XI 1945, № 262, с. 2.

417. Aasta ülesehitustööd Nõukogude Eestis. — „Rahva Hääl" 24. XI 1945, nr. 276, lk. 3.

418. Stalinlik Konstitutsioon ja eelseisvad NSVL Ülemnõukogu valimised. — „Rahva Hääl" 5. XII 1945, nr. 285, lk. 2. Leid. ka: „Selgitustööks NSVL Ülemnõukogu valimiste eel". Tallinn, 1946, lk. 93—96.

419. Valdade ja maakondade täitevkomiteede ülesanded NSVL Ülemnõukogu valimiste eel. — „Rahva Hääl" 20. XII 1945, nr. 297, lk. 1.

420. Важнейшие задачи местных советов. — „Советская Эстония" 20 XII 1945, № 297, с. 1.

1946.

421. Suure kaotuse [M. Kalinini surma] puhul. — M. Kalinin Eesti NSV ajakirjanduses. Koostanud V. Lehari. Tallinn, 1946, lk. 56—58.

422. Johannes Vares[e sõnavõtt]. — „Eesti NSV Kunstitegelaste aktiivi konverents 1945". Tallinn, 1946, lk. 42—43.

423. Aastavahetusel. — „Rahva Hääl" 1. I 1946, nr. 1, lk. 2.

424. К новым победам! — „Советская Эстония" 1 I 1946, № 1, с. 1.

425. Nõukogude parlamendi saadik. — „Eesti Bolševik" 1946, nr. 2, lk. 114—119.

426. Общее дело. [Eesti kirjandusest ja kirjanike osast ühiskonnas.] — „Литературная газета" 16 III 1946, № 12, c. 1.

427. Suured ülesanded, suured väljavaated. — „Noorte Hääl" 24. III 1946, nr. 71, lk. 3.

428. Meie kodumaa on paljurahvuslise riigi eeskuju. — „Rahva Hääl" 29. V 1946, nr. 124, lk. 2; 30. V, nr. 125, lk. 2. „Eesti Bolševik" 1946, nr. 10, lk. 688—700.

429. Suure kaotuse [M. Kalinini surma] puhul. — „Rahva Hääl" 5. VI 1946, nr. 130, lk. 3. „Looming" 1946, nr. 6, lk. 647—649.

430. Тяжелая утрата. [M. I. Kalinini surma puhul.] — „Литературная газета" 6 VI 1946, № 24, c. 1.

431. Kirjanike kaasabi ülesehitustöös. [J. Varese sõnavõtu kokkuvõte ENSV kirjanike konverentsil.] — „Rahva Hääl" 12. VI 1946, nr. 136, lk. 3. „Sirp ja Vasar" 15. VI 1946, nr. 24, lk. 7.

432. На конференции эстонских писателей. [Ka J. Varese sõnavõtu kokkuvõte.] — "Советская Эстония" 12 VI 1946, № 136, c. 3.

433. Kuus aastat Nõukogude Eestit. — „Rahva Hääl" 21. VII 1946, nr. 170, lk. 2.

434. Eesti ja vene rahva põline sõprus. — „Rahva Hääl" 2. XII 1946, nr. 282, lk. 2.

III. Kirjandust J. Vares-Barbaruse kohta.

A. Ülevaated elust ja loomingust.

435. F. Tuglas. Johannes Barbarus. — Eesti biograafiline leksikon. Tartu, 1926—1929, lk. 38—39.

436. Johannes Barbarus. Pildiga. — Eesti kirjanduslugu III. H. Jänes jt. Tartu, 1939, lk. 109—111.

437. E. Haavio. Johannes Barbarus — Kubistinen runoilija. — „Suomalainen Suomi" 1939, nr. 5, lk. 269—274. Ilmunud ka separaadina.

438. Л. Тоом. Иоганнес Барбарус. — И. Барбарус. Стихотворения. Москва, 1940, c. 3—14.

439. B. Sööt. Johannes Barbarus luuleareenil. Pildiga. — „Eesti Kirjandus" 1940, nr. 1, lk. 1—7.

440. J. Semper. Barbaruse luule pale. — „Looming" 1940, nr. 1, lk. 58—70.

441. N. Andresen. Barbaruse ühiskonnaluulest. — „Looming" 1940, nr. 1, lk. 72—76.

442. H. Paukson. Johannes Barbaruse lüürika. — „Varamu" 1940, nr. 1, lk. 71—81.

443. G. Suits. Üle J. Barbaruse juubeliläve. — „Looming" 1940, nr. 2, lk. 209—211.

444. K. Mihkla. Joh. Barbaruse kujunemisaastad. — „Viisnurk" 1940, nr. 1, lk. 56—61.

445. Н. Андрезен. Иоганнес Барбарус. — „Литературный критик“ 1940 № 11—12, с. 203—208.

446. Johannes Barbarus. — K. Mihkla ja O. Parlo. Eesti kirjanduslooline lugemik. VIII õppea. Tallinn, 1941, lk. 138—144.

447. K. Mihkla. Joh. Vares-Barbarus ideoloogilise võitlejana. — „Sirp ja Vasar“ 13. I 1945, nr. 2, lk. 3.

448. P. Viiding. Johannes Vares-Barbaruse luuletajatee. — „Rahva Hääl“ 2. XII 1946, nr. 282, lk. 2.

449. N. Andresen. Johannes Vares Suure Isamaasõja päevil. — „Rahva Hääl“ 3. XII 1946, nr. 283, lk. 2.

450. A. Gronski. Seltsimees J. Vares Nõukogude Eesti loomisel. — „Rahva Hääl“ 4. XII 1946, nr. 284, lk. 2.

451. Sm. N. Karotamme kõne J. Varese matusetalitusel 3. XII 1946. a. „Estonia“ kontsertsaalis. — „Rahva Hääl“ 4. XII 1946, nr. 284, lk. 1. „Sirp ja Vasar“ 7. XII 1946, nr. 49, lk. 3. „Looming“ 1946, nr. 12, lk. 1283—1286.

452. J. Saat. Johannes Vares — nõukogude silmapaistev riigimees. — „Sirp ja Vasar“ 14. XII 1946, nr. 50, lk. 2.

453. N. Andresen. Johannes Barbarus. — „Looming“ 1946, nr. 12, lk. 1287—1295.

454. J. Semper. Mälestusi J. Barbarusest. — „Looming“ 1946, nr. 12, lk. 1305—1312.

455. **Johannes Vares-Barbarus.** [Koguteos surma puhul ajakirjanduses ilmunud kirjutistest.] (Kaanejoonise valmistanud Ernst Kollom.) Tallinn, „Poliitiline Kirjandus“, 1947. 176 lk., 4 pilditahvlit.

456. М. Зенкевич. Иоганнес Барбарус. (1890—1946.) — „Дружба народов“. Книга 14. Москва, 1947, с. 224—227.

457. P. Viiding. Luuletaja Johannes Vares-Barbarus. — „Nõukogude Kool“ 1947, nr. 1, lk. 9—15.

458. П. Антокольский. Певец свободной Эстонии. — „Литературная, газета“ 11 I 1947, № 2, с. 4.

459. E. Päll. Johannes Varese surma-aastapäevaks. — „Rahva Hääl“ 29. XI 1947, nr. 279, lk. 2.

460. Э. Пялл. И. Варес-Барбарус. (К первой годовщине со дня смерти.) — „Советская Эстония“ 29 XI 1947, № 279, с. 3.

B. Üksikute luuletuskogude arvustused.

Inimene ja sfinks.

461. Kangro-Pool, R. Inimene ja sfinks. — „Postimees“ 24. X 1919, nr. 232, lk. 1.

462. R[audsepp], H. J. Barbarus. „Inimene ja sfinks“. — „Tallinna Teataja“ 15. XI 1919, nr. 250, lk. 2.

Katastroofid.

463. Bibliograaf [ps.]. Raamatud jõululauale. — „Päevaleht" 20. XII 1920, nr. 290, lk. 2.

464. R[audsepp], H. Eesti lüürika 1920. — „Vaba Maa" 4. II 1921, nr. 30, lk. 2; 5. II, nr. 31, lk. 2.

465. X. Jõululaual... — „Postimees" 22. XII 1920, nr. 324, lk. 2.

Kolmnurk.

466. Raudsepp, H. Meie algupärane ilukirjandus 1921. a. — „Eesti Kirjandus" 1922, nr. 3, lk. 73—86.

467. R[oht], R. Johannes Barbarus: Kolmnurk. — „Postimees" 14. IX 1921, nr. 210 A, lk. 3.

Vahekorrad.

468. A[ndresen], N. Joh. Barbarus, Vahekorrad. Johannes Semper, Maa ja mereveersed rütmid. — „Päevalehe lisa" 5. II 1923, nr. 6, lk. 45—47.

469. R[audsepp], H. Eesti kirjandus 1922. — „Vaba Maa" 18. II 1923, nr. 41, lk. 5.

470. Tuglas, Fr. Eesti kirjandus 1922. — „Looming" 1923, nr. 1, lk. 56—63. Kriitika IV. 2. tr. Tartu, 1935, lk. 231—233.

471. Visnapuu, H. Uued luuletuskogud. Johannes Semper: Rütmid. Johannes Barbarus: Vahekorrad. — „Vaba Maa" 23. I 1923, nr. 18, lk. 5; 27. I, nr. 22, lk. 4; 28. I, nr. 23, lk. 5; 31. I, nr. 25, lk. 5.

Geomeetriline inimene.

472. Andresen, N. Johannes Barbaruse „Geomeetriline inimene". — „Looming" 1925, nr. 8, lk. 665—670.

473. Hubel, Ed. „Geomeetriline inimene". — „Päevaleht" 10. XII 1924, nr. 335, lk. 2.

474. Kärner, J. Eesti kirjandus 1924. — „Looming" 1925, nr. 1, lk. 66—72. „Lehed tuulde" II. Tartu, 1937, lk. 74—79.

Multiplitseerit inimene.

475. Ehrmann, K. Johannes Barbarus: Multiplitseerit inimene. — „Eesti Kirjandus" 1928, nr. 4, lk. 225—228.

476. Kärner, J. Eesti luule 1927. — „Looming" 1928, nr. 3, lk. 254—268. „Lehed tuulde" II. Tartu, 1937, lk. 252—256.

Maailm on lahti!

477. Oras, A. Eesti luule 1930. — „Looming" 1931, nr. 1, lk. 17—24.

478. Oras, A. Johannes Barbarus: Maailm on lahti! — „Eesti Kirjandus" 1930, nr. 6, lk. 297—300.

479. Roht, R. Eesti kirjandus 1930. aastal. — „Uudisleht" 31. I 1931, nr. 13, lk. 2. „Kaja" 18. I 1931, nr. 15, lk. 4.

480. Visnapuu, H. Eesti luule 1930. — „Eesti Kirjandus" 1931, nr. 5, lk. 257—266.

481. Visnapuu, H. Johannes Barbarus: Maailm on lahti! — „Looming" 1930, nr. 4, lk. 468—470.

Horizontoj.

482. Adamson, H. J. Barbarus: Horizontoj. — „Informoj" 1932, lk. 10—11.

483. J[ai]k, J. J. Barbarus: „Horizontoj". — „Postimees" 3. XII 1931, nr. 329, lk. 4.

484. Johannes Barbarus: „Horizontoj". — „Rünnak" 1932, nr. 1, lk. 16.

485. Ruus, N. „Horizontoj". — „Rahva Sõna" 6. I 1932, nr. 3, lk. 6.

E. V.—r.

486. Adson, A. Eesti luule 1932. — „Eesti Kirjandus" 1933, nr. 3, lk. 117—129.

487. Algupärast kirjandust jõuludeks. — „Päevaleht" 22. XII 1932, nr. 350, lk. 5.

488. Alle, A. Johannes Barbarus: E. V.—r. — „Looming" 1932, nr. 10, lk. 1206—1208.

489. Andresen, N. Johannes Barbarus: E. V.—r. — „Rahva Sõna" 22. XI 1932, nr. 266, lk. 2.

490. Oras, A. Eesti värsitoodang aastal 1932. — „Looming" 1933, nr. 1, lk. 95—100; nr. 2, lk. 195—199.

491. Paukson, H. Trükist on ilmunud üllatav seeria luulet. — „Postimees" 22. XII 1932, nr. 300, lk. 4.

492. Paukson, H. Johannes Barbarus: E. V.—r. — „Eesti Kirjandus" 1933, nr. 3, lk. 156—157.

493. Pühade värssidelaud. — „Põhja Kodu" 24. XII 1932, nr. 147, lk. 6.

Tulipunkt.

494. Adson, A. „Tulipunkt", Joh. Barbaruse 9-as kogu värsse. — „Kunst ja Kirjandus" 27. I 1935, nr. 4, lk. 16.

495. Oras, A. Johannes Barbarus: Tulipunkt. — „Looming" 1934, nr. 9, lk. 1069—1071.

496. Palgi, D. Eesti luule 1934. — „Eesti Kirjandus" 1935, nr. 3, lk. 97—109.

497. Paukson, H. 1934. a. lüürikatoodang. — „Looming" 1934, nr. 10, lk. 1190—1199.

498. Viiding, P. Jõulu kirjanduslaud. — „Üliõpilasleht" 1934, nr. 13, lk. 456—464.

499. Viiding, P. Johannes Barbarus: Tulipunkt. — „Eesti Kirjandus" 1934, nr. 12, lk. 567—568.

500. V[isnapuu], H. Viis luuletuskogu. — „Vaba Maa" 21. XII 1934, nr. 300, lk. 8; 22. XII, nr. 301, lk. 2.

Memento.

501. E h[r m a n n], K. Memento. Joh. Barbaruse kaks mälestuspoeemi. — „Pärnu Päevaleht" 19. XII 1936, nr. 292, lk. 2.

502. O r a s, A. Eesti lüürika a. 1936. — „Eesti Kirjandus" 1937, nr. 2, lk. 65—74.

503. T a g g o, B. Kõnelgem ka luulest. Johannes Barbarus. Memento. — „Uus Eesti" 30. XII 1936, nr. 352, lk. 7.

Kalad kuival.

504. A s p e l, A. Eesti luule 1937. aastal. — „Eesti Kirjandus" 1938, nr. 3, lk. 141—159.

505. A s p e l, A. Johannes Barbarus: Kalad kuival. — „Looming" 1938, nr. 1, lk. 99—102.

506. Johannes Barbarus: Kalad kuival. — „Pärnu Päevaleht" 28. XII 1937, nr. 296, lk. 3.

507. K a a l, A. Joh. Barbarus: „Kalad kuival". — „Üliõpilasleht" 1938, nr. 2, lk. 99—100.

508. O r a s, A. Johannes Barbarus: Kalad kuival. — „Kunst ja Kirjandus" 23. I 1938, nr. 4, lk. 15—16.

509. S e m p e r, J. Läbilõige 1937. a. luulest. — „Looming" 1938, nr. 5, lk. 522—530.

510. T[a g g o], B. Johannes Barbarus: Kalad kuival. — „Uus Eesti" 16. III 1938, nr. 75, lk. 6.

511. T i l l e m a n n, E. Eesti lüürika a. 1937. — „Varamu" 1930, nr. 5, lk. 620—622.

512. Uus luuletusk. J. Barbaruselt. — „Pärnu Päevaleht" 13. X 1937, nr. 233, lk. 3.

513. V o i t k, J. Johannes Barbarus: „Kalad kuival", — „Vaba Maa" 19. I 1938, nr. 42, lk. 2.

Üle läve.

514. A n d r e s e n, N. Barbaruse uued luuletused. — „Kunst ja Kirjandus" 14. I 1940, nr. 1, lk. 3—4.

515. E e[r m e], K. Üle läve. Johannes Barbaruse uus luuletuskogu. — „Uus Eesti" 21. I 1940, nr. 19, lk. 6.

516. Johannes Barbarus: Üle läve. — „Eesti Naine" 1940, nr. 2, lk. 32.

517. Johannes Barbarus: Üle läve. — „Pärnu Päevaleht" 30. XII 1939, nr. 293, lk. 2.

518. O r a s, A. Eesti luule aastal 1939. — „Eesti Kirjandus" 1940, nr. 2, lk. 49—63.

519. P a u k s o n, H. Johannes Barbarus: „Üle läve". — „Varamu" 1940, nr. 3, lk. 258—260.

520. Seitse ilukirjanduslikku auhinda. [Eesti Panga auhind määrati J. Barbarusele luuletuskogu „Üle läve" eest.] Pildiga. — „Päevaleht" 18. V 1940, nr. 130, lk. 5. Eesti Raamatufondi auhinna saajad. — „Uus Eesti" 18. V 1940, nr. 130, lk. 6.

521. Suik, A. Johannes Barbarus: „Üle läve". — „Eesti Kirjandus" 1940, nr. 1, lk. 35—37.

522. Tillemann, E. New Estonian Poetry 1939. — „The Baltic Times" 16. II 1940, No. 7, pg. 3, 7.

523. Tillemann, E. Johannes Barbarus: Üle läve. — „Looming" 1940, nr. 3, lk. 329—331.

Стихотворения.

524. Barbaruse luuletuskogu ilmub Moskvas venekeelses tõlkes. — „Rahva Hääl" 2. VIII 1940, nr. 41, lk. 1. „Postimees" 3. VIII 1940, nr. 207, lk. 6.

525. Andresen, N. Barbarus vene keeles. — „Sirp ja Vasar" 5. X 1940, nr. 1, lk. 3.

526. Eesti kirjandust vene keelde. Vene luuletajate kollektiivne kiiruserekord J. Barbaruse luuletuste tõlkimisel. [N. Andreseni intervjuu.] — „Rahva Hääl" 15. VIII 1940, nr. 54, lk. 5.

527. Дукор, И. Стихи Барбаруса. — „Литературный критик" 1940, № 11/12, с. 209—218.

528. Медников, А Стихи Иоганнеса Барбаруса. — „Литературное обозрение" 1940, № 21, с. 15—17.

529. Произведения И. Барбаруса и Л. Гира на русском языке. — „Литературная газета" 4 VIII 1940, № 42, с. 6.

Relvastatud värsid.

530. Urgart, O. Johannes Barbarus: „Relvastatud värsid". — „Rahva Hääl" 20. VIII 1943, nr. 33, lk. 3.

531. Эстонская литература в дни войны. — „Советская Эстония" 18 III 1944, № 9, с. 3.

Rindeteedel.

532. Ilukirjanduslik toodang aasta esimesel poolel. — „Looming" 1945, nr. 2, lk. 631.

533. Sööt, B. Johannes Barbarus: Rindeteedel. — „Looming" 1945, nr. 2, lk. 250—252.

534. Vaarandi, D. Johannes Barbarus: „Rindeteedel". — „Sirp ja Vasar" 20. I 1945, nr. 3, lk. 3.

535. Viiding, P. Üks aasta eesti nõukogude kirjandust. — „Rahva Hääl" 13. XII 1944, nr. 291, lk. 3; 14. XII, nr. 292, lk. 3.

536. Линев, И. Иоганнес Барбарус-Варес. — „Советская Эстония" 13 I 1945, № 10, с. 3.

Vastu voolu.

537. Parve, R. Võitleja hääl. — „Sirp ja Vasar" 9. II 1946, nr. 6, lk. 3.

Samm-sammult võidule.

538. A[mbur], P. Äsjailmunud uudisteoseid. — „Sirp ja Vasar" 1. VI 1946, nr. 22, lk. 8.

C. Vähemaid teateid loomingust ja elust.

1910.

539. A. J[ürgenstein]. Noor-Eesti nr. 1. — „Postimees" 24. II 1910, nr. 45, lk. 5.

540. A. J[ürgenstein]. Väikesed õiendused. — „Postimees" 27. II 1910, nr. 48, lk. 1.

541. Kuma. Veel kord Noor-Eestist. — „Postimees" 17. III 1910, nr. 62, lk. 5.

1920.

542. A. Alle. Koketeriist issandaga ja mõnest muust. [Barbarusest lk. 40 ja 44.] — „Ilo" 1920, nr. 7, lk. 37—50.

1922.

543. J. Aavik. Puudused uuemas eesti luules. Tartu, 1922, lk. 124—125, 130—133 jm.

544. J. Kärner. Eesti uuema lüürika arenemisteedelt. — „Kirjandus-Kunst-Teadus", „Päevalehe" erileht, 7. VIII 1922, nr. 31, lk. 241—247.

1923.

545. A. Alle. Lilla elevant. Tartu, 1923, lk. 19—20 ja 68. [V. Krusteni karikatuuriga: Liblikkerge poeet.]

546. A. Kalamees [= E. Raudsepp]. „Looming". — „Üliõpilasleht" 1923, nr. 7, lk. 97.

1925.

547. J. Kärner. Eesti uuemad luuletajad. Tartu, 1925, lk. 72—89.

548. —ex. Looming nr. 7. — „Üliõpilasleht" 1925, nr. 8, lk. 161—162.

549. Muigan [ps.] Nr. 0—0. [„Loomingus" nr. 7 ilmunud Barbaruse luuletuse kohta karikatuuriga: B. ja „Loomingu" toimetaja F. Tuglas.] — „Sädemed" 31. X 1925, nr. 8, lk. 65.

1926.

550. Lutetia [ps.]. Kiri Pariisist Barbarusele. (Vaata Barbaruse luuletused Pariisist „Loomingus".) [Luuletus.] — „Kratt" 14. VI 1926, nr. 24, lk. 186.

1927.

551. Kratt [ps.]. Kaalud ja mõõdud ehk Eesti kirjanikud peale „auhindamist". [O. Krusteni karikatuuriga, ka Barbarusest.] — „Kratt" 3. X 1927, nr. 40, lk. 316—317.

1928.

552. Ed. Hubel. J. Barbaruse „Minu väitekirja" kohta. — „Rahva Sõna" 18. III 1928, nr. 63, lk. 5.

1929.

553. G. Suits. [Lühike elulugu pildiga.] — Eesti nüüdislüürika. Tartu, 1929, lk. 137—138.

1930.

554. Johannes Barbarus 40 aastat vana. — „Postimees" 12. I 1930, nr. 10, lk. 1.

555. J. Barbarus 40 aastat vana. — „Pärnu Päevaleht" 13. I 1930, nr. 9, lk. 1.

556. Henrik Visnapuu ja Johannes Barbarus 40-aastased. — „Kirjanduslik Orbiit" 15. I 1930, nr. 2, lk. 5.

557. Fr. Olup. Johannes Barbarusest tema 40-nda sünnipäeva möödumise puhul. Pildiga. — „Kevadik" 1930, nr. 4, lk. 54—55.

558. Eesti entsüklopeedia pildis ja sõnas. [Barbaruse karikeeritud iseloomustus karikatuuriga R. Tiituselt.] — „Nool" 11. X 1930, nr. 46, lk. 13.

1931.

559. Nemo [ps.]. Pärnu portreed. Dr. Joh. Vares-Barbarus. [Karikatuuriga.] — „Pärnu Päevaleht" 27. IX 1931, nr. 222, lk. 1.

1932.

560. J. Maurus. Vares-Barbarus. [Humoristlik karakteristika karikatuuriga O. Veldeman'ilt.] — „Vaba Maa" Pärnu väljaanne 1. V 1932, nr. 97, lk. 1. „Pärnumaa kõverpeegel". Pärnu, 1933, lk. 34.

1933.

561. Joh. Barbaruse „Jaan Vahtra" ilmus. — „Kunst ja Kirjandus" 27. III 1933, nr. 13, lk. 52.

562. O. Urgart. Johannes Barbarus: Jaan Vahtra. „Eesti Kirjandus" 1933, nr. 9, lk. 456—457.

1935.

563. R. Kangro-Pool. Meie viimase aja kunsti-kirjandus. [Ka Barbaruse teostest „Jaan Vahtra".] — „Looming" 1935, nr. 1, lk. 69—76.

564. Rein [ps.]. Joh. Barbarus — luuletaja-arst-matemaatik. Pärnu luuletajat usutlemas. Pildiga. — „Tallinna Post" 17. V 1935, nr. 20, lk. 5.

565. Joh. Barbarust krooniti auhinnaga. — „Uus Eesti" 22. IX 1935, nr. 5, lk. 1.

566. Johannes Barbarus sai... Pärnu linna kirjandusliku auhinna. [Eluloolisi andmeid pildiga.] — „Uus Eesti" 23. IX 1935, nr. 6, lk. 3.

567. Pärnu kirjanduslik laureaat. Pildiga. — „Vaba Maa" 23. IX 1935, nr. 224, lk. 3.

1936.

568. Johannes Barbarus. Pildiga. — M. Kampmaa. Eesti kirjandusloo peajooned IV. Tartu, 1936, lk. 258—269.

569. H. Paukson. Über die gegenwärtige Lage der Estnischen Literatur. — Fenno-Ugrica V B. Tartu, 1936, S. 38.

1938.

570. A. S. Uus „Looming" [jaanuar 1938]. — „Postimees" 16. II 1938, nr. 46, lk. 5.

571. P. V[iiding]. „Loomingu" jaanuarinumber. — „Kunst ja Kirjandus" 23. I 1938, nr. 4, lk. 18.

572. J. Barbarus sõidab välismaale. — „Uus Eesti" 16. III 1938, nr. 75, lk. 6.

1939.

573. E. Laugaste. Eesti kirjandus karikatuuris. Tartu, 1939, lk. 237—238 jm.

574. Pärnu kirjanduslik auhind jääb tänavu välja andmata? [Varem sai selle J. Barbarus.] — „Päevaleht" 10. II 1939, nr 41, lk. 6.

575. B. T[a g g o]. „Looming" uuel kujul. [Ka Barbaruse luuletustest.] — „Uus Eesti" 12. II 1939, nr. 42, lk. 7.

576. — a — o. Märtsikuu „Looming". [Ka Barbaruse luuletustest.] — „Uus Eesti" 2. IV 1939, nr. 92, lk. 7.

577. Eesti kirjandust vene keelde. [NSVL-i ajakirjanik-kirjanik Izmestjev palub J. Barbaruse kaasabi eesti kirjanduse antoloogia väljaandmiseks.] — „Uus Eesti" 13. VI 1939, nr. 158, lk. 4.

578. B. T a g g o. Eesti luule arenemise teid. — „Varamu" 1939, nr. 4, lk. 461—469.

579. Kirjanik asub jälle oma töölaua taha. Suur sensatsioon: Barbarus majaomanikuks. — „Esmaspäev" 9. IX 1939, nr. 36, lk. 10.

580. V. „Looming" nr. 6. — „Kunst ja Kirjandus" 17. IX 1939, nr. 35, lk. 140.

581. E. J. V[o i t k]. 145 km kirjanduslikku juttu „Pärnu tohtriga". Johannes Barbarus — dr. J. Vares vestleb kaasreisijaga. Pildiga. — „Rahvaleht" 16. X 1939, nr. 243, lk. 2.

582. Dr. J. Vares lahkub Tallinna. — „Pärnu Päevaleht" 15. XI 1939, nr. 257, lk. 1.

583. Joh. Barbarus asus Tallinna. — „Pärnu Päevaleht" 22. XI 1939, nr. 263, lk. 2.

584. A. V. Luuletaja valges arstikitlis. Tund dr. Joh. Vares-Barbarusega. — „Uus Eesti" 10. XII 1939, nr. 337, lk. 6.

585. Kirjanik J. Barbarus sai tallinlaseks. — „Uudisleht" 20. XII 1939, nr. 244, lk. 10.

586. Joh. Barbarus saab 50-a. — „Pärnu Päevaleht" 30. XII 1939, nr. 293, lk. 1.

587. E. J. V o i t k. Luuletaja, kes tegi „välismatka" Tallinna. Dr. Joh. Vares-Barbarus on asunud tööle pealinna. — „Rahvaleht" 30. XII 1939, nr. 306, lk. 7.

1940.

588. F. T[u g l a s]. Johannes Barbarus. — Eesti biograafilise leksikoni täiendusköide. Tartu, 1940, lk. 24.

589. E. H a a v i o. Viron uudenaikanen lyriikka. — „Eestin runotar". Porvoo-Helsinki, 1940, lk. 7—56.

590. Joh. Barbarus 50-a. Pildiga. — „Raadioleht" 5. I 1940, nr. 1, lk. 2.

591. Aktus J. Barbarusele Pärnus ta sünnipäeva puhul. — „Pärnu Päevaleht" 6. I 1940, nr. 4, lk. 1; 9. I, nr. 5, lk. 1.

592. K. E e[r m e]. Johannes Barbarus astub üle 50. läve. Pildiga. — „Uus Eesti" 11. I 1940, nr. 9, lk. 6.

593. Pärnus tuleb J. Barbaruse austamise aktus. — „Postimees" 9. I 1940, nr. 7, lk. 6.

594. Johannes Barbarus-Vares 50-aastane. Pildiga. — „Postimees" 11. I 1940, nr. 9, lk. 6.

595. —m e [= K. E e r m e]. Joh. Barbarus homme 50-aastane. — „Pärnu Päevaleht" 11. I 1940, nr. 7, lk. 3.

596. Üle viiekümnenda läve. Johannes Barbarus-Varese juubel. Pildiga. — „Päevaleht" 12. I 1940, nr. 10, lk. 5.

597. Arst luuletaja J. Vares-Barbarus „Üle läve". — „Uudisleht" 12. I 1940, nr. 10, lk. 5.

598. A. Rannit. Johannes Barbarus, estu poezijon sažine. — „Lietuvos Žinios" 13. I 1940, nr. 2. Vt. ka „Rahvaleht" 10. VII 1940, nr. 159, lk. (12).

599. Joh. Barbaruse teoste näitus „Endlas". — „Pärnu Päevaleht" 19. I 1940, nr. 14, lk. 3.

600. Homme Barbaruse austamine. Aktus „Endlas" juubilari ja ta abikaasa osavõtul. Pildiga. — „Pärnu Päevaleht" 20. I 1940, nr. 15, lk. 1.

601. Luuletaja J. Barbaruse austusaktus Pärnus. — „Uus Eesti" 22. I 1940, nr. 20, lk. 2.

602. O. Kuningas. Oleviku varje Barbaruse luules. — „Pärnu Päevaleht" 21. I 1940, nr. 16, lk. 2.

603. Pärnu austas J. Barbarust. Austusaktus luuletaja 50. sünnipäeva puhul. — „Postimees" 22. I 1940, nr. 20, lk. 6.

604. Pärnu austusavaldused J. Barbarusele. — „Pärnu Päevaleht" 23. I 1940, nr. 17, lk. 1.

605. Exlibris. Johannes Barbarus 50-a. Inimlikku ja isiklikku dr. J. Varesest. Pildiga. — „Esmaspäev" 27. I 1940, nr. 4, lk. 8.

606. „Loov vaim pole siiski üksi". Johannes Barbaruse austamiseks peeti „Estonia" kontsertsaalis pidulik aktus. Pildiga. — „Päevaleht" 29. I 1940, nr. 27, lk. 5. „Uus Eesti" 29. I 1940, nr. 27, lk. 5.

607. Kaks poeeti [H. Visnapuu ja J. Barbarus] üle 50. künnise. Piltidega. — „Areng" 1940, nr. 1, lk. 21—22.

608. I. Paulson. Johannes Barbarus 50. — „Eesti Noorus" 25. I 1940, nr. 1, lk. 19.

609. J. Sütiste. Käepigistus Johannes Barbarusele. [Luuletus.] — „Looming" 1940, nr. 1, lk. 71.

610. K. Eerme. J. Barbarus ja Pärnu. — „Looming" 1940, nr. 1, lk. 79—81.

611. N. Andresen. Johannes Barbarus. Viiekümnenda sünnipäeva puhul 12. jaanuaril. — „Nädal Pildis" 1940, nr. 1, lk. 9 ja 21.

612. Sännä Trubatuur [= A. Adson]. Johannes Barbarusele. [Luuletus.] — „Varamu" 1940, nr. 1, lk. 69—70.

613. Kirjanike [M. Metsanurga, H. Visnapuu ja Joh. Barbaruse] austamine Rakveres. — „Uus Eesti" 19. II 1940, nr. 48, lk. 6.

614. K. E[erme]. Mõõk ja sõna. Sõja kajastusi meie luules. [Ka Barbaruse luulest.] — „Uus Eesti" 10. III 1940, nr. 67, lk. 6.

615. Dr. J. Vares-Barbarus Pärnu supelasutuse usaldusarstiks Tallinnas. — „Uus Eesti" 24. IV 1940, nr. 109, lk. 6.

616. Л. Тоом. Литература Эстонии. — „Литературная газета" 5 VI 1940.

617. Uus Vabariigi valitsus astus ametisse. Peaministriks kirjanik dr. J. Vares-Barbarus. Pildiga. — „Rahva Hääl" 22. VI 1940, nr. 1, lk. 1.

618. E. Tillemann. Johannes Barbaruse kirjanduslik pale. Pildiga. — „Rahva Hääl" 30. VI 1940, nr. 8, lk. 6.

619. Adam ja Eeva. [Eelmise artikli kohta.] — „Rahvaleht" 3. VII 1940, nr. 153, lk. 10.

620. Eesti Töötava Rahva Liidu kandidaate. [Ka J. Varese biograafilisi andmeid.] Pildiga. — „Rahva Hääl" 11. VII 1940, nr. 19, lk. 5.

621. J. Šumakov. Eesti hiljutine tõelus J. Barbaruse luule peegelduses. — „Rahva Hääl" 14. VII 1940, nr. 22, lk. 6.

622. Л. Тоом. Голос большого поэта. — „Литературная газета" 21 VII 1940, № 40, с. 2. Vt. ka: „Uudisleht" 25. VII 1940, nr. 194, lk. 8.

623. Riigivolikogu õhtune koosolek. Presidendi ülesanded peaminister dr. Varesele. — „Rahva Hääl" 24. VII 1940, nr. 32, lk. 6.

624. Monograafia J. Vares-Barbaruse kohta [koostamisel]. Kirjandusteadlase K. Mihkla töö. — „Rahvaleht" 28. VII 1940, nr. 201, lk. 12.

625. Peaminister Dr. Johannes Vares. [Lühike biograafia.] Pildiga. — „Eesti Tuletõrje" 1940, nr. 7, lk. 191.

626. Созвездие шестнадцати. — „Литературная газета" 2 VIII 1940.

627. K. Eerme. Dr. Joh. Vares-Barbaruse 20 Pärnu aastat. Pildiga. — „Tallinna Post" 9. VIII 1940, nr. 32, lk. 3.

628. Eesti NSV sai Stalinliku Konstitutsiooni. Dr. J. Vares-Barbarus Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees. Pildiga. — „Rahva Hääl" 26. VIII 1940, nr. 65, lk. 1.

629. Eesti Nõuk. Sotsial. Vabariigi juhid. [Ka J. Varese eluloolisi andmeid.] — „Rahva Hääl" 29. VIII 1940, nr. 68, lk. 3.

630. Л. Тоом. Литературный журнал Советской Эстонии. — „Литературная газета" 29 IX 1940, № 50. Vt. ka: „Sirp ja Vasar" 5. X 1940, nr. 1, lk. 3.

631. М. Зенкевич. Поэзия новых советских республик. — „Новый мир" 1940, № 9, с. 250—252. Vt. ka: „Rahva Hääl" 2. XI 1940, nr. 127, lk. 7.

632. Liidu Nõukogu saadikukandidaat Pärnu valimisringkonnas nr. 645. sm. Johannes Vares. [Eluloolisi andmeid.] Pildiga. — „Rahva Hääl" 24. XII 1940, nr. 168, lk. 3.

1941.

633. Johannes Barbarus. — K. Mihkla ja O. Parlo. Eesti kirjandusloolline lugemik. VIII õppea. Tallinn, 1941, lk. 138—144.

634. Dr. Johannes Vares-Barbarus. Hea arst, sirgjooneline poliitik ja suur kunstisõber ühes isikus. Pildiga. [J. Semperi jutustuse järgi.] — „Noorte Hääl" 8. I 1941, nr. 6, lk. 2.

635. A. Rannitas. Johannes Barbarus. — „Raštai" 1941, nr. 1, lk. 118—121. Refereeritud: „Sirp ja Vasar" 22. II 1941, nr. 8, lk. 3.

636. Пузис. Большой поэт маленькой страны. — „Молодая гвардия" 1941, I, с. 143—146. Refereeritud: „Rahva Hääl" 29. III 1941, nr. 75, lk. 2.

637. EK(b)P KK esimene koosolek. [J. Vares valiti EK(b)K KK büroo liikmeks.] — „Kommunist" 9. II 1941, nr. 36, lk. 1.

638. NSVL esimese Ülemnõukogu VIII istungjärk. [J. Vares valiti Ülemnõuk. Presiidiumi Esimehe asetäitjaks.] — „Kommunist" 2. III 1941, nr. 54, lk. 2.

639. Loeng J. Vares-Barbaruse loomingust. J. Semperi ettekanne Tallinna Lektooriumi loengute sarjas. [Ettekande kokkuvõte.] — „Sirp ja Vasar" 29. III 1941, nr. 13, lk. 6. „Rahva Hääl" 28. III 1941, nr. 74, lk. 2. „Советская Эстония" 29 III 1941, № 75, с. 1.

1942.

640. N. Andresen. Eesti kirjanikud võitluses saksa fašismi vastu. — „Eesti Nõukogude kirjanike fašismivastane miiting Moskvas 1. nov. 1942". Moskva, 1942, lk. 3—8.

641. Л. Тоом. Эстонская литература последних лет. — „Новый мир" 1942, № 7, с. 103—107.

1943.

642. Н. Андрезен. Иоганнес Барбарус. Стихотворения. Москва, 1943, с. 3—6.

643. O. Urgart. Johannes Barbaruse looming Isamaasõja päevil. — „Rahva Hääl" 26. V 1943, nr. 21, lk. 3.

644. D. Vaarandi. Märkmeid uuest „Sõjasarvest". — „Rahva Hääl" 2. IX 1943, nr. 35, lk. 3.

645. N. Andresen. Eesti nõukogude kirjanikud võitluses. — „Rahva Hääl" 8. X 1943, nr. 40, lk. 3.

646. М. Зенкевич. Поэт эстонского народа. — „Литература и искусство" 13 XI 1943, № 46, с. 2.

647. O. Urgart. Võitlus saksa rõhujate vastu on eesti kirjanduse tähtsamaid põhijooni. — „Rahva Hääl" 19. XI 1943, nr. 45, lk. 3.

648. A. Tulik. Kolmas „Sõjasarv". — „Rahva Hääl" 19. XI 1943, nr. 46, lk. 3.

1944.

649. D. Vaarandi. Koguteos „Võit jääb meile". — „Rahva Hääl" 8. IV 1944, nr. 14, lk. 3.

650. N. Andresen. „Sõjasarv" nr. 4. — „Rahva Hääl" 22. IV 1944, nr. 16, lk. 3.

651. N. Andresen. Eesti luule Isamaasõjas. — „Sõjasarv" 5. Leningrad, 1944, lk. 118—130.

1945.

652. D. Vaarandi. Jüriöö kajastusi Eesti nõukogude kunstis ja kirjanduses. [Ka J. Barbaruse poeemist „Jüriöö".] — „Rahva Hääl" 25. IV 1944, nr. 17, lk. 3. „Sirp ja Vasar" 21. IV 1945, nr. 16, lk. 3.

653. J. Schmuul. Johannes Vares-Barbarus. (55. sünnipäeva puhul.) Pildiga. — „Noorte Hääl" 11. I 1945, nr. 5, lk. 2.

654. L. Tigane. Johannes Vares-Barbarus 55-aastane. — „Postimees" 14. I 1945, nr. 11, lk. 1.

655. L. Tigane. Mõningaid muljeid „Sõjasarve" lugedes. [Ka J. Barbaruse luuletusest „Võidu teestik".] — „Postimees" 14. I 1945, nr. 11, lk. 4.

656. E. S. Märtsi „Looming". — „Sirp ja Vasar" 14. IV 1945, nr. 15, lk. 3.

657. N. Andresen. 5 aastat Nõukogude Eesti kirjandust. — „Sirp ja Vasar" 20. VII 1945, nr. 29, lk. 4.

658. Aunimetusi Eesti Nõukogude kirjanikele. ENSV teeneline kirjanik Johannes Vares-Barbarus. [Eluloolisi andmeid.] — „Sirp ja Vasar" 28. VII 1945, nr. 30, lk. 3.

659. D. Vaarandi. Märkmed uuest „Loomingust" (nr. 7/8). — „Sirp ja Vasar" 20. X 1945, nr. 42, lk. 3.

660. O. Urgart. Kirjandus ja Oktoober. — „Sirp ja Vasar" 6. XI 1945, nr. 44, lk. 3.

661. J. F[eldbach]. Arutluskoosolek „Loomingu" üle. — „Postimees" 22. XI 1945, nr. 272, lk. 2.

1946.

662. Johannes Vares. — „Meie kandidaadid". Tallinn, 1946, lk. 3—9.

663. Иоханнес Варес. — Наши кандидаты. Таллинн, 1946, с. 3—9.

664. J. Vares-Barbarus esitatakse üle ENSV paljude asutuste ja organisatsioonide poolt NSVL Ülemnõukogu saadikukandidaadiks. — „Rahva Hääl" 3. I—1. II 1946, nr. 3—9, 11—12, 17—18, 20, 22—23, 25—27. „Советская Эстония" 3—13 I 1946, № 3—12.

665. Л. Тоом. Писатели-кандидаты ... Иоханнес Варес. — „Литературная газета" 2 II 1946, № 6, с. 3.

666. J. Semper. Mälestuskild J. Varesest. Pildiga. — „Sirp ja Vasar" 2. II 1946, nr. 5, lk. 3.

667. NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi valimisest. [J. Vares valitakse esimehe asetäitjaks.] — „Sirp ja Vasar" 23. III 1946, nr. 12, lk. 1.

668. O. Piik. Töö ja töötaja eesti kirjanduses. [Ka Barbaruse luulest.] — „Noorte Hääl" 6. VII 1946, nr. 157, lk. 3.

669. „Loomingu" osa ülesehitustöös. [Ka Barbaruse luulest.] — „Rahva Hääl" 18. IX 1946, nr. 219, lk. 2.

670. A. Kaal. Meie kirjanduskriitika puudujääkidest [ka J. Barbaruse loomingu suhtes]. — „Postimees" 21. XI 1946, nr. 271, lk. 2 ja 3.

671. N. Andresen. Eesti Nõukogude luule. [Referaadi kokkuvõte.] — „Sirp ja Vasar" 30. XI 1946, nr. 48, lk. 5.

672. J. Vares-Barbaruse matus ja asutuste ning orgnisatsioonide järelehüüded. — „Rahva Hääl" 1—4. XII 1946, nr. 281—284. „Sirp ja Vasar" 7. XII 1946, nr. 49. „Советская Эстония" 1—4 XII 1946, № 281—284.

673. Üksikisikute lühemad järelehüüded J. Varese surma puhul: Aavik, P. „Õhtuleht" 2. XII 1946, nr. 280, lk. 3. — Adamson-Eric. „Sirp ja Vasar" 7. XII 1946, nr. 49, lk. 4. — Andersson, J. „Noorte Hääl" 3. XII 1946, nr. 283, lk. 2. — Angervaks, H. [Luuletus.] „Rahva Hääl" 4. XII 1946, nr. 284, lk. 1. „Pioneer" 1946, nr. 11/12, lk. 288. — Alle, A. [Luuletus.] „Rahva Hääl" 1. XII 1946, nr. 281, lk. 2. — Altma, A. „Noorte Hääl" 1. XII 1946, nr. 281, lk. 2. — Berg, E. „Töörahva Elu" 5. XII 1946, nr. 143, lk. 3. — Haitov. „Töörahva Hääl" 3. XII 1946, nr. 143, lk. 3. — Hiiob, E. „Noorte Hääl" 1. XII 1946, nr. 281, lk. 2. — Hiir, E. [Luuletus.] „Rahva Hääl" 2. XII

1946, nr. 282, lk. 2. — Izmestjev, P. „Rahva Hääl" 3. XII 1946, nr. 282, lk. 2. — Juurikas, L. „Nõukogude Õpetaja" 4. XII 1946, nr. 49, lk. 3. — Juus, E. „Valgamaalane" 3. XII 1946, nr. 145, lk. 2. — Järvesaar, E. „Töörahva Hääl" 3. XII 1946, nr. 143, lk. 2. — Järvesalu, M. „Õhtuleht" 2. XII 1946, nr. 280, lk. 3. — Jürisson, J. „Talurahvaleht" 3. XII 1946, nr. 144, lk. 3. — Jürna, H. jt. „Sakala" 3. XII 1946, nr. 142, lk. 2. — Kalep, J. „Järvalane" 5. XII 1946, nr. 143, lk. 4. — Kallas, G. ja Rohtmaa, K. „Õhtuleht" 3. XII 1946, nr. 281, lk. 2. — Kapp, E. „Sirp ja Vasar" 7. XII 1946, nr. 49, lk. 2. — Kapp, V. „Õhtuleht" 3. XII 1946, nr. 281, lk. 2. — Karindi, L. „Noorte Hääl" 1. XII 1946, nr. 281, lk. 2. — Kask, A. „Säde" 5. XII 1946, nr. 26, lk. 3. — Kask, K. „Noorte Hääl" 2. XII 1946, nr. 282, lk. 2. — Kaupmees, L. „Noorte Hääl" 3. XII 1946, nr. 283, lk. 2. — Kepp, V. „Noorte Hääl" 3. XII 1946, nr. 283, lk. 2. — Kivirähk, M. „Järvalane" 7. XII 1946, nr. 144, lk. 1. — Kiipus, E. „Noorte Hääl" 3. XII 1946, nr. 283, lk. 2. — Kommison, J. „Töörahva Hääl" 3. XII 1946, nr. 143, lk. 2. — Koort, A. „Järvalane" 3. XII 1946, nr. 142, lk. 2. — Kottisse, J. jt. „Õhtuleht" 2. XII 1946, nr. 280, lk. 3. — Kriška, E. „Läänlane" 3. XII 1946, nr. 142, lk. 2. — Kründel, A. „Õhtuleht" 2. XII 1946, nr. 280, lk. 2. — Kuld, E. „Noorte Hääl" 3. XII 1946, nr. 283, lk. 2. — Kudu, J. „Töörahva Elu" 5. XII 1946, nr. 143, lk. 3. — Kõiva, V. „Valgamaalane" 3. XII 1946, nr. 145, lk. 2. — Künnap, E. jt. „Õhtuleht" 3. XII 1946, nr. 281, lk. 2. — Lapp, E. „Sakala" 3. XII 1946, nr. 142, lk. 2. — Leesaar, J. „Harju Elu" 5. XII 1946, nr. 146, lk. 2. — Lilienthal, A. „Järvalane" 3. XII 1946, nr. 142, lk. 2. — Lind, J. „Õhtuleht" 3. XII 1946, nr. 281, lk. 2. — Looring, L. „Säde" 5. XII 1946, nr. 26, lk. 3. — Mardi, J. „Noorte Hääl" 1. XII 1946, nr. 281, lk. 2. — Mariste, M. „Läänlane" 3. XII 1946, nr. 142, lk. 2. — Meriloo, R. „Nõukogude Õpetaja" 4. XII 1946, nr. 49, lk. 3. — Merioja, O. „Järvalane" 3. XII 1946, nr. 142, lk. 2. — Murulaid, V. „Talurahvaleht" 3. XII 1946, nr. 144, lk. 3. — Murulaid, V. „Talurahvaleht" 3. XII 1946, nr. 144, lk. 3. — Murutar, A. „Talurahvaleht" 3. XII 1946, nr. 144, lk. 3. — Mäe, A. „Talurahvaleht" 3. XII 1946, nr. 144, lk. 3. — Mäekala, H. „Noorte Hääl" 1. XII 1946, nr. 281, lk. 2. — Naarits, V. „Viru Sõna" 5. XII 1946, nr. 116, lk. 3. — Nirgi, M. „Viru Sõna" 5. XII 1946, nr. 116, lk. 3. — Nuut, J. „Õhtuleht" 2. XII 1946, nr. 280, lk. 3. — Oherd, J. jt. „Õhtuleht" 3. XII 1946, nr. 281, lk. 1. — Ollik, J. „Noorte Hääl" 2. XII 1946, nr. 282, lk. 2. — Otsmann, A. jt. „Säde" 5. XII 1946, nr. 26, lk. 3. — Ottender, J. „Valgamaalane" 3. XII 1946, nr. 145, lk. 2. — Parek, E. „Töörahva Hääl" 3. XII 1946, nr. 143, lk. 2. — Parve, R. „Noorte Hääl" 2. XII 1946, nr. 282, lk. 2. — Pettos, G. „Töörahva Elu" 3. XII 1946, nr. 142, lk. 2. — Poolak, H. jt. „Noorte Hääl" 2. XII 1946, nr. 282, lk. 2. — Press, H. „Õhtuleht" 2. XII 1946, nr. 280, lk. 3. — Prinkman, K. ja Ordlik, V. „Nõukogude Õpetaja" 4. XII 1946, nr. 49, lk. 3. — Põiklik, E. „Viru Sõna" 5. XII 1946, nr. 116, lk. 3. — Põldroos, P. „Sirp ja Vasar" 7. XII 1946, nr. 49, lk. 4. — „Rahva Hääl" 3. XII 1946, nr. 283, lk. 2. — Põldsepp, K. „Valgamaalane" 3. XII 1946, nr. 145, lk. 2. — Põvvat, S. „Noorte Hääl" 3. XII 1946, nr. 283, lk. 2. —

Pärtelpoeg, F. „Töörahva Elu" 3. XII 1946, nr. 142, lk. 2. — Päts, R. „Sirp ja Vasar" 7. XII 1946, nr. 49, lk. 4. — Raadik, A. „Noorte Hääl" 2. XII 1946, nr. 282, lk. 2. — Raave, K. „Töörahva Hääl" 3. XII 1946, nr. 143, lk. 3. — Rajamäe, L. „Noorte Hääl" 3. XII 1946, nr. 283, lk. 2. — Rannake, J. „Sakala" 3. XII 1946, nr. 142, lk. 2. — Raud, M. [Luuletus.] „Sirp ja Vasar" 7. XII 1946, nr. 49, lk. 3. „Rahva Hääl" 1. XII 1946, nr. 281, lk. 2. „Pioneer" 1946, nr. 11/12, lk. 288. — Rebane, A. „Talurahvaleht" 3. XII 1946, nr. 144, lk. 3. — Rebane, R. „Talurahvaleht" 3. XII 1946, nr. 144, lk. 3. — Reinart, M. „Järvalane" 5. XII 1946, nr. 143, lk. 4. — Reitsak, G. „Talurahvaleht" 3. XII 1946, nr. 144, lk. 3. — Riis, V. „Talurahvaleht" 3. XII 1946, nr. 144, lk. 3. — Riso, M. jt. „Sakala" 3. XII 1946, nr. 142, lk. 2. — Roosimägi, E. „Säde" 5. XII 1946, nr. 26, lk. 3. — Rummo, P. [Luuletus.] „Sirp ja Vasar" 7. XII 1946, nr. 49, lk. 4. — „Rahva Hääl" 3. XII 1946, nr. 283, lk. 3. — Sarap, J. „Sakala" 3. XII 1946, nr. 142, lk. 2. — Sasi, V. „Sakala" 3. XII 1946, nr. 142, lk. 2. — Sassian, P. „Töörahva Hääl" 3. XII 1946, nr. 143, lk. 2. — Schmuul, J. „Noorte Hääl" 1. XII 1946, nr. 281, lk. 2. — Selge, A. „Järvalane" 5. XII 1946, nr. 143, lk. 4. — Semper, J. „Sirp ja Vasar" 7. XII 1946, nr. 49, lk. 4. — Sibul, A. „Läänlane" 3. XII 1946, nr. 142, lk. 2. — Sikemäe, J. „Säde" 5. XII 1946, nr. 26, lk. 3. — Sinimäe, D. jt. „Sakala" 3. XII 1946, nr. 142, lk. 2. — Soom, V. „Viru Sõna" 5. XII 1946, nr. 116, lk. 3. — Sussi, R. „Õhtuleht" 3. XII 1946, nr. 281, lk. 2. — Taimsoo, A. „Järvalane" 3. XII 1946, nr. 142, lk. 2. — Talmet, E. „Läänlane" 3. XII 1946, nr. 142, lk. 2. — Tehvo, J. „Noorte Hääl" 3. XII 1946, nr. 283, lk. 2. — Tiirats, O. „Valgamaalane" 3. XII 1946, nr. 145, lk. 3. — Toome, V. „Järvalane" 3. XII 1946, nr. 142, lk. 2. — Tuglas, F. „Rahva Hääl" 2. XII 1946, nr. 282, lk. 2. — Vaabel, P. „Töörahva Hääl" 3. XII 1946, nr. 143, lk. 2. — Vahtra, J. „Töörahva Elu" 3. XII 1946, nr. 142, lk. 2. — Valdson, E. „Säde" 5. XII 1946, nr. 26, lk. 3. — Vares, J. jt. „Töörahva Elu" 5. XII 1946, nr. 143, lk. 3. — Vergo, H. „Nõukogude Õpetaja" 4. XII 1946, nr. 49, lk. 3. — Vibo, E. „Valgamaalane" 3. XII 1946, nr. 145, lk. 2. — Viirak, L. „Sakala" 7. XII 1946, nr. 144, lk. 2. — Viires, H. „Valgamaalane" 3. XII 1946, nr. 145, lk. 3. — Vilt, A. „Valgamaalane" 3. XII 1946, nr. 145, lk. 2. — Voolin, J. „Talurahvaleht" 3. XII 1946, nr. 144, lk. 3. — Õismaa, J. „Talurahvaleht" 3. XII 1946, nr. 144, lk. 3. — „Eesti Naine" 1946, nr. 12, lk. 354. — „Pilt ja Sõna" 1946, nr. 5/6, lk. (6—7). — „Pioneer" 1946, nr. 11/12, lk. 290. — „Noorus" 1946, nr. 2, lk. 54—55. — „Nõukogude Kool" 1946, nr. 12, lk. 693—694. — „Talurahvaleht" 3. XII 1946, nr. 144, lk. 3. — „Valgamaalane" 3. XII 1946, nr. 145, lk. 2.

Авик, П. „Советская Эстония" 1 XII 1946, № 281, с. 2. — Андрезен, Н „Советская Эстония" 1 XII 1946, № 281, с. 2. — Вейс, Р. „Советская Эстония" 1 XII 1946, № 281, с. 2. — Йоер, А. „Советская Эстония" 2 XII 1946, № 282, с. 2. — Каллас, Г. „Советская Эстония" 3 XII 1946, № 283, с. 1. — Каринди, Л. „Советская Эстония" 2 XII 1946, № 282, с. 2. — Креек, Э. „Советская Эстония" 1 XII 1946, № 281, с. 2. — Крюндель, А. „Советская Эстония" 1 XII 1946, № 281, с. 2. — Ломбак, И. „Советская Эстония" 1 XII 1946, № 281, с. 2. —

Назаренко, Г. „Советская Эстония“ 3 XII 1946, № 283, с. 1. — Нут, Ю. „Советская Эстония“ 1 XII 1946, № 281, с. 2. — Охерд, Ю. „Советская Эстония“ 2 XII 1946, № 282, с. 2. — Пыльдроос, И. „Советская Эстония“ 3 XII 1946, № 283, с. 2. — Руммо, П. „Советская Эстония“ 2 XII 1946, № 282, с. 2. — Сеет, О. „Советская Эстония“ 1 XII 1946, № 281, с. 2. — Стриж, А. „Советская Эстония“ 2 XII 1946, № 282, с. 2. — Царев, Т. „Советская Эстония“ 2 XII 1946, № 282, с. 2. — Шмуульь, Ю. „Советская Эстония“ 2 XII 1946, № 282, с. 2. — Юриссон, И. „Советская Эстония“ 1 XII 1946, № 281, с. 2. — „Литературная газета“ 7 XII 1946, № 49, с. 4.

1947.

674. N. Andresen. Eesti nõukogude Juule. — „Looming" 1947, nr. 1, lk. 31—50. J. Barbaruse luulest lk. 32—38.

675. NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe asetäitja, Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe sm. J. Varese mälestuse jäädvustamise ja tema perekonna kindlustamise kohta. — „Sirp ja Vasar" 25. I 1947, nr. 4, lk. 1.

676. P. Rummo. Moskva eesti luules. — „Looming" 1947, nr. 4, lk. 466—474. J. Barbaruse luulest lk. 467 ja 472.

677. Ilmus koguteos „Johannes Vares-Barbarus". — „Sirp ja Vasar" 17. V 1947, nr. 20, lk. 2.

678. N. Andresen. Kirjandus ja kunst elagu rahva huvidele, kodumaa huvidele! — „Sirp ja Vasar" 24. V 1947, nr. 21, lk. 3. Õiendus: 31. V, nr. 22, lk. 2.

679. N. Andresen. Eesti kirjandus 1920—1940. — „Nõukogude Kool" 1947, nr. 6, lk. 325—335.

680. Johannes Vares-Barbaruse mälestustahvli avamine Pärnus. — „Töörahva Hääl" 7. VI 1947, nr. 66, lk. 1; 10. VI, nr. 67, lk. 1.

681. L. Rõuk. Avati mälestustahvel Johannes Vares-Barbarusele [Pärnus]. — „Töörahva Hääl" 14. VI 1947, nr. 69, lk. 2.

682. N. Andresen. Eesti nõukogude kirjandus Suures Isamaasõjas. — „Nõukogude Kool" 1947, nr. 8/9, lk. 473—483.

683. R. Parve. Unustamatu inimese noorusaastad. — „Säde" 27. XI 1947, nr. 48, lk. 3.

684. Suur riigimees ja luuletaja. — „Pioneer" 1947, nr. 11, lk. 314.

685. P. Viiding. Üks aasta Johannes Vares-Barbaruse surmast. — „Sirp ja Vasar" 29. XI 1947, nr. 48, lk. 3.

686. 1 aasta sm. J. Varese surmast. — „Töörahva Elu" 29. XI 1947, nr. 141, lk. 1.

687. Johannes Varese surma aastapäevaks. — „Harju Elu" 29. XI 1947, nr. 142, lk. 2.

Государственный литературный музей Академии Наук Эстонской ССР как научно-исследовательская база.

А. Хаберман.

Государственный литературный музей вырос из Эстонского народного музея, широко известного эстонского культурного учреждения, основанного в начале XX столетия. После установления в Эстонии советской власти в 1940 году, Эстонский народный музей был преобразован в два самостоятельных учреждения: Государственный этнографический музей и Государственный литературный музей. Первый из них сформировался из этнографического и культурно-исторического отделений Эстонского народного музея, второй — из учреждений, входивших в состав того же музея: Эстонской национальной архивной библиотеки (осн. в 1909 г.), Эстонского библиографического учреждения (осн. в 1921 г.), Архива эстонского фольклора (осн. в 1927 г.) и Эстонского культурно-исторического архива (осн. в 1929 г.). Разделение Эстонского народного музея на две основные части было весьма целесообразной мерой: функции прежней сложной системы учреждений распределялись отныне между двумя отдельными центрами по собиранию и исследованию материала предметного и материала литературного, что способствовало углублению работы по различным отраслям. Проведение этой реформы облегчалось тем обстоятельством, что местоположение музеев оставалось прежним, — Этнографический музей со своими предметными фондами находился попрежнему в дворце Раади, вблизи Тарту, а Государственный литературный музей с литературными фондами остался в своих прежних помещениях в Тарту. Государственный литературный музей состоял теперь из 4 отделов: 1. Архивная библиотека, 2. Библиографический отдел, 3. Фольклорный отдел и 4. Отдел рукописей.

После установления структуры Государственного литературного музея началась его внутренняя реорганизация на советских основах. Реорганизация музея находилась в полном разгаре, когда предательским вторжением фашистской Германии было прервано социалистическое строительство в молодой Эстонской ССР. Хищнической немецкой армии удалось временно занять Советскую Эстонию. Началось мрачное время оккупации. Немецкие „культуртрегеры“ и их эстонские приспешники с первого же дня стали ограничивать деятельность эстонских культурных учреждений и фашизировать их. Государственному литературному музею не удалось избегнуть общей участи. В 1942 г. он был ликвидирован в качестве самостоятельного учреждения и соеди-

нён с Тартуским университетом: отдел фольклора был присоединён к философскому факультету, а три остальных отдела — к университетской библиотеке. В результате этого соединения уменьшились до минимума как личный состав учреждения, так и его денежные средства. Вначале музейные фонды и работники музея оставались в своих прежних помещениях, но в 1943 г. всё здание было занято немецкой жандармерией. Музей получил приказ спешно освободить дом. Работники музея стали подыскивать новые помещения, найти которые было далеко не лёгким делом, если учесть размеры фондов и гнёт немецкой оккупации. Приходилось действовать по собственной инициативе, так как фашистское эстонское „самоуправление" не оказывало никакой поддержки в деле подыскания новых помещений, а наоборот, советовало отослать памятники эстонской старины в Германию, под предлогом „приближения фронта". Поскольку музею не удалось найти пристанища для своих ценностей в Тарту, а хранение их в городе становилось опасным в виду приближения линии военных действий, пришлось эвакуировать их во внутренние области республики.

Благодаря самоотверженной деятельности работников музея, незаменимо ценные фонды были спасены как от расхищения со стороны фашистов, так и от военной опасности. Оригинальные материалы всех отделений были отправлены в тщательно упакованном виде в 8 разных мест внутри республики. Фонды были размещены, главным образом, в разных усадьбах и в школах, где имелись более просторные здания. Хранителями фондов вплоть до их реэвакуации оставались работники музея.

После победоносного наступления Советской Армии и освобождения Эстонии от фашистов осенью 1944 г., немедленно началось энергичное восстановление музея. В первую очередь, по решению СНК ЭССР, музей получил обратно свои прежние помещения и приступил к ремонту здания и приобретению мебели, а также к спешному оборудованию Архивной библиотеки, обстановка которой была сожжена немецкими варварами. После окончания ремонта началась реэвакуация имущества музея, которая была закончена к зиме 1945 г., когда все фонды были благополучно доставлены на свои прежние места. Начиная с этого времени, деятельность Государственного литературного музея, при постоянной поддержке и заботе со стороны правительства ЭССР и ЦК КП(б) Эстонии, находится на тути ко всё большему подъёму. Особенное внимание было уделено музею в 1946 г., когда он был включён в систему Академии Наук ЭССР.

Положение о Государственном литературном музее, утверждённое Президиумом Академии Наук ЭССР, ставит перед музеем следующие задачи.

Государственный литературный музей должен быть научно-исследовательским учреждением и республиканской научно-исследовательской базой в области эстонской литературы и фольклора, с полномочиями

центрального государственного музея. Он входит в состав Отделения общественных наук АН ЭССР и его главнейшими задачами является:

1) собирание и хранение эстонских литературных и фольклорных материалов;

2) систематизированиие собранного материала;

3) обслуживание исследователей своими фондами;

4) проработка эстонского литературного наследия и фольклора с марксистской точки зрения, с целью развития в Эстонии передового советского литературоведения;

5) устройство экспозиций для популяризации прогрессивной литературы среди широких масс населения, с целью углубления марксистско-ленинской идеологии в сознании трудящихся Советской Эстонии.

В соответствии с этими задачами и развёртывается деятельность Государственного литературного музея.

А. Комплектование и систематизация фондов.

Так как Государственный литературный музей является республиканской исследовательской базой в области эстонской литературы и фольклора, то его основная задача — собирание, хранение и упорядочение соответствующих научно-исследовательских материалов. Отделы Государственного литературного музея содержат большие, ценные фонды материалов, собранных в течение многих лет, начиная со времени основания этих отделов. Упомянутые фонды и составляют научно-исследовательскую базу для многих научных учреждений. Рассмотрим эти фонды, их комплектование и систематизацию по отделам.

1. Архивная библиотека.

В 1909 г. при Эстонском народном музее была основана библиотека, задачей которой являлось собирание 1) всех издаваемых в Эстонии печатных произведений, 2) всех эстонских печатных изданий, издаваемых вне Эстонии, 3) всех иноязычных изданий, касающихся Эстонии и Прибалтики. С течением времени из этой библиотеки сформировалась Эстонская Архивная библиотека. В настоящее время она является самой полной библиотекой в части эстонских и касающихся Эстонии изданий, заключая в себе более 90% общего числа эстонских книг, изданных до Великой Октябрьской Социалистической революции, в течение почти 400 лет (1535—1917).

Здесь хранятся первые грамматики (Х. Гезекена, 1669 г., Иох. Хорнунга, 1693 г.), на эстонском языке, первый сборник эстонских рассказов К. Арвелиуса (1782 г.), первая эстонская азбука и хрестоматия О. В. Мазинга (1795 г.) и т. д. Книги, напечатанные в новое время (1917—1947), представлены почти стопроцентно. Большую ценность представляет фонд иноязычных изданий, каса-

ющихся Прибалтики, являясь самым богатым собранием этого рода в прибалтийских странах и заключая в себе ряд редкостей, напр., старинные ливонские хроники (Б. Руссова, 1578 г., Хр. Кельха, 1695 г., Иох. Арндта, 1747 г.), известное описание путешествия Олеария (1696 г.) и др. Особенное значение и ценность представляет фонд эстонской периодики, содержащий полные годовые комплекты старейших эстонских газет и журналов, начиная с журнала „Люххике ыппетус“ (Краткое поучение), 1766 г., первой газеты „Марахва Няддала-Лехт“ (Народная еженедельная газета), 1821—1825, и кончая современной периодикой. Полностью представлены издания старой эстонской газеты „Перно Постимеэс“ (Перновский Почтальон), издававшейся начиная с 1857 года, и „Ээсти Постимеэс“ (Эстонский Почтальон), выходившей в Тарту с 1863 года, которые только в музее сохранились в полном виде. Мы находим здесь также изданную в царское и буржуазное время рабочую периодику, как напр., „Кийр“ (Луч), Нарва, 1912—1913, Таллин, 1917, 1927, „Рыхутуте хяал“ (Голос угнетённых,) Таллин, 1920—1921, „Таллинна тээлине“ (Таллинский рабочий), 1922; выходивший в Советском Союзе журнал „Классивыйтлус“ (Классовая борьба), Ленинград, 1919—1936, и др. Таким образом Архивная библиотека музея представляет собой единственную более или менее полную базу по исследованию старейшей эстонской литературы и периодики прошлого. Для исследователя, избравшего любую историческую тему, связанную с Эстонией, Архивная библиотека Государственного литературного музея является незаменимым источником информации.

Комплектование Архивной библиотеки в прежние времена в условиях самодержавной царской России было связано с большими трудностями. В качестве частного учреждения маленькой угнетённой нации, библиотека была очень стеснена в средствах, что в значительной степени препятствовало комплектованию. Тот факт, что в этом отношении были всё же достигнуты выдающиеся результаты, объясняется широкой поддержкой своей национальной библиотеки со стороны самого эстонского народа. Так, многие эстонские общества, организации и частные лица жертвовали свои коллекции книг Архивной библиотеке, а типографии и издательства бесплатно посылали ей печатаемые ими произведения.

В период буржуазной Эстонии, начиная с 1920 г., Архивная библиотека стала получать бесплатные обязательные экземпляры (в количестве одного). Однако, возможности покупки второго экземпляра, не говоря уже о третьем, оставались попрежнему весьма ограниченными, вследствие недоброжелательного отношения буржуазных властей к народным культурным начинаниям. По этой причине Архивная библиотека была вынуждена в буржуазное время приобретать по дешёвой цене уже подержанные книги. Сюда относится, например, покупка в 1924 г. одной частной библиотеки для чтения, состоявшей из 9425

потрёпанных томов. Из-за крайней скудости отпускавшихся средств Архивная библиотека не могла также покупать недостающих в её фондах изданий. Так, в 1928 г., за неимением кредитов, не было возможности приобрести редкий сборник старых эстонских театральных пьес, вследствие чего в этой области в Архивной библиотеке имеется пробел.

При советской власти комплектование Архивной библиотеки текущей литературой во всех отношениях обеспечено. Комплектование происходит путём получения обязательных экземпляров от Государственной публичной библиотеки, выполняющей задания Книжной палаты Эстонской ССР, причём поступает по одному экземпляру всех выходящих в Советской Эстонии произведений печати. Этот 1 экземпляр направляется на хранение в архивный фонд. Для выдачи исследователям покупаются II и III экземпляры каждого изданного в Советской Эстонии произведения печати. Смета музея позволяет также заполнять пробелы в части более старых изданий, поскольку они ещё могут быть приобретены. В особенности-же прилагаются все старания для пополнения библиотеки эстонскими книгами, изданными в советском тылу во время Великой Отечественной войны. Естественно, что эта литература была недоступна в Эстонии в период войны, и теперь её приходится приобретать задним числом, что отнюдь не легко, так как многие появившиеся в советском тылу издания стали уже редкостью. Однако, важнейшие издания этого периода в музее уже имеются, как-то: полные годовые комплекты газет „Пунавяэлане“ (Красноармеец), 1942—1944, „Тазуя“ (Мститель), 1944—1945, и „Рахва хяал“ (Голос народа), 1943—1944, все номера журнала „Сыясарв“ (Боевой рог), а также почти все произведения художественной и общественно-политической литературы, вышедшие за годы войны на эстонском языке. Отсутствуют, однако, полные годовые комплекты выходившего в 1942—1944 гг. в Челябинске эстонского периодического издания „Известия Советского Информбюро“ и некоторые другие издания меньших размеров.

Кроме того, подручный фонд библиотеки постоянно пополняется выходящими в Советском Союзе изданиями классиков марксизма-ленинизма на русском языке. В то же время подручный фонд снабжается советской специальной литературой по истории, литературоведению, библиографии, библиотековедению и фольклору, с целью ознакомить эстонских научных работников с достижениями советской науки и дать им возможность использовать ценный опыт братских республик.

За 1945—1948 гг. Архивная библиотека увеличила свои фонды на 12 655 томов.

Как мы видим, исторически сложившийся состав Архивной библиотеки состоит из трёх основных фондов: 1) фонда эстонских книг, 2) фонда иноязычных книг и 3) фонда периодики. Эстонские книги, в свою очередь, подразделяются на архивный фонд, или I экземпляр, и фонд дублетов, или II и III экземпляры. Архивный фонд содержит по

одному экземпляру всех имеющихся в библиотеке книг. Экземпляры этого фонда выдаются для исследовательской работы лишь в том случае, если нет соответствующего второго экземпляра. Архивный фонд находится в огнестойких помещениях, где хранится и фонд более старой периодики.

Состояние фондов Архивной библиотеки на 1. I. 1949 было следующим:

1) Фонд эстонских книг:		
а) архивных экземпляров	45 464	тома
б) II и III экземпляров	38 373	„
2) Фонд иноязычных книг:		
иноязычные книги об Эстонии и Прибалтике .	35 336	„
3) Фонд периодики:		
а) периодика на эстонском языке	11 177	год. компл.
б) периодика на других языках	2 948	„ „
4) Фонд мелкого материала	1 107	папок
5) Фонд карт и планов	1 355	единиц
6) Резервный фонд	29 294	тома
7) Обменный фонд	2 416	„
8) Именные фонды	3 736	„
9) Фонд подручной библиотеки	1 286	„
Всего:	172 492	единиц.

Кроме трёх основных фондов, в Архивной библиотеке имеются ещё 4 меньших фонда, а именно: фонд мелкого материала (листовки, объявления, повестки и т. д.), фонд карт и планов (географических), резервный фонд и обменный фонд. В дополнение к перечисленным, имеется ещё фонд подручной библиотеки (справочники, специальные издания на русском и иностранных языках) и именные фонды (Реймана, Эйзена и др.).

Архивная библиотека принципиально не выдаёт книг на дом: ими можно пользоваться лишь на месте и только для исследовательских целей.

Поступающие книги заносятся в инвентарную книгу и в указатель их местонахождения, что даёт возможность быстро и точно контролировать наличность находящихся в фонде книг. В Архивной библиотеке имеется 3 алфавитных каталога: 1) книга-каталог более старых эстонских книг (до 1917 г.), 2) карточный каталог более новых эстонских книг (1918—1948 гг.) и 3) карточный каталог иноязычных книг.

При описании книг в буржуазной Эстонии использовались англо-американские правила каталогизации, без учёта при этом специфики эстонских условий. В настоящее время возникла настоятельная потребность ввести новые правила каталогизации, отвечающие современным требованиям советского книговедения.

В начале 1948 г. коллектив Архивной библиотеки приступил к изучению единых правил каталогизации, которые были выработаны

соответствующей междубиблиотечной комиссией Советского Союза в 1947 году. Для ознакомления с едиными правилами каталогизации, начиная с осени 1948 г., в Таллине проводился семинар работников научных библиотек, в котором принимал регулярное участие и представитель Архивной библиотеки Государственного литературного музея. Каталогизация вышедших в 1948 г. книг происходит в музее уже на основе новых единых правил каталогизации. Равным образом, при составлении научной работы „Репертуар эстонских книг за 1911—1917 гг." коллектив Архивной библиотеки исходил из принципов единых правил каталогизации.

Кроме алфавитных, в библиотеке имеется предметный каталог, содержащий около 3400 предметных рубрик. Этот каталог устарел и недостаточен, и поэтому требует перередактирования и дополнения, соответственно требованиям советской науки, к чему будет приступлено в 1949 году. Перестраивая работу библиотеки согласно принципам советского библиотековедения, её коллектив работает в контакте с наиболее крупными научными библиотеками Эстонской ССР, в первую очередь, с Государственной публичной библиотекой в Таллине и Библиотекой Тартуского Госуниверситета в Тарту.

2. Библиографический отдел.

Библиографический отдел Государственного литературного музея вырос из Эстонского библиографического учреждения, которое было основано в 1921 г. в качестве общего предприятия Эстонского народного музея, Эстонского литературного общества и Тартуского университета. Задачей Библиографического отдела является составление подробной библиографии статей эстонской периодики, с целью ознакомить исследователей с содержанием эстонских газет и журналов и облегчить ориентировку в огромном количестве материалов периодической печати. Это прогрессивное для своего времени начинание эстонских научных учреждений не нашло, однако, достаточно целесообразного применения вследствие узколобой культурной политики буржуазных властей.

В буржуазной Эстонии не придавалось сколько-нибудь серьёзного значения библиографической работе. Буржуазная наука смотрела на библиографию лишь как на формальный перечень книг. Руководители культурной жизни того времени не понимали огромной роли библиографии в современной науке и общественной жизни. Это подтверждает уже тот факт, что в Тартуском университете не существовало кафедры библиографии, и подготовка библиографов для Эстонии считалась ненужной. Библиография была в университете факультативной дисциплиной, а библиографическая работа считалась частным, любительским занятием. Такое пренебрежительное отношение сказывалось и на результатах работы: за всё буржуазное время Тартуский университет не выпустил ни одного библиографа.

В Эстонском библиографическом учреждении (предшественнике

Библиографического отдела Литературного музея) работа также шла стихийно, без определённого плана, вследствие чего в ней большие недочёты и пробелы. Это особенно заметно в библиографии газетных статей — за 20 лет не было доведено до конца библиографирования статей ни одной буржуазной газеты! Для примера приведём библиографию газеты „Постимеэс“, выполненную следующим образом: из годовых комплектов „Перно Постимеэс“ библиографированы г.г. 1863—67, 1870 - 78, 1880—84; „Ээсти Постимеэс“ — 1864—72, 1879—85, 1901, 1904—1905; „Постимеэс“ — 1888—95, 1901—1918. Промежуточные годовые комплекты не библиографированы, так что имеющийся библиографический материал не может дать исчерпывающего обзора какого-либо вопроса в пределах газеты „Постимеэс“, и для получения такого обзора необходимо просмотреть ещё и не библиографированные годовые комплекты.

То же явление наблюдается и в отношении других буржуазных газет.

Особенно серьёзным недостатком является, однако, то обстоятельство, что в буржуазное время совершенно не библиографировались такие основные вопросы, как рабочее движение, марксизм ленинизм и т. д.

Пробелы и недочёты в библиографической работе были обусловлены, с одной стороны, тенденциозным отношением эстонской буржуазии к выбору библиографируемой тематики, а с другой — крайне скудными субсидиями так наз. „Культурного капитала“ Эстонскому библиографическому учреждению, выдававшимися без учёта его действительных потребностей. Эти субсидии неопределённого размера выдавались по полугодиям, и служащие учреждения никогда не знали, как долго ещё они будут получать зарплату. А так как и эти ничтожные суммы с каждым годом угрожали стать ещё меньше, то заведующему учреждением приходилось с большим трудом выторговывать субсидии, давая возможно бо́льшие показатели количества работы. С целью увеличения показателей, годовые комплекты библиографировались не в хронологическом порядке, а попросту путём выбора наименее обширных изданий. Таким образом показывалось большее количество библиографированных годовых комплектов. Это характерный пример того, в какой тупик завела эстонскую науку буржуазная клика со своей тормозящей развитие культуры политикой. Однако, особенно непозволительным явлением было то, что библиографические карточки сплошь и рядом не систематизировались. В виде такого мёртвого материала Библиографический отдел музея унаследовал от буржуазного библиографического учреждения около 230 000 карточек! Эта сумма представляет собой количество лишь выписанных в своё время для заполнения годового отчёта, но не систематизированных библиографических карточек (относительно 217 годовых комплектов газет и журналов), которые в таком неупорядоченном виде, конечно, не могут быть использованы для исследовательской работы. Систематизированная часть материалов достигает 575 000 библиографических карточек, что представляет собой частичный регистр

содержания эстонских газет и журналов. Но и эта часть, наряду с положительными качествами, страдает существенными недостатками. В буржуазное время в основу систематизации карточек была положена международная десятичная система, однако с нерациональными сокращениями и без учёта специфики эстонских условий. Эта неподходящая система затрудняла как распределение материала, так и в дальнейшем нахождение его по картотеке. В то же время библиографическая картотека была загружена повторяющимся материалом, появлению которого отчасти способствовало наличие нескольких параллельных картотек[1]).

Подводя итоги, следует констатировать, что в буржуазное время работа Эстонского библиографического учреждения зашла в тупик.

С установлением советского строя в Эстонии в библиографической работе произошёл решительный перелом. В советской науке библиография занимает важное место как научная дисциплина, дающая возможность принципиально правильно ориентироваться во всё более возрастающем количестве литературы. Вследствие этого библиографическая работа в Советской Эстонии ведётся на гораздо более высоком уровне, чем это было раньше. Сразу же после освобождения от немецкой оккупации, в 1945 г. в Тартуском Государственном университете была основана кафедра библиографии, и создан библиографический центр в виде Эстонской книжной палаты при Государственной публичной библиотеке в Таллине. Библиографический отдел Государственного литературного музея при советском строе также получил твёрдые основы для своей работы. В соответствии с распределением работы между двумя более крупными эстонскими библиографическими учреждениями, а именно между Государственной публичной библиотекой и Государственным литературным музеем, составление библиографии статей т е к у щ е й периодики перешло в ведение Государственной публичной библиотеки. Задачей Государственного литературного музея является продолжение и доведение до конца ретроспективной библиографии эстонской периодики (за годы 1821—1940). Такое распределение работы было обусловлено, главным образом, тем, что фонды Архивной библиотеки Государствен-

[1]) Отдел имеет четыре картотеки:

а) С и с т е м а т и ч е с к а я к а р т о т е к а, составленная на основах международной десятичной классификации, указывает все статьи, относящиеся к данной теме.

б) А в т о р с к а я к а р т о т е к а, карточки которой расположены по фамилиям авторов, указывает все произведения данного автора.

в) К а р т о т е к а л и ц и у ч р е ж д е н и й указывает статьи, написанные о данном лице или учреждении. Имена лиц и названия учреждений даны в алфавитном порядке, а статьи о них — в хронологическом.

г) Т о п о г р а ф и ч е с к а я к а р т о т е к а указывает статьи, написанные о различных местностях Эстонии. Карточки расположены в алфавитном порядке по названиям местностей.

В советское время приступлено к ликвидации картотеки лиц и учреждений, функции которой переходят отчасти к систематической, отчасти к авторской картотеке. Остаются таким образом лишь систематическая, авторская и топографическая картотеки.

ного литературного музея в области периодики, особенно в части более старых газет, являются наиболее полными в Эстонии, и, кроме того, большая часть работы по библиографии газетных и журнальных статей здесь уже сделана. С основания Эстонского библиографического учреждения до настоящего времени здесь зарегистрированы статьи периодической печати в объёме 415 годовых комплектов; из них 147 комплектов (преимущественно газет) прошлого столетия, 142 комплекта газет и журналов с начала текущего столетия до 1917 г. и 126 комплектов (преимущественно журналов) за годы 1918—1940.

Главной задачей Библиографического отдела Государственного литературного музея в области составления ретроспективной библиографии периодики является заполнение возникших в буржуазное время пробелов и создание непрерывной библиографии статей, печатавшихся в прошлом в эстонских газетах и журналах. В настоящий пятилетний план отдела включено библиографирование статей буржуазной газеты „Пяэвалехт", имеющее целью дать учёным возможность использования этого материала в качестве пособия при переоценке эстонского культурного наследия, работ по истории Эстонии и т. д. В плане следующей пятилетки намечено библиографирование статей, печатавшихся в эстонской рабочей печати за годы 1900—1940. Для заполнения вышеуказанного пробела в части библиографирования материалов, относящихся к рабочему движению, заново прорабатываются газетные статьи по этому вопросу. Большой работой, переходящей в последующие пятилетки, является упорядочение наследия буржуазного времени —230 000 несистематизированных карточек, с целью сделать их пригодными для использования исследователями.

Кроме вышеназванных обширных работ по созданию широкой и полной библиографической базы для использования эстонской периодики прошлого, Библиографический отдел выполняет и библиографические запросы, в частности, в области культуры, политики и истории Эстонии.

Для устранения недочётов в библиографической работе и её поднятия на высокий уровень советской библиографии, Библиографический отдел Государственного литературного музея работает в тесном контакте с другими библиографическими учреждениями, в особенности с Государственной публичной библиотекой в Таллине. Работники отдела принимают участие в республиканских конференциях библиографов и в работе комиссии, координирующей деятельность библиографических учреждений.

В составе библиографической картотеки отдела было к 1 января 1949 г.: 805 000 карточек, из них 575 000 систематизированных и около 230 000 несистематизированных библиографических карточек. Кроме того, для обслуживания исследователей отдел имеет 17 500 литературных газетных вырезок советской эпохи.

В 1948 г. фонды отдела пополнились пожертвованными секретарём ЦК КП(б) Эстонии Н. Каротамм богатыми материалами по топонимике деревень, посёлков и хуторов Эстонской ССР. Этот материал имеет

большую ценность, так как он содержит исчерпывающим образом всю топонимику советского времени, которая до сих пор отсутствовала в отделе; через некоторое время ценность переданного материала ещё более возрастёт, поскольку в связи с колхозным строительством названия прежних хуторов и деревень станут достоянием истории.

3. Фольклорный отдел.

Фольклорный отдел Государственного литературного музея (прежнее название: Архив эстонского фольклора, основ. в 1927 г.) представляет собой центральное учреждение по собиранию эстонского фольклора. Здесь хранятся все собранные в Эстонии рукописные фольклорные записи. Эти записи представляют собой чрезвычайно ценный материал, служащий незаменимым источником не только для фольклористов, но и для исследователей истории, культуры и хозяйственной жизни Эстонии. Собиранию фольклора положил начало во второй половине прошлого столетия известный деятель эпохи буржуазно-национального движения Якоб Хурт (1839—1907). Его призыв к собиранию фольклора, опубликованный им во всех эстонских газетах в 1888 году, в мрачную эпоху царской России и засилья немецких помещиков, нашёл горячий отклик в эстонском народе. В работу по собиранию фольклора включились самые широкие народные массы: народные учителя, деревенские ремесленники, батраки-крестьяне. Через эту сеть собирателей-корреспондентов из всех уголков страны стекался чрезвычайно ценный фольклорный материал, количество которого достигло в общем 115 000 страниц. Таким образом для будущих поколений было сохранено большое количество народного творчества и установлена традиция собирания фольклора, которая продолжается до настоящего времени. После основания в 1927 г. Архива эстонского фольклора было приступлено к систематическому собиранию фольклорного материала, которое проводилось корреспондентами Архива и студентами. Кроме коллекции Хурта, в Архиве были сосредоточены и другие фольклорные коллекции частных лиц и учреждений.

Наряду с эстонским фольклором, в Фольклорном отделе хранятся собранные в Эстонии русские, немецкие, шведские, еврейские, ижорские, латышские, белорусские, литовские и цыганские фольклорные коллекции.

По содержанию весь материал распределяется следующим образом:

Народных песен	197 193	единиц
Детских песен	139 947	„
Подражаний голосам природы	8 150	„
Народных игр и танцев	36 184	„
Пословиц и поговорок	157 506	„
Загадок	95 105	„
Народных сказок	89 134	„
Обычаев и поверий	283 018	„
Народных мелодий	20 410	„
Всего	1 026 647	единиц.

Приступив к разработке этих материалов на основе марксистского метода исследования, советские учёные обнаружили в них ряд существенных недостатков и пробелов, обусловленных тенденциозностью буржуазного метода исследования и его формалистическими установками. Эстонская буржуазия, используя науку и искусство в интересах своего класса и для маскировки своей угнетательской политики, пользовалась фольклористикой в тех же целях. Фольклор в буржуазной Эстонии трактовался, как отражение „единой народной культуры", вне классов и классовой борьбы. Фольклор должен был отражать „монолитность" буржуазного общества. Его рассматривали в отрыве от экономической и политической жизни народа. Такая ненаучность в исследовательской работе обусловливала применение того же метода и в работе собирателей фольклора. Народные традиции записывались формально, без данных об их социальном происхождении и времени возникновения, без учёта материальных условий и исторических причин изменений фольклора. Фольклористика буржуазного периода характеризуется кропотливым изучением мелочей, в первую очередь, формальной стороны народного творчества. Это стремление оставаться на поверхности, не вникая в суть дела, — одна из типичнейших черт буржуазной науки, так как применение противоположного метода неизбежно повело бы к разоблачению реакционной сущности самого буржуазного общества. Этим объясняется и тот факт, что прогрессивное начинание эпохи буржуазно-национального движения — собирание и изучение фольклора — вместе с упадком буржуазного общества превратилось в реакционное и ненаучное предприятие.

Унаследованные от буржуазного периода недостатки в работе по собиранию фольклора дают себя знать и в настоящее время: имеющиеся в материалах пробелы зачастую мешают всесторонней трактовке проблем, как того требует диалектический метод исследования. Так, напр., собранный в буржуазное время материал о толоке, хотя и освещает этот обычай как одну из форм коллективного труда, т. е. его прогрессивную сторону, но содержит весьма мало данных о реакционной стороне этого обычая, т. е. об его использовании помещиками и кулаками в своих интересах. Между тем общеизвестно, что сельская буржуазия при помощи толоки широко эксплоатировала деревенскую бедноту, получая таким образом дешёвую рабочую силу (за одни лишь харчи). Научная объективность требует рассмотрения обеих сторон обычая толоки, чему, однако, мешает недостаточность материала. В этом отношении собранный до сих пор материал требует значительного пополнения.

Из вышесказанного вытекают новые задачи для собирателей фольклора. Главное требование состоит теперь в том, чтобы собирать фольклор не „вообще", а как отражение идеологии определённого общественного класса. Вопросы, задаваемые собирателем фольклора его носителям, должны быть составлены так, чтобы они способствовали выяс-

нению классового происхождения фольклора, чтобы они выдвигали связь народной традиции, как надстройки, с экономической жизнью народа, как базой, и выявляли зависимость изменений фольклора от развития условий материальной жизни народа. Собранный таким образом на основе диалектического метода фольклорный материал является ценным источником при исследовании условий общественного развития, — в этом состоит большое историческое значение фольклора, наряду с его художественной ценностью.

При собирании фольклора следует также учитывать ещё некоторые принципиальные установки, как, например, собирание рабочего фольклора и русской народной традиции в Эстонии.

В буржуазной Эстонии при собирательской работе умышленно оставлялось в стороне всё, касающееся рабочего движения в Эстонии. Если в фондах музея и находятся материалы подобного содержания, то они попали туда случайно, в зависимости от убеждений отдельных собирателей, а не в результате плановой работы музея. Советским учёным-фольклористам необходимо исправить эту ошибку прошлого. При собирании фольклорного материала следует, наряду с собиранием крестьянского фольклора, уделять должное внимание и рабочему фольклору, чтобы заполнить пробел, существующий в этой области, и дать исследователям эстонского рабочего движения ценный добавочный материал. Следует собирать фольклор в эстонских промышленных центрах, в Таллине, Нарве, Пярну, Синди. Необходимо также создание сети корреспондентов в районах нарождающейся крупной промышленности, прежде всего в сланцевых районах — Кивиыли, Кохтла-Ярве, чтобы положить начало собиранию социалистического фольклора в Эстонии. Как известно, советская фольклористика, в противоположность буржуазной, считает современный фольклор столь же ценным, как и более старые фольклорные материалы, учитывая его революционность и мобилизующую силу в деле строительства социализма. При собирании современного фольклора необходимо уделить особое внимание фольклору Великой Отечественной войны. Эта задача, в виду своего важного значения, требует координированной работы всех соответствующих научно-исследовательских учреждений, чтобы возможно полнее сохранить для потомства память о героической борьбе советских народов против фашистской Германии и победе над нею.

Особого внимания заслуживает собирание в Эстонии русского фольклора, с целью исследования взаимоотношений эстонского и русского народов в области культуры. Буржуазная наука рассматривала этот вопрос с явной тенденциозностью, отрицая многовековое плодотворное влияние русской культуры на культуру эстонского народа. Это отрицание плодотворного влияния русской культуры и нарочитое отыскивание связей с Западной Европой объясняется общностью интересов капиталистической Эстонии и западноевропейского капитализма, и её враждебным отношением к Советской России, как к государству тру-

дящихся. Для восстановления истины в этом существенном вопросе необходимо собирать русский фольклор в Эстонии в гораздо бóльших размерах, чем это производилось до сих пор, и не только в районах Причудья и Нарвы, но и в других местах, например, на острове Сааремаа, где установлены народные традиции, имеющие связи с русским фольклором. Нет сомнения, что собирание фольклора с этими целями даст достаточный материал для опровержения лженаучных утверждений буржуазных исследователей и поможет внести полную ясность в вопрос об исторических отношениях русского и эстонского народов.

Для реорганизации перечисленных областей работы научные сотрудники музея уже предприняли первые шаги. Фонды фольклора дополняются советскими материалами. Работники фольклорного отдела в 1946 г. собирали фольклор Великой Отечественной войны в Эстонском гвардейском стрелковом корпусе; с той же целью опрашивались проживающие в Тарту демобилизованные участники Отечественной войны, от которых был получен довольно интересный материал. Для организации собирания рабочего фольклора представитель музея ездил в Кивиыли и Кохтла-Ярве с целью создать там сеть корреспондентов.

Применению советских методов в собирательской работе значительно содействовала конференция по музееведению весной 1948 г., организованная совместно музеями и институтами Отделения общественных наук АН Эстонской ССР на тему: „Проблемы работы по собиранию научно-исследовательских материалов“. Конференция приняла детальную резолюцию, которая будет лежать в основе дальнейшей собирательской работы музеев АН. Согласно этой резолюции, учреждения Отделения общественных наук организовали летом 1948 г. общую экспедицию на остров Кихну для собирания материалов, в которой принял участие и научный сотрудник Фольклорного отдела. Часть работников побывала для собирания фольклора в Марья-Магдалена, Синди и Пярнумаа. Студенты кафедры фольклора Тартуского Госуниверситета были направлены собирать русский фольклор в деревнях Причудья и в Печёрском районе. В течение 1948 г. было собрано всего 5 350 стр. фольклорных материалов.

В целях расширения сети корреспондентов-собирателей фольклора, почти во всех газетах ЭССР было опубликовано воззвание с просьбой к местным жителям и учреждениям всячески содействовать собиранию фольклора. Для ознакомления корреспондентов с новыми советскими методами собирательской работы в конце 1948 года была издана инструктирующая брошюра: „Руководитель по собиранию фольклора“ №1 (2 печ. л.), которая была разослана всем школам, народным домам, культинспекторам и представителям комсомольских организаций для вербовки новых, активных корреспондентов. В настоящее время отдел имеет 127 активных корреспондентов. Музей ставит себе задачу довести в будущем число своих корреспондентов по меньшей мере до 200, чтобы по возможности полнее сохранить для потомства творчество нашего народа.

В советское время фонды Фольклорного отдела увеличились на 17 500 стр. В составе фондов отдела было к 1 января 1949 г.: 730 633 стр. фольклорных записей.

Что касается систематизации материалов, то Фольклорный отдел музея по своей строго систематизированной структуре принадлежит к лучшим фольклорным центрам Советского Союза. Почти все собранные материалы распределены таким образом, что могут быть легко использованы исследователями. Поступающие материалы прежде всего заносятся в инвентарную книгу, причём даётся характеристика и оценка каждого поступления. Затем собранные материалы систематизируются по географическому признаку, т. е. по местностям, где они были собраны, и переплетаются в отдельные томы, содержащие 500—700 стр. Для каждого тома составляется подробный общий указатель. Таким образом, большая часть собранных оригинальных материалов сохраняется в переплетённом виде, что значительно облегчает задачу их хранения.

Кроме общего указателя, существуют особые указатели для песен, игр, обычаев и т. д.

В целях предохранения от порчи оригинальных материалов пользуются их копиями (большая часть имеющихся в отделе материалов скопирована). Мелкие фольклорные материалы, как напр., загадки, пословицы, поговорки, отчасти также обычаи и поверья, переписаны от руки на отдельные карточки, из которых составлены тематические картотеки. Картотеки содержат до 80 000 копий. Более обширные фольклорные материалы — народные песни, сказки, игры и обычаи — переписаны на машинке и сохраняются в отдельных папках, число которых доходит до 500. Народные сказки, кроме того, конспектированы и занесены на карточки, из которых составлены соответствующие тематические картотеки.

Народные мотивы сохраняются в нотах или на фонографических валиках.

Упорядоченные таким образом сотни тысяч фольклорных записей образуют ценную научно-исследовательскую базу для эстонских учёных, которая широко используется и фольклористами других братских республик. Однако, проведённая до сих пор работа по упорядочению материалов не свободна и от недостатков, как это было отмечено в резолюции конференции по музееведению, организованной осенью 1948 г. для обсуждения проблем систематизации научно-исследовательских материалов. Часть собранных в прошлом рукописных материалов, в частности народные сказки, осталась несистематизированной, чем затрудняется их использование. Доведение до конца этой работы потребует от работников отдела ещё довольно много времени. Кроме того, тематика картотек должна быть дополнена согласно требованиям советской фольклористики, поскольку все темы, касающиеся социальных противоречий, намеренно оставлялись в буржуазное время в стороне; материалы этого рода разбросаны по разным рубрикам, и их нахождение для раз-

работки тем, освещающих социальные отношения в прошлом („Кулак и батрак в эстонской народной традиции", „Помещик и поп в эстонском фольклоре" и др.), затруднено. Выделение и систематизация этих важных материалов сделают собрания отдела ещё более ценным источником для исследовательской работы советских фольклористов.

4. Отдел рукописей.

Отдел рукописей Государственного литературного музея (прежнее название: Эстонский культурно-исторический архив) основан в 1929 г. Задачей этого отдела являлось собирание и хранение документальных материалов учреждений и частных лиц, имеющих культурно-историческое значение. Уже в 1928 г. в Архиве были сосредоточены рукописные материалы Эстонского литературного общества и Эстонского народного музея, а позднее к ним присоединились материалы Академического исторического общества и Академического литературного общества. Отдел является центром хранения писем, дневников, рукописей и других документов эстонских писателей, художников и общественных деятелей. Эти культурно-исторические материалы неоднократно используются многими эстонскими учёными и писателями.

Наиболее полно представлен в отделе рукописный материал, относящийся к деятелям эпохи национального движения и следующего за ней периода. Здесь хранятся рукописи, фотографии и письма создателя эстонского народного эпоса Ф. Р. Крейцвальда, народной поэтессы Л. Койдула, политического борца К. Р. Якобсона, эстонского учёного М. Веске, известного художника-академика И. Келера и др. Особенно ценны оригинальные письма упомянутых деятелей. На основании этих писем мы можем подробно проследить все этапы борьбы прогрессивных эстонских деятелей прошлого столетия с реакционными силами того времени. Мы находим в них резкое осуждение угнетательской политики царского правительства и немецких помещиков и пропаганду национального самосознания в эстонском народе. Отрицательные черты современного им общества особенно резко обличают Ф. Р. Крейцвальд и К. Р. Якобсон. Письма последнего уже готовятся к печати и будут опубликованы в ближайшие годы. Материалы Ф. Р. Крейцвальда послужили базой для основания Музея Крейцвальда в г. Выру. Из материалов Крейцвальда в Государственном литературном музее хранится оригинальная рукопись эпоса „Калевипоэг", относящаяся к 1853 году. Из рукописей Лидии Койдула заслуживают внимания её письма к родным и ко многим современным ей общественным деятелям.

Наиболее важными материалами, относящимися к общественным организациям прошлого столетия, являются документы Общества эстонских литераторов, Эстонской Александровской школы и певческих праздников, дающие живую картину эстонской общественной жизни в эпоху национального движения.

Из материалов более позднего времени следует отметить обширную переписку и оригинальные рукописи крупнейшего эстонского писателя-реалиста Эд. Вильде. В Государственном литературном музее хранятся рукописи его пьес, написанных в эмиграции, и многие рукописи коротких рассказов. Можно считать, что материалы, относящиеся к Вильде, представлены в музее полностью, и существенные добавления к ним едва ли возможны.

Из архивов начала текущего столетия в ведение музея переданы материалы литературных организаций „Эстонское литературное общество", „Молодая Эстония" и др.

За последнее время в музей передавались издательствами рукописи как напечатанных, так и ненапечатанных произведений. Во время немецкой оккупации были спасены из рук фашистской полиции и доставлены в музей рукописные материалы переселившихся в советский тыл эстонских писателей и учёных: проф. Х. Круууса, А. Якобсона, И. Семпера, Х. Иохани, А. Каал, М. Рауда и др.

Ценным добавлением к материалам Отдела рукописей является коллекция фотографических снимков (около 20 000). В части более старых снимков этот фонд является незаменимым, так как содержит уникальные материалы, относящиеся ко многим эстонским культурным деятелям и событиям.

Фонды отдела постоянно пополняются как материалами, получаемыми от учреждений и частных лиц, так и приобретаемыми путём покупки. Из более крупных фондов, переданных отделу за последние два-три года, можно отметить фонд рукописей Эстонского литературного общества, а также коллекции ряда писателей и общественных деятелей. Особенно большую ценность представляет собой богатый рукописный материал поэта и выдающегося государственного деятеля Советской Эстонии Иох. Вареса-Барбаруса, переданный музею после его смерти. Путём покупки отдел приобрёл письма эстонских писателей старшего поколения: А. Хаава, Эд. Вильде, А. Китсберга, Ф. Тугласа, А. Алле, и А. Х. Таммсааре. Рукописи безвременно погибших по вине фашистских убийц эстонских писателей Э. Киппеля, И. Сютисте и А. Антсона переданы музею их родственниками.

Отдел рукописей, так же как и Фольклорный отдел, стремится к дальнейшей интенсификации собирательской работы и к созданию более тесного контакта с советскими писателями, художниками и культурными деятелями для получения от них рукописных материалов. С этой целью Отдел рукописей опубликовал в „Руководителе работы по собиранию научных материалов" соответствующее воззвание. Ближайшей задачей отдела является также собирание и запись устных сведений и воспоминаний об общественных деятелях как настоящего, так и прошлых времён, с целью сохранить для будущих поколений черты их жизни и деятельности.

После войны собрания отдела возросли на 10 750 единиц. Состояние фондов было на 1 января 1949 г.: 54 450 систематизированных единиц и около 130 погонных метров несистематизированного материала. Всего в отделе находится около 2 миллионов страниц рукописных материалов.

Весь этот культурно-исторический материал распределён по соответствующим фондам и коллекциям. Число упорядоченных фондов и коллекций Отдела рукописей было к 1 января 1949 г. — 224.

Рукописный материал фондов и коллекции систематизируется по видам (письма, рукописи, документы, печатные произведения и т. д.), и распределяется в пределах видов в хронологическом или алфавитном порядке, после этого составляются отдельные единицы и размещаются в соответствующих папках. Весь поступающий архивный материал остаётся в том же составе, в каком он хранился у владельца. Хотя это и является причиной разбросанности материала, относящегося к одной и той же теме, особенно, если владелец занимался коллекционированием и других архивных материалов, но зато такое распределение даёт полную картину жизни и деятельности того или иного лица или учреждения. Для ориентировки в материалах составлены соответствующие алфавитные картотеки. По такому же принципу систематизирован фонд фотографических снимков. В целях улучшения работы по упорядочению материалов, заведующий отделом ознакомился в 1948 г. в Москве и Ленинграде с литературными архивами научных учреждений. На второй конференции по музееведению, организованной осенью 1948 г. Отделением общественных наук АН, где обсуждались проблемы упорядочения научно-исследовательских материалов, было решено положить отныне в основу работы принципы систематизации архивных материалов, применяющиеся в архивах Советского Союза.

Как видно из вышеизложенного, отделы Государственного литературного музея содержат большое количество историко-литературного, фольклорного и библиографического материала в виде книг, рукописей и записей, имеющих большую историческую ценность, так как они помогают нам познать прошлое Эстонии и её народа. Включение музея в систему Академии Наук Эстонской ССР предъявляет к его работникам большие требования по собиранию и систематизированию материалов, в соответствии с его высокими задачами советской научно-исследовательской базы. Как уже сказано, первым шагом в этом направлении является основательный пересмотр прежних основ собирания и систематизирования и их перестройка, согласно учению марксизма-ленинизма и принципам марксистско-диалектического метода. Коллектив Государственного литературного музея проводит эту работу в тесном контакте с другими соответствующими научными учреждениями Советской Эстонии, каковы: Институт языка и литературы Академии Наук, соответственные кафедры Тартуского

Госуниверситета, музеи Академии Наук и т. д. В 1948 г. состоялись две конференции работников музеев Академии Наук, посвящённые обсуждению основных вопросов работы по собиранию и упорядочению научных материалов. Эти конференции установили конкретные формы применения марксистского метода в области собирания и систематизации исторических, культурно-исторических, фольклорных и этнографических материалов в Эстонской ССР. Такого рода совместные конференции для коллективного обсуждения важнейших методических вопросов крайне необходимы, так как они эффективно содействуют правильному применению марксистского метода к разрешению основных проблем музейной работы.

В заключение следует отметить, что во всех отделах музея ликвидирована разбросанность фондов, возникшая в результате их неоднократных перемещений во время войны. Если учесть то обстоятельство, что работами по упорядочению фондов были охвачены сотни тысяч единиц, то следует констатировать, что в этой области работники музея проявили много рвения и энергии.

Б. Обслуживание исследователей.

Большое историческое значение культурных ценностей, хранящихся в Государственном литературном музее в виде книг, журналов, газет, фольклора и рукописей, обусловливает главную задачу музея: быть научно-исследовательской базой не только для наших учёных, но и для всего советского актива, работающего над общественными вопросами. Постоянной работой коллектива музея и является обслуживание исследователей. Каждый день в музее работает ряд научных сотрудников, причём число лиц, использующих фонды, непрерывно возрастает. Так, в 1947 г. пользовались фондами 519 человек 2 882 раза, причём было выдано 12 114 единиц, тогда как в 1948 г. фондами пользовались уже 688 человек 4463 раза, с выдачей 18 041 единицы. Принимая во внимание историческую ценность фондов, музей выдаёт материалы исключительно для использования их на месте и лишь для исследовательских целей. Чаще всего пользуются фондами музея научные работники находящихся в Тарту институтов Академии наук, а также преподаватели и студенты Тартуского Государственного университета. Но и проживающие в других городах учёные, политические деятели, писатели, журналисты, композиторы, драматурги, искусствоведы, представители театра и другие общественные деятели часто приезжают в Тарту, чтобы использовать фонды музея для своих работ. Кроме эстонских исследователей, музей посещался также приезжими учёными из Ленинграда, Москвы, Киева, Одессы, Советской Латвии, Карелии и др. Больше всего используются фонды Архивной библиотеки и Фольклорного отдела, которые являются единственными учреждениями этого рода не только в Эстонии, но и за пределами республики.

Кроме выдачи материалов, музей обслуживает учреждения и отдельных лиц путём устных и письменных консультаций. Выполняются также и научные запросы, особенно в виде копий материалов Фольклорного и Библиографического отделов.

В. Популяризация литературы.

Кроме перечисленного, задачей музея является ознакомление с эстонской литературой широких масс трудящихся. С этой целью музей организует книжные выставки и лекции. Задача популяризации литературы возникла перед музеем лишь с установлением советского строя. В Советской стране искусство и литература не являются лишь достоянием избранного меньшинства, — советское искусство принадлежит народу. Одна из важнейших задач социалистической системы — поднятие культурного уровня широких масс на небывалую высоту. Одним из путей в этом направлении является ознакомление трудящихся с литературной культурой посредством организации литературных выставок и лекций. В буржуазной Эстонии книжные выставки устраивались крайне редко, лишь в исключительных случаях, как напр., по поводу 400-летнего юбилея эстонской книги, или же просто для того, чтобы распродать затоварившиеся книги. Тематические литературные экспозиции в то время вообще не устраивались.

В советском обществе литературные экспозиции, благодаря своей наглядности, являются прекрасным средством для ознакомления масс, особенно учащейся молодежи, с литературой. Государственным литературным музеем в период 1946—48 гг. было организовано 16 тематических экспозиций. Из них более обширные: „Жизнь и творчество Лидии Койдула“ (в Таллине и Тарту), „Варес-Барбарус как писатель“, „Отражение борьбы эстонского народа против немецких угнетателей в эстонской художественной литературе“ и „Древняя эстонская литература“. Экспозиции меньших размеров: „К 60-летию Фр. Тугласа“, „К 60-летию О. Лутса“ и „К 85-летию К. Э. Сээта“. К 30-летию Великой Октябрьской революции музей организовал выставку „Советская эстонская книга с 1940 по 1947 г.“; к столетнему юбилею „Манифеста Коммунистической Партии“ выставку „100 лет научного социализма“, выставку „Прекрасная советская книга“ во время первой республиканской книжной декады и т. д. Выставки посетило всего 22 000 человек. Так как устройство экспозиций является нововведением советского строя, то в здании музея нет для этого специальных помещений. До сих пор выставки устраиваются в большом читальном зале и в смежном с ним помещении, что ведёт к ограничению размеров выставок. Постоянной экспозиции в музее не имеется. Несмотря на это, в области экспозиционной работы музеем уже достигнуты первые успехи. Одним из факторов успешного ведения этой работы были дискуссии, в результате которых внимание работников музея было обра-

щено на весьма существенные моменты в деле организации экспозиций, как, напр., на необходимость показа связи творчества писателя с современной ему эпохой и обществом. В соответствии с этим, выставки музея стремились увязать литературную деятельность писателя с исторической обстановкой и показать их на фоне соответствующей эпохи. Обмен опытом работы с литературными музеями в Москве, Ленинграде и Риге производился путём переписки и личного ознакомления с постановкой музейного дела в указанных городах.

В целях популяризации литературы в широких народных массах, работниками музея опубликован ряд статей в периодической печати и прочитаны лекции по радио, в музее и вне его.

Г. Научно-исследовательская работа.

Задачи Государственного литературного музея не ограничиваются функциями научно-исследовательской базы. Музей является одновременно и научно-исследовательским учреждением, задача которого — проработка литературного наследия и фольклора Эстонии с марксистской точки зрения, для развития передового советского литературоведения. В пятилетнем плане музея предусмотрены 5 научных работ на основе хранящихся в музее материалов. В части литературных публикаций будут изданы „Письма Эд. Вильде“ под редакцией кандидата филологических наук Л. Рауд. Снабжённая обширными комментариями, переписка Эд. Вильде откроет перед нами возможность более тщательного изучения взглядов этого важнейшего представителя эстонского критического реализма и осветит многие стороны его творчества. Подготовляется к печати также „Переписка К. Р. Якобсона“ под редакцией проф. Х. Круус. Эта переписка имеет большое значение не только для более близкого и основательного изучения многосторонней прогрессивной деятельности и личных черт К. Р. Якобсона, как центральной фигуры эпохи буржуазно-национального движения; в письмах К. Р. Якобсона мы находим немало новых, ещё неисследованных данных для выяснения многих вопросов, связанных с указанной эпохой.

В части фольклорных публикаций издаются „Эстонские пословицы“. Это издание подготовляется кандидатом филологических наук Э. Норманн на основе богатого фонда пословиц, хранящейся в фольклорном отделе музея. Цель работы — сделать заключённую в пословицах народную мудрость доступной для наших пропагандистов, писателей, педагогов и широких масс населения.

В части библиографии составляется „Репертуар эстонских книг за 1901—1917 гг.“ (в виде каталога). Работа эта осуществляется коллективом Архивной библиотеки под руководством заведующего библиотекой А. Аннус. „Общий указатель эстонских книг“ уже имеется за годы 1918—1939; теперь запланировано его продолжение за годы 1535—1917. В течение настоящей пятилетки будет составлен каталог

за 1901—1917 гг. Работа проводится на основах учётно-регистрационной библиографии и явится сводным каталогом дореволюционных книг на эстонском языке, указывающим, в какой именно библиотеке находится та или иная книга. Первая часть каталога, охватывающая 1911—1917 гг., уже готова. При её составлении положены в основу единые правила каталогизации, недавно введённые в библиотеках Советского Союза.

В части общих публикаций издаётся „Ежегодник Государственного литературного музея“ (I и II), являющийся результатом коллективного труда работников музея и содержащий исследования и обзоры по истории эстонской литературы, фольклору, библиографии и экспозиционной работе. Ежегодник предназначается для ознакомления широких народных масс Эстонской ССР с фондами и работой Государственного литературного музея, а также для установления контакта и обмена опытом с другими учреждениями этого рода в братских республиках Советского Союза.

Помимо работы над вышеуказанными исследованиями, работники Государственного литературного музея принимали участие в научных сессиях и конференциях Академии Наук ЭССР, выступая на них с докладами. Так, в 1947 г. на научной сессии Отделения общественных наук АН выступила заведующая Фольклорным отделом Эрна Норманн с докладом на тему „Анализ нового русского перевода „Калевипоэга“ на материале пословиц.“ В апреле 1948 г. на общей научной сессии Академии Наук состоялось выступление директора музея Алисы Хаберман с докладом: „Русская литература в буржуазной Эстонии“, в котором разоблачалось тенденциозное отношение эстонской буржуазии к русской литературе. На сессии Отделения общественных наук в декабре 1948 г. состоялся доклад научного сотрудника Фольклорного отдела Хильды Ныу на тему: „Надсмотрщик при молотьбе в эстонской народной традиции“. Доклад был посвящён вопросу об отражении социальных отношений в образе надсмотрщика в эстонском фольклоре. На I конференции по музееведению в феврале 1948 г. музей участвовал докладом Эрны Норманн: „Сеть корреспондентов, её состав и ближайшие рабочие задания по собиранию фольклора“. На II конференции по музееведению состоялись доклады Сельмы Лятт на тему: „Принципы систематизации фольклорного материала“ и Лийс Рауд на тему: „Проблемы систематизации литературных архивных материалов“.

Кроме того, все отделы музея поддерживали тесный научный контакт с соответственными учреждениями Академии Наук, каковы Институт языка и литературы, Институт истории, Эстонский народный музей, Исторический музей и Центральная библиотека АН. Равным образом имелся тесный контакт с кафедрой литературы и фольклора Тартуского Госуниверситета, с Государственной публичной библиотекой, с Институтом истории КП(б) Эстонии, с Государственным историческим центральным архивом и т. д. Налажена связь также с научными

учреждениями братских республик, из которых можно назвать Библиотеку им. Салтыкова-Щедрина и Институт языка и литературы АН СССР в Ленинграде и ряд музеев в Москве, научные учреждения в Карело-Финской и Латвийской ССР и др.

Из данного обзора видно, что деятельность Государственного литературного музея весьма многообразна и требует от работников музея напряжённого труда, особенно потому, что основы советской научно-исследовательской работы в корне отличаются от прежних буржуазных принципов научного исследования. В буржуазной Эстонии наука состояла на службе у эксплоататорских классов, тогда как в Советской Эстонии наука обслуживает интересы широких масс трудящихся. Защищая классовые интересы, буржуазная наука не могла исходить из материалистического мировоззрения и применять в исследовательской работе диалектический метод, так как этот метод неминуемо ведёт к разоблачению классовой сущности капиталистического общества, в котором развивается непримиримая борьба между эксплоататорами и эксплоатируемыми. Для маскировки подлинной сущности капиталистического общества и заглушения классового сознания трудящихся, эстонская буржуазная наука должна была прибегать к фальсификации фактов. Этим объясняется и существовавшее в эстонской буржуазной науке лицемерное определение капиталистического общества как „единого монолитного" целого, как общества, свободного от классовой борьбы. Эта фальшивая и ненаучная трактовка свойственна всем отраслям буржуазных общественных наук, в том числе фольклористике и литературоведению. Коллектив музея, как выросший в условиях буржуазного общества, подвергнул коренному пересмотру свой прежний метод исследовательской работы и переоценил его, исходя из положений марксистского мировоззрения. Все представленные в музее специальности — литература, фольклор, библиография — тесно связаны с идеологическими вопросами, и успешная работа в этих областях предполагает твёрдое усвоение основ марксизма-ленинизма и уменье применять диалектический метод. В полном сознании лежащих на нём задач и обязанностей, научный коллектив музея, состоящий из 19 работников, приступил к пополнению своих политических знаний, стопроцентно принимая участие в занятиях Тартуского вечернего университета марксизма-ленинизма. В 1948 г. вечерний университет окончили 10 научных работников, а в 1949 году кончают и все остальные. Наряду с этим, работники музея усиленно повышают свою научную квалификацию, поскольку большинство их поступило на места своей нынешней работы лишь недавно, после войны, так как в результате фашистской оккупации старые кадры музея частью погибли, частью перешли на другую работу. Свои специальные знания коллектив музея пополняет, изучая соответствующую советскую научную литературу, и обогащает свой рабочий опыт

путём тесного общения с научными учреждениями братских республик. Для этой цели музей организовал в 1948 г. 5 учебных экскурсий — одну в Москву, три в Ленинград и одну в Ригу. Коллектив музея твёрдо убеждён в том, что, усваивая основы марксистской теории и овладевая диалектическим методом в научной работе, он сможет преодолеть трудности идеологической работы и внести свой вклад в дело переоценки культурного наследия прошлого.

Подводя итоги, следует констатировать, что Государственный литературный музей выполняет две важных функции в литературной жизни Советской Эстонии. С одной стороны, он является собирателем и хранителем литературного и фольклорного наследия Эстонии. С другой стороны, участвуя в переоценке этого наследия и содействуя его распространению в широких народных массах, он принимает активное участие в развитии литературной культуры Эстонской ССР.

Старейшая эстонская светская литература на службе у прибалтийских помещиков.

Ю. Кяосаар,
кандидат филологических наук.

I. Исторические условия возникновения эстонской светской литературы.

В конце XVIII и в первые десятилетия XIX столетия коренное население Прибалтики делает серьёзные попытки стряхнуть с себя многовековое ярмо крепостного права, путём восстаний пробивая себе дорогу к освобождению.

Этот переломный период в ходе исторических событий нашёл интересное и разнообразное отражение в возникавшей тогда эстонской художественной литературе. Мы видим в ней отражение классовой борьбы между помещиками и крестьянами, угнетателями и угнетаемыми, и наблюдаем различные формы проявления этой борьбы. Так как литература данного периода рассматривалась до сих пор лишь крайне односторонне, с целью самым грубым образом фальсифицировать её идеологию, то мы имеем основание произвести её подробный анализ и рассмотреть её на фоне общественно-политических событий того времени. Весьма интересна также и трактовка произведений того периода историками эстонской литературы. Эта трактовка, вплоть до настоящего времени, также была весьма односторонней и поверхностной, ясно отражавшей идеологию буржуазного классового общества.

В эстонском буржуазном обществе было широко распространено мнение, что в конце XVIII и начале XIX столетия в Прибалтике существовала, в каком-то разбавленном виде, „эпоха просвещения“, и что писатели того времени были в той или иной степени „рационалистами“. Таким образом, литература рассматриваемого периода приравнивалась к литературе эпохи просвещения в западноевропейском понимании этого термина. Насколько необоснованной и в корне ложной является такая трактовка, ясно видно при ближайшем ознакомлении с идеологией этой литературы.

* * *

Если в Западной Европе XVIII век был веком революционных побед возвышающейся буржуазии, то в Прибалтике это время было мрачной эпохой феодализма, что объясняется царившими здесь колони-

альными условиями. В среде господствующего класса здесь не было передовой буржуазии, а среди местных коренных жителей, эстов и латышей, образование буржуазии ещё не началось. Для правильной оценки положения следует иметь в виду, что в Прибалтийском крае различия между сословиями усугублялись различиями между национальностями, а именно: господствующим классом, классом эксплоататоров, были обладавшие всевозможными привилегиями немцы-помещики, угнетённый же класс представляли собой почти незащищённые законом крепостные эстонцы и латыши. Интеллигенция и городская буржуазия также состояли из немцев, извлекавших для себя выгоды из феодального строя, и это обстоятельство опять-таки препятствовало распространению здесь идеологии эпохи просвещения.

Таким образом, в Прибалтике господствовал специально выработавшийся тип реакционного феодального властителя. Рабовладельческая идеология помещиков этого типа нашла своё чрезвычайно яркое, документально засвидетельствованное выражение в так называемой „декларации Розена". Эта декларация ландрата О. Ф. фон Розена, относящаяся к 1739 году и обращённая к высшему царскому суду, провозглашает неограниченное право собственности помещиков на личность и имущество крестьянина. Крестьяне являются совершенно бесправными рабами, не владеющими никаким имуществом; их господин может продавать их или передавать другому по завещанию. Всё, что производит крестьянин, также принадлежит помещику. Точно такие же принципы проводил Лифляндский ландтаг 1765 г., и те же взгляды господствовали в Прибалтике в конце XVIII и в начале XIX столетия. В этих взглядах отражаются стремления прибалтийских помещиков усилить эксплоатацию эстонского и латышского крестьянства в условиях разложения крепостнической системы и зарождения капиталистических отношений. В связи с проникновением товарно денежных отношений в крепостное хозяйство ещё более усилилась эксплоатация и постоянное обирание крестьянина. Крайнее обнищание и разорение крестьянства, в свою очередь, становилось пагубным для крепостного хозяйства, основанного на натуральных отношениях и зависящего от рабочей силы тех же крестьян.

На этой почве возникали многочисленные жалобы помещиков и пасторов на „прирождённые пороки" крестьянина, главным образом, на его леность, нерадивость и непослушание. Такое же отношение к крестьянству было свойственно в период кризиса феодализма всем помещикам Российской империи. Ставшие опасными в конце XVIII и в начале XIX века восстания крестьян и давление правительства (Екатерины II и Александра I), продиктованное экономическими и политическими интересами государства, заставили помещиков искать выхода из создавшегося положения. Прибалтийские немцы-помещики начали всё яснее понимать, что дальнейшее угнетение крестьян на основе ничем не ограниченного крепостного права становится невоз-

можным. Приходилось вступить на путь незначительных и мнимых уступок, чтобы с их помощью ослабить классовую борьбу угнетённого крестьянства и ещё более усилить его эксплоатацию. Среди прибалтийского рыцарства наблюдалось некоторое расхождение по тактическому вопросу о том, каким именно способом лучше всего укрепить свои пошатнувшиеся экономические и политические привилегии по эксплоатации трудового народа.

В результате этой борьбы в начале XIX века был издан ряд законов, которые регулировали отношения помещиков и крестьян, нормируя повинности последних и запрещая их продажу без земли. Однако, эти „положения о крестьянах" были фактически законами феодальной эксплоатации и должны были укрепить феодальную власть и крепостную систему, пошатнувшиеся под воздействием экономического кризиса и классовой борьбы. Поскольку эти реформы не повели к преодолению кризиса, в конце концов, под давлением все возраставшего кризиса феодализма и угрожавшего крестьянского движения было решено приступить к отмене крепостного права, чтобы этим путём экспроприировать все крестьянские земли и тем самым перейти к ещё более интенсивной эксплоатации угнетённого класса. Эстляндским (1816 г.) и Лифляндским (1819 г.) законами об отмене крепостного права крестьяне лично хотя и освобождались от крепостной зависимости, но в то же время лишались земли и имущества. Чтобы в буквальном смысле слова не умереть с голода, крестьянин на основе „свободного соглашения" с помещиком был вынужден итти в ещё более жестокую кабалу, чем прежде.

II. Возникновение эстонской светской литературы, её создатели и основные темы.

В связи с обострением классовой борьбы между помещиками и крестьянами, что выразилось в усилившихся во второй половине XVIII в. крестьянских волнениях, господствующий класс стал уделять больше внимания идеологическому воздействию на крестьян, используя в этих целях зарождающуюся светскую литературу на эстонском языке.

В этих-то стремлениях господствующего класса ослабить пассивное и активное сопротивление крестьянства и следует искать корни ранней светской литературы на эстонском языке. Мировоззрение зачинателей этой литературы, каковы Арвелиус, Вильман, Луце, Гольц и др., созрело в среде высшего класса феодального общества, и своей деятельностью они активно участвовали в борьбе на идеологическом фронте за преодоление кризиса феодализма. В предисловии к своей книге рассказов пастор Гольц признаётся сам, что проповедь послушания с церковной кафедры уже не приносит плодов, так как народ ей не верит, тогда как „поучения" под покровом рассказов светского

содержания якобы проникают в сердце крестьянина. По этим соображениям и решено было приступить к писанию рассказов на языке местного крестьянства.

В дальнейшем рассматривается подробнее деятельность четырёх авторов того времени. Прежде всего, следует остановиться на произведениях Ф. Г. Арвелиуса, домашнего учителя в дворянских семьях (1753—1805), издавшего „Üks Kaunis Jutto ja Oppetusse Ramat", I—II, 1782—1787 г. („Прекрасная книга рассказов и поучений") и „Ramma Josepi Hädda- ja Abbi-Ramat", 1795 („Помощь в беде"). Эти книги представляют собой, главным образом, переводы бездарнейших немецких беллетристов, наряду с которыми встречаются и оригинальные произведения автора всё с той же ясно выраженной реакционной идеологией. Так как народ не покупал первых книг Арвелиуса, то автор стал, за счёт помещиков, раздавать крестьянам свои, имевшие огромный для того времени тираж (10000 экз.), книги бесплатно, через посредство церквей и мыз. Арвелиус, переводя или переделывая немецких авторов, ни в какой мере не пользовался произведениями, отражавшими хотя бы и в „разжиженном" виде идеи эпохи просвещения, а наоборот, опирался на сочинения, идеализирующие крепостной строй.

Несколько более либеральным мировоззрением обладал пастор с острова Сааремаа Ф. В. Ф. Вильман (1746—1819), который перевёл с латышского языка на эстонский „Рассказы и загадки" (1782) О. Т. Стендера. Последние были скомпилированы по немецким источникам и приспособлены к интересам латвийских помещиков. В немецком предисловии к этой книге Стендер высказывает довольно свободные, хотя и носящие общий характер, мысли о крестьянине, как о кормильце помещика. Вторая книга Вильмана „Жизненное руководство" (1793), задуманная в качестве учебника христианской морали для сельских школ, фактически раскрывает беззастенчивые стремления феодальных эксплоататоров под маской „христианского смирения".

Далее следует книга пастора, врача и помещика с острова Сааремаа И. В. Луце (1750—1812) „Sarema Jutto ramat", I—II, 1807, 1812 („Книга рассказов о Сааремаа"). Луце написал ещё несколько книг медицинского содержания на эстонском языке, большая же часть его сочинений на немецком языке.

Последняя из рассматриваемых книг принадлежит пастору О. Р. Ф. Гольцу (1757—1828). Этот сборник рассказов носит заглавие „Luggemissed Eestima Tallorahwa Moistusse ja Süddame Juhhatamisseks", 1817 („Назидательное чтение для ума и сердца эстонского крестьянина"). Говоря о Гольце, следует подчеркнуть то обстоятельство, что он был членом комиссии по выработке закона об уничтожении крепостного права и переводил законы о крестьянах на эстонский язык.

Хотя период времени, в течение которого появились все упомянутые выше произведения, довольно продолжителен (1782—1817), в них всё же наблюдается очень много общих черт. Все названные издания со-

стоят из коротких рассказов, не имеющих художественной ценности, но весьма чётко отражающих стремления и убеждения их авторов. На этом богатом материале ярко выявляется реакционная сущность рассматриваемых авторов и их классовая принадлежность.

III. Анализ основных тем старейшей эстонской светской литературы и характеристика авторов.

Центральной фигурой произведений всех рассматриваемых авторов является помещик, владелец мызы. Тип помещика до крайности идеализирован: он преисполнен отеческими чувствами, абсолютно честен, справедлив, сердечен и умён, он — беспристрастный судья, он щедр и заботлив. Главное его желание заключается в том, чтобы сделать счастливыми своих крестьян. Таким путём авторы стараются доказать, что помещики обладают всеми данными для того, чтобы жизнь крепостных протекала счастливо и радостно.

С особым усердием доказывается, что феодальный строй и эксплоатация должны существовать вечно. Это — установленный богом и самый лучший строй в мире. Бог сделал одних высшими, т. е. угнетателями, а других низшими — угнетаемыми. В связи с этим развивается следующая кардинальная тема — смирение, полная покорность и беспрекословное подчинение существующему строю. Но именно в этих наставлениях особенно ясно отражаются действительные отношения между помещиками и крестьянами, — последние строптивы и непослушны, они не признают незыблемости феодального строя. Это обстоятельство и было главной причиной появления рассматриваемых нами книг, при помощи которых помещики надеялись воспитать в крепостных смирение и покорность судьбе. Весьма наглядным примером в этом отношении может служить басня Вильмана „Oinas ning koer“ („Баран и собака“). В этой басне говорится о том, как два барана забодали насмерть стерегущую их собаку, чтобы спастись от её зубов. Однако, другие собаки растерзали бунтовщиков. После этого стадо начинает стеречь другая собака, и овцы должны слушаться её. Мораль басни заключается в том, что крестьянам нет никакого смысла восставать против помещика, ибо, как только это случится, придут жандармы, накажут зачинщиков, а заодно могут пострадать и невинные. Поэтому крепостные должны охотно исполнять приказания господина, и тогда бремя их будет для них легко. Все не могут быть крестьянами, и все не могут быть господами, один только бог знает, что для кого хорошо.

Для большей убедительности говорится также и об обязанностях начальствующих, об их заботах и о беззаботной, спокойной жизни крестьянина. В то время как богач не смыкает ночью глаз из-за всяких хлопот и неприятностей, крестьянин спит, как сурок.

Несмотря на это, среди крестьян всё-таки много „безумных и нерассудительных“, которые не хотят понять, как счастлива их жизнь. Они

ленивы и непокорны, не слушаются своих господ и не только не позволяют себя сечь в наказание за это, но и совсем убегают. Побеги крепостных были в то время обычным явлением, против которого борются все авторы, в особенности же Арвелиус и Луце. Они показывают, какая злосчастная судьба и какое строгое наказание ждёт беглецов, и стараются убедить крестьян в том, что жизнь в других местах гораздо хуже, чем под „отеческой" защитой помещиков. („Hulkoja" — „Бродяга" Арвелиуса и „Vanna targa mehhe kirjotud papperi lehhed" — „Страницы, написанные старым мудрым человеком" Луце). В противоположность этому, рассказываются истории, в которых не только царствует абсолютное послушание, но даже и дурные мысли объявляются грехом против бога и помещика. Жизнь таких покорных крепостных рабов изображается счастливой. Все эти образцовые крестьяне являются верными подручными помещика: управляющими, приказчиками, бурмистрами. Крепостной быт, по описанию этих авторов, представляет собой мирную, блаженную, патриархальную жизнь под „отеческой защитой" помещика. Изображение такой жизни является излюбленной темой Луце, который приводит для сравнения картины из жизни за границей, где освобождённые от крепостного права крестьяне, о которых уже не заботится владелец имения, неизбежно погибают от голодной смерти (в рассказе „Leppiko Jani Juhhan" — „Сын Яна Лепика Юхан").

Авторы горячо выступают против общих „пороков" крепостных крестьян — воровства, лени, бесчинства, неряшества, обжорства и т. д. Множество рассказов написано якобы с целью искоренить эти „пороки". Однако, действительность ясно доказывала, что жизнь крестьян совсем не такова, какой представляли её эти авторы. Повсюду царили голод и нищета. Доискиваясь причин этих явлений, авторы высказывают уже упомянутое, характерное для периода кризиса феодализма, обвинение крестьян в лености, непослушании и неспособности справиться со своим собственным хозяйством. Арвелиус же и отчасти Луце приходят к совершенно лицемерному выводу о том, что многие крестьяне страдают от голода якобы из-за нерасчётливого расходования хлеба и мяса, а то и попросту из-за обжорства.

Более подробному разбору подвергнуты два очерка Луце, в одном из которых описывается безграничная покорность, верность и преданность господским интересам бывшего бурмистра („Hinso Jaak" — „Яков Хинсо"), другой же направлен против закона 1816 г. об отмене крепостного права.

Весьма интересный политико-идеологический материал представляют собой две более длинные повести Гольца („Veikest ivvast tõuseb suur Pu" — „Из маленького зерна вырастает большое дерево" и „Ka hea Villi annab vaest leikust, kui see sandi Ma sisse langeb" — „И хорошее зерно даёт плохой урожай, попадая на тощую почву"). В этих повестях говорится об отношениях помещиков и крестьян, причём под вымышленными названиями местностей — „Сийлонимаа" и „Ууримаа" — подразумевается Эстляндия. В повествовательной форме Гольц опи-

сывает, как щедрые помещики Сийлонимаа из гуманных побуждений начинают реформировать хозяйственную и общественную жизнь крестьян, дойдя, наконец, до отмены крепостного права, однако часть крестьян злоупотребляет данной им свободой и начинает бунтовать. Так поступают все крестьяне из Ууримаа. В результате их постигают строгие наказания. К составлению этих рассказов побудили Гольца восстания крестьян в Эстляндии в 1805 г. Устами старого крестьянина Гольц утверждает, что земля навеки принадлежит помещикам, и у крестьян нет на неё никакого права. Точно такие же мысли Гольц высказал 12 января 1817 г. в проповеди представителям крестьян при объявлении закона об отмене крепостного права. Являясь сознательной пропагандой, все эти выступления Гольца имели целью представить ликвидацию крепостного права как добровольное и гуманное начинание помещиков в интересах крестьян и призвать таким образом этих последних к спокойствию и отказу от сопротивления.

Арвелиус, Вильман, Луце — идеологи феодальной, а Гольц — капиталистической системы эксплоатации в период кризиса феодализма.

Более детальная характеристика рассматриваемых авторов сводится к следующему. Наиболее реакционным по своим взглядам является Арвелиус, по мнению которого феодальная система эксплоатации не нуждается ни в каких реформах. Согласно Арвелиусу, крестьяне не имеют ни права ни оснований роптать на помещиков, ибо мир мудро создан богом таким образом, что имеются господа и рабы, угнетающие и угнетённые, причём те и другие должны жить в дружеском общении между собою. Луце базируется также на феодальном строе, идеализирует, однако, в известной мере нормированные аграрные отношения помещика и крестьянина, придерживаясь таким образом положения 1804 г. Несмотря на высказываемые им теоретически-реакционные взгляды, у него можно всё же найти и буржуазно-капиталистические установки. Он умеет ценить значение денег в регулировании отношений между помещиками и крестьянами, ясно подчёркивая полную зависимость благосостояния помещика от зажиточности крестьян. С этой точки зрения он проповедует необходимость забот помещика о благосостоянии крепостных. Несколько либеральнее настроен Вильман; к тому же в своей литературной деятельности он более считается со вкусом читателей, вследствие чего его книжка рассказов выдержала целых 4 издания. Многие из переведённых им рассказов, отличаясь занимательной фабулой, а местами и остроумием, лишены политической тенденции и стали впоследствии народными рассказами. У Вильмана следует отметить и характерный для эпохи просвещения взгляд на эстонских крепостных, как на *людей*, притом не менее способных воспринимать образование, чем сами немцы. Однако, в основном и он остаётся верен идеологии феодализма, что особенно ярко сказывается в его позднейшем произве-

дении „Жизненное руководство". В этой книге Вильман выступает определённым противником рационализма западно-европейской эпохи просвещения, указывая на то, что его целью является насаждение христианского просвещения, а не того, что под „проклятым" словом „просвещение" понимают на Западе. Свою книгу он заканчивает типичной для средневекового мировоззрения тирадой о том, что рабы должны во всём покоряться господам, чем заслужат и благословение божие.

Далее других уходит в своём идеологическом развитии Гольц. Его политически заострённые рассказы выросли из борьбы дворянства за сохранение старых привилегий в изменившихся условиях двух первых десятилетий XIX в., из борьбы против всё усиливающихся крестьянских восстаний. Гольц является убеждённым сторонником отмены крепостного строя, однако не в качестве защитника интересов крестьянства, а в качестве преданного идеолога прибалтийского рыцарства.

Арвелиус и Вильман с одной стороны, Луце и Гольц — с другой, представляют собой различные исторические периоды, что сказывается и на содержании их произведений. В соответствии с развитием общественно-политической жизни изменялась и литература. Во время появления произведений Арвелиуса и Вильмана (последняя четверть XVIII в.) вопрос о перестройке аграрных отношений в Прибалтике ещё не имел особой остроты для широких кругов господствующего класса, и в эстонской литературе данного периода мы не встречаем этих проблем. Между тем, первые десятилетия XIX в. были периодом ожесточённой борьбы, с одной стороны, между крестьянами и помещиками, с другой — между либеральными и реакционными кругами дворянства. Все эти моменты находят живое отражение в произведениях Луце и Гольца, причём первый из них является сторонником проведённой в начале столетия известной регулировки отношений между помещиками и крестьянами и, заранее опасаясь отмены крепостного права, яростно выступает против этой меры (отставая таким образом от общего хода развития), тогда как Гольц изображает богатое событиями время отмены крепостной зависимости в Прибалтике. Подводя итоги анализу мировоззренческих концепций рассматриваемых авторов на основании их произведений на эстонском языке, следует признать, что Арвелиус, Вильман и Луце в своих идеологических установках стоят ещё на позициях отмирающего феодализма. Между тем, Гольц, учитывая изменение общеполитических условий, одобряет новые положения о крестьянах, вводящие капиталистические отношения в деревню. Однако, по существу своему все эти писатели являются не друзьями, а врагами народа. Все они были весьма хорошо ориентированы в экономическо-политических проблемах своего времени и, сознавая классовую сущность общества и наличие обострённой классовой борьбы между помещиками и крестьянами, самым решительным образом стали в этой борьбе на сторону помещиков.

IV. Трактовка старейшей светской литературы на эстонском языке литературоведами буржуазного периода.

Автор первого более крупного труда по истории эстонской литературы (1898) К. А. Херманн заслуживает особого внимания, так как он является единственным историком литературы, критически отнёсшимся к творчеству Арвелиуса. По мнению Херманна, Арвелиус защищает исключительно интересы помещиков; в своих рассказах он оправдывает жестокую экономическую и политическую эксплоатацию крестьян, являясь, таким образом, врагом народа.

В дальнейшем буржуазный историк эстонской литературы М. Кампмаа, со своей клерикально-националистической идеологией и идеалистическим подходом к предмету, оказал большое влияние на весь ход развития эстонского литературоведения. Его трактовка произведений Арвелиуса, Вильмана, Луце и Гольца положила начало тому, укоренившемуся впоследствии, мнению, что эти авторы были якобы последователями рационалистических идей западноевропейской эпохи просвещения, принёсшими эти благородные идеи в Прибалтику, заботясь о благе нашего народа. Правда, Кампмаа отмечает тот факт, что идеи эпохи просвещения в здешних реакционных условиях потеряли свою революционность, но, несмотря на это, он всё-таки считает произведения упомянутых авторов полезными и поучительными для народа. Твёрдое убеждение в том, что рассказы Арвелиуса и др. имеют нравоучительный, назидательный характер, доминирует во всех буржуазных историях эстонской литературы. Однако, при этом замалчивается тот факт, что содержание этой „поучительной" литературы было враждебно народу, что оно оправдывало угнетательскую политику феодальных землевладельцев. Поэт и историк литературы В. Ридала в своём обзоре литературы этого периода ещё менее критически подходит к её подлинной сущности, провозглашая всех этих писателей защитниками интересов народа и борцами за его свободу. Писатель и критик Х. Раудсепп, несмотря на правильный подход к некоторым принципиальным вопросам, всё же даёт неверное определение эстонской литературы конца XVIII и начала XIX столетия, относя её к рационалистическим течениям эпохи просвещения. Его книга „Западноевропейский сентиментализм и сентиментальное направление в эстонской литературе" (1923) является первым трудом по истории западной литературы на эстонском языке. Кардинальная ошибка Х. Раудсеппа состоит в том, что он, произведя весьма подробный обзор зарубежной литературы, устанавливает на этом базисе периодизацию истории эстонской литературы и даёт соответствующую оценку нарождающейся эстонской художественной литературы. Исходным пунктом всех этих работ являются не общественно-социальные условия в Прибалтике и не эстонская литература данной эпохи, а западноевропейские общественные и литературные течения. Эта принципиальная ошибка в

показе литературных направлений того времени впоследствии прочно укореняется в буржуазной истории эстонской литературы.

В более позднее время авторы учебников истории эстонской литературы (К. Михкла, И. Роос, Х. Янес) обнаруживают полное отсутствие критического подхода к упомянутым литературным явлениям. Они на все лады расхваливают писателей этой эпохи, утверждая, что они оказали большое влияние на всю литературу XIX столетия, и что их произведения являются ценным вкладом в историю эстонской культуры, так как, по мнению авторов учебников, они проникнуты высокими идеалами и любовью к народу. Эти оценки получают столь широкое распространение, что с ними соглашается и „Эстонская Энциклопедия“ (1932), которая называет Арвелиуса, Гольца и Луце защитниками народных интересов и авторами поучительных и полезных для народа произведений, а Вильмана — даже горячим противником крепостного права, причём в той же энциклопедии отмечается, что эти писатели находились под влиянием рационалистических и просветительных идей Западной Европы.

Развитие подобных взглядов достигает своего кульминационного пункта в тех историях литературы, которые появились во время фашистской оккупации, — в них Арвелиус, Вильман, Луце и Гольц превращаются уже в настоящих друзей народа, что представляет собой заключительную фазу развития концепций буржуазного периода.

Все эти установки вытекают из самой сущности идеологии буржуазного классового общества. Чем ближе мы подходим ко второй мировой войне, тем слабее становится критическое отношение к упомянутым балтийско-немецким писателям. В соответствии с усилением реакции в среде эстонской буржуазии, создавшей вместе с буржуазией балтийско-немецкой единый фронт для борьбы против восстающего пролетариата, становятся более реакционными и взгляды историков литературы.

Особенно характерен тот факт, что ни один из критиков буржуазного периода не упоминает и не анализирует ни одного из тех рассказов, в которых перлы крепостнической идеологии встречаются на каждом шагу и с полной ясностью выявляют мировоззрение их авторов.

V. Выводы.

Хотя все вышеупомянутые писатели конца XVIII и начала XIX века были знакомы с идеями эпохи просвещения, их творчество ни в какой мере не проникнуто влиянием этих идей, — все их произведения выросли из явлений, сопровождавших развал реакционного феодального строя в Прибалтике. Все эти авторы сперва основательно изучали местные условия и лишь после этого начинали писать свои сочинения. Никакого так называемого „юношеского энтузиазма“, который будто бы овладевал этими деятелями после учёбы за границей, и о котором упоминают все без исключения буржуазные истории литературы, в действительности не

существовало. В своих сочинениях на эстонском языке Арвелиус, Вильман, Луце и Гольц умышленно старались затемнить классовое чувство угнетённых эстонских крестьян, проповедуя рабское смирение и беспрекословное повиновение, выгодное для балтийских помещиков и пасторов.

И так как единственными представителями зарождающейся светской литературы на эстонском языке оказались пособники феодальных эксплоататоров (из среды коренного населения в виду условий крепостной системы ещё не могли выдвинуться свои писатели), — то, естественно, в этот период могла возникнуть лишь такая литература, которая в своей идеологической части либо пыталась оправдать отмирающий феодализм, либо обслуживала интересы капитализирующихся помещиков.

Отголоски событий 1905 года в творчестве Эд. Вильде.

Л. Рауд,
кандидат филологических наук.

В настоящей статье рассматривается отношение видного представителя критического реализма в эстонской литературе Эд. Вильде к революции 1905 года и отклики революционных событий в его творчестве.

Начав свою литературную деятельность в 80-х годах прошлого столетия, Эд. Вильде выступал сначала в печати с небольшими рассказами юмористического жанра. Его литературный облик складывался в этот период, главным образом, под влиянием немецких писателей второго и даже третьего разряда. Однако уже в 90-х годах Вильде заинтересовался творчеством писателей-реалистов и натуралистов как русских, так и западно-европейских. Как указывает он сам, на него оказали влияние такие крупные писатели как Гоголь, Тургенев, Толстой, Чехов, Горький, Бальзак, Мопассан, Додэ, Золя, Ибсен и др. Особенно восхищался он пьесой М. Горького „На дне", на постановках которой присутствовал в Берлине и в театре „Эстония" (1903 г.). Высоко ценя М. Горького, Вильде говорил, что подобную пьесу мог написать только такой гений как М. Горький.

Толчком к переориентировке мировоззрения писателя послужило его участие в подпольном марксистском кружке латышских студентов в Тарту (1893—1896). Начиная с этого времени, Вильде в своих литературных произведениях стремится следовать принципам марксистского учения, хотя мы и не можем констатировать в его творчестве углублённого понимания марксизма. Несмотря на то, что Вильде работал в редакции федералистически настроенной газеты „Уудисед" („Новости"), мы не видим определённых проявлений его сочувствия сторонникам федерализма в рабочем движении. Вильде работал при газете „Уудисед" преимущественно в качестве редактора отдела беллетристики. Из статей, посвящённых чисто политическим проблемам, в этой газете под его именем появилась одна: „Буржуазия, пролетариат и революция". В этой статье Вильде призывает эстонских рабочих к объединению с трудящимися всего мира под знаменем социал-демократии и к борьбе с игом капитализма. Он выступает здесь в качестве заклятого врага буржуазии и в то же время громит реакционную интеллигенцию, сгруппировавшуюся вокруг газеты „Постимеэс". Благодаря своим революционным выступлениям и полити-

ческой активности, Вильде обратил на себя внимание властей, как лицо политически неблагонадёжное, и ему стал угрожать арест. В последнюю минуту Эд. Вильде всё же удалось скрыться, и в конце 1905 года он уехал за границу.

В последующий период Эд. Вильде жил в разных местах Западной Европы и сотрудничал в социалистических газетах и журналах. Вспышки революционного движения на родине писателя продолжались, и, чтобы лучше следить за развитием событий, Эд. Вильде весной 1906 года поселился в Хельсинки, где стал издавать сатирический революционный журнал „Каак" („Позорный столб") (вышло 3 номера). „Позорный столб" появился в то время, когда царское правительство принимало всевозможные меры к подавлению революции. Вильде не боялся разоблачать реакционные явления в политической жизни страны. Он видел насквозь всю гниль системы жандармского государства, и его сатира метко поражала распространявшуюся повсюду реакцию. Особенным сарказмом проникнуты выступления писателя против кровожадности и насилия балтийских баронов, угнетавших подневольный народ, и так же остро обращено его перо против извечного защитника всяческой реакции — попа в чёрной рясе. Этот журнал, отличавшийся столь заметной политической актуальностью, свидетельствует о росте революционного сознания Эд. Вильде в эпоху столыпинской реакции. Третий номер журнала был конфискован полицией. Возвращение на родину было невозможно, и Эд. Вильде снова переехал в Западную Европу, где продолжал заниматься литературной работой.

Что касается художественного творчества Эд. Вильде, то здесь могут быть отмечены 6 написанных им революционных новелл и два-три фельетона. В последних писатель высмеивает страх помещиков и реакционной буржуазии перед революцией и осуждает отступников, изменивших революции.

В своих революционных новеллах „Человек, уважающий закон", „Удивительная мечта Гриши", „Список" и „Плоть" писатель изображает жестокости немецких помещиков и карательных отрядов при подавлении революции. Наиболее полно революционные взгляды Вильде отражаются в новелле „Человек, уважающий закон", где писатель подчёркивает ту истину, что никто не даст крестьянству ни свободы, ни прав; за них надо бороться — „око за око и зуб за зуб". Писатель призывает к мести и общей борьбе против насилия. В новелле „Тоома тохтер" („Доктор Тоомаса") Эд. Вильде показывает, как нелепо ожидать сочувствия и искать сторонников революции среди классово-враждебных элементов, где под личиной любезности всегда скрывается хищник, защищающий классовые интересы. Наконец, в небольшой новелле „Виапури" („Свеаборг") писатель описывает борьбу, происходившую летом 1906 г. между революционерами и правительственными войсками в крепости Виапури. Сочувствие Вильде, как и многих других людей, с затаённым дыханием следивших из Хельсинки за исходом

борьбы, принадлежало революционерам. Революционные новеллы Вильде носят преимущественно критический характер, в них не подчёркнуты моменты, могущие изменить положение. Исключением является новелла „Человек, уважающий закон“, конец которой носит ангитационый характер и призывает к борьбе. Эта новелла, имеющая определённо выраженную революционную тенденцию, в царской России числилась в списке запрещённых книг.

В заключение следует сказать, что Эд. Вильде является одним из наиболее прогрессивных писателей в эстонской литературе периода революции 1905 года. Его исторические романы, журнал „Каак“ („Позорный столб“) и новеллы революционного содержания призывают к революционной борьбе, благодаря чему занимают видное место в эстонской литературе.

Отражение социальных условий в эстонских пословицах.

Э. Норман,
кандидат филологических наук.

В настоящей работе автор ставит себе целью показать, как отражалось в эстонских пословицах развитие производственных отношений и состояние производительных сил в условиях феодального строя и в начале эпохи капитализма.

Сообразно с рассматриваемым материалом работа делится на три части: 1) богач и бедняк, 2) помещик и крестьянин и 3) хозяин и батрак.

В противопоставлении богача бедняку заключается народное понимание классовых различий, выявляются элементы классового самосознания трудящихся. В этой группе пословиц мы находим указания на расслоение крестьянства уже во время феодализма. Одна из наиболее старых пословиц такого содержания: „О болезни у богача и о пиве у бедняка далеко слышно“, была известна уже в XVI веке. Мы не можем, однако, установить, имелось ли здесь в виду различие между богатым и бедным крестьянином, между хозяином усадьбы и бобылём, или же между хозяином и батраком.

В эпоху феодализма классовые противоречия между помещиком и крестьянином были до крайности обострены. Положение изнемогающего под тяжестью феодальной системы крестьянства находило своё отражение в пословицах, темой которых является обогащение помещика за счёт крестьянина, непосильная барщина и присвоение помещиком крестьянских земель.

В пословицах находят отражение и те способы, при помощи которых крестьянство вело борьбу с помещиком, как со своим классовым врагом: 1) побег с целью найти лучшие условия жизни в других областях Эстонии или в России, в которую эстонские крестьяне бежали обычно через Выруский уезд, 2) сознательное присвоение помещичьего имущества, являющегося плодом собственного труда крестьян, 3) намеренное уклонение от работы или по возможности медленное её выполнение, т. е. то явление, которое балтийско-немецкие историки называли „ленью“ эстонцев.

В народном творчестве народ клеймил угнетателя-помещика в образе волка, а все разнообразные проявления эксплоататорской системы называл „барской*) злостью“.

*) Слово „saks“ в эстонской народной среде обозначает не только немца по национальности, но также и помещика-барина, чиновника, городского жителя и вообще лицо, принадлежащее к высшим слоям общества, в противоположность крестьянину.

В противовес тем несправедливостям, которые порождала экономическая система феодальной эпохи, народ создаёт идеализированный образ царя (короля), представляющего собой воплощение государственной власти. Такой царь, якобы не знающий о злодеяниях помещиков, фигурирует в известной пословице, существующей не только у эстонцев, но и у русских: „До бога высоко, до царя далеко". Эта пословица встречается и у других народов.

Ясно выражена критика классового общества в пословицах о суде и праве. По всем пословицам этой группы можно заключить, что суд и право находятся в руках господствующего класса, — закон не защищает крестьянства. Очень популярна была пословица: „У кого сила, тот и властвует; у кого мошна, тот и судит". Причиной широкого распространения этой пословицы является и её удачная форма, и не менее удачное содержание, метко характеризующее суд в эпоху феодализма и капитализма.

Особенно ярко отражаются классовые противоречия феодального и капиталистического общества в пословицах, касающихся отношений между хозяином и батраком.

В пословицах, сложившихся в среде хозяев, сказывается надменное и презрительное отношение к батраку, находившемуся со времён средневековья вплоть до Октябрьской Революции в полном подчинении у хозяина. От работника-батрака требуется постоянное послушание и трудолюбие. Хозяин представлен в качестве центральной фигуры патриархальной крестьянской семьи; его деятельность якобы так обширна, и способности так велики, что работа батрака, по сравнению с его работой, является не стоящим внимания пустяком. Пословицы такого рода встречаются уже в эпоху феодализма.

Угнетённые слои населения также выражали свой образ мыслей в пословицах. Хозяева требовали от батраков выполнения не только барщины на помещика, но и всех работ на своих хуторах. Работники, изнурённые барщиной, едва добывавшие себе кусок хлеба, с горьким презрением относились к эксплоатировавшему их труд хозяину. У батраков отсутствовал всякий интерес к работе и на хуторе, и в помещичьей мызе, так как результаты этой работы нисколько не улучшали их положения.

В некоторых пословицах выявляются характерные черты социальных условий в эпоху капитализма. Указания на денежное хозяйство встречаются чаще всего в пословицах, касающихся отношений между хозяином и работником. В этих пословицах, возникших среди хозяеев, подчёркивается „всемогущество" денег как при найме слуг, так и при общей оценке значения человеческой личности. С другой стороны, в пословицах, возникших среди батраков, отражается бедственное положение эксплоатируемого класса: „Несчастен тот, кто раб, беден тот, кто холоп", „Хлеб раба горек", „Хозяин пашет среди поля, а батрак у болота". К XX столетию относится пословица о сепараторе, благодаря

которому сливки с целью наживы вывозятся на рынок, а пища для батраков становится хуже.

В рассмотренных пословицах нашла яркое выражение меткая критика классового общества в эстонском фольклоре. Этого рода пословицы представляют собой весьма ценный материал для исследователей социальных проблем, историков, писателей и др.

В качестве источника для настоящей работы использован рукописный фонд пословиц фольклорного отдела Государственного литературного музея Академии Наук ЭССР.

Рукописное литературное наследие Лидии Койдула в Государственном литературном музее Академии Наук ЭССР.

Х. Клейс.

Рукописные произведения Лидии Койдула, эстонской поэтессы и общественной деятельницы эпохи национального пробуждения, занимают видное место в общем литературном наследии нашего прошлого.

В отделе рукописей Государственного литературного музея Академии Наук ЭССР хранятся две папки материалов под заголовком „Фонд Койдула“ и три папки в фонде Х. Розенталя под заголовком „Отдел Койдула.“ Кроме того, имеются письма Лидии Койдула в фондах адресатов и некоторые материалы в других фондах. Большие заслуги в деле собирания и хранения рукописей Койдула принадлежат зятю писательницы, доктору Х. Розенталю.

Основное в рукописном наследии Лидии Койдула — это её письма. Медленный темп жизни в современную писательнице эпоху и свойственная Лидии Койдула потребность в постоянном общении с людьми способствовали ведению переписки. Её письма написаны с большой живостью, умелым пером журналиста, они выразительны, остроумны и полны призывами к работе и борьбе.

Наиболее ценные письма Лидии Койдула относятся к кульминационному периоду её деятельности в Тарту. На первом плане стоит её переписка с создателем эстонского эпоса „Калевипоэг“ — доктором Фр. Р. Крейцвальдом. Собрание состоит из 49 писем Л. Койдула за 1867—1872 гг. (ответных писем 51; переписка опубликована на языке подлинников и в переводе). Эта переписка является исключительно ценным литературным источником для понимания этих двух выдающихся личностей. В их письмах ярко отражается также общественно-политическая и культурная жизнь эпохи и тот пламенный призыв к борьбе с поработившими родину немцами, который характеризует всё литературное творчество Лидии Койдула.

Главным образом, к тартускому периоду жизни Л. Койдула относится и её переписка с редактором финского журнала „Ууси Суометар“, магистром Антти Алмбергом. Из этой переписки сохранилось 24 письма Койдула за 1869—1872 гг. (ответных писем сохранилось 16; переписка опубликована в печати, частью в оригинале, частью в переводе на эстонский язык). Наряду с биографическими данными, в этих письмах содержится обширный материал, касающийся общественно-политических и культур-

ных проблем современных авторам Эстонии и Финляндии, а также актуальных вопросов того времени.

Прекрасным материалом для изучения и понимания семейной жизни Лидии Койдула и последних лет жизни писательницы является большое собрание её писем (240) к родным за 1873—1886 гг. Часть писем из этого собрания ещё не опубликована; 140 писем опубликованы в печати в переводе. Наряду с отражением личной жизни, в этих письмах содержатся весьма важные сведения о противоречиях в общественной жизни Эстонии того времени, особенно о деятельности реакционной партии И. В. Яннсена, о судьбе газеты „Ээсти Постимеэс", о литературном творчестве И. В. Яннсена и самой Л. Койдула и т. д.

Сохранились ещё 25 писем Л. Койдула в оригиналах и 8 писем в копиях за 1867—1885 гг. (ответных писем имеется 23), адресованных руководителю радикального крыла эпохи буржуазно-национального движения К. Р. Якобсону, общественному деятелю той же эпохи Я. Адамсону, языковеду д-ру Михкелю Веске, редактору газеты „Ээсти Постимеэс" д-ру К. А. Херманну, издателю Х. Лаакманну, Обществу эстонских литераторов, финскому историку и политическому деятелю Ирье-Коскинен, журналисту Фр. Цишу (H. Fr. Cziesch) и балтийско-немецкому писателю И. Сиверсу.

В этих письмах нашли живое отражение злободневные общественные вопросы Эстонии того времени, касающиеся 1-го всенародного певческого праздника, Эстонской Александровской школы, Общества эстонских литераторов, ревизии сенатора Н. Манассеина и др.

5 писем Лидии Койдула к финскому учёному И. Р. Аспелину и письмо к создателю „Калевалы" Э. Лённроту за 1869—1874 гг. сохранились (по данным 1936 г.) в Хельсинки. (Из ответных писем налицо 3 в оригинале и 1 в копии).

Известно, однако, что переписка Лидии Койдула была гораздо обширнее. Так, в Государственном литературном музее хранится целый ряд писем разных лиц к Л. Койдула, её же собственные письма к этим лицам отсутствуют. Имеются также указания на то, что в некоторых случаях письма обеих сторон были утеряны. Особенно оживлённую переписку вела Койдула, работая в редакции газеты „Ээсти Постимеэс", так как большая часть редакторской и издательской работы лежала на её плечах. Не менее обширную переписку писательница вела в связи со своей общественной деятельностью. По её собственным словам, ей приходилось рассылать письма тысячами.

Интересна судьба рукописи сборника стихотворений Койдула, изданного в 1925 г. под названием „Собрание стихотворений Лидии Койдула". Большая заслуга в деле составления и сохранения этого сборника принадлежит современнику писательницы, литератору Яну Бергману. К сожалению, Бергман, по требованию мужа Л. Койдула, Эд. Михельсона, отослал оригиналы стихотворений в Кронштадт. В снятые с оригиналов копии Бергман внёл ряд исправлений и дополнений. Таким образом те

стихотворения, которые при жизни Койдула не были напечатаны (130), не дошли до нас в своём первоначальном виде, так как их оригиналы до сих пор не разысканы. Сохранились ещё рукописи 12 эстонских, 2 французских и ряда немецких стихотворений, написанных рукой Л. Койдула, и переводы её стихов, сделанные Х. Розенталем.

Из пьес Л. Койдула в музее имеются уникальные экземпляры „Kosjakased“ („Берёзки-сваты“) и „Kosjaviinad“ („Сватовство“), сохранение которых также является заслугой Бергмана. Эти пьесы впервые были напечатаны в 1946 г. На основании материалов музея имеется возможность восстановить первоначальный вариант „Берёзок-сватов“ с многочисленными песнями, которые отсутствуют в сохранившейся рукописи пьесы. В музее хранится также один из наиболее ранних вариантов первой пьесы Л. Койдула „Племянник из Сааремаа“, написанный рукой автора. Сохранились отдельные части оригинальной пьесы Л. Койдула „Этакий мульк“ („мульк“ — житель богатого уезда Вильяндимаа). Кроме того, имеются данные об отрывках из пяти-шести пьес, отосланных Бергманом в Кронштадт.

Рукописи рассказов и других прозаических произведений Л. Койдула сохранились лишь в незначительном количестве. По всей вероятности, они остались в архивах газеты „Ээсти Постимеэс“ и были утеряны. Существует только около 10 небольших рукописей, несколько биографических очерков и библиографических обзоров, примечания, копии и данные о судьбе некоторых рукописей. Имеются также манускрипты более поздних изданий произведений Л. Койдула.

В фондах Государственного литературного музея хранятся все известные до сих пор фотографии Л. Койдула (около десятка различных снимков), портрет, писанный Т. Гренцштейном в 1887 г., и много фотографий родственников писательницы.

Исследователям творчества и биографии Л. Койдула представляется возможность пользоваться также фондами других лиц, имевших к ней непосредственное отношение; таковы, напр., фонд Х. Розенталя, семейный архив Яннсенов (хранившийся в запечатанном виде до 1945 г. и содержащий, между прочим, 88 писем мужа Л. Койдула, д-ра Эд. Михельсона, и дневник отца писательницы, И. В. Яннсена), собрание нот, материалы, собранные для биографического романа Айно Каллас об Л. Койдула „Полёт звезды“, собрание воспоминаний современников, записки школьной подруги Л. Койдула, писательницы Лилли Субург и др.

Таким образом, в Государственном литературном музее хранятся весьма ценные материалы для исследователей жизни и творчества Л. Койдула. Исследования в этой области далеко ещё не закончены. Есть много тем, требующих ещё основательной разработки, как, напр.: роль Л. Койдула в общественно-политическом и культурном развитии Эстонии; Койдула как вдохновенный лирик и патриот, зовущий и пробуждающий свой народ для борьбы с немецкими захватчиками; Койдула как публицист, вдохновитель и организатор самодеятельности и

активности народных масс; Койдула как создатель эстонского театра; история развития творчества Лидии Койдула и правильная его оценка. Возможны ещё и отдельные поправки и дополнения к общей картине личной жизни писательницы. Необходимо также полное критическое издание литературного наследия и писем Лидии Койдула с комментариями к текстам.

Библиография произведений Йоханнеса Вареса-Барбаруса.

Э. Аннус.

Йоханнес Варес (писательский псевдоним Барбарус) был выдающимся государственным деятелем и передовым поэтом Эстонской ССР. Он родился в 1890 г., в уезде Вильянди. В 1910 г. он поступил на медицинский факультет Киевского университета, курс которого окончил в 1914 г. со званием врача. В первой мировой войне он участвовал в качестве военного врача. Освободившись от военной службы, Варес-Барбарус поселился в г. Пярну, где занимался врачебной практикой до 1940 г. В период буржуазной Эстонии он выдвинулся как поэт, выступавший с резкой критикой буржуазных порядков. В своих стихах Барбарус смело вскрывал противоречия общественной жизни, показывал национальную ограниченность и реакционность буржуазной „независимой„ Эстонии. В 1940 г., после введения в Эстонии советского строя, Йоханнес Варес-Барбарус был избран председателем Президиума Верховного Совета Эстонской ССР, на каковом посту оставался до своей смерти в 1946 г. В 1941 г. эстонский народ избрал его депутатом в Верховный Совет СССР, где он состоял заместителем председателя Президиума Верховного Совета. В советское время Йоханнес Варес-Барбарус стал одним из наиболее выдающихся поэтов Эстонской ССР. В период Великой Отечественной войны он написал ряд стихотворений, посвященных борьбе эстонского народа против немецких захватчиков, а после войны воспел радость освобождения Эстонии от оккупантов, социалистическое строительство, труд народа и расцвет родной страны.

Стихотворения Йох. Вареса-Барбаруса опубликованы в 20 сборниках, из них 3 сборника избранных стихов в переводе на русский язык. Его перу принадлежит свыше 40 статей и речей по вопросам литературы и искусства, а также свыше 60 статей и речей на общественно-политические темы.

I часть настоящей библиографии посвящена художественному творчеству Йох. Вареса-Барбаруса, II часть — опубликованным им статьям, а в III части приведена посвящённая его творчеству литература за 1910—1947 гг.

Sisukord.

lk.

A. Haberman, Saateks 3
A. Haberman, Riiklik Kirjandusmuuseum teadusliku uurimisbaasina . . 5

Kirjanduslugu.

J. Käosaar, Eesti vanem ilmlik kirjandus balti mõisnike teenistuses . . 32
L. Raud, 1905. aasta kajastusi E. Vilde loomingus 133

Rahvaluule.

E. Normann, Sotsiaalsete vahekordade kajastusi eesti vanasõnades . . 159

Ülevaateid muuseumi kogudest.

H. Kleis, Lydia Koidula käsikirjaline pärand Riiklikus Kirjandusmuuseumis 188

Bibliograafia.

E. Annus, Johannes Vares-Barbaruse bibliograafia 210

Резюме статей.

А. Хаберман, Государственный Литературный музей Академии Наук Эстонской ССР как научно-исследовательская база 246
Ю. Кяосаар, Старейшая эстонская светская литература на службе у прибалтийских помещиков 270
Л. Рауд, Отголоски событий 1905 года в творчестве Эд. Вильде 281
Э. Норман, Ограждение социальных условий в эстонских пословицах . 284
Х. Клейс, Рукописное литературное наследие Лидии Койдула в Государственном литературном музее Академии Наук Эстонской ССР . . 287
Э. Аннус, Библиография произведений Иоханнеса Варес-Барбаруса . . 291

Vastutav toimetaja A. Haberman.
Tehniline toimetaja A. Pill.

Ladumisele antud 19. III 1949. Trükkimisele antud 13. IX 1949. Paberi kaust 67 × 95. $^{1}/_{16}$. Trükipoognaid $18^{1}/_{4}$ + lisad $^{1}/_{2}$. Autoripoognaid 20,03. Arvestuspoognaid 20,65. MB 05234. Laotihedus trpg. 47 250. Tiraaž 2000. Trükikoja tellimus nr. 827. Trükikoda „Hans Heidemann", Tartu, Vallikraavi 4.

Ежегодник Государственного литературного музея Академии Наук ЭССР. На эстонском языке. Эгосиздат „Научная Литература", Тарту.

Trükivigu.

Lk.	Rida	On trükitud	Peab olema	Kelle süü läbi on viga tekkinud
213	5 ülalt	lk. 124	v. 124	Autori
247	9 alt	на тути	на пути	Korrektori
271	17 „	товарно денежных	товарно-денежных	„
272	4 ülalt	расхождение по...	расхождение лишь по	Autori
284	7 alt	творществе	творчестве	Korrektori
285	4 „	возникших средп	возникших среди	„

A-18021

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00496592 9